

İSTANBUL MEDENİYET ÜNİVERSİTESİ
LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ
TÜRK DİLİ VE EDEBİYATI ANABİLİM DALI

Klasik Türk Edebiyatında Âlim-Şairler
(XV ve XVI. Yüzyıl)

Doktora Tezi
Dursun Özyürek

Kasım 2023

İSTANBUL MEDENİYET ÜNİVERSİTESİ
LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ
TÜRK DİLİ VE EDEBİYATI ANABİLİM DALI

Klasik Türk Edebiyatında Âlim-Şairler
(XV ve XVI. Yüzyıl)

Doktora Tezi
Dursun Özyürek

Danışman
Prof. Dr. İsmail Güleç

Kasım 2023

TEZ JÜRİSİ ONAYI

Dursun Özyürek tarafından hazırlanan “Klasik Türk Edebiyatında Âlim-Şairler (XV ve XVI. Yüzyıl)” başlıklı bu Doktora Tezi, Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı’nda hazırlanmış ve jürimiz tarafından kabul edilmiştir.

JÜRİ ÜYELERİ

İMZA

Tez Danışmanı:

Prof. Dr. İsmail Güleç
İstanbul Medeniyet Üniversitesi

Üyeler:

Prof. Dr. Bilgin Aydın
İstanbul Medeniyet Üniversitesi

Prof. Dr. Sadık Yazar
İstanbul Medeniyet Üniversitesi

Prof. Dr. Dursun Ali Tökel
Fatih Sultan Mehmet Vakıf Üniversitesi

Doç. Dr. Berat Açıl
Marmara Üniversitesi

Tez Savunma Tarihi: 13/11/2023

BEYANLAR

Yazım ve Kaynak Gösterme Kılavuzu Beyanı

Danışmanlığımda yazılan bu tezin *Publication Manual of the American Psychological Association (7th Edition)* yazım ve kaynak gösterme kılavuzunda belirtilen kurallara uygun olarak yapılandırıldığı ve bu kılavuzun metin içi kaynak gösterme standartlarının bu tezde tutarlı olarak uygulandığı tarafımdan incelenerek teyit edilmiştir.

İmza

Prof. Dr. İsmail Güleç

Etik İlkeler Sadakat Beyanı

Hazırladığım bu tezin tamamen kendi çalışmam olduğunu, akademik ve etik kuralları gözeterek çalıştığımı ve her alıntıya kaynak gösterdiğimi beyan ederim.

İmza

Dursun Özyürek

ÖZET

Klasik Türk Edebiyatında Âlim-Şairler (XV ve XVI. Yüzyıl)

Özyürek, Dursun

Doktora, Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı

Danışman: Prof. Dr. İsmail Güleç

Kasım 2023

Klasik Türk edebiyatında ilmiye sınıfından yetişen şairler önemli bir yere sahiptir. Bu açıdan ilmiye sınıfından yetişen şairleri doğru bir şekilde tespit etmek ve onları tüm yönleriyle incelemek dikkate değer bir konudur. Bu yaklaşımdan hareketle elinizdeki çalışmada “âlim-şairler” konusu müstakil bir mesele olarak ele alınmış ve konu farklı boyutlarıyla tartışmaya açılmıştır.

Dört ana bölümden oluşan bu çalışmada âlim-şairin yetişme sürecinden başlanarak portresini ortaya çıkaran tüm özellikleri, farklı alanlara ve meslek sınıflarına geçişleri, şiiri kullandıkları alanlar ve şiir yazma sebepleri gibi konular incelenmiştir. Âlim-şairlerin yetişme sürecini anlatan birinci bölümde ilmiye ailesi, hocanın merkezî konumu, medrese eğitimi, onları yetiştiren muhitler, doğdukları ve seyahat ettikleri şehirler, dil öğrenme süreçleri ve mahlas seçimi gibi konular üzerinde durulmuştur. Çalışmaya zemin oluşturan bu bölümde ilmiye sınıfı ve medrese eğitimiyle ilgili genel bilgiler bulmak mümkündür.

Âlim-şair portresini ortaya çıkaran ikinci bölümde âlim-şairin ilim sahibi olması, çok yönlü olması ve farklı dillerde şiir yazabilmesi gibi konular ayrıntılarıyla açıklanmıştır. Bunun yanında kadılık, müderrislik, kazaskerlik ve şeyhülislamlık gibi meslekleri tercihleri, ilişki ağları ve divan tertip etme özellikleri izah edilmiştir.

Âlim-şairlerin farklı alanlara geçişleriyle alakalı olan üçüncü bölümde ilmiye sınıfından kalemiye ve seyfiye gibi farklı alanlara geçen, muhtelif sebeplerle ilim yolundan uzaklaşan ve hayatının belirli bir döneminde tasavvufa yönelen âlim-şairler ve başka alanlardan ilmiyeye geçen şairler incelenmiştir.

Âlim-şairlerin şiirle ilişkisini ve şiir yazma sebeplerini konu edinen dördüncü bölümde şiirin işlevsel yönleriyle alakalı bilgiler bulmak mümkündür. Bu anlamda meslek hayatında şiir kullanımı, sosyal eleştiri ve talep aracı olarak şiir gibi konuların yanı sıra âlim-şairlerin şiirleşmesi, şiir vasıtasıyla yükselmesi, mevleviyet açısından şiirin rolü ve ulema için yazılan şiirler farklı yönleriyle açıklanmıştır.

Anahtar Kelimeler: Klasik Türk edebiyatı, âlim-şair, ilmiye, medrese, şair portresi.

ABSTRACT

Scholar-Poets in Classical Turkish Literature (XV and XVI. Century)

Özyürek, Dursun

Ph. D., Department of Turkish Language and Literature

Supervisor: Prof. Dr. İsmail Güleç

November 2023

Ottoman poets who were of *ilmiye* class origin constitute an important place in Classical Turkish Literature, for which reason it is equally important to identify such poets accurately and treat them accordingly. From this point of view, this work deals with “scholar-poets” as a separate subject and discusses from different dimensions.

Consisting of four main chapters, this article examines all aspects laying bare the portrait of scholar-poets; from their training to their transition to different fields and professional classes, to reasons for writing poetry. Chapter one deals with scholar-poets’ tuition practice, *ilmiye* circle, central position of *mudarris*, *madrassa* education, circles educating them, cities they were born in and traveled to, language learning processes and pseudonym choices. Generic information is available regarding *ilmiye* class and *madrassa* training in the first chapter, which forms the basis of this work.

Chapter two discusses in detail scholar-poets’ specializing in their *ilm*, their multidisciplinary knowledge, and ability to write poems in different languages. Furthermore, their career preferences towards becoming a judge, professor, chief judges and chief jurist; social networks and aspects of diwan collection are explained.

Chapter three looks into scholar-poets’ switching careers such as from *ilmiye* to *kalemiye* (bureaucracy) or *seyfiye* (ruling class), walking off the scholarship for various reasons, leaning toward *tasavvuf* at some point during their lives and poets switching to *ilmiye* from other domains.

Chapter four sheds light on reasons behind writing and forging bond with poetry as well as on functional aspects of it. In this sense, in addition to the utilization of poetry in professional life, it being a tool of social criticism and demand; poetization of scholar-poets, their promotion through poetry, its role in terms of *mevleviyet*, and poems written for *ulema* are expounded in different aspects.

Keywords: Classical Turkish Literature, Scholar-Poet, *ilmiye*, *madrassa*, poet portrait.

ÖN SÖZ

Klasik Türk edebiyatında şairlerin biyografilerine baktığımızda önemli bir kısmının medrese eğitimi aldığı, kadılık ve müderrislik başta olmak üzere ilmiye sınıfının çeşitli kademelerinde görev yaptığı görülmektedir. Bu anlamda ilmiye sınıfından yetişen şairleri doğru bir şekilde tespit etmek, onların nasıl bir ortamda yetiştiğini öğrenmek ve portresini ortaya çıkaran özellikleri detaylı bir şekilde incelemek önem kazanmaktadır. Ayrıca medrese eğitiminin, ders aldıkları hocaların, bulundukları muhitlerin ve ilişki ağlarının bu şairler üzerinde ne gibi etkilere sahip olduğu merak uyandıran konular arasındadır. Bu çalışma bahsi geçen sorulardan hareketle ortaya çıkmış olup ilmiye sınıfından yetişen şairleri “âlim-şair” kavramı etrafında değerlendirmeyi teklif etmektedir.

Çalışmanın konusu, amacı, kapsam ve sınırları belirlendikten sonra âlim-şairin yetişme sürecinden başlanarak portresini ortaya çıkaran özelliklere kadar pek çok konu etrafıca tartışılmaktadır. Âlim-şairlerin yetişme sürecinde üzerinde durulan ilmiye aileleri, medrese eğitimi ve mülâzemet gibi konular, çalışmaya zemin oluşturmaktadır. Bunun yanında âlim-şairlerin farklı alanlara geçişleri ve ilim yolundan muhtelif sebeplerle uzaklaşmaları da ayrı bir bölümde incelenmektedir. Âlim-şairlerin şiir yazma sebepleri, şiirle kurdukları bağlar, meslek hayatında şiir kullanımı ve şiirin ilmiyede yükselme açısından rolü gibi konular ayrıca işlenmektedir. Tüm bu konular ilmiye ve şuara ilişkisinin farklı noktalarına temas etmesi sebebiyle çalışmanın disiplinler arası bir yönü de bulunmaktadır.

Çalışmanın ekinde sunulan âlim-şairler listesiyle XV ve XVI. yüzyıldaki âlim-şairler; mesleği, doğum yeri, ölüm tarihi ve divan tertip etme durumuna göre kronolojik olarak sıralanmaktadır. Söz konusu listede XV. yüzyılda 47 ve XVI. yüzyılda 356 olmak üzere toplam 403 âlim-şair yer almaktadır. Bu listeden hareketle çeşitli tablo ve grafikler hazırlanarak çalışmanın muhtelif yerlerinde kullanılmıştır. Söz konusu veriler konunun detaylı bir şekilde anlaşılmasına ve tartışılmasına katkı sağlamaktadır.

Âlim-şair kavramını müstakil bir mesele olarak ele alan bu çalışma, şairlerin biyografilerine odaklanması sebebiyle, doğal olarak, şuara tezkirelerine sıklıkla gönderme yapmaktadır. Bu sebeple XVI. yüzyılda kaleme alınan şuara tezkireleri, çalışmanın ana kaynakları arasındadır. Bu çerçevede yeri geldikçe şair tezkireleriyle ilgili gözlem ve yorumlara da yer verilmektedir. Burada tezkirelerdeki bilgilerin doğruluğu ve yanlışlığını tartışmak amaç olmayıp tezkire müelliflerinin verdiği bilgiler konumuz açısından yorumlanmaktadır. Ayrıca klasik metinlerden ve şiirlerden yapılan alıntılar, farklı alanlardan okuyuculara hitap edebilmesi amacıyla kısaca açıklanmaktadır.

Bu çalışmanın olgunlaşmasında ve nihayete ermesinde farklı kişilerin desteği bulunmaktadır. Öncelikle çalışmanın başından beri bana yola gösteren ve çıkmaza

girdiğim her konuda önümü açan danışman hocam Prof. Dr. İsmail Güleç'e teşekkürlerimi sunarım. Tez izleme kurulunda yer alarak muhtelif zamanlarda değerli görüşlerini benimle paylaşan Prof. Dr. Bilgin Aydın ve Prof. Dr. Sadık Yazar'a katkılarından dolayı teşekkür ederim. Lisans döneminden itibaren yardımlarını benden eksik etmeyen ve üzerimde emekleri olan Prof. Dr. Hatice Aynur, Doç. Dr. Berat Açıl ve Dr. Öğr. Üyesi Ali Emre Özyıldırım hocalarıma müteşekkirim. Tezle ilgili görüşlerini paylaşan Prof. Dr. Dursun Ali Tökel'e minnettarım. Tezi baştan sona okuyarak imla ve noktalama yönünden kontrol eden değerli arkadaşım Abdullah Karakaş'a ve Arapçayla ilgili konularda yardımına başvurduğum Öğr. Gör. Burak Akca'ya teşekkür ederim. Ayrıca çalışmalarım sırasında kaynaklara erişimimi kolaylaştıran İSAM Kütüphanesi ve Millî Kütüphane'nin çalışanlarına ve yöneticilerine; *TDV İslam Ansiklopedisi* ve *Türk Edebiyatı İsimleri Sözlüğü* gibi kullanışlı çalışmaları hazırlayanlara şükranlarımı sunarım.

Son olarak, dualarını benden eksik etmeyen değerli aileme; her daim yükümü hafifleten ve çalışmalarına destek olan kıymetli eşim ve yol arkadaşım Naciye'ye; çalışmanın bitmesini dört gözle bekleyen kızım Mihrimâh'a ne kadar teşekkür etsem azdır.

Dursun Özyürek

Ankara, Kasım 2023

İÇİNDEKİLER

ÖZET.....	v
ABSTRACT.....	vi
ÖN SÖZ.....	vii
TABLolar VE ŞEKİLLER LİSTESİ.....	xii
KISALTMALAR.....	xiii
GİRİŞ.....	1
Çalışmanın Konusu.....	3
Kapsam ve Sınırlar.....	4
Çalışmanın Amacı ve Önemi.....	5
Çalışmanın Yöntemi.....	6
Kaynaklar ve Literatür Değerlendirmesi.....	7
1. BÖLÜM: ÂLİM-ŞAİRLERİN YETİŞME SÜRECİ.....	14
1.1. Ailenin Önemi ve İlmiye Ailesinin Rolü.....	15
1.2. Hocanın Merkezî Konumu.....	24
1.3. Medrese Öğrenimi ve Müfredat.....	30
1.3.1. Genel Hatlarıyla Osmanlı'da Medrese.....	30
1.3.2. Medrese Müfredatı.....	34
1.4. Mülâzımı Olunan Kişinin Statüsü.....	40
1.5. Âlim-Şair Muhitleri.....	46
1.5.1. Şairlerin Dükkânları.....	48
1.5.2. Şairlerin Evleri ve Bahçeleri.....	50
1.5.3. Medrese Hücreleri.....	52
1.5.4. Tekke, Zaviye ve Dergâhlar.....	52
1.6. Âlim-Şair Yetiştiren Şehirler.....	53
1.7. İlim Tahsili İçin Seyahat.....	64
1.8. Dil Öğrenme Süreçleri.....	71
1.8.1. Arapça Öğrenimi.....	71
1.8.2. Farsça Öğrenimi.....	74
1.9. İlmiyenin Mahlas Seçimine Etkisi.....	80

2. BÖLÜM: ÂLİM-ŞAİR PORTRESİ.....	88
2.1. İlim Sahibi Olması.....	92
2.2. Çok Yönlü Olması.....	101
2.2.1. İlim Dallarında Çok Yönlülük.....	103
2.2.2. Sanat ve Hünlerde Çok Yönlülük.....	109
2.3. Farklı Dillerde Şiir Yazma Kabiliyeti.....	111
2.4. Meslekî Özellikler.....	119
2.5. İlişki Ağları.....	130
2.6. Divan Tertip Etmesi.....	139
2.7. Âlim-Şairleri Tanımlayan İfadelerin Değerlendirilmesi.....	144
3. BÖLÜM: ÂLİM-ŞAİRLERİN FARKLI ALANLARA GEÇMESİ.....	151
3.1. İlmiyeden Farklı Bir Mesleğe Geçme.....	152
3.1.1. Kalemîye (Bürokratlar).....	154
3.1.2. Seyfiye (Askerî Zümreler).....	157
3.2. İlim Yolundan Ayrılma.....	159
3.3. İlmiyeden Tasavvufa Yönelme.....	164
3.3.1. Öğrenim Hayatında.....	167
3.3.2. Meslek Hayatında.....	171
3.4. Başka Bir Alandan İlmiyeye Geçme.....	175
4. BÖLÜM: ÂLİM-ŞAİRLERİN ŞİİRLE İLİŞKİSİ.....	181
4.1. Şiirin Kullanım Alanları.....	185
4.1.1. Meslek Hayatında Şiir Kullanımı.....	186
4.1.2. Sosyal Eleştiri Aracı Olarak Şiir.....	190
4.1.3. Tarih Düşürme.....	195
4.1.4. Talep Aracı Olarak Şiir.....	200
4.2. Âlim-Şairlerin Aralarında Şiirleşmesi.....	203
4.3. Himaye Sistemi ve Şiir Vasıtasıyla Yükselme.....	210
4.4. Şiir Sebebiyle Gözden Düşme.....	221
4.5. Mevleviyet Açısından Şiirin Rolü.....	225
4.6. Ulema İçin Yazılan Şiirler.....	230
4.6.1. Kasideler.....	231

4.6.2. Muhtelif Türler.....	238
SONUÇ.....	241
KAYNAKÇA.....	251
ÖZ GEÇMİŞ.....	265
EK 1: ÂLİM-ŞAİRLER LİSTESİ.....	267

TABLolar VE ŞEKİLLER LİSTESİ

Tablolar Listesi

Tablo 1: Çalışmanın Ana Kaynağı Olarak Şair Tezkireleri.....	8
Tablo 2: Klasik Dönem Osmanlı Medreselerinde Ders Programı.....	35
Tablo 3: Şehirlere Göre Âlim-Şair Sayısı.....	56
Tablo 4: Şehirlere Göre Medrese ve Âlim-Şair Sayısı.....	59
Tablo 5: Âlim-Şairlerin Meslekî Özellikleri.....	123
Tablo 6: Âlim-Şairlerin Divan Tertip Etme Durumu.....	140
Tablo 7: Meslekî Özelliklerine Göre Âlim-Şairlerin Divan Tertip Etme Durumu.....	142
Tablo 8: Âlim-Şairleri Tanımlayan İfadeler.....	146

Şekiller Listesi

Şekil 1: Âlim-Şairlerin Şehirlere Dağılımı.....	58
Şekil 2: Yüzyıllara Göre Osmanlı Bilim Literatüründeki Türkçe, Arapça ve Farsça Eserler.....	113
Şekil 3: Âlim-Şairlerin Mesleklere Oranı.....	124
Şekil 4: Âlim-Şairlerin Divan Tertip Etme Oranı.....	141

KISALTMALAR

age.	: Adı geçen eser
agm.	: Adı geçen makale
b.	: Bin, İbn
bkz.	: Bakınız
bs.	: Basım, baskı
c.	: Cilt
ev.	: Çeviren
ed.	: Editör
haz.	: Hazırlayan
Hz.	: Hazreti
İSAM	: İslam Araştırmaları Merkezi
MEB	: Milli Eğitim Bakanlığı
ö.	: Ölüm tarihi
s.	: Sayfa
S	: Sayı
salt.	: Saltanat yılları
TDK	: Türk Dil Kurumu
TDV	: Türkiye Diyanet Vakfı
TEİS	: Türk Edebiyatı İsimler Sözlüğü
TTK	: Türk Tarih Kurumu
t.y.	: Tarih yok
vb.	: Ve benzeri
vd.	: Ve diğerkleri
vs.	: Vesaire
YKY	: Yapı Kredi Yayınları
yy.	: Yüzyıl

GİRİŞ

Klasik Türk edebiyatında ilmiye sınıfından yetişen şairler önemli bir yer teşkil etmektedir. Bu şairlerin nasıl bir ortamda yetiştiği, hangi özelliklere sahip olduğu, diğer meslek sınıflarıyla kurduğu ilişki ve şiire nasıl bir anlam yüklediği önemli birer mesele olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu vesileyle medrese eğitimi aldıktan sonra ilmiyenin çeşitli kademelerinde görev alan şairleri doğru bir şekilde belirlemek ve onları tüm yönleriyle tartışmaya açmak klasik Türk edebiyatı çalışmalarına önemli bir katkı sağlayacaktır. Bu çalışmanın asıl konusunu teşkil eden “âlim-şair” tanımlaması böyle bir yaklaşımdan hareketle öne sürülmektedir.

Bu çalışma çerçevesinde bir mesele olarak ele aldığımız “âlim-şair” kavramı, medrese eğitimi görmüş, ilmiyenin çeşitli kademelerinde görev yapmış, özellikle kadılık ve müderrislik gibi görevlerde bulunmuş şairleri belirtmek üzere kullanılmaktadır. Bu anlamda meslekî açıdan ilmiye teşkilatının bir mensubu olan âlim-şair, diğer taraftan kültür ve sanat faaliyetlerine dâhil olarak şura zümresinin de üyesi olmuştur. Böylece “âlim-şair” olarak nitelendirdiğimiz şairler bir taraftan meslekî statüsünü korurken diğer taraftan şiirle ilgilenmek suretiyle klasik Türk edebiyatının gelişmesine önemli katkılar sunmuşlardır. Burada ilmiye teşkilatının bir mensubu olmak konusu sadece resmî görevler bakımından ele alınmamalıdır. Dönemi itibarıyla ilmî özellikleri bakımından öne çıkan ve ulemadan sayılan şairleri de bu çerçevede değerlendirmek mümkündür.

Âlim-şairler konusuna meslekî yönelim açısından yaklaştığımızda ilmiye teşkilatının doğası gereği kadılık ve müderrislik görevinde bulunanlar ön plana çıkmaktadır. Bunun yanında ilmiyenin üst kademelerinde olup bürokrasinin de bir parçası sayılan kazaskerlik ve şeyhülislamlik görevlerini yürüten âlim-şairler bulunmaktadır. Diğer taraftan ilmiye sınıfının daha alt kademelerinde görevli danışment ve muitlik¹ yapan isimler ile müftülük yapmış kişileri de burada değerlendirmek mümkündür. İlmiye teşkilatının bu resmî unvanlarının yanında dönemin ilim çevrelerinde tanınmış ve biyografi tezkirelerinde ilmî bakımdan kendisinden övgüyle bahsedilen kişiler de bu halkanın bir parçası sayılabilmektedir.

¹ “Danışment” ve “muit” gibi terimler, Osmanlı eğitim sisteminde farklı düzeylerde talebeler için kullanılmakta olup “Hocanın Merkezî Konumu” başlığında farklı açılardan değerlendirilecektir.

Âlim-şair kavramını daha detaylı ele alabilmek için “ulema” kavramının muhtevasına ve ulemanın görev sahasına yakından bakmak gerekmektedir. “Ulema” eğitim, hukuk, fetva, diyanet ve zaman zaman bürokraside sorumluluk üstlendiği gibi bazen de resmî bir görev almadan tamamıyla kendisini hususi olarak toplum hizmetine adayan ilim erbabı için kullanılmaktadır. Ulema gelenek ve imtiyazlarını genellikle iyi koruyan, temsil ettiği hukukî ve dinî formasyondan dolayı toplumun her kesiminde etkili olan önemli bir zümredir (İpşirli, 2021, s. 4). Ulemanın görev sahasına baktığımızda ise çeşitlilik göze çarpmaktadır. Buna göre ulemanın “tedrîs, kazâ ve iftâ” olmak üzere genel hatlarıyla üç temel görevi bulunmaktadır. “Tedrîs”, yani medresede müderrislerin üstlendiği eğitim öğretim faaliyeti, “kazâ” yetkisi haklıyla haksız ayırt etmek için kullanılan hukukî fonksiyon, “iftâ” ise danışma niteliğinde fetva vermektir (Beyazıt, 2014, s. 7). Ulemanın görev sahasındaki bu çeşitlilik eğitim süreci ve meslek hayatının pek çok alanına nüfuz etmesi bakımından âlim-şairleri çok yönlü bir kişiliğe sahip olmaya yönlendirmiştir.

Âlim-şair kavramını bir mesele olarak öne sürmek diğer meslek gruplarındaki şairleri dışarıda bırakmak anlamına gelmemelidir. Bunun aksine ilmiye sınıfında yetişen şairlerin ortak birtakım özelliklerini tespit etmeye çalışmak ve onların biyografilerinde görülen benzerlikleri ortaya çıkarmak daha anlamlı olacaktır. Bunun yanında âlim-şair kavramıyla şairlerin belirli birtakım özelliklerini öne çıkarmak yahut sadece ilmî konulardaki meziyetlerine odaklanmak da amaç değildir. Bunun yerine bir taraftan âlim bir taraftan şair olması sebebiyle kazandığı özellikleri ve becerileri ön plana çıkarma ve bunların birbirini bütünleyen noktalarına değinme olarak görülmelidir. Bunların yanında ilmiye sınıfından yetişen şairleri “âlim-şair” kavramı etrafında toplarken bunun karşısında “bürokrat-şair” veya “esnaf-şair” gibi farklı meslek sınıflarından yetişen şairler değerlendirilebilir.

Âlim-şair konusunun tüm yönleriyle ele alınması klasik Türk edebiyatı çalışmalarına farklı bakış açıları kazandırabilecektir. Nitekim klasik Türk edebiyatında ilmiye sınıfından yetişen şairler hem sayısal hem de nitelik bakımından önemli bir yer kaplamaktadır. Mustafa İsen’in şairler tezkiresinden hareketle yaptığı çalışmaya göre yüzyıl ayrımı gözetmeden şairlerin en çok tercih ettiği mesleklerin başında kadılık ve müderrislik meslekleri gelmektedir. Bu anlamda Mustafa İsen “kadı, müderris, naip, danışment, kazasker, şeyhülislam” gibi görevlileri bir arada değerlendirdiğinde ilmiye

sınıfının şairler arasında %36 gibi bir oranla birinci sırada geldiğini belirtmektedir (2010, s. 195-198). Dolayısıyla klasik Türk edebiyatında önemli bir kanalı temsil eden âlim-şairlerin tüm yönleriyle tespiti ve portresinin ortaya çıkarılması konunun ortaya çıkış noktasıdır.

Çalışmanın Konusu

Bu çalışmanın ana konusu XVI. yüzyılda yazılmış şuara tezkirelerini merkeze alarak XV ve XVI. yüzyıllarda yaşamış âlim-şairleri tüm yönleriyle incelemektir. Bu anlamda hangi isimlerden âlim-şair olarak bahsedilebileceği ve onların genel özelliklerinin neler olabileceği çeşitli açılardan tartışılmaktadır. Ayrıca âlim-şairin yetişme sürecindeki etkili hususlar medrese eğitimi ve medrese dışı olmak üzere genel hatlarıyla incelenmektedir. Bununla ilişkili olarak âlim-şairin yetişmesinde aile ve ilmiye ailelerinin rolü, hocanın konumu, mülâzımı olunan kişinin önemi ve medrese müfredatının içeriği gibi konular ele alınmaktadır. Medrese dışında âlim-şairlerin yetişmesine katkı sağlayan muhitler, doğdukları şehirler, ilim öğrenmek amacıyla yaptıkları seyahatler ve dil öğrenme süreçleri de konu edilmektedir.

Kendisini tüm yönleriyle yetiştirmiş bir âlim-şairin portresi nasıldır? Bu çerçevede âlim-şairleri bir araya getiren bazı ortak özellikler ve onları öne çıkaran hususiyetler de incelenmektedir. Nitekim âlim-şairin doğası gereği ilim sahibi olduğu, ilim dallarında ve çeşitli sanatlarda kendisini geliştirerek çok yönlü bir portreye sahip olduğu söylenebilmektedir. Bunun yanında medresede Arapça öğrenmesi ve edebî gelişim bakımından Farsçaya yönelmesi sebebiyle bazı âlim-şairler farklı dillerde şiir yazma kabiliyetine sahiptir. Bu durum ise biyografik kaynaklarda üzerinde sıklıkla durulan konular arasındadır. Ayrıca âlim-şairlerin ilişki ağları ve dâhil oldukları edebî-kültürel muhitler bu çalışmaya konu edilmektedir. Bunların yanında şiirlerini toplamaları ve divan tertip etme hususiyetleri de incelenmektedir.

Âlim-şairleri sabit ve sınırları belirlenmiş bir zümre olarak değerlendirmemek gerekmektedir. Bu anlamda bazı âlim-şairlerin zamanla ilmiye mesleğinden kalemiye ve seyfiye gibi farklı meslek gruplarına geçtiği görülmektedir. Buna ek olarak çeşitli gerekçelerle ilim yolundan tamamen uzaklaşan veya bu yoldan ayrılıp tasavvufa meyleden şairler de vardır. Ayrıca az sayıda da olsa sonrada ilmiyeye geçip önemli

yerlere gelen âlim-şairlerin olduğu da söylenmelidir. Bu geçiş ve esnekliklerin bir kısmı da bu çalışmada incelenmektedir.

Âlim-şairlerin şiire yönelme sebepleri ve şiiri kullanma biçimleri nasıldır? Bu noktada âlim-şairlerin şiiri kullandıkları alanlar detaylı olarak tartışılmakta ve onların şiire yükledikleri anlamlar değerlendirilmektedir. Bunun yanında âlim-şairlerin aralarında şiirleşmesi, himâye sisteminin âlim-şairler üzerindeki etkisi, mevleviyet açısından şiirin rolü ve ulema için yazılan şiirler de bu çalışmanın üzerinde durduğu konular arasındadır. Ayrıca ilerleyen kısımlarda ilim ve şiir arasındaki ilişkinin farklı yönleri ile şiirin meşruiyeti gibi konulara da temas edilecektir.

Kapsam ve Sınırlar

Bu çalışmanın kapsamı XV ile XVI. yüzyıllarda Osmanlı sahasında yaşamış âlim-şairlerden oluşmaktadır. Bu sebeple âlim-şairleri ilgilendiren yetiştirme süreçleri, gelişimleri, devlet ve bürokrasiyle kurdukları ilişkiler, portresini etkileyen özellikler, başka alan ve mesleklerle irtibatları, şiir yazma sebepleri ve şiire yükledikleri anlamlar çalışmanın kapsamına girmektedir. Burada esas olan nokta zaman çizelgesi bakımından XV ve XVI. yüzyılın belirlenmesi ve konu bakımından âlim-şairlerin tüm yönleriyle incelenmek istenmesidir.

Âlim-şairlerin biyografilerinden hareket edildiği için XVI. yüzyıldaki şuaara tezkireleri ana kaynak olarak belirlenmiştir. Bu doğrultuda XVI. yüzyıl şuaara tezkireleri kapsam ve sınırların belirlenmesinde etkili olmuştur. Ayrıca ele alınan konular ilmiye ve şuaara ilişkisi bağlamında değerlendirilmiş ve yapılan alıntılar çoğunlukla ilmiye sınıfına mensup şairlerle sınırlı tutulmuştur. Sadece belirli yerlerde mukayese amacıyla diğer şairlere de gönderme yapılmıştır.

XV. yüzyıl klasik Türk edebiyatının gelişimi açısından oldukça önemli bir dönemi temsil etmektedir. Mesnevi sahasında Şeyhî (ö. 1429'dan sonra), kaside sahasında Ahmed Paşa (ö. 1496-97) ve gazelde Necâtî Bey (ö. 1509) gibi önemli isimlerin yer alması dönemin ehemmiyetini açıkça göstermektedir. XVI. yüzyıl ise klasik Türk edebiyatının her açıdan zenginleştiği ve klasik hüviyetine kavuştuğu bir dönem olarak dikkat çekmektedir. Bâkî (ö. 1600), Fuzûlî (ö. 1556), Hayâlî Bey (ö. 1556-57), Zâtî (ö. 1547) ve Taşlıcalı Yahya (ö. 1582) gibi klasik Türk edebiyatının öne çıkan isimleri bu

dönemde yetişmiştir. Dolayısıyla çalışmanın sınırlarının belirlenmesinde bu hususlar dikkate alınmış, iki dönemin birbiriyle olan ilişkisi göz önünde bulundurulmuş ve yeri geldikçe hazırlayıcı bir dönem olarak XV. yüzyıl öncesine müracaat edilmiştir.

Tüm bunların yanında konunun kapsam ve sınırlarının belirlenmesinde Abdurrahman Atçıl'ın *Âlimler ve Sultanlar* adlı çalışması da dikkate alınmıştır. Osmanlı döneminde ulemanın artan bir etkiyle devlet idaresinin bir parçası hâline geldiğini dile getiren Atçıl (2019), “âlim-bürokrat” kavramıyla alana önemli bir katkı sağlamıştır. Söz konusu çalışmada “Erken Osmanlı Döneminde Ulema (1300-1453)”, “Hiyerarşinin Teşekkülü (1453-1530)” ve “Hiyerarşinin Tahkimi (1530-1600)” olarak ulema ve bürokrasi arasındaki dönüşümü üç aşamada incelemiştir. Dolayısıyla XV. yüzyılın ikinci yarısı ile XVI. yüzyıl, ulemanın devlet kademesindeki etkinliğinin artması açısından önemli bir döneme işaret etmektedir.

Âlim-şairlerin yazdıkları bazı şiirler ve ilmiyeyi konu edinen bazı manzumeler çalışmanın ilgili yerlerinde incelenmektedir. Buna rağmen âlim-şairlerin şiirlerinin ne gibi özelliklere sahip olduğu ve onların üsluplarının diğer şairlerden nasıl farklılaştığı gibi konular müstakil çalışmalara konu olabilecek kadar geniş olduğu ve farklı bir çalışma metodu gerektirdiği için bu çalışmaya dâhil edilmemiştir.

Çalışmanın Amacı ve Önemi

Bu çalışmada Osmanlı sahasında XV ve XVI. yüzyıllarda yaşamış âlim-şairlerin geniş bir açıdan incelenmesi amaçlanmaktadır. Bu doğrultuda şüara tezkirelerinden hareketle âlim-şairlerin yetiştirme süreci, aldıkları eğitimler, portresi, başka alanlara geçişleri ve şiirle ilişkileri gibi konuların değerlendirilmesi hedeflenmektedir.

Bu çalışma kapsamında “âlim-şair” kavramı müstakil bir konu olarak tartışılmak istenmektedir. Nitekim “âlim-şair” konusu muhtelif çalışmalarda geçmesine rağmen müstakil bir mesele olarak ele alınmamıştır. Böylece âlim-şair kavramı kelime düzeyinde ilmiyeden yetişen şairleri tanımlamak üzere bazı kaynaklarda kullanılmıştır. Mesela Halil İnalçık'ın *Has-Bağçede 'Ayş u Tarab* adlı kitabında “Selim'in musâhibi âlim-şair Hâlimi Çelebi'nin yaşamı...” (2018, s. 373) şeklinde bir âlim-şairi tanımlamak üzere kullanılmaktadır. Aslı Niyazioğlu'nun bir çalışmasında “Atâyî'nin çağdaşları onu bu âlim-şairler grubuna dâhil olma iddiasını nasıl

karşıliyordu?” (2020, s. 49) şeklinde bir zümre olarak geçmektedir. Olcay Kocatürk’ün konuyla ilişkili olan *Şairin İlimle İmtihanı* adlı kitabında ise “Tam da bu iki kimliğinin (âlim ve şair) gereğine uygun olarak, fikir ve his faaliyetlerinin merkezinde yer alan ‘marifet’e erişme amacını, bazen âlimane bazen şairane...” (2020, s. 220) farklı şekilde kullanılmaktadır. Dolayısıyla âlim-şair kavramı burada kullanılan anlam çerçevesinde muhtelif yerlerde geçmesine rağmen müstakil ve çok yönlü boyutlarıyla ele alınmamıştır.

Bu çalışma kapsamında konunun çok yönlü boyutlarıyla ele alınması ve XV ile XVI. yüzyıllarda yaşamış âlim-şairlerin bir liste dâhilinde sunulması amaçlanmaktadır. Böylece söz konusu yüzyıllarda yaşamış 403 âlim-şair “mesleği-doğum yeri-ölüm tarihi-divan tertip etme durumu” gibi hususlar dikkate alınarak bir liste şeklinde sunulmaktadır. Bu listeden hareketle âlim-şairlerin meslekî özellikleri, doğdukları şehirler, divan tertip etme durumları gibi konular tablo ve grafikler yardımıyla yorumlanmaktadır.

Bu çalışmada bir taraftan şura tezkireleri çeşitli açılardan değerlendirilirken bir taraftan da dönemin diğer biyografik ve tarihî kaynaklarından faydalanılmaktadır. Bu sebeple ele alınan konu sadece edebiyat sahasına değil medrese ve ilmiye teşkilatı bakımından tarih ve İslami ilimler gibi alanlara da temas etmektedir. Dolayısıyla tartışılan konular farklı alanlara hitap edecek şekilde disiplinler arası bir yaklaşımla değerlendirilmektedir.

Çalışma Yöntemi

Bu çalışmada sosyal bilimlerde yaygın olarak kullanılan nitel araştırma yöntemlerinden doküman incelemesi kullanılmıştır. Sosyal bilimcilerin başvurduğu doküman incelemesi, araştırılması hedeflenen olgu veya olgular hakkında bilgi içeren yazılı materyallerin analizini kapsamaktadır (Yıldırım ve Şimşek, 2000, s. 140). Doküman incelemesinde hangi dokümanların veri kaynağı olarak kullanılabileceği oldukça önemli olduğu için bu çalışmada konuya uygunluğu bakımından şura tezkireleri merkeze alınmıştır. Buna göre âlim-şairlerle ilgili en önemli kaynak niteliğinde olan şura tezkireleri detaylı bir şekilde analiz edilmiş, dönemin diğer tarihî ve biyografik kaynakları da dikkate alınarak notlar alınmıştır. Bunun yanında medrese

eğitimi ve ilmiye teşkilatıyla ilgili detaylı okumalar çerçevesinde çalışmanın teorik zemini hazırlanmıştır.

Konuyla ilgili okuma ve araştırmalarla eş zamanlı olarak tespit edilen âlim-şairler, “mesleği-doğum yeri-ölüm tarihi-divan tertip etme durumu” gibi hususlar çerçevesinde listelenmiştir. Okuma, araştırma ve dokümanların analizi neticesinde elde edilen tüm bilgiler tasnif ve tahlil edilmiş, ikincil kaynakların yardımıyla değerlendirilerek bu çalışma kaleme alınmıştır.

Kaynaklar ve Literatür Değerlendirmesi

Bu çalışmada âlim-şairlerin biyografileri mercek altına alındığı için şuara tezkireleri ana kaynak olarak kullanılmaktadır. Bu anlamda XVI. yüzyıl tezkirelerinden Sehî Bey’in (ö. 1548) *Heşt-Bihişt*’i, Latîfi’nin (ö. 1582) *Tezkiretü’ř-şu’arâ*’sı, Bağdatlı Ahdî’nin (ö. 1593) *Gülşen-i şu’arâ*’sı, Âşık Çelebi’nin (ö. 1572) *Meşâ’irü’ř-şu’arâ*’sı, Kınalızâde Hasan Çelebi’nin (ö. 1604) *Tezkiretü’ř-şu’arâ*’sı ve Beyânî’nin (ö. 1597) *Tezkiretü’ř-şu’arâ*’sı bu çalışmada esas ve birincil kaynakları teşkil etmektedir. Bunun yanında genel bir tarihî kaynak olmasına rağmen içerisinde pek çok şairin biyografisine de yer veren Gelibolulu Mustafa Âli’nin (ö. 1600) *Künhü’l-Ahbâr* adlı eseri de çalışmanın ana kaynakları arasındadır. Bunların yanında XVI. yüzyılın önemli isimlerinden Taşköprölüzâde Ahmed Efendi’nin (ö. 1561) Osmanlı ulema ve şeyhlerinin biyografilerini anlattığı *şekâ’iku’n-Nu’mâniyye* adlı eserinden de yeri geldikçe faydalanılmaktadır.

Çalışmaya esas olan şuara tezkireleri bütün olarak aşağıdaki tabloda sunulmaktadır:

Tablo 1: Çalışmanın Ana Kaynağı Olarak Şair Tezkireleri²

Tezkire Yazarı	Tezkirenin Adı	Tarihi	Toplam Şair Sayısı	Âlim-Şair Bölümü	Buradaki Âlim-Şair Sayısı
Sehî Bey (ö. 1548)	<i>Heşt-Bihişt</i>	1538	241	Var	16-17 (4. Tabaka)
Latîfi (ö. 1582)	<i>Tezkiretü 'ş-Şu'arâ</i>	1546	334	Yok	-
Bağdatlı Ahdî (ö. 1593)	<i>Gülşen-i Şu'arâ</i>	1563	381	Var	25 (2. Ravza)
Âşık Çelebi (ö. 1572)	<i>Meşâ'irü 'ş-Şu'arâ</i>	1568	426	Yok	-
Hasan Çelebi (ö. 1604)	<i>Tezkiretü 'ş-Şu'arâ</i>	1586	640	Yok	-
Beyanî (ö. 1597)	<i>Tezkiretü 'ş-Şu'arâ</i>	1597	377	Yok	-
G. Mustafa Âlî (ö. 1600)	<i>Künhü 'l-Ahbâr'ın Tezkire Kısım</i>	1598-99	305	Yok	-

Söz konusu tabloda XVI. yüzyıl şuara tezkireleriyle ilgili temel bazı bilgiler verilmektedir. Buna göre tezkirelerin yazılış tarihi ve içerdiği şair sayılarını görmek mümkündür. Burada dikkat çeken husus Sehî Bey ve Bağdatlı Ahdî'nin tezkirelerinde âlim-şairlere müstakil bir bölüm ayrılmasıdır. Dolayısıyla bu iki tezkirede konuya dair bir dikkat ve bilincin olduğu görülmektedir. Sehî Bey “Tabaka-i Çihârüm” bölümünde “Dördüncü tabaka bihiştinde meclis idüp fazilet gülistânında ma‘ânî güllerin çîn iden ve ilm ü ma‘rifet bûsitânında ezhâr-ı fezâyil-i reyâhîn diren fuzalâ ve ulemâ...” (2017, s. 52) sözleriyle bu kısmı fazıl ve âlim kişilere ayırdığını belirtmektedir. Bağdatlı Ahdî ise 2. Ravza'nın başında “Mevâlî-i ‘izâm ve ‘ulemâ-yı fihâm ve müderrisîn-i nîk-nâm güftârındandır” (2009, s. 50) sözleriyle bu kısmı üst düzey ilim adamları ve meşhur müderrislere ayırdığını açıklamaktadır. Diğer tezkirelerde âlim-şairlere ayrı bir bölüm

² Tezkirelerdeki toplam şair sayısı şehzade ve sultanlar dahil edilerek yaklaşık olarak verilmiştir. Şair sayıları nüshalara göre farklılık gösterebilmektedir. Ayrıca âlim-şairlerle ilgili müstakil bölüm ayıranlar tabloda gösterilmiştir. Diğer tezkirelere göre daha yakın bir zamanda bulunan Garîbî'nin *Tezkire-i Mecâlis-i Şu'arâ-yı Rum* adlı eseri incelenmiş; yapı ve muhteva bakımından farklı özellikler gösterdiği için tabloya dâhil edilmemiştir.

ayrılmasa da onların tanıtımına özen gösterildiği ve onlara dair tanımlayıcı ifadelerin kullanıldığı çalışmanın ilerleyen kısımlarında detaylı olarak açıklanmaktadır.

XVI. yüzyıl şuara tezkirelerinde âlim-şairlerle ilgili bir dikkatin söz konusu olduğu ve buna dair ortak bir terminolojinin kullanıldığı genel olarak gözlemlenmektedir. Bu anlamda tezkire müellifleri “ulemânın şuarasından”, “ulemâ tayifesinden”, “ulemâ kısmından”, “kadı veya müderris zümresinden” ve “ilim ehli” gibi ifadelerle âlim-şairi belirli bir yerde konumlandırmakta ve aldıkları eğitimlerle ilgili ortak bazı kavramlar kullanmaktadır. Ayrıca Sehî Bey, Latîfi, Bağdatlı Ahdî, Beyânî ve Âlî gibi tezkire yazarları şairlerin ilmiyede yetişmesi ve ilim sahibi olması gibi durumları daha genel ve soyut ifadelerle anlatırken Âşık Çelebi ve Kınalızâde gibi müellifler âlim-şairlerle ilgili daha detaylı ve somut bilgiler vermektedir. Buna göre söz konusu tezkirelerde âlim-şairin kimin yanında yetiştiği, hangi hocalardan ders aldığı, kimden mülâzım olduğu, hangi medrese ve şehirlerde görev yaptığı, himaye sistemi ve âlim-şairlerin ilişki ağları hakkında diğerlerine göre daha fazla bilgi bulmak mümkündür. Dolayısıyla muhteva bakımından bu iki tezkirenin biraz daha ön plana çıktığı görülecektir.

Şuara tezkirelerinde âlim-şairlerle ilgili verilen bilgileri tartışmasız doğru olarak kabul etmek mümkün değildir. Söz konusu bilgileri farklı açılardan değerlendirmek ve bunlara çoğu zaman eleştirel yaklaşmak gerekmektedir. Bu çalışmada alıntı yapılan yerler çoğu zaman farklı kaynaklardan teyit edilse de çalışmanın amacı söz konusu bilgilerin doğruluğu ve yanlışlığını tartışmak değildir. Bu sebeple bazı bilgilerin -doğru veya yanlış olduğuna bakılmaksızın- tezkirelerde yer alması bile konumuz açısından değerlendirmeye imkân tanımaktadır³.

Şuara tezkirelerinin yanında dönemin en önemli kaynaklarından birini ihtiva eden Taşköprülüzâde'nin *eş-Şekâ'ik* adlı eseri de âlim-şairler açısından değerlendirmeye uygundur. Bu yönüyle *eş-Şekâ'ik*'te şiir yazan âlimlerin özellikle belirtildiği, çeşitli yerlerde onların şiirlerinden alıntı yapıldığı ve âlimlerin şiire nasıl bir anlam yüklediği konularında bilgiler bulmak mümkündür.

³ Bu çalışmada metin tahlili veya neşri amacı güdülmediği için şuara tezkirelerinden yapılan alıntılarda transkripsiyon işaretleri kullanılmamıştır. Alıntılarla ilgili düzeltme gereken ve müdahale edilen yerlere köşeli parantez koyulmuştur.

“Âlim-şair” kavramı edebiyat ve tarih sahasında yapılan bazı çalışmalarda ilmiyede yetişen şairleri belirtmek amacıyla kullanılsa da müstakil bir konu olarak ele alınmamıştır. Dolayısıyla doğrudan bu konuyu hasredilmiş bir çalışmanın olmadığını söylemek gerekmektedir. Halbuki şairlerin çeşitli yönlerini ortaya çıkaran, ilim ve şiir arasındaki ilişkiyi irdeleyen, himaye sistemini detaylı bir şekilde inceleyen çalışmalar oldukça fazladır. Bunun yanında çalışma konumuza zemin teşkil eden ilmiyeyle ilgili çalışmalar da belirli bir düzeye ulaşmıştır. Dolayısıyla çalışmaya kaynaklık eden ikincil kaynakları edebiyat ve tarih sahası olmak üzere iki çerçevede kısaca değerlendirmek mümkündür.

Konunun edebiyat sahasında dikkat çeken kaynaklardan birisi Harun Tolasa’nın (2002) *Sehî, Lâtîfî ve Âşık Çelebi Tezkirelerine Göre 16. Yüzyılda Edebiyat Araştırma ve Eleştirisi* adlı çalışmasıdır. Söz konusu kaynak çalışmada şuara tezkirelerinden hareketle şairin kimliği, kişilik yapısı, özellikleri, yaratılış hâli, edebî kültür ve gelenekle ilişkisi gibi konularda bilgiler verilmekte, ayrıca dönemin tezkireleri bir eleştiri metni olarak değerlendirilmektedir. Klasik Türk edebiyatında “şairi” tüm yönleriyle ele alması ve şuara tezkirelerine yaklaşımı bakımından çalışmamıza kaynaklık etmektedir.

Haluk İpekten’in (1996) *Divan Edebiyatında Edebî Muhitler* adlı çalışması XV ve XVI. yüzyıllara odaklanması ve şairin yetiştiği muhitleri genel bir çerçevede değerlendirmesi bakımından önemlidir. Bu anlamda İpekten söz konusu dönemde edebî muhitlerin nerelerde ve kimler etrafında teşekkül ettiğini araştırmış ve şairlerin toplandıkları yerleri sıralamıştır. Bu eserde şairin yetişme süreci, himaye edilmesi, bilgi ve kültür edindiği muhitlerle ilgili konumuz açısından önemli bilgiler bulmak mümkündür.

Ali Fuat Bilkan ve Yusuf Çetindağ (2006) tarafından hazırlanan *Şeyhülislâm Şairler* adlı kitap, âlim-şairler arasından sadece şeyhülislam şairleri incelemektedir. Bilkan ve Çetindağ ilmiye sınıfı, şeyhülislamlık makamı ve şeyhülislamların şiirle kurdukları ilişkilere kısaca değindikten sonra Osmanlı dönemi şeyhülislam şairleri tanıtmakta ve şiirlerinden örnekler vermektedir. İlmiye sınıfının en üst makamını temsil eden şeyhülislam ve onların şiirleriyle ilgili önemli bir çalışma olmasına rağmen konunun sadece belli bir yönüne odaklanılmıştır.

Olca Kocatürk (2020) tarafından kaleme alınan *Şairin İlimle İmtihanı: Nev'î'nin Şiiri Üzerine Metinlerarası Bir İnceleme* adlı çalışma XVI. yüzyılın önemli âlim-şairlerinden Nev'î (ö. 1599) ve şiirlerini incelemektedir⁴. Kocatürk ilim ve şiir kavramlarını karşılaştırdığı girişten sonra Nev'î'nin ilmî kişiliği ve şiir anlayışı hakkında bilgiler vermektedir. Ayrıca onun şiir anlayışını *Netâyicü'l-Fünûn* adlı ilmî eserinden hareketle değerlendirmektedir.

Şiir ve ilim arasındaki çok yönlü ilişkileri belirli şairler ve eserler üzerinden inceleyen çalışmalar bulunmaktadır. Bunlardan bir kısmı belirli bir şairin divanından hareket etmekle birlikte bir kısmı da seçilmiş konulara odaklanmaktadır. Bu konu âlim-şairin şiirine yönelik bir çalışma olduğu için burada genel bir çalışma zikredilecektir. Hüseyin Güfta (2004) tarafından hazırlanan *Divan Şiirinde İlim*, dinî ve ilmî muhtevaya sahip şiirlerin belirli başlıklar etrafında incelenmesinden oluşmaktadır. Söz konusu çalışmada doğrudan âlim-şairlerle ilgili bilgiler bulunmamakla birlikte ilim konusunu işleyen şiir örneklerine ulaşmak mümkündür.

Burada zikredilen kaynakların yanı sıra şüara tezkirelerini inceleyen çalışmalardan da yeri geldikçe faydalanılmıştır. Bu anlamda şüara tezkirelerini belirli açılardan inceleyen pek çok çalışmanın olduğunu söylemek gerekir. Bunların hepsini burada sıralamak mümkün olmamakla birlikte özellikle Mustafa İsen'in çalışmalarının faydalı olduğu söylenmelidir. Bu alanda yazdığı çalışmalarını *Tezkireden Biyografiye* adlı kitapta toplayan İsen (2010), tezkirelerden hareketle çeşitli konulara temas etmektedir. Bunların yanında himaye sistemiyle ilgili çalışmaların da belirli bir yetkinliğe ulaştığını, tezin ilgili noktalarında bu eserlerden faydalandığını söylemek gerekir.

Âlim-şairler konusunun önemli bir boyutunu teşkil eden medrese eğitimi ve ilmiye sınıfıyla ilgili çalışmalar oldukça fazladır⁵. Bu çalışmaların hepsini burada sıralamak mümkün olmamakla birlikte öne çıkanlara kısaca değinilecektir. İsmail Hakkı Uzunçarşılı'nın 1965'te yayımladığı *Osmanlı Devleti'nin İlmiye Teşkilatı*, ilmiye teşkilatıyla ilgili öncü ve temel kaynaklardan biridir. Söz konusu kitapta medrese teşkilatı ve türleri, medresede okutulan dersler, müderrislik ve kadılıkla ilgili bilgiler,

⁴ Söz konusu kitapla alakalı geniş bir değerlendirme tarafımızca yapılmıştır. Ayrıntılı bilgi için bkz. (Özyürek, 2022, s. 258-263).

⁵ İlmiye teşkilatı ve ulemayla alakalı kaynakların genel bir değerlendirmesi ve literatür bilgisi için bkz. (Altuntaş, 2012, s. 483-517).

padişah hocalığı, kazasker ve müftülük gibi makamlar, huzur dersleri vb. pek çok konuda tarihî vesikaların da desteğiyle tanıtıcı bilgiler sunulmaktadır.

Osmanlı döneminde medrese eğitimiyle ilgili kaynakların başında Cahid Baltacı'nın (1976) *XV-XVI. Asırlarda Osmanlı Medreseleri I-II* ve Mustafa Bilge'nin (1984) *İlk Osmanlı Medreseleri* adlı çalışmaları gelmektedir. Mustafa Bilge çalışmasında İzmit, Bursa, Edirne gibi şehirler başta olmak üzere ilk dönem Osmanlı medreseleriyle ilgili bilgiler vermektedir. Cahit Baltacı'nın eserinde ise XV ve XVI. yüzyıldaki medreseler dereceleri dikkate alınarak kuruluşu ve müderrislerine göre sıralanmaktadır. Bu medreseler yirmili medreselerden başlamak üzere altmışlı medreselere kadar alfabetik olarak işlenmektedir. Söz konusu eserler ardından yapılan çalışmalarla güncellenmesine rağmen XV ve XVI. yüzyıldaki medreseler ve buralarda görev yapan müderrislerle alakalı başvurulacak temel kaynaklardan biri konumundadır.

Osmanlı ilmiye teşkilatıyla ilgili pek çok çalışma hazırlayan Mehmet İpşirli'nin *İslam Ansiklopedisi*'nde konuyla ilgili yazdığı maddeler ve bunları bir araya getirdiği *Osmanlı İlmiyesi* adlı kitap konumuz açısından önemli bilgiler sunmaktadır. İlmiyeyle ilgili yazdığı yazıları ve maddeleri bu kitapta bir araya getiren İpşirli (2021), ilmiye teşkilatının genel yapısı ve Osmanlı medreseleriyle ilgili pek çok kavrama açıklık getirmektedir. Bu sebeple ilmiye konusuyla alakalı birçok konuda temel başvuru kaynaklarından birisidir.

Ekmeleddin İhsanoğlu'nun ilmiye sınıfı, medrese eğitimi ve Osmanlı bilim literatürüyle ilgili çalışmaları konunun farklı boyutlarına ışık tutmaktadır. Osmanlı medreseleri ve eğitim sistemiyle alakalı çeşitli yazılarını bir araya getirdiği *Medreseler Neydi, Ne Değildi?* (2019) adlı çalışması konumuz açısından önemli bilgiler sunmaktadır. Bunun yanında oldukça kapsamlı bir şekilde hazırlanan *Osmanlı Bilim Mirası* adlı kitap da Osmanlı bilim literatürünü detaylı bir şekilde sunmaktadır. Bu eserde ise Osmanlı dönemindeki önemli âlimler ve eserleri hakkında bilgiler bulmak mümkündür. Ayrıca Gelibolulu Mustafa Âlî'nin *Künkü'l-Ahbâr* adlı eserinde medrese eğitimi ve ilmiye konularını incelediği *Gelibolulu Mustafa Âlî'nin Künhü'l-Ahbâr'ında Medrese ve İlmiye* (2021) adlı eseri güncel bir çalışma olması bakımından önem kazanmaktadır.

Medrese eğitimiyle ilgili temel kaynaklardan birisi olan *Kevâkib-i Seb'a Risâlesi*, XVIII. yüzyılın ortalarına kadar Osmanlı'da ilmiyeyle ilgili detaylı ve sistematik bilgiler sunan bir risaledir. Yazarı tam olarak bilinmeyen bu eserde, yedi ana başlık altında 360 ilim sıralanmakta ve bu ilimlerin konu, amaç, fayda ve temel sebebinin ne olduğundan bahsedilmektedir. Söz konusu eser Nasuhi Ünal Karaarslan (2015) tarafından hazırlanarak günümüz okuyucusuna sunulmuştur. Ayrıca Cevat İzgi'nin bu risaleden hareketle hazırladığı *Osmanlı Medreselerinde İlim: Riyâzî ve Tabîî İlimler* adlı eser, Osmanlı medreselerinde okutulan riyâzî ve tabîî ilimleri detaylı olarak açıklamaktadır. İzgi'nin (2019) kitabına göre Osmanlı'da ilimlerin belirli bir tertip ve nizama göre tedris edildiği anlaşılmaktadır.

Fuat Aydın, Mahmut Zengin, Kübra Cevherli ve Yunus Kaymaz (2019) editörlüğünde hazırlanan *Osmanlı Medreseleri: Eğitim, Yönetim ve Finans* adlı kitap, Osmanlı medreseleriyle ilgili güncel tartışmalara ve çeşitli yazılara yer vermesi bakımından değerlidir. Osmanlı medreseleriyle ilgili pek çok konuda detaylı bilgi sunan bu çalışma, alanında uzman araştırmacılar tarafından güncel bilgiler gözetilerek hazırlanmıştır. Bu açıdan medrese müfredatı, eğitim sistemi, medrese kadrosu, medreselerin yönetimi ve finans işleri konusunda muhtelif yazılar bulmak mümkündür.

Abdurrahman Atçıl (2019) tarafından kaleme alınan *Erken Modern Osmanlı İmparatorluğunda Âlimler ve Sultanlar* adlı kitap, muhteva ve yöntem açısından çalışmamıza kaynaklık etmektedir. Erken modern dönemde ulemanın gittikçe devlet idaresinin bir parçası olduğunu söyleyen Atçıl, XIV. yüzyıldan XVI. yüzyıla kadar geçen sürede Osmanlı'da ulemanın konum ve tavrındaki dönüşümü incelemektedir. Ayrıca “ilmiye sınıfı” yerine “âlim-bürokrat” kavramını teklif eden Atçıl, Osmanlı ulemasının malî, idarî ve kitabete dair vazifeleriyle merkezî idareye takviye sağladığını belirtmektedir. Âlim-şairler açısından pek çok değerlendirme yapmamıza ve yeni sorular sormamıza imkân sağlayan bu çalışmadan pek çok yerde faydalanılmıştır.

Dolayısıyla âlim-şair konusunda şura tezkireleri esas alınmakla birlikte edebiyat ve tarih başta olmak üzere farklı disiplinlerden kaynaklara müracaat edildiği söylenebilmektedir.

1. BÖLÜM: ÂLİM-ŞAİRLERİN YETİŞME SÜRECİ

Âlim-şairlerin yetişme sürecinde farklı etkenlerden söz etmek mümkündür. Âlim-şairi yetiştiren ve geliştiren bu etkenler onun farklı kaynaklardan beslenmesine ve çok yönlü bir kişilik kazanmasına zemin hazırlamıştır. Bu çerçevede âlim-şairin beslendiği kaynaklar iki merkezde toplanabilir. Bunlardan birisi medrese eğitimi olup meslek hayatının başlangıcını ihtiva etmektedir. Bununla ilişkili olarak eğitim alınan hocanın ve mülâzımı olunan kişinin rolü, medrese müfredatının kazandırdıkları ve Arapça öğrenim süreci şairin gelişmesine zemin hazırlayan ana etkenler arasındadır. Medrese dışı olarak nitelendirebileceğimiz diğer etkenler ise aile-akrabalık-arkadaşlık ilişkileri, edebî ve ilmî muhitler ile doğdukları şehirlerdir. Birbirlerini besleyen bu faktörler âlim-şairin yetişmesi bakımından önemli imkânlar sunmaktadır.

Âlim-şairin gelişim çizgisini aile ve akrabalık ilişkilerinden başlatmak mümkündür. Nitekim aileden aldığı eğitim onun yetişmesi bakımından önemli bir temel oluşturmaktadır. Burada âlim-şairin yetişmesine önemli bir imkân sağlayan ilmiye ailelerini de zikretmek gerekir. Bunun ardından eğitim aldıkları ve yetişmesine vesile olan hocaların da âlim-şairin yetişmesinde önemli bir payı vardır. Medrese eğitimi ise âlim-şairin ilmî hayatında oldukça önemli bir basamaktır. Burada aldığı çeşitli dersler ve müfredattaki çeşitlilik onun gelişmesine katkı sağlamıştır. Âlim-şairin edebî şahsiyetine katkı sunan ilimleri de bu minvalde değerlendirmek mümkündür. Ayrıca medrese eğitimi tamamladıktan sonra “mülâzemet”⁶ sistemiyle meslek hayatına dahil olan âlim-şairlerin kimlerden mülâzım olduğu da dikkat çeken hususlardan biridir. Bu anlamda talebeliği sırasında kimin yanında yetiştiği ve hangi hocaların hizmetinde bulunduğu önemli hususlar arasındadır.

Âlim-şairi yetiştiren medrese dışı ortamların başında edebî ve kültürel muhitler gelmektedir. Şairlerin dükkânları, evler, bahçeler, medrese hücre, tekke, zaviye ve dergâhlar âlim-şairleri besleyen önemli muhitlerdir. Bunun yanında âlim-şairlerin doğdukları ve yetiştikleri şehirler de onların yönelimlerini belirlemesi bakımından değerlidir. Şuara tezkirelerinde sıklıkla zikredilen bu konu hakkında ilgili başlıkta tablo ve grafikler yardımıyla önemli bilgiler bulmak mümkündür. Bunun yanında bazı

⁶ Medrese mezunlarının müderrislik ve kadılık almak için sıra beklemelerini ifade eden “mülâzemet” terimi, ilerleyen kısımlarda ayrıntılı olarak açıklanmaktadır.

âlim-şairlerin ilim tahsil etmek amacıyla farklı şehirlere seyahat etmesi ve buradaki hocaların ilminden faydalanması yetiştirme sürecinde dikkat çeken aşamalardan birisidir. Âlim-şairlerin dil öğrenme süreçlerine baktığımızda Arapça öğrenim sürecinin medrese eğitiminin önemli bir parçası olduğu, Farsça öğrenimi ise daha çok şahsî gayretler ile yardımcı kaynaklar ve belirli kişiler üzerinden ilerleyen bir süreç olduğu anlaşılmaktadır. Ayrıca âlim-şairlerin mahlas seçimi incelendiğinde farklı tercihler barındırdığı ve ilmiyenin mahlas seçiminde önemli bir etkisi olduğu gözlemlenmektedir. Dolayısıyla âlim-şairlerin yetişmesinde medrese ve medrese dışı olmak üzere iki temel unsur olduğu ve bunlarla ilişkili olan pek çok faktörün bulunduğu görülmektedir. Bu bölümde âlim-şairlerin yetişmesi çerçevesinde bahsi geçen faktörler detaylı bir şekilde incelenecek ve şuaara tezkirelerinden alınan örneklerle değerlendirmeler yapılacaktır.

1.1. Ailenin Önemi ve İlmiye Ailesinin Rolü

Âlim-şairlerin yetişmelerinde ailenin oldukça önemli bir rolü vardır. Belirli bir ilim ve kültür muhitinin içinde dünyaya gelen âlim-şair, bu ortamdan istifade ederek gelişimini sürdürmüştür. Bu açıdan şair tezkirelerine ve diğer biyografik kaynaklara dikkatli bir gözle bakıldığında tanıtılan kişinin aile köklerine vurgu yapıldığı ve akrabaları arasında tanınmış bir âlim veya şair varsa zikredildiği görülmektedir. Hatta âlim-şair belirli bir ilmiye ailesinden geliyorsa bu bilgi, tanıtılan kişiyle ilgili hemen hemen ilk satırlarda dile getirilmektedir. Dolayısıyla ilk eğitimine aile ortamında başlayan âlim-şair, meslekî kariyerini ve ilgilerini bu doğrultuda belirlemektedir.

İslam dininde ve toplumlarında ilim ehline verilen değer neticesinde ilmiye mesleğinin babadan oğullara ve ardından torunlara geçmesi bir gelenek hâline gelmiştir. Bu durum birçok köklü ilmiye ailesinin oluşmasına da zemin hazırlamıştır. Osmanlı Devleti'nde ilmiye sınıfına verilen imtiyazlar bu ailelerin ilişki ağlarını güçlendirmiş ve toplumda önemli bir konum elde etmelerini sağlamıştır. İlk defa II. Murad (salt. 1421-1444, 1446-1451) tarafından “mevalî-zâde kanunu” adıyla Molla Fenârî (ö. 1431) ailesine ve daha sonra diğer ilmiye ailelerinin çocuklarına tanınan haklar, ilerleyen süreçte

yanlış uygulamalara sebebiyet verse de önemli birtakım faydaları da olmuştur.⁷ Buna göre ilim hayatına yönelecek kimse henüz çocuk yaşta ilim ortamında büyümüş, pek çok meseleye babası ve aile dostları vesilesiyle vâkıf olmuştur. Ayrıca böyle bir ortamda yetişen çocuk kitap ve kütüphane temini konusunda akranlarına göre oldukça avantajlı bir konumdadır (İpşirli, 2021, s. 19-20). Bunun yanında mevleviyet derecesindeki pek çok âlim-bürokrat kendi oğullarını hiyerarşide terfi ettirebilme imkânına sahiptir. Bunu yaparken de istisnai ve kanunsuz bir iş yaptıkları söylenemez. Çünkü mülâzemet sistemindeki kanun ve teamüller mevleviyet sahibi kişilerin çocuklarına önemli olanaklar sağlamaktadır (Atçıl, 2019, s. 183).

Yukarıda bahsettiğimiz imtiyazlar ve avantajlar dikkate alındığında ilmiye ailelerinin âlim-şairlerin yetişmesine büyük bir olanak sağladığı söylenebilir. Bu ilmiye ailelerine yakından bakıldığında şu isimler öne çıkmaktadır: Çandarlılar, Fenârîzâdeler, Çivîzâdeler, Ebusuudzâdeler, Müeyyedzâdeler, Taşköprülüzâdeler, Bostanzâdeler, Hoca Sadeddinzâdeler, Kınalızâdeler, Zekerîyyazâdeler, Paşmakcızâdeler, Dürrirozâdeler, Arabzâdeler, Feyzullahzâdeler, Ebu İshakzâdeler ve İvazpaşazâdeler (İpşirli, 2021, s. 20)⁸. Pek çok şeyhülislam, nakîbüleşraf, kazasker, kadı ve müderris yetiştiren bu aileler, ilmiye sınıfının güçlenmesine de ön ayak olmuştur. Nitekim ulemanın yetişmesine ortam hazırladığı kadar, edebiyat ve kültür muhitlerinin gelişmesine de destek verdikleri söylenebilmektedir.

Âlim-şairin yetişmesinde ilmiye ailesinin rolüne dair önemli bir atıf “el-Veledü sırru ebîhi” sözünün altında yatmaktadır⁹. “Evlat babanın sırrıdır” anlamına gelen bu özlü söz, şuara tezkireleri ve muhtelif şiirlerde karşımıza çıkmaktadır. Ayrıca şuara tezkirelerinde karşılaştığımız “molla-zâde” veya “monla-zâde” ifadesi ve âlim-şairlerin akraba ilişkilerine dair gözlemler bu düşüncenin klasik metinlerdeki yansımalarını göstermektedir. Tezkireler ışığında Osmanlı kültür hayatına dair

⁷ “Mevâlî-zâde” kanunu ve yüksek dereceli ulema çocuklarına verilen imtiyazların farklı açılardan değerlendirilmesi için bkz. (Uzunçarşılı, 1988, s. 71-75; İpşirli, 2021, s. 178-181).

⁸ Söz konusu ilmiye aileleriyle alakalı müstakil çalışmalar da bulunmaktadır. Mesela Arabzâdeler’le ilgili makale düzeyinde bir çalışma için bkz. (Güldöşüren, 2018, s. 27-79). Fenârîzâdeler’le ilgili bir çalışma için bkz. (Saraçoğlu, 2009).

⁹ Klasik metinlerde farklı versiyonlarda karşımıza çıkan bu söz hadis kaynaklı değildir (Yılmaz, 2013: 686).

görüşler de şairlerin yetiştiği müesseseler bakımından ailenin ve akrabalık bağlarının önemini ortaya koymaktadır (Açıkgöz, 1990, s. 159).

eş-Şekâ'ik ve *Miftâhu's-sa'âde* gibi eserleriyle tanınan İsamüddin Ahmed Efendi (ö. 1561) başta olmak üzere XVI. yüzyıla damgasını vuran Taşköprülüzâde ailesi¹⁰, ilmiye aileleri arasında özellikle dikkat çekmektedir. Taşköprülüzâdeler'de aile fertlerinin kadılıktan ziyade müderrislik görevini tercih ettikleri ve eser telifiyle uğraştıkları bilinmektedir. Ayrıca aile üyelerinin şiir, edebiyat ve hat gibi sanat dallarında önemli çalışmalar yaptıkları görülmektedir (İpşirli, 2021, s. 42). Taşköprülüzâde *Şekâ'ik* adlı eserinde kendi hayat hikâyesini anlatırken babası başta olmak üzere amcası ve dayısından aldığı derslere ve okuduğu kitaplara yer vermektedir. Ayrıca Arapçaya dair ilk eğitimini de babasından aldığını söylemektedir (2019, s. 850-856). Bu durum ilmiye ailesinin ona yetişmesi için nasıl bir fırsat sunduğunu göstermesi bakımından önemlidir.

XVI. yüzyılda öne çıkan bir diğer ilmiye ailesi Kınalızâdeler, ulema yetiştiren önemli bir aile olmasının yanında edebiyat ve kültür ortamının gelişmesine de katkı sağlamıştır. Bu ailenin önemli üyelerinden ve *Ahlâk-ı Alâî* adlı eseriyle meşhur olan Kınalızâde Ali Çelebi (ö. 1572) ve tezkire yazarı oğlu Kınalızâde Hasan Çelebi mensur eserlerinin yanında şiirle de uğraşmışlardır. Kınalızâde ailesinin bu özelliği tarihî kaynaklarda zikredilmiş ve önemli bir ilmiye ailesi olarak methedilmiştir.

İlmiye ailelerinin söz konusu besleyici ve yetiştirici özelliğinden şair tezkireleri başta olmak üzere tarihi ve biyografik kaynaklarda bahsedilmektedir. Mesela önemli tarihî kaynaklarımızdan biri olan Gelibolulu Mustafa Âlî, *Künhü'l-Ahbâr* adlı eserinde Kınalızâde Ali Çelebi'yi şu şekilde takdim etmektedir: “Bunlar hod ol zümre-i hamîdede Hamîd ilünün civârındaki memâlikden nüzhet ü meziyyeti gibi ‘ilm ü mevleviyyeti ile imtiyâz-ı küllî bulmuşdur.” (1994, s. 245). Burada aileden “övlmeye layık bir zümre” olarak bahsedilmesi ve “nüzhet, meziyyet, ilim, mevleviyyet” gibi kelimelerle âlim-şairin imtiyaz bulduğunun söylenmesi oldukça önemlidir. Dolayısıyla âlim-şairle ailesi arasında hemen bir bağ kurulmakta ve taşıdığı soy ve akrabalık ilişkileri sebebiyle övgüye layık görülmektedir.

¹⁰ Taşköprülüzâde ailesinin ilmiyedeki rolü ve Taşköprülüzâde Ahmed Efendi'yle ilgili detaylı bir inceleme için bkz. (Arıcı ve Arıkan, 2020).

İlmiye ailesinden gelmesinin bir yansıması olarak Kınalızâde Hasan Çelebi'nin tezkiresinde, şairlerin aile ve akrabalık ilişkilerine dair anekdotların oldukça fazla olduğu görülmektedir. Yetiştği aile ortamının etkisiyle onun tezkiresinde âlim-şairlerin sayı bakımından çok olduğu ve onlara ait biyografik bilgilerin detaylı bir şekilde sunulduğu anlaşılr. Bu bakımdan tezkire yazarı, yeri geldikçe şairin ailesine dair vurgu yapmakta, hatta şair önemli bir ilmiye ailesinden geliyorsa bunu muhakkak dile getirmektedir. Ayrıca aldığı eğitim üzerinde ailesinin etkisi varsa ve ulaştığı mansıplarda akrabalık ilişkilerinin bir tesiri söz konusuysa bu durumu ayrıntılı olarak açıklamaktadır. Mesela Kınalızâde, Derzizâde Râyî isimli şairin biyografik bilgilerini verdiği kısımda onun büyük babasından aldığı eğitime ve terbiyeye vurgu yaptığı açıkça görülmektedir:

Merhûm vâlid-i mâcidün çemen-i hüsn-i terbiyetinde neşv ü nemâ ve meşâ'il-i ma'ârif ü fezâ'ilden iktibâs-ı nûr u ziyâ idüp mecâlis-i 'ulûm u ifâdelerine müdâvim olmagla hidmet-i şerîflerinden mülâzım olmuş idi. Vâlid-i firdevs-mekân diyâr-ı 'Arab u Rûmda kâdî vü hâkim iken hidmet-i 'arûz u [mükâtebâtında] dâ'im ve dil ü cânla âstân-ı fezâ'il-âşiyânında hâdim olmagla fenn-i inşâ ve kâ'ide-i tahrîr-i hucec ü sicillâtı tahsîl ve bi'l-cümle ma'ârif-i külliye vü cüz'iyeyi tamâm tekmi'l itmiş idi. (2017, s. 378)

Âlim-şairin dedesinin pek çok ilimde ileri olması, Anadolu ve Arap diyarında kadı ve hakimlik yapması ona yetişmesi açısından büyük bir fırsat sunmaktadır. Bu fırsatı değerlendiren şair külli ve cüzi ilimleri dedesinin yanında tamamlayarak pek çok ilme vâkıf olmuştur. Buna benzer şekilde Ümmülveledzâde ailesi de bir ilmiye ailesi olarak anılmaktadır:

Ümmü'l-veled-zâdelerdendir. Adı 'Abdü'l-'azîz'dür. Babası Monlâ Hüsâm ve ceddi Monlâ Hamîd'dür ki bu cümle 'ulemâ-yı ehl-i 'ilm ü temyîzdür. Ol hânedâna 'Arabiyyetdânlık lâzımdur ve sagîr ü kebîri tahsîl-i 'ilm ü ma'rifete mülâzımdur. Oglancıkları togsa *Makâmât-ı Harîrî* ile uyudurlar, aglasa ellerine *Etbâkü'z-zeheb* virüp avudurlar. Kapularına gelen 'acemî oğlanları Türkîden evvel 'Ârabî öğrenürler... (Âşık Çelebi, 2010, s. 1040-41)

Âşık Çelebi'nin nükteli bir şekilde ifade ettiği satırlar bu ailede yetişen kişilerin çocukluktan itibaren nasıl bir eğitim aldıklarını ve yetiştiklerini göstermektedir. Burada özellikle *Makâmât-ı Harîrî* ve *Etbâkü'z-zeheb*¹¹ adlı iki eserin zikredilmesi ve Arapçaya vurgu yapılması Arapçanın öğretilmesine verilen önemi göstermesi bakımından dikkate değerdir. Nitekim Harîrî'nin (ö. 516/1122) makâme türünde

¹¹ *Etbâkü'z-zeheb* Şerefeddin Abdülmümin b. Hibetullah el-İsfehânî adında birinin eseri yahut *Atvâku'z-zeheb* adıyla Zemahşerî'nin edebî nesirle yazdığı eser olmalıdır.

yazdığı *Makâmât-ı Harîrî*, Arap edebiyatının meşhur hikâye külliyyatlarından biridir¹². Ayrıca Abdülaziz Çelebi'yle ilgili bilgiler verilirken ilk olarak Ümmülveledzâde ailesine mensup olduğunun söylenmesi, babası Molla Hüsâm ile dedesi Molla Hamîd'in zikredilmesi aileye dair vurguyu göstermektedir.

İlmiye aileleri içinde önemli bir yere sahip olan Fenârîzâde ailesi de âlim-şairler için önemli bir çıkış kaynağı olmuştur. İlk Osmanlı şeyhülislamı Mollâ Fenârî'nin oğlu Yûsuf Bâlî'nin torunu olan Muhyiddîn Çelebi (ö. 1548) kendisi de bir şeyhülislam olmasının yanında Muhyî mahlasıyla şiirler yazmıştır. Bu aileye mensup olması ve akrabalık ilişkileri Âşık Çelebi tarafından şu şekilde zikredilmektedir:

Rûmili'nün fuzelâsından hânedân-ı Fenârî'nün mâbihi'l-iftihârı Muhyi'd-dîn Efendi el-Fenârî'dür... Kâzî-'asker olan Monlâ Fenârî'nün oğlu Yûsuf Bâlî'dür ki nihâyet-i mansıbı Burusa kazâsıdır. Anun oğlu 'Alî Çelebi'dür ki yine kâzî-'asker olmuştur. Anun oğlu Muhyi'd-dîn Çelebi'dür ki Sultân Bâyezid-i merhûm devrinde vezîr-i a'zam olan Hâdim 'Alî Paşa ogul idinüp Mü'eyyed-zâde güyegü idinmişdür. (2010, s. 791)

Burada âlim-şair tanıtılırken Fenârîzâde ailesine vurgu yapılması, “Rumelinin fuzelası” ve “mâbihi'l-iftihar” (kendisiyle övünülen) tabirleriyle methedilmesi bu aileye olan saygı ve öneme işaret etmektedir. Ayrıca diğer akrabalık ilişkilerinin de açıkça verilmesi ilmiye aileleri arasındaki irtibatları göstermektedir. Kınalızâde de Muhyiddin Çelebi'ye ayrı bir önem verir ve ailesinden detaylıca bahseder:

Zât-ı büzürgvârı evlâd u emcâd-ı Monlâ Fenârî'den olan Muhyi'ddîn Efendi'dür ki muhyî-i dîn-i mübîndür. Âl-i Fenârî [ilâ-hâze'l-ân] hânedân-ı fazl u 'irfân olup cümlesi kerîmü'l-etrâf şerîfü'l-evsâf her biri câmi'-i 'avârif ü ma'ârif olmagla mümtâz ve 'ilm ü kemâlden ecme'l-i zarâ'if ü matârif ile ser-firâz olmuşlar ve her birinün vücûd-ı me'âlî-mevfûrî leyâlî-i zemânda mânend-i bûdûr olup cenâb-ı felek-nisâblarını şeyh ü şâbba ravz-ı memtûr kılmışlardır. (2017, s. 762)

Burada da benzer bir tavırla tezkire yazarı özellikle “hânedân-ı fazl u 'irfân” diyerek ilmiye ailesine vurgu yapmakta ve bu ailenin üyelerinin ilim ve kemal sahibi olma hususiyetleriyle ön plana çıktığını söylemektedir. Ayrıca âlim-şairi tanıtırken seçilen kelimeler ve tabirler de saygıya uygun bir şekilde tercih edilmektedir. Ailenin diğer bir üyesi olan Muhyiddin Mehmed Şah (ö. 1523) da tezkire yazarlarının dikkatini çekmiş ve benzer ifadelerle takdim edilmiştir. Mesela Âşık Çelebi onu tanıtırken

¹² Elli hikâyeden oluşan bu eser Arap dilinin inceliklerini ve anlatım gücünü göstermesinin yanında döneminin içtimâî, siyasî ve fikrî durumunu da yansıtmaları bakımından önemlidir. Eserle ilgili ayrıntılı bilgi için bkz. (Kılıç, 2004, s. 414-415).

öncelikle dedelerine gönderme yapmakta ve “ceddi sultânü’l-‘ulemâ” diyerek söze başlamaktadır: “Çün ceddi sultânü’l-‘ulemâdur, kendüleri dahı şâh-ı mevâlî olmagla ‘ulemâ-yı ‘âlemün ma’lûmıdur.” (2010, s. 1424). Böylece ilmiye ailesine mensup olmanın bir ayrıcalık olduğu anlaşılmakta, bu ortam ise âlim-şaire yetişmesi açısından büyük bir fırsat sunmaktadır.

Tezkire yazarları ilmî açılardan ailesinden etkilenen ve özellikle babasının mesleğini takip eden şairleri “el-Veledü sırru ebîhi” özlü sözü etrafında tanıtmaktadır. Mesela Âşık Çelebi, Hatmî isimli şairin bilgilerini verirken onun babasının izinden gittiğini şu şekilde belirtmektedir:

Babası gerçekten mar’ârif ü kemâlât ile ârâste ve gerden-i vücûdı huliyy-i letâ’if-i nâ-ma’dûd ile pîrâste idi. Oğlı dahı babasının ber-fehvâ-yı *el-veledu sirru ebîhi* dem-i nakdi ve vâsıta-i kılâde-i ‘ıkdı idi. (2010, s. 327)

Bu alıntıya benzer bir şekilde Kınalızâde de Sadüddîn-i Sâni isminde önemli bir âlimin oğlu olan Es’ad Çelebi’yi şu şekilde takdim etmektedir:

Tahsîl-i fezâ’il ü kemâlata ‘ale’d-devâm muvâzıb ü müdâvim ve eyyâm-ı şebâblarından ki hengâm-ı iktisâb-ı fazl-ı bî-hisâbdur zâyî’ itmeyüp tekâmîl-i levâzım-ı letâ’if ü ma’ârif tamâm mertebe [mücidd] ü ‘âzimdür *el-veledu sirru ebîhi* kelâmına mâ-sadak olan zât-ı bünyelerinün nazm-ı eş’ârı belâgat şî’âra dahı tamâm iktidârı vardır. (2017, s. 186)

Bu iki alıntıda da dikkat çeken husus tezkire yazarları “el-Veledü sırru ebîhi” ifadesine referans vererek “evlat babanın sırrıdır” görüşünce, âlim-şair ile âlim babası ve ailesi arasında irtibat kurmaktadır. Bu durumu ise önemli bir biyografik bilgi olarak saygı ve övgü ifadeleriyle desteklemektedir.

Âşık Çelebi Tayyibzâde sanıyla meşhur olan Ehlî’yi (ö. 1600) tanıtırken babasını, dedesini ve akraba ilişkilerini yukarıdaki ifadeye benzer bir şekilde anlatmaktadır:

Babası Kâzî Tayyib’dür ki fazlda bahr-ı mevâc u ‘ilmde sehâb-ı sayyibdür ve kendü nebîre-i Kâzî Remzî’dür ve hâher-zâde-i Monlâ ‘İlmî’dür. İkisi de şâhidân-ı irs-i ‘ilmîdür. *El-veledü’n-necîb yüşebbihi’l-hâl* mücebince tab‘-ı ‘ilmîdür. ‘İlm ü fazldan fitrat ile hâ’iz-i sebâk-ı vâfir ü irs ile *kâbiran ‘an kâbirdür*. (2010, s. 403)

Burada âlim-şair tanıtılırken babası Kadı Tayyib Efendi, dedesi Galata kadısı Remzî Çelebi ve kız kardeşinin çocuğu Molla İlmî zikredilmektedir. Bu ilişki ise “ilim mirası” çerçevesinde “El-veledü’n-necîb yüşebbihi’l-hâl” yani “üstün yaradılışlı çocuk dayıya benzer” sözüne dayandırılmaktadır. Dolayısıyla ilim sahibi olma özelliği

“miras”, “karakter”, “fıtrat” gibi kavramlarla ilişkili görülmekte ve “büyükten büyüğe intikal eden” bir hâl olarak ifade edilmektedir.

İlmin miras olarak devredilmesi düşüncesine farklı âlim-şairlerde de yer veren Âşık Çelebi, Mîrî Kadızâde Müslimî Efendi’nin (ö. 1585) Arapça ilimleri ve edebî fenleri kadı olan babasından miras almasını şu şekilde ifade etmektedir:

Anatoli’da Hamîd ilinden Mîrî mahlas kâzînun ferzend-i büzürg-teridür. Her vech ile rûzgârın ehl-i fazl u hüner-perveridür. ‘Ulûm-ı ‘Arabiyye ve fûnûn-ı edebiyye anlara mîrâsdur. (2010, s. 805)

Dolayısıyla Arapça ilimleri ve edebî fenleri, aileden miras olarak devralan çocuk, gelişimini aile bakımından uygun bir ortamda sürdürmektedir.

Şuara tezkirelerinde bir kişinin ilmiye ailesinden geldiğini belirten veya aile üyelerinden birinin tanınmış bir âlim olduğunu gösteren ifadelerden biri “monla-zâde” tabiridir. Tezkire yazarı biyografik bilgilerini verdiği şairin özellikle babası veya dedesi tanınmış bir âlimse bu ifadeye yer vermektedir. Mesela Sehî Bey’in Mevlânâ Sadrî’yi tanıttığı şu kısma bakabiliriz:

Monlâ-zâdedür. Babası merhûm Sultân Korkudun hâcesi olmuşdur. Meciklioğlu dimekle meşhûr kendüsi şerîfdür. ‘Ulûmı tertîb ile görmüş ehl-i huzûr sanâyi’-i şî’rde mâhir ve üslûb-ı nazma kâdir kâdî olmuş kişidür. (2017, s. 111)

Burada âlim-şairle ilgili ilk bilgilerin başında “monla-zâde” ifadesi gelerek onun âlim bir kişinin soyundan geldiği belirtilmektedir. Ayrıca babasının Sultan Korkut’un hocası olması da önemli bir ayrıcalık olarak söylenmektedir. Bu şekilde sultan ve şehzade hocalığı yapan kişiler birer övgü vesilesi olarak zikredilmektedir. Bunun yanında “şerîfdür” ifadesinden Sadrî’nin Hz. Peygamber’in neslinden geldiği anlaşılmaktadır. Böylece hem ilim hem de şiir bakımından âlim-şairin hayatında öne çıkan hususlar verilmektedir.

Sehî Bey, Fikrî Çelebi’yi (ö. 1575) tanıttığı kısımda yine “monla-zâde” ifadesine yer vermekte, babasının Monlâ Mâşî olduğunu özellikle zikretmektedir. Ayrıca babasının dönemin önemli eğitim kurumlarından biri olan Semâniye Medresesi’nde müderris olduğunu söylemesi de oldukça önemlidir: “Monlâ-zâdedür. Babasına Monlâ Mâşî dimekle meşhûrdur. Semâniyyede olmuş müderrisîndendür. Kendüsi dahî kâdîdur.” (2017, s. 163). Latîfî de aynı âlim-şairi tanıtırken benzer ifadeyi kullanmakta ve onun “kadılar zümresi”nden olduğunu belirtmektedir: “Şehr-i İstanbul’dan Molla-

zâdelerden kuzât zümresinden ve bu ‘asr şu ‘arâsındandır” (2000, s. 442). Dolayısıyla âlim-şair tanıtılırken kişinin kendi mesleğinin yanında babasının vasfı ve görev yaptığı yerler de ilmiye mensubiyeti açısından zikredilmektedir.

Âşık Çelebi tezkiresinde Zeyrekî ve Ânî mahlaslarını kullanan Zeyrekzâde Mehmed Çelebi’yi (ö. 1569-70) aile ilişkilerini de göz önünde tutarak şu şekilde tanıtmaktadır:

Vâris-i ‘ilm-i vehbî ve müktesebî Zeyrek-zâde Mehmed Çelebi’dür. Babası Edirne’de Çifte müderrisi iken fevt olan Paşa Çelebi’dür ki kâzî-‘asker olan Mevlânâ Rükne’-d-dîn Çelebi’nün karındaşıdır. (2010, s. 584)

Burada tezkire yazarı şairi tanıtırken ailesine vurgu yapmakta ve yukarıdaki örneklerde olduğu gibi babası Paşa Çelebi’nin Edirne’de Çifte müderrisliği yaptığını söylemektedir. Ayrıca onun da kazaskerlik yapan Rükneddin Çelebi’nin kardeşi olduğunu belirtmektedir. Dolayısıyla aile fertleri arasından özellikle ilmiyede öne çıkan şahıslara vurgu yapılmaktadır.

Kınalızâde Hasan Çelebi aile ilişkileri bahsini daha ileri bir seviyeye götürerek âlim-şairlerin soyundaki önemli kişilikleri de ortaya çıkarmaktadır. Mesela ilmiye sınıfı içerisinde değer gören nakibüleşraf¹³ vazifesindeki Mirzâ Mahdûm (ö. 1587) babası ve annesinin soy kütüğü çerçevesinde ayrıntılı olarak tanıtılmaktadır:

Hâlâ nakîbü’l-eşrâf-ı diyâr-ı Rûm olan câmi’ü’l-fünûn ve’l-‘ulûm (Hazret)-i Mirzâde Mahdûm’dur ki nâm-ı pür-şerefleri Mu’înü’-d-dîn Eşref’dür. Peder-i büzürgvârları siyâdet eyvânının tâk-ı ‘âlî-nitâkı mekârim-i ahlâk ile şöhe-i âfâk olan Mîr ‘Abdü’l-bâkî olup vâlîde-i [mâcîdeleri] tarafından cedd-i pür-mecdleri bir tarafdân fâzıl-ı devrân güzîde-i ‘ulemâ-yı zemân hâkim-i mahkeme-i fazl u ‘irfân olan Mevlânâ [Kâdî-ı Cihân] ve bir tarafdân dahî Seyyid ‘Âlî sened ü şerîf-i pür-şeref netîce-i mukaddemât-ı eyyâm u şühûr ‘umde-i dâr-ı dünyâ olan Mevlânâ Gıyâsü’-d-dîn Mansûr’dur. (2017, s. 810)

Burada âlim-şairin nakibüleşraflık yaptığı, babası ve annesinin soyu itibarıyla önemli bir aileye mensup olduğu özellikle zikredilmektedir. Mekke ve Medine kadılıkları görevinde de bulunan Mirzâ Mahdûm’un babası Seyyid Şerîf Cürcânî Hazretleri’nin (ö. 1411/12) torunlarından Mîr Abdülbâkî’dur. Annesi tarafından ise Kadî-ı Cihân ve Mîr Gıyâseddin Mansûr’un (ö. 1550) soyundan gelmektedir. Dolayısıyla bu gibi bilgileri göz ardı etmeyen Kınalızâde âlim-şairle ilgili bütün önemli bilgilere atıf

¹³ Nakibüleşraflıkla ilgili ayrıntılı bilgi için bkz. (Uzunçarşılı, 1988, s. 161-173; Buzpınar, 2006, s. 322-324).

yapmakta ve biyografisinde ilmî vasıflarıyla öne çıkan kişileri özellikle zikretmektedir.

İlmiye aileleri bazı kadın şairlerin yetişmesi için de önemli bir muhit oluşturmuştur¹⁴. Özellikle XV ve XVI. yüzyıldaki isimlere baktığımız zaman Zeynep Hatun (ö. 1474-75), Mihrî Hatun (ö. 1514-15) ve Hubbî mahlasıyla şiirler yazan Ayşe Hanım (ö. 1589-90) dikkat çekmektedir. Bu üç şairin de belirli vesilelerle ilmiye aileleriyle münasebet kurduğu veya aile fertleri arasında ilmiyeye mensup kişiler olduğu söylenebilir. Mesela Âşık Çelebi'nin Hubbî hakkında verdiği şu bilgiler onun ilmiye sınıfıyla olan yakınlığını göstermektedir:

Şeyh Yahyâ-yı merhûmun nebîresi ve Şeyh Akşemsü'd-dîn-i merhûm evlâdından olup pâdşâhumuz şeh-zâde iken hâcesi olan Şems Çelebi-i merhûmun halîlesi ve mâderinün duhter-i hemşîresi idi. (2010, s. 1135)

Buna göre Hubbî'nin dönemin önemli simalarından Beşiktaşlı Yahya Efendi'nin (ö. 1571) torunu olduğu anlaşılmaktadır. Ayrıca II. Selim'in şehzadeliği sırasında hocası olan Şems Çelebi'nin eşidir. Aile fertleri itibarıyla ilmiye sınıfına yakın olan Hubbî Hatun'un yetişmesinde bu ortamın önemli bir etkisi olduğu söylenebilir. Buna benzer şekilde klasik Türk şiirinin ilk kadın şairlerinden Zeynep Hatun'un da "Amasyalı bir kadının kızı" olduğu Âşık Çelebi tarafından zikredilmektedir (2010, s. 591). Ayrıca dönemin bir diğer önemli kadın şairi Mihrî'nin babası da Belâyî mahlasıyla şiirler yazan Kadı Hasan Amasyevî'dir (Erünsal, 2020, s. 37). Dolayısıyla ilmiye ailelerinin kadın şairlerin yetişmesi için de önemli bir fırsat sunduğu ve XV ve XVI. yüzyılda öne çıkan kadın şairlerin çeşitli vesilelerle ilmiye sınıfıyla ilişki kurduğu açıkça görülmektedir.

Yukarıda bahsettiğimiz hususları özetleyecek olursak ilmiye aileleri âlim-şairlerin yetişmesinde ilk basamaklardan birisi olması sebebiyle önem kazanmaktadır. İlmiye sınıfında ilerleme açısından uygun bir ortam sağlayan ilmiye aileleri, birer edebiyat ve kültür muhiti de oluşturarak âlim-şairlerin gelişimine katkı sağlamıştır. Bu duruma sıklıkla dikkat çeken tezkire yazarları biyografisini verdikleri âlim-şairin aile bilgileri, soy durumları ve akraba ilişkileri hakkında bilgi sunmaktadır. Şayet aile fertleri arasında önemli bir âlim varsa ve bu âlim önemli yerlerde kadılık veya müderrislik

¹⁴ Klasik Türk edebiyatında kadın şair ve yazarlarla ilgili ayrıntılı bilgi ve literatür bilgisi için bkz. (Açıl, 2007, s. 587-596).

görevinde bulunmuşsa özellikle belirtilmektedir. Ayrıca “el-Veledü sırru ebîhi” ve “molla-zâde” gibi ifadelerle âlim-şairin aile ilişkilerine gönderme yapılmaktadır. Bu anlamda âlim-şairin biyografisinde mevleviyet sahibi ulema başta olmak üzere ilmî vasıflara haiz kişiler öne çıkarılmaktadır. Bunun yanında ilmiye aileleri ve bu ailelerle kurulan ilişkiler kadın şairlerin yetişmesi açısından da fırsat sunmaktadır.

1.2. Hocanın Merkezî Konumu

Klasik dönem Osmanlı medreselerinin tedris usulüne yakından bakıldığında müderris merkezilik, halka sistemi ve metin okuma kültürü olmak üzere üç temel prensip öne çıkmaktadır (Furat, 2018, s. 124). Burada özellikle müderrisin merkezî ve belirleyici konumu bütün sistemi etkileyen unsurların başında gelmektedir. Bu anlamda âlim-şairin yetişme sürecinde eğitim aldığı müderrisler başta olmak üzere karşılaştığı hocaların önemli bir etkisinin olduğu söylenmelidir.

Osmanlı klasik dönem medreseleri incelendiğinde hocanın merkezî rolüne dair vurgunun İslam ilim geleneğinin bir devamı niteliğinde olduğu görülmektedir. Buna göre tedris usulü müderrisin ilmî müktesebatını talebesine aktarması üzerine kuruludur. Nitekim tedris sürecinde özellikle müderrisler belirleyici olmuş, bir âlimin ilme dair bakışı, tedriste kullandığı metodu da etkilemiştir (Furat, 2018, s. 138). Bunu daha açık bir dille ifade eden Mehmet İpşirli, medresenin aslında bir kurum veya yapı olarak bir önem taşımadığını asıl olarak müderrisin bizzat ön planda olduğunu söylemektedir (2020, s. 468). Müderrisin belirleyici olduğu bu anlayış, İslam dünyasında ortaya çıkmış ve bir gelenek olarak Osmanlı eğitim sistemine de yansımıştır. Bu sebeple İslam eğitim geleneğinde mezun olan talebeye verilen icazetnamelerde medrese adı yerine müderrislerin ve onlardan okunan dersler ile kitapların adı geçmektedir (İpşirli, 2020, s. 468). Bu sebeple Osmanlı eğitim sisteminde medreseden daha çok müderrisin ve onlardan alınan derslerin öne çıktığı anlaşılmaktadır. Bu anlamda âlim-şairin öğrenim gördüğü hocasının şiir ve edebiyata olan ilgisi öğrencinin yönelimlerini de etkileyip etkilemediği önemli bir mesele olarak akla gelmektedir.

İcâzet bugünkü tabirle bir medrese talebesinin tedris hayatına geçebileceğini gösteren ve diploma mukabilinde kullanılan bir belgedir. İcâzetnâme veran müderris,

icâzetnâmeye kendi ismini yazdıktan sonra kendisi o dersi kimden okuduğunu, yani hocasının kim olduğunu zincir hâlinde yukarıya doğru yazarak bunu İslam âleminin en büyük âlimine kadar çıkarıp bağlamaktadır (İzgi, 2019, s. 56). Bu durum İslam devletleri arasında ilmî açıdan bir süreklilik olduğunu göstermesinin yanında hoca-talebe ilişkisinin önemine de işaret etmektedir. Ayrıca Osmanlı Devleti, mülâzemet sistemiyle ilmiyeye girişin anahtarını mollalara ve müderrislere vermiş ve onlara belirli kadrolar tahsis etmiştir (Beyazıt, 2014, s. 42). Bu durum da müderrisin elini güçlendirmiş ve eğitim sistemi içerisindeki konumunu sağlamlaştırmıştır.

Hoca-talebe ilişkisinin klasik Türk şiirindeki farklı bir boyutu Cemal Kurnaz'ın "Osmanlı şair okulu" olarak nitelendirdiği nazire geleneğinde görülmektedir. Nitekim klasik Türk edebiyatında şairler, bir çeşit usta-çırak ilişkisi denebilecek okul hüviyetindeki nazire geleneğiyle yetişmektedir (Kurnaz, 2007, s. V). Buna göre teorik çalışmalarını tamamlayan şair adayları, kûşîş, mümâreset, âzmâyîş, verziş gibi terimlerle zikredilen uygulamalı alanlara geçmektedir. Özellikle belli bir eser veya şiir üzerinde pratik yaparak el yatkınlığı, alışkanlık, deneyim ve beceri kazanan şair adayları sürekli ve sıkı çalışarak kabiliyetlerini geliştirmektedir (Kurnaz, 2007, s. 14). Nazire ise şairin kendisini geliştirmesinde en etkin öğrenim yöntemlerinden biridir. Okuma, araştırma, inceleme, ezberleme gibi teorik çalışmaları geride bırakan şair, bundan sonra taklit ve nazire yoluyla şiir yazma becerisini ileri düzeylere taşımaktadır (Kurnaz, 2007, s. 32). Dolayısıyla bir çeşit şiir meşki olan "nazire okulu", hoca-talebe ilişkisinde olduğu gibi şairin gelişmesine ve şuara zümresine dâhil olmasına imkân sağlamaktadır. "Nazire okulu"nın yanında mecmuaların da benzer bir işleve sahip olduğunu dile getiren Hanife Konucu ve Müjgân Çakır, şiir mecmualarının şairlerin yetişmesinde bir çeşit okul vazifesi gördüğünü belirtmektedir (2012, s. 119-120). Bu vesileyle kendisini geliştirmek isteyen şair adaylarının farklı yollara yöneldiği söylenebilir.

Hocanın merkezî konumuna dair izlere şuara tezkirelerinde rastlamak mümkündür. Buna göre tezkire yazarları bir âlim-şairin eğitim aldığı hocaları zikretmekte ve medresede öğrencisi olduğu müderrislere dair notlar düşmektedir. Âlim-şairin ders aldığı müderris dönemin tanınmış kişilerinden veya mevleviyet sahibi biriye bu özellik öne çıkmaktadır. Hoca-talebe ilişkisi ve önemli bir müderristen ders almaya dair notların özellikle Kınalızâde tezkiresinde yoğunlaştığını söylemek gerekir. Mesela defterdar ve kadılık gibi önemli görevlerde bulunup Fazlî mahlasıyla şiirler

yazan Ebu'l-Fazl Mehmed Efendi (ö. 1574) tanıtılırken eğitim süreci ve medresede kimlerin yanında kendini geliştirdiğine dair şu notlar paylaşılmaktadır:

Evâ'il-i hâl ve zemân-ı iştigâlinde ve harâret-i garîziyyenün hengâm-ı işti'âlinde mebâdî-i 'ulûm-ı 'aliyyeyi kemâ-yenbagî tahsîl ve sâ'ir-i ma'ârif ü rûsûmı 'alâ mâ-hüve'l-mersûm tekmîl idüp Burusada sultân müderrisi olan Kâdî-i Bağdâdî'nün mu'îdi iken kâzî'asker Mü'eyyedzâde'ye dânişmend olup andan mülâzım olmuştur. (Kınalızâde, 2017, s. 664)

Buna göre çeşitli ilimleri tahsil edip eğitimini ilerleten âlim-şairin Kadî-i Bağdâdî'nin muidi ve ardından meşhur Osmanlı âlimi Müeyyedzâde Abdurrahman Efendi'nin (ö. 1516) danışmendi olduğu anlaşılmaktadır. Osmanlı eğitim sisteminin önemli bir parçası olan “muit” ve “danişment” farklı düzeydeki talebelere denmektedir. “Muit” müderrise yardımcı olan talebe olup dersi müzakere etmek suretiyle tekrar edebilmektedir (İzgi, 2019, s. 48). “Danişment” ise icazet alma seviyesine gelmiş talebelerdir. Bu talebeler medrese eğitimini tamamladıktan sonra farklı görevlere geçme fırsatına da sahiptir (İpşirli, 2021, s. 345). Dolayısıyla âlim-şairin biyografisinde mevleviyet sahibi kişileri ön plana çıkaran tezkire yazarı, âlim-şairin eğitimini önemli kişilerin gözetiminde tamamlayıp mülâzım olduğunu söylemektedir.

Başka bir kısımda Kınalızâde, Ümmülveledzâde Ali Çelebi'yi tanıtırken onun eğitim sürecine dair şu bilgileri vermektedir:

Niçe mevâlî-i 'ızâm hizmetinde kesb-i 'ulûmda dikkat ü ihtimâm idüp beyne'l-akrân hilâlâsâ müşârün-ileyhi bi'l-benân olmuş idi. Merhûm Çivizâde Efendiden mülâzım olup niçe medârisde ifâde-i 'ulûm-i 'aliyye ve fûnûn-ı 'aliyyeye müdâvim olduktan sonra merhûm sâhib-kırân Sultân Süleymân Hân medresesinde müderris iken Haleb-i şehbâya kâdî olmuş idi. (2017, s. 614)

Burada Ali Çelebi'nin ilim yolculuğunda “nice büyük ilim adamlarının hizmetinde ilimleri kazanma noktasında özen gösterdiği” üzerinde durulmaktadır. Nitekim “mevâlî-i 'ızâm hizmetinde” tabiri hoca-talebe ilişkisini yansıtan hususlardan biridir. Ayrıca âlim-şairle ilgili dönemin önemli şeyhülislamlarından Çivizâde Efendi'den mülâzım olduktan sonra medreselerde ilim ve fenlerin takibine devam ettiğini söylemektedir. Burada ifade edilen “medârisde ifâde-i 'ulûm-i 'aliyye ve fûnûn-ı 'aliyyeye müdâvim olmak” tabiri de yine tezkirelerde karşılaşılan hususların başında gelmektedir. Bunun yanında âlim-şairin Süleymaniye Medresesi'nde müderris ve Halep'te kadî olduğunun söylenmesi iyi mevkilere ulaştığını göstermek amacıyla.

Böylece kendini dönemin önemli âlimlerinin yanında ve hizmetinde yetiştiren âlim-şair adayının önemli makam ve mevkilere gelmesi olağan görülmektedir.

Kınalızâde XVI. yüzyılın önemli simalarından Osmanlı şeyhülislamı ve tarihçi Kemal Paşazâde'yi (ö. 1534) tanıtırken kimlerden ders aldığı ve nerelerde görev yaptığı üzerinde durmaktadır:

Ekser-i Monlâ Lutfî'den tahsîl ve tekmîl-i 'ilm-i cezîl idüp ba'dehû Edirne'de 'Alî Beg'ün medresesinde andan medrese-i Üsküb'e müderris olup binâ-yı serây-ı fazl u kemâline müşeyyed ü mü'esses olmuşdur. (2017, s. 163)

Böylece Kemal Paşazâde'nin yetişmesinde dönemin önemli âlimlerinden Molla Lutfî'nin (ö. 1495) etkisinin olduğu anlaşılmaktadır. “Birinden tahsîl ve tekmîl-i 'ilm etmek” tabiri diğer tezkirelerde de geçmekte, âlim-şairin yetişmesine dair ayrıntıları ortaya koymaktadır. Bunun yanında görev yaptığı yerler ve ilişki ağları da ilerleyen kısımlarda verilip âlim-şairin yetişmesine dair hususlar zikredilmektedir.

Kınalızâde, Hâletî mahlasıyla şiirler yazan Sanavberzâde Abdullâh'ı (ö. 1566) tanıtırken onun dönemin önemli simalarından Kâdirî Efendi'nin hizmetinde bulunduğunu ve bu vesileyle mülâzım olduğunu söylemektedir:

Tarîk-i 'ilme sülûk idüp Kâdirî Efendinün hidmetine irişdükde mezbûra küllî mahabbet itmîşdi. Hattâ mülâzemetin pâdşâha 'arz itdükde vâfir terbiye itmîşlerdür. Tarîk-i tedrîse sülûk itdükden sonra Rûmillerinde kâdî vü hâkim olmuşdur. (2017, s. 285)

Burada bahsi geçen Kâdirî Efendi, XVI. yüzyıldaki Osmanlı şeyhülislamlarından Abdülkadir Hamîdî Çelebi (ö. 1548) olmalıdır. Kâdirî mahlasıyla Türkçe ve Arapça şiirler de yazan bu zât, Hâletî'nin yetişmesine ve mülâzım olmasına katkı sağlamıştır. Dolayısıyla hocanın şiirle ilgilenmesinin veya şiire sıcak bakmasının talebenin de üzerinde etki bıraktığı anlaşılmakta, âlim-şairin yetişip mesleğinde ilerlemesine destek olduğu görülmektedir.

Âşık Çelebi *Meşâ'irü's-Su'arâ*'da dönemin önemli hattatlarından ve Nakşibendî şeyhi Abdurrahman Gubârî'yi (ö. 1566) takdim ederken onun eğitim sürecine dair şu notları paylaşmaktadır:

Evvel hâlinde İstanbul'da tahsilde olup ahaveyn-i mükerreremeyn, 'âlemde 'ilm ü dânişe müsellemeyn 'Alî Çelebi ile Müslim Çelebi'ye intisâb eyledi, anlardan niçe fûn-ı fezâ'il iktibâs eyledi. (2010, s. 1613)

Buna göre Gubârî'nin dönemin önemli âlimlerinden “ilim ve bilgiyle görevlendirilmiş” Kınalızâde Ali Çelebi ve Müslim Çelebi'den eğitim aldığı anlaşılmaktadır. “Niçe fûnûn-ı fezâ'il iktibâs eyledi” tabiri ise âlim-şairin yetişme sürecini tarif etmek üzere kullanılmaktadır. Bu anlamda âlim-şairin yetişme sürecinde birine eğitim yönüyle “intisap eylemesi” ve ondan faziletli ilimleri “iktibas eylemesi” doğrudan hoca-talebe ilişkisinin rolünü göstermektedir. Medrese eğitimi tamamladıktan sonra bir süre müderrislik yapan Gubârî'nin asıl olarak hat sanatındaki başarılarıyla meşhur olduğu ve zamanla tasavvufa yönelip Nakşibendî şeyhi olduğu bilinmektedir (Alparslan, 1996).

Kınalızâde, Şânî mahlasıyla şiirler yazan Mehmed Şânî Efendi'yi (ö. 1610) tanıtırken Sultan II. Selim'in hocası Ataullah Efendi'den dersler aldığını şu şekilde belirtmektedir:

Tahsîl-i fezâ'il ü 'irfânda ve hidmet-i vâlâ-nehmet-i efâzıl-ı devrânda dâmender-miyân ve tekmîl-i ma'ârif ü kemâlâtta teşmîr-i sâkî ile şöhre-i âfâk olmanın hâce-i Sultân Selîm Hân olan 'Atâ Efendi'nün hidmet-i 'aliyyelerine ve medârîse-i fezâ'il-i celiyyelerine müdâvim olmagla ol hazret-i felek-rif'atden mülâzım olmuştur. (2017, s. 461)

Burada âlim-şairin eğitim aldığı kişinin aynı zamanda sultan hocalığı yapması önemli bir husustur. Onun “hizmetinde bulunan” ve “faziletli medreselerine devam eden” âlim-şairin nihayet mülâzım olarak ilim yoluna koyulduğu görülmektedir. Bunun ardından çeşitli yerlerde kadılık vazifesinde bulunan Şânî'nin biyografisinde önemli bir kişiden ders alması ve ondan mülâzım olması özellikle belirtilmektedir.

Şuara tezkireleri şairlerin belirli bir kişiden etkilenmesi ve ondan düzenli eğitim almak suretiyle kemale erişmesi üzerine örnekler de barındırmaktadır. Mesela hoca-talebe ilişkisine “maarif tahsil eyleme” tabiriyle yer veren Sehî Bey, Sabâyî isimli şairin “Şeyh Vefâ hazretlerinden tâyib ve çok maârif tahsil eylemiş.” (2017, s. 92) olduğunu dile getirmektedir. Bu anlamda Sabayî'nin dönemin önemli simalarından Zeyniyye tarikatının Vefâiyye kolunun kurucusu âlim ve şair Şeyh Vefâ'nın (ö. 1491) tedrisatından geçtiği anlaşılmaktadır. Bu eğitimin tasavvufi veya aklî ilimlerden biriyle olması mümkündür. Bu minvalde dikkat çeken tabirlerden bir diğeri ise “taallüm” ve “telemmüz etmek” ifadeleridir. Bir şey öğrenmek için bir hocaya devam etme ve ondan dersler alma anlamına gelen “telemmüz” tabiri, hoca-talebe ilişkisini yansıtmaktadır. Mesela Kınalızâde, Sabrî isimli şairi “Ebu'l-fazl Efendi'den bûstân-ı

fazlından tefekküh ü telezzüz idüp hidmet-i pür-bereketinden ta'allüm ü telemmüz itmişdür.” (2017, s. 505) şeklinde takdim etmektedir. Böylece Sabrî'nin Fazlî mahlasıyla şiirler yazan Ebu'l-Fazl Mehmed Efendi'den (ö. 1574) dersler aldığı ve onun faziletlerinden faydalandığı anlaşılmaktadır.

“Telemmüz etmek” tabiriyle ilişkili bir diğer terim, öğrenci anlamına gelen “tilmîz”dir. Bu terim de tezkirelerde hoca-talebe ilişkisini yansıtmakta olup çeşitli vesilelerle kullanılmaktadır. Mesela Molla Lutfî'nin (ö. 1495) meşhur Türk astronom ve matematikçi Ali Kuşçu'nun (ö. 1474) “tilmîz-i hâssı” olduğu şu şekilde ifade edilir:

Sinân Paşa'dan 'ulûm-ı ['aliyye] ve fûnûn-ı ['aliyye] tahsîl itdükden sonra merhûm 'Alî Kuşcı 'Acem'den geldükde tilmîz-i hâssı olup 'ulûm-ı riyâziyyeyi dahı tekmi'l itmişdür. Medâris-i 'adîdede ifâde-i 'ulûm itdükden sonra Sahn'da ba'dehû Murâdiyye-i Burusa'da müderris olmagla binâ-yı sarây-ı fazlını müşeyyed ü mü'esses olmışdur. (Kınalızâde, 2017, s. 723)

Buna göre Türk nesir üslubunun önemli isimlerinden âlim ve devlet adamı Sinan Paşa'dan (ö. 1486) “yüce ilimleri ve fenleri” öğrenen Molla Lutfî, bunun ardından Ali Kuşçu'dan “matematik ilimlerini” tahsil etmiştir. Dolayısıyla dönemin önde gelen ilim adamlarından birebir eğitim alan âlimin gelişimini tamamladığı ve ardından İstanbul'da Sahn Medreseleri ve Bursa'da Muradiye Medreseleri gibi dönemimin en seçkin kurumlarında müderrislik yaptığı görülmektedir. Bu durum hoca-talebe ilişkisinin klasik dönemde önemine işaret etmesinin yanında tezkire yazarlarının konuya verdiği ehemmiyeti de göstermektedir.

Hoca-talebe ilişkisine dair gözlemlere Bağdatlı Ahdî'nin *Gülşen-i Şu'arâ* adlı tezkiresinde yer verdiği görülmektedir. Çeşitli yerlerde kadılık görevinde bulunan Muhîtî (ö. 1600) adlı şairin biyografisini verirken onun Osmanlı şeyhülislamı Bostanzâde Mehmet Efendi'nin (ö. 1598) “tilmîz-i bî-nazîrlerinden” olduğunu şu şekilde ifade etmektedir:

Tahsîl-i 'ulûm ile zât-ı bî-'adlin tekmi'l itmege güzîde-i mevâli-i 'ızâm kâdî-zâde ve zübde-i fuzalâ-yı zevî'l-ihtrâm ve gül-i gülşen-i istifâde Bostân-zâde Mehmed Çelebi'nün tilmîz-i bî-nazîrlerinden olup zîrâ ki ol hîredmend-i dil-pezi'r Şâm-ı şerîfde ve Edirne ile İstanbul-ı latîfde nice müddet niyâbet idüp hükûmet-i şer'iyye icrâsında makbûl ve mütâlâ'a-i 'ulûmda rûz u şeb meşgûl iken ba'dehu mezkûr efendileri Anadolu kâdî 'askeri oldukda Erzurum'a efendisi cânibinden kassâm 'askeri olup varmışlar. (2009, s. 276)

Bu anlamda Bostanzâde'yi seçilmiş kelimelerle metheden tezkire yazarı, Muhîtî'nin onun önemli öğrencilerinden birisi olduğunu ve Şam, Edirne ve İstanbul gibi önemli

şehirlerde naiplik, yani kadı vekilliği yaptığını söylemektedir. Bunun yanında ilmî gelişimine devam eden âlim-şairin hocasının kazasker olmasıyla Erzurum’a “kassam askeri” olarak vazifelendirildiği belirtilmektedir. “Kassam askeri” ise ikinci derecede adliye görevlilerinden olup hâkimin yardımcısıdır. Buna göre yönetici zümreye mensup kişilerin miraslarını kazasker adına vârisler arasında taksim etmektedir (Öztürk, 2001, 579). Dolayısıyla önemli bir âlimin öğrencisi olan Muhîtî, ondan aldığı eğitimin yanında hocasının yüksek mevkilere gelmesiyle kendisi de önemli görevlere atanmıştır.

Sonuç olarak âlim-şairin gelişmesinde hoca-talebe ilişkisinin hususî bir rolü olduğu yukarıdaki örneklerde görülmektedir. Bu anlamda Osmanlı tedris sisteminde müderrise çok önemli vazifeler yüklenmiş ve onlar da talebelerin eğitim süreçlerini tamamlayıp ilmiye teşkilatına dâhil olmasına öncülük etmişlerdir. Bu vesileyle hoca-talebe ilişkisine sıklıkla değinen tezkire yazarları, bir âlim-şairin hayatında öne çıkan âlimleri ve mevleviyet sahibi önemli kişileri zikretmektedir. Bunun yanında kimin yanında muhit ve danışment olduğu, hangi hocalardan ne gibi dersler aldığı ve kimlerden mülâzım olduğu özellikle söylenmektedir. Ayrıca bu âlim-şairlerin yetişip önemli mevkilere gelmesi ve seçkin kurumlarda görev yapmasında hocalarının büyük bir etkisinin olduğu da anlaşılmaktadır. Bu etkinin yanında âlim-şairlerin öğrencilerinin de şiirle ilgilenip ilerleyen süreçte önemli birer şair olması, hocanın öğrencilerinin ilgi ve alakaları üzerinde de tesir bıraktığını göstermektedir.

1.3. Medrese Öğrenimi ve Ders Müfredatı

1.3.1. Genel Hatlarıyla Osmanlı’da Medrese

İslam eğitim ve öğretim kurumlarının genel adını ihtiva eden medrese, eğitim sisteminin en temel kurumu olarak âlim-şairlerin yetişmesinde kuşkusuz çok önemli bir yere sahiptir. Osmanlılar bu kurumu eğitim sisteminin merkezine almış ve süreç içerisinde diğer kurumlarda olduğu gibi medreselerin de değişip gelişmesine katkı sağlamıştır. Böylece fiziki şartları, programı ve temsil ettiği zihniyet ile İslam medeniyetinin devamı niteliğinde ama yeni bir teşekkülü yansıtan Osmanlı

medresesi¹⁵ ortaya çıkmıştır. Osmanlı döneminde medrese, sıbyan mektebinden sonra orta öğretim, yüksekokul ve üniversite eğitime¹⁶ tekabül eden, ayrıca İslami kimliği sebebiyle sadece Müslümanların devam ettiği bir eğitim kurumudur (İpşirli, 2021, s. 321-322). Medreseler derecelerine göre ayrılması, fizikî özellikleri, kadroları, öğrencilere sağlanan imkânlar bakımından son derece nizâmî ve sistematik bir görünüm arz etmektedir. Medrese eğitiminin kademeli olarak arttığı ve belli başlı ilimlerin belirlenmiş kitaplar üzerinden takip edildiği görülmektedir. Bu sebeple medreselerde ilim dalı, kitap ve müderris merkezli bir eğitim modelinin benimsendiğini söylemek gerekir.

Osmanlı medreseleri ve buralarda okutulan riyâzî ve tabiî ilimlerle ilgili önemli çalışmalar yapan Cevat İzgi, teşkilatlanma yönünden Osmanlı medreselerini beş bölümde incelemektedir:

1. İznik'te Orhaniye Medresesi'nin kuruluşundan Yıldırım Bâyezid devrine kadar Osmanlı medreseleri (1331-1402)
2. 1402'den Semâniye Medreselerinin kuruluşuna kadar Osmanlı medreseleri (1402-1471)
3. Semâniye Medreselerinin kuruluşundan Süleymaniye medreselerinin kuruluşuna kadar Osmanlı medreseleri (1471-1557)
4. Süleymaniye Medreselerinin kuruluşundan II. Meşrutiyet'e kadar Osmanlı medreseleri (1557-1908)
5. II. Meşrutiyet'ten kaldırılışına kadar Osmanlı medreseleri (1908-1924) (2019, s. 37-40)

Buna göre medrese ve Osmanlı eğitim sistemini incelediğimizde değişkeni olmayan durağan bir yapıdan söz edilememektedir. Bunun aksine müfredatı, eğitim sistemi, kadrosu ve yapısı itibarıyla gelişen ve dönem dönem değişiklik gösteren bir kurum olduğu söylenmelidir.

¹⁵ Osmanlı medrese geleneğinin ortaya çıkışıyla ilgili detaylı bir inceleme için bkz. (İhsanoğlu, 2019, s. 127-192).

¹⁶ Osmanlı medreseleri ile üniversiteyi detaylı bir şekilde mukayese etmek için Murat Çelik'in (2019) *Osmanlı Medreseleri ve Avrupa Üniversiteleri (1450-1600)* adlı kitabı ile Ekmeleddin İhsanoğlu'nun konuyla ilgili çalışmalarına (2019, s. 317-348) bakılabilir.

Osmanlı'da ilme ve ilim erbabına verilen önem neticesinde pek çok medrese inşa edilmiştir. Hatta padişahlar başta olmak üzere devlet büyükleri bu inşa faaliyetinde neredeyse birbirleriyle yarışmışlar ve böylece Osmanlı geniş coğrafyasında medreselerin yaygınlaşmasını sağlamışlardır. Ayrıca fethedilen topraklarda kalıcı olmak ve oralarda meşruiyeti sağlamak maksadıyla da medreseler inşa edilmiştir. Medreseleri yeni kurulan ve fethedilen şehirlerde şehir nüfusunun eğitim ve üst kültür ihtiyacını karşılayabilecek bir kurum olarak gören Ekmeleddin İhsanoğlu, şehir ve kasabalarda kurulan yeni mahallelerde inşa edilen cami, zaviye, tekke, mektep, medrese, imaret ve çarşı gibi kurumları Osmanlı şehir dokusunun tamamlayıcı unsurları olarak zikretmektedir (2019, s. 143). Özellikle XV ve XVI. yüzyıllarda pek çok imar faaliyetinde görüldüğü gibi medreselerin inşasında da önemli bir artış yaşanmıştır. Bu durumu akademik çalışmalarında dile getiren Cahid Baltacı, *XV-XVI. Asırlarda Osmanlı Medreseleri* adlı kaynak çalışmasında XV ve XVI. yüzyıllarda Osmanlı geniş coğrafyasında yirmili 140, otuzlu 45, kırklı 46, ellili 166, altmışlı 16, altmış üstü 4, diğer 65, darülhadis 22, darülkurra 15 ve darüşşifa 7 olmak üzere yaklaşık 526 medresenin varlığından söz etmektedir (2021, s. 913).¹⁷ Sadece bu yüzyıllardaki medrese sayısı bile Osmanlı'da medrese özelinde ilme ve ilim erbabına verilen önemi açıkça göstermektedir.

Osmanlı Devleti'nde eğitim ve öğretim faaliyetleri devlet tarafından, belirli ve kesin kanunlara bağlanmış bir vazife olarak görülmemiştir. Bu faaliyetler, hükümdarlar tarafından kurulan müesseseler dâhil olmak üzere, vakıf sistemi bünyesinde bir bakıma husûsî teşebbüsler denebilecek bir yapıdadır (Unan, 2000, s. 688). Bu sebeple Osmanlı medreseleri genellikle bir vakıf müessesesi olarak kabul edilmiştir. Devlet ileri gelenleri, sultanlar, âlimler veya kumandanlar bir medrese kurmuşlar ve bu medreseye ait bir vakfiye tanzim ederek bu eğitim kurumlarının devamlılığını teminat altına almışlardır (Bilge, 1984, s. 4-5). Böylece tamamen vakıflara bağlı olan medreseler, eğitim bakımından devletin kontrol ve dayatmasından uzak, ilmî bakımdan bağımsız kurumlardır. Bu anlamda kısmen esnek bir yapıya sahip olan medreseler, güçlü bir şekilde eğitim hizmetlerini yürütmüşlerdir (Kazıcı, 2019, s. 285). Ayrıca medreselerin eğitim ve öğretim faaliyetlerini sürdürmesinde bünyelerinde sahip oldukları vakıf

¹⁷ Bazı şehirlerdeki medrese sayılarıyla ilgili yapılan müstakil ve güncel çalışmalarla bu sayının daha da arttığı söylenmelidir.

kütüphanelerinin de önemli bir rol oynadığını söylemek gerekir (İpşirli, 2021, s. 334). Dolayısıyla medreselerin gelişmesinde ve eğitim faaliyetlerine güçlü bir şekilde devam etmesinde birer vakıf kuruluşu olmalarının önemli bir payı vardır.

Osmanlı medreselerinde ders verme şekli Türkçe olmakla beraber çoğunlukla dinî ve Arapça yazılmış olan eserleri anlama yönünden Arapça üzerinde geniş şekilde durulmuştur. Bu sebeple medrese hocalarının ve talebelerinin Arapçayı çok iyi bildiklerine şüphe yoktur (Bilge, 1984: 9). Ayrıca takip edilen ders kitaplarının çoğunluğu Arapça olduğu için bu dilin en iyi şekilde bilinmesi lüzumlu görülmektedir. Nitekim müderris ile talebe müzakerelerini, tartışmalarını, soru ve cevaplarını Türkçe yapmak (İpşirli, 2021, s. 327) suretiyle bu dilde de başarı göstermesi gerekmektedir. Bununla ilişkili olarak Ekmeleddin İhsanoğlu'nun Osmanlı bilim mirasını merkeze alan çalışmalarında Türkçe eserlerin azımsanmayacak bir yekûn oluşturduğu görülmektedir. Bu anlamda henüz XV. yüzyılda Türkçenin tıp, astronomi, matematik, coğrafya, tabii ve tatbiki bilimler ile askerlik konularını ifade edebilecek bir seviyeye ulaştığı anlaşılmaktadır. Buna göre XV. yüzyılda Osmanlı'da çeşitli bilim sahalarında 88 eser Türkçe yazılmışken 109 eser Arapça ve 52 eser de Farsça kaleme alınmıştır. XVI. yüzyıla gelindiğinde ise üç dilde de eser sayılarında artış görülürken XVII. yüzyıldan itibaren Türkçe eser sayılarında artış eğilimi devam etmiş ve diğer dillerde azalma eğilimi başlamıştır (İhsanoğlu, 2017, s. 100).

Medrese öğrenimi ve ilmiye sınıfında Arapçanın merkezî bir rol oynaması âlim-şairlerin biyografileri çerçevesinde şua tezkirelerine de yansımıştır. Bu anlamda tezkire yazarları âlim-şairlerin Arapça başta olmak üzere farklı dillerde başarılı olmalarını çeşitli vesilelerle dile getirmişlerdir¹⁸. Buna göre Türk dilinin yanında Arapça ve Farsça dillerini iyi bilen ve bu dillerde şiir yazan kişiler ayrıca vurgulanmaktadır. Böylece medreseler başta olmak üzere Osmanlı ilmiye sınıfında Arapçaya ayrı bir önem verildiği ve müderrisler ile talebelerin bu dili en iyi şekilde bilmeleri gerektiği söylenmelidir. Bu durum âlim-şairlerin dil öğrenme kabiliyetlerine katkı sağlamasının yanında kelime dağarcıklarının gelişmesini de desteklemiştir.

¹⁸ Âlim-şairlerin farklı dillerde şiir yazma kabiliyeti ilgili bölümde tartışılacak ve bu konuda tezkirelerden örnekler sunulacaktır.

1.3.2. Medrese Müfredatı

Osmanlı medreselerinde ilimlerin belli bir tertip ve nizam dâhilinde tedris edildiği, medreseler için bir müfredat programının düzenlenerek bunun kanun hâline getirildiği çeşitli kaynaklar tarafından açıklanmaktadır (İzgi, 2019, s. 64). Nitekim medrese talebelerinin Yıldırım Bayezid'den (salt. 1389-1403) itibaren yürürlükte olan ve Fatih Sultan Mehmed'den (salt. 1444-1446/1451-1481) sonra aslî şeklini alan bir tedrisat programına tabi oldukları anlaşılmaktadır (İzgi, 2019, s. 635). Bu tedrisat programını “bütün fikri” ile ilişkilendiren Şükran Fazlıoğlu ve İhsan Fazlıoğlu'nun müfredata dair genel çıkarımı dikkat çekicidir:

Osmanlı medrese müfredatı öncelikle belirli bir *bütün* fikrinden hareket eder; bu bütün fikri müfredatın her bir parçasına hem anlamını hem de meşruiyetini verir. Bu bütün kısaca *varlık-bilgi-değer birliği* olarak özetlenebilir... Medrese müfredatına uygun olarak sunulan *varlık-bilgi-değer* üçlüsü bir *ahenk* ve *ritim* içinde bir *birlik*, bir *bütün* oluşturur ve talebeye tedris edilir. (2019, s. 15 ve 26)

Dolayısıyla Osmanlı eğitim sisteminde klasik dönemin pek çok alanında görüldüğü gibi medrese programının da bir “bütün ve birlik fikrinden” hareket ettiği ve ilimlerin belirli bir düzen çerçevesinde talebeye verildiği vurgulanmalıdır.

Medresede ilimler belirli bir sıraya göre okutulmakta ve esas itibarıyla cüziyyat denilen “hesap, hendese, heyet ve hikmet” dersleri; alet ilimleri kabul edilen “belagat (meânî, bedîî, beyan), mantık, kelâm, Arap sarf ve nahvi” gibi dil ve edebiyatı dersleri; ulum-ı 'aliye denilen “tefsir, hadis ve fıkıh” derslerinden oluşmaktadır (İpşirli, 2021, s. 327). Ayrıca medreselerde derecelerine göre okutulan derslerin ve kitapların da farklılık gösterebileceğini söylemek gerekir¹⁹. İlmiyeyle ilgili derli toplu ilk çalışmaları yapan İsmail Hakkı Uzunçarşılı, Osmanlı medreselerinde okutulan dersleri genel itibarıyla şu şekilde özetlemektedir:

Hâşiye-i tecrid medresesinden başlayarak muhtelif medrese derecelerinde mantıktan *Şerh-i şemsiye*, kelâmdan *Hâşiye-i tecrid*, belâgattan *Mutavvel*, kelâmdan *Şerh-i tevali*, belâgatten miftah, usul-i fıkıhtan *Tavzih* ile bunun şerhinin şerhi olan *Telvih* ve yine usul-i fıkıhtan *Adud* şerhi ve fıkıhtan hidaye ve en son tefsir dersleri okutuluyordu. (1988, s. 39)

¹⁹ Osmanlı medreselerinde okutulan kitaplarla ilgili genel bir bilgi için bkz. (Şeşen, 2018, s. 561-570).

Dolayısıyla medreselerde derecelerine göre okutulan derslerin ve kitapların değiştiği görülmektedir. Buna benzer şekilde medresede merkezî bir rol üstlenen müderrisin tercihleri de okutulan ilimlerin ve kitapların farklılaşmasına yol açabilecektir.

Klasik dönem Osmanlı medreselerinde uygulanan ders müfredatına daha yakından baktığımızda şöyle bir tablo ortaya çıkmaktadır²⁰:

Tablo 2: Klasik Dönem Osmanlı Medreselerinde Ders Programı

Medreseler	İlim Dalı	Okunan Kitaplar
Haşiye-i Tecrîd Medreseleri (Yirmili Medreseler)	Belâgat	<i>Mutavvel</i> (Teftezânî [ö. 471-1389])
	Kelâm	<i>Haşiye-i Tecrîd</i> (S. Şerif Cürcânî)
	Fıkıh	<i>Şerh-i Ferâiz</i> (S. Şerif Cürcânî)
Miftah Medreseleri (Otuzlu Medreseler)	Belâgat	<i>Şerh-i Miftah</i> (Teftezânî'nin <i>el-Mutavvel ale'l-Miftah</i> 'ının şerhi)
	Kelâm	<i>Haşiye-i Tecrîd</i> (Sadeddin Teftezânî)
	Fıkıh	<i>Tenkih ve Tavdih</i>
Telvîh Medreseleri (Kırkılı Medreseler)	Belâgat	<i>Miftâhu'l-Ulûm</i> (S. Şerif Cürcânî)
	Meânî	<i>Şerh-i Miftah</i>
	Kelâm	<i>Şerh-i Mevâkıf</i> (S. Şerif Cürcânî)
	Fıkıh	<i>Sadru's-Şeria</i>
	Hadis	<i>Mesâbih</i> (Bagâvî [ö. 516-1122])
Hâric Medreseleri (Ellili Medreseler)	Fıkıh	<i>Hidâye</i> (Burhaneddin b. Ehi Bekr Merginânî [ö. 650-1253])
	Kelâm	<i>Şerh-i Mevâkıf</i> (S. Şerif Cürcânî)
	Hadis	<i>Mesâbih</i> (Hüseyin b. Mes'ud Bagâvî [ö. 516-1122])
Dâhil Medreseleri (Ellili Medreseler)	Fıkıh	<i>Hidâye</i>
	Usûl-i Fıkıh	<i>Telvîh</i> (Teftezânî)
	Hadis	<i>Buhârî</i>
	Tefsir	<i>Keşşaf</i> (Zemahşeri [ö. 538-1143]); <i>Beyzâvî</i> (Beyzâvî [ö. 685-1286])
Sahn-ı Semân Medreseleri (Ellili Medreseler)	Fıkıh	<i>Hidâye</i>
	Usûl-i Fıkıh	<i>Telvîh, Şerh-i Adûd</i>
	Akâid	<i>Şerhu Akaidi'n-Neseftiyye; Şerhu Akaidi'l-Adudiyye, Devvânî</i>
	Hadis	<i>Buhârî</i>

²⁰ Söz konusu tablo Cahid Baltacı'nın çalışmasından alınarak yeniden düzenlenmiştir (2021, s. 87-88). Tablo medreselerde okutulan derslerin genel bir izahını sunmaktadır. Âlim-şairin gelişimine dair bazı ayrıntılar *Kevâkib-i Seb'a Risalesi* çerçevesinde tekrar ele alınacaktır.

	Tefsir	<i>Keşşâf, Beyzâvî</i>
Altmışlı Medreseler	Fıkıh	<i>Hidâye, Şerh-i Feraiz</i> (S. Şerif Cürcânî)
	Usûl-i Fıkıh	<i>Telvîh</i>
	Kelâm	<i>Şerh-i Mevâkıf</i>
	Tefsir	<i>Keşşâf</i>
	Hadis	<i>Buhârî</i>

Söz konusu tabloya göre ilimlerin işlenmesinde ve metinlerin seçiminde tedrici bir usulün benimsenmiş olduğu anlaşılmaktadır. Bu anlamda talebenin yirmili medreselerden itibaren kademeli bir şekilde önce alet ilimlerini ardından fıkıh, usul, hadis ve tefsir ilimlerini tahsil ettiği görülmektedir (Furat, 2019, s. 643). Ayrıca ilimlerin belirli bir düzen ve sistem dâhilinde tedris edildiği dikkat çekmektedir.

Söz konusu müfredata göre alet ilimlerini edinen ve çok yönlü yetişen talebelerin medrese dışında farklı sanat dallarına yönelmesi mümkün görünmektedir. Bu anlamda tabloyu âlim-şairin yetişmesi açısından yorumlayacak olursak özellikle “belagat” ve onun alt dalları “me’ânî, bedîî, beyan” gibi edebiyat ve dil bilimleri ile ilgili dalların onun gelişimine katkı sunacağı açıktır. Bunlara ek olarak Taşköprülüzâde Ahmet Efendi’nin *Şekâ’ik* adlı eserinde kendi okuduğu derslere²¹ yer vermesi de klasik dönem medrese müfredatını anlamamıza katkı sağlamaktadır. Onun okuduğu derslere baktığımızda ise “belagat, sarf, nahiv, âdâb ve cedel” gibi ilim dallarının âlim-şairin gelişimine katkı sağlayabileceği düşünülmektedir.

Söz konusu ilimler içinde konumuz açısından belagatin ayrı bir önemi bulunmaktadır²². Osmanlı uleması Arapça belagat konusunda medrese geleneğinin bir devamı olarak pek çok eser kaleme almış, şerh ve haşiyeler yazarak bu ilim dalını eserlerinde tüm ayrıntılarıyla işlemişlerdir. Belagat ilminin âlim-şairlerin edebî gelişimine ne gibi katkılar sunduğu ve Arapça yazılan bu eserlerin pratikte şairlere neler kazandırdığı ise önemli bir soru olarak akla gelmektedir. Bu çalışmanın kapsamını aşan bu soruyu âlim-şairlerin eserleri ve üslupları çerçevesinde detaylı

²¹ *Şekâ’ik* adlı eserinde kendi otobiyografisine yer veren Taşköprülüzâde, hangi ilimleri kimlerden okuduğunu ayrıntılı bir şekilde dile getirmektedir (2019, s. 854-56). Ayrıca bu ilim dalları ve kitaplara tablo şeklinde ulaşmak da mümkündür (Baltacı, 2021, s. 88-89).

²² Belagatle ilgili pek çok çalışma yapılmıştır. Konuyla ilgili temel çalışmalar için bkz. (Saraç, 2004, s. 330-334; Kaçar, 2021, s. 97-109; Saraç, 2019; Aynur vd., 2021).

çalışmalar yaparak irdelemek mümkündür. Nitekim Ali Emre Özyıldırım, Üsküdarlı Ahmed Âsım (ö. 1889) tarafından kaleme alınan *Feride Tercümesi Redife* adlı tercüme eserinden hareketle Arapça belagat konusunun Türk edebiyatındaki yansımaları ve Türkçe belagatiyle ilişkilerini sorgulamaktadır. Özyıldırım, Osmanlı ulemasının Arapça belagat konusunda oldukça üretken olmasına rağmen Türkçenin belagati üzerine eser verme ve düşünme konusunda isteksiz kaldıklarını söylemektedir (2021, s. 103). Buradan hareketle ilmiyeden yetişen şairlerin eserlerinde medresedeki teorik eğitimin ne kadar etkisi olduğuyla ilgili önemli sorular sormaktadır. Dolayısıyla burada bahsi geçen ilim dallarının âlim-şairlerin edebî gelişimlerine nasıl bir etki ettiği sorusu önemli bir mesele olarak karşımıza çıkmaktadır.

Kur'ân-ı Kerîm'in erişilmez üstünlüğünü ve bu konuda yazılan eserlerin genel adını ifade eden “i‘câzü’l-Kur’ân” terimi, klasik Türk edebiyatı şairlerinin şiir yazma gayelerini belirlemesi açısından dikkat çekmektedir. Bu anlamda “i‘câz” kavramının Osmanlı şairleri açısından estetik ve poetik bir gayeye dönüştüğünü dile getiren Berat Açıl, “acız” ve “i‘câz” kavramıyla birlikte “mucize” kavramının da poetik bir kavram olarak kullanıldığını i‘câzü’l-Kur’ân konusu etrafında açıklamaktadır (2021, s. 206).

Künhü’l-Ahbâr adlı eserinde medrese eğitimi, müfredat ve ilmiye konularında önemli bilgiler sunan Gelibolulu Mustafa Âlî, kemal ve marifet sahibi olmak isteyen talebelerin öncelikle nahiv ve sarf ile meşgul olması ve ardından diğer ilim dallarında çalışması gerektiğini söylemektedir. Medreselerin dereceleri ile ilgili de geniş çaplı bilgiler sunan Âlî, bir kimsenin sırasıyla nerelerde görev yapması gerektiği ve kariyerinde nasıl yükseleceğini de açıklamaktadır (İhsanoğlu, 2020, s. 55-58).

Osmanlı medrese müfredatı ve ilim geleneğiyle ilgili en önemli kaynaklardan birisi, yazarı tam olarak bilinmeyen *Kevâkib-i Seb’a Risâlesi*’dir. 1741 yılında dönemin reisülküttabı Mustafa Efendi tarafından yazdırılıp Fransa’ya gönderilen bu eser, XVIII. yüzyılın ortalarına kadar Osmanlı’da okutulan ve okutulması muhtemel olan ilimlerle ilgili derli toplu bilgiler sunmaktadır. Söz konusu eserin birinci bölümünde yedi ana başlık altında 360 ilim sıralanmakta ve bu ilimlerin konu, amaç, yarar ve temel sebebinin ne olduğundan bahsedilmektedir. Kitapta işlenen tüm ilimler,

1. Kevkeb: Yazı ilimleri
2. Kevkeb: Söz ilimleri

3. Kevkeb: Zihinde var olan ilimler
4. Kevkeb: A'yânla ilgili ilimler
5. Kevkeb: Amelî hikmet
6. Kevkeb: Şer'î ilimler
7. Kevkeb: İlahî ilimler

olmak üzere 7 başlıkta toplanmaktadır (Karaarslan, 2015, s. XV-XXII). *Kevâkib-i Seb'a* üzerinde ayrıca çalışan Cevat İzgi (2019), bu risale çerçevesinde Osmanlı medreselerinde okutulan riyâzî ve tâbiî ilimleri “Aritmetik ve Cebir, Geometri, Astronomî, Müzik, Tıp, Fizik, Kimya, Botanik, Zooloji, Mineroloji, Jeoloji, Ziraat ve Coğrafya” başlıklarında değerlendirmektedir. Bu ilim sahalarındaki çeşitliliği söz konusu risale üzerinden takip etmek mümkündür.

Kevâkib-i Seb'a her ne kadar XVIII. yüzyılda kaleme alınmış olsa da klasik dönemdeki müfredatla uyumlu olması ve Osmanlı medreselerinde işlenen ilimleri tek çatı altında toplaması bakımından dikkate değerdir²³. Ayrıca söz konusu risalenin Taşköprülüzâde'nin *Miftâhü's-se'âde ve misbâhu's-siyâde* adlı eserinin bir tür özeti olduğu düşünülürse, eserde verilen bilgilerin ve çizilen haritanın medreselerin kurumsal sürekliliğinin bir göstergesi olduğu zikredilmelidir (Fazlıoğlu ve Fazlıoğlu, 2019, s. 21). Bunun yanında risalede sıralanan 360 ilmin XVIII. yüzyılda Osmanlı'da hepsinin bilindiği ve okullarda okutulduğu yorumu çıkarılmamalıdır. Yazar Arapça kaynaklardan ve ilgili eserlerden ilim adı altında yer alan her şeyi derleyip kitabında yer vermiştir (Karaarslan, 2015, s. XX). Dolayısıyla Osmanlı'da bir âlimin hangi ilimlerle hemhal olması ve hangi kitapları okuması gerektiğini göstermesi bakımından önemli bilgiler sunmaktadır.

Kevâkib-i Seb'a Risalesi'ni âlim-şairlerin yetişme süreçleri açısından değerlendirdiğimizde listede yer alan 360 ilim arasından şairin dil ve edebiyat gelişimine katkı sağlayabileceğini düşündüğümüz ilim dallarını (varak numaralarıyla) şu şekilde sıralayabiliriz:

²³ İlimler tasnifi konusu oldukça geniş kapsamlı bir konu olup burada ayrıntılarına girilmeyecektir. Konuyla ilgili ayrıntılı bilgi için Müstakim Arıcı (2020) editörlüğünde hazırlanan *İlimleri Sınıflamak: İslam Düşüncesinde İlimler Tasnifi* adlı esere bakılabilir.

‘ilmü’l-arûz (14/a), ‘ilmü’n-nahv (12a), ‘ilmü’s-sarf (12a), ‘ilmü tahsîni’l-hurûf (10a), ‘ilmü’l-bedî’ (13b), ilmü’l-beyân (13a), ilmü’l-cedel (19b, 47b), ilmü’l-cinâs (18a), ‘ilmü’d-devâvîn (15b), ‘ilmü’l-elgâz (17b), ‘ilmü’l-evzân ve’l-mevâzîn (29b), ‘ilmü’l-inşâ (15a), ‘ilmü karzi’ş-şi’r (14b), ‘ilmü kavânîni’l-kitâbe (10a), ‘ilmü hatti’l-‘arûz (11a), ‘ilmü’l-luga (12a), ‘ilmü’l-kırâ’a (37a), ‘ilmü ma‘rifeti kinâyâtî’l-Kur’ân (46b), ‘ilmü’l-mantık (19a), ‘ilmü mehârici’l-hurûf (11a), ‘ilmü’l-me‘ânî (13a), ‘ilmü mebdâii’ş-şi’r (14b), ‘ilmü mebdâii’l-inşâ ve edevâtîhi (15a), ‘ilmü’l-muammâ (17b), ‘ilmü’l-mûsikâ (28a), ‘ilmü’l-münâzara (19a, 47b), ‘ilmü ma‘rifeti bedâi’i’l-Kurân (46b), ‘ilmü ma‘rifeti’l-haber ve’l-inşâ (46b), ‘ilmü ma‘rifeti hakîkati elfâzihi ve mecâzihâ (46b), ‘ilmü ma‘rifeti i’câzi’l-Kur’ân (46b).

Klasik dönem Osmanlı müfredatında karşımıza çıkan belagatle ilgili alanların *Kevâkib-i Seb’a Risalesi*’nde biraz daha çeşitlendiğini ve dil ilimleri ile ilgili alanların daha fazla kollara ayrıldığı görülmektedir. Bunların pek çoğu Arap dilinin inceliklerini anlamaya yönelik olsa da âlim-şairin dille ilgili geliştirdiği bakış açısı onun edebî yönüne ve bu alandaki yeteneklerine katkı sağlamış olmalıdır. Ayrıca medresede ilmi yönünü güçlendiren ve âlet ilimlerini edinen âlim-şair, medrese dışında da sanat ve entelektüel yönünü geliştirmektedir. Bu anlamda medresenin âlim-şairin edebî gelişimine kısıtlama getirmediği, çeşitli âlet ilimleri ile bu yönünü geliştirmesine zemin hazırladığı düşünülebilir. Nitekim bu durumu uygulamalı olarak ele alan Bünyamin Ayçiçeği, şairlerin aldıkları medrese eğitiminin bir yansıması olarak şiirlerinde sarf ve nahiv terminolojisini kullanarak şiirler yazdığını örneklerle açıklamaktadır (2021, s. 231).

Şârih-i mesnevi olarak tanınan XVI. yüzyılın önemli âlim-şairlerinden Gelibolulu Mustafa Sürûrî’nin (ö. 1562) biyografisinde görüleceği üzere medreselerde Mevlânâ’nın *Mesnevî*’si gibi edebî metinlerin işlenmesine de imkân sağlanmaktadır:

Heftede dört gün müderrisvâr medresede hâzır bulunurdu ve her cum’a ba’de salâti’l-cum’a ve her gün ba’de’l-‘asr *Mesnevî-i Mevlevî* nakl idüp naklde ‘ulûm u fûnûndan ve hükm ü şü’ûndan herkes feyz bulup Mevlânâ temâm idüp evine girince hemân gün de tolinurdu. (Âşık Çelebi, 2010, s. 966)

Âşık Çelebi’nin aktardığı bu bilgilerden hareketle Gelibolulu Sürûrî’nin haftada dört gün medreseye gittiği, Cuma namazı ile ikinci vaktinden sonra orada Mevlânâ’nın meşhur *Mesnevî*’sini şerh ettiği görülmektedir. Ayrıca bu eser çerçevesinde ilim, fen,

hüküm ve hadiselerin konu edildiği, yani günümüz tabiriyle öğrencilerle çok yönlü bir okuma yapıldığı anlaşılmaktadır. Bu durum medreselerin âlim-şairler ve talebeler açısından onların ilmî yönlerinin yanında edebî yönlerinin de gelişmesine fırsat sağladığını göstermektedir.

Yukarıda bahsettiğimiz hususları özetleyecek olursak Osmanlı'da ilme ve ilim erbabına verilen önem neticesinde pek çok medrese inşa edilmiş ve bunlar fiziksel yapısı, teşkilatı ve programı çerçevesinde önemli bir sistem oluşturmuştur. XV ve XVI. yüzyılda farklı uzmanlık alanlarını da içine alacak şekilde yaklaşık 526 medresenin varlık göstermesi, Osmanlı'da eğitim ve öğretim faaliyetinin ne derece ciddiye alındığını ve çeşitlendiğini göstermektedir. Birer vakıf müessesesi olan medreselerde derslerin belirli bir düzen ve sistem dâhilinde öğrenciye tedris edildiği de görülmektedir. İlim dalları ve belirli kitapları merkeze alan medrese müfredatı, kademeli olarak artmakta, talebeler âlet ilimlerini edindikten sonra fıkıh, usul, hadis ve tefsir gibi alanlarda uzmanlaşmaktadır. Bu süre zarfında belagat (me'ânî, bedî, beyan), sarf, nahiv, âdâb ve cedel gibi ilim dalları ile çeşitli dil bilimlerini öğrenen âlim-şair, medrese ve dışında edebî-kültürel yönlerini geliştirmeye çalışmaktadır. Dolayısıyla Osmanlı eğitim sisteminin merkezî kurumu olan medrese, âlim-şairin edebî gelişimine kısıtlama getirmemekte, onu çok yönlü yetiştirip çeşitli âlet ilimleriyle donatarak bu yönünün de gelişmesine zemin hazırlamaktadır.

1.4. Mülâzımı Olunan Kişinin Statüsü

İlmiyeyle ilgili en önemli kavramlardan biri olan mülâzemet, medrese mezunlarının müderrislik ve kadılık almak için sıra beklemeleri, bu arada meslekî tecrübe kazanmaları ve belirli kontenjanlardan istifade ederek göreve başlamalarını ifade etmek üzere kullanılmaktadır (İpşirli, 2021, s. 365). İlmiye sınıfına girişin anahtarını elinde bulunduran müderrisler ve mevleviyet sahibi âlimler, yetiştirdikleri öğrencileri belirli yollar aracılığıyla meslek hayatına dâhil etmişlerdir. Mülâzemet sistemi aslında ilmiye kariyerinde iki temel süreci açıklamaktadır: Birincisi ilmiye mesleğine girişin ifadesiyken ikincisi mazûliyet döneminde, yani iki görev arasında geçirilen süreci kapsamaktadır (Beyazıt, 2014, s. 28). Dolayısıyla medreseden mezun olduktan sonra ilk tayin arasında geçen belirli süreye mülâzemet denildiği gibi iki görev arasındaki

bekleme süresi de bu tabirle karşılanmaktadır. Bu sebeple ilmiye sınıfına mensup bir kişi meslek hayatı süresince birkaç defa mülâzemet dönemi geçirebilmektedir (İpşirli, 2021, s. 365). Ancak bizim üzerinde durmak istediğimiz konu mülâzemetin ilk anlamını ihtiva eden mezun olduktan sonraki bekleme süresiyle ilgilidir.

İlmiyeye girişin ana faktörü olan mülâzemet sisteminin işleyişi Yasemin Beyazıt tarafından şu şekilde açıklanmaktadır:

Osmanlı eğitim sisteminde yer alan medreselerde aşama aşama ilerleyen dânişmendler, eğitim süreçlerini sahn ya da altmışlı medreselerde tamamlamıştır. Bu aşamadan sonra ise ilmiyeye girmek için mollalara hizmet etme şartı vardır. Mollalara hizmet, bilgi ve tecrübenin aktarıldığı bir süreç olarak düşünülmüştür. Danişmendler, şeyhülislâm ve kadiaskerlerin, İstanbul, Edirne, Bursa kadıları başta olmak üzere Mısır, Şam, Haleb, Mekke, Medine ve Bağdat kadıları ile en az “dâhil” seviyesinde bulunan medreselerde görevli müderrislerin hizmetine girmiştir. Hizmetlerinin sonunda hocalarına tahsis edilen kadrolar vasıtasıyla, sıraları geldikçe ilmiye mesleğine girmeyi hak etmişlerdir. Sırayla diyebiliriz, çünkü her kadiya ya da müderrise bağlı öğrenci sayısı kimi zaman otuza ya da kırka kadar çıkabilmiştir. (2014, s. 28)

Hocalara hizmet edip onların bilgi ve tecrübesinden istifade eden talebeler, gelişimlerini tamamlamakla birlikte mülâzım oldukları kişilerin itibar ve ilişki ağlarından da faydalanmışlardır. Bu anlamda hoca-talebe ilişkisinin devamı niteliğinde olan mülâzemet hem hoca hem de talebe için bir ayrıcalık ve itibar göstergesidir. Bu yetkiye mevâlî ve en az dâhil rütbeli müderrisler sahip olmuştur (Beyazıt, 2014, s. 29). Ayrıca XVI. yüzyılın ilk çeyreğinden itibaren mülâzemet sayesinde mevali kendi talebelerini hiyerarşiye sokarak daha fazla söz hakkı elde etmiştir (Atçıl, 2019, s. 111). Dolayısıyla hoca ve talebeye pek çok ayrıcalık tanıyan bu sistem sayesinde ilmiyeye giriş kontrol altında tutulmuştur.

Tezkire yazarları bu sistemin getirdiği ayrıcalıkların farkında olarak âlim-şairlerin kimlerden mülâzım olduğuna dair önemli notlar düşmüştür. Buna göre âlim-şairin biyografisinde önemli bir kişiden mülâzım olma durumu söz konusuysa bunun bir şekilde dile getirildiği anlaşılmaktadır. Böylece âlim-şairin yetişmesinde hocasının etkisi olduğu kadar kimden mülâzım olduğu da önem kazanmaktadır. Bunun yanında tezkire müellifleri, âlim-şairin meslek hayatında ilerlemesi ve yüksek mevkilere gelmesi ile kimden mülâzım olduğu arasında ilişki kurmaktadır. Bu anlamda tezkirelerde şeyhülislam, Anadolu ve Rumeli kazaskeri, Mekke, Medine ve İstanbul kadısı başta olmak üzere önemli bir âlimin yanında yetişen ve mülâzım olan talebeler

belirtilmektedir. Böylece mülâzemet sisteminin getirdiği bağlantılar ve ilmiye sınıfındaki ilişkilerin şura tezkirelerine de yansıdığı anlaşılmaktadır. Böylece meslekî statüsü yüksek bir âlimin hizmetinde bulunup ondan mülâzım olmak âlim-şairin yetişmesi açısından olumlu bir özellik olarak zikredilmektedir.

İlmiye ailesinden gelmesi ve ilmiye sınıfına yakın olması sebebiyle Kınalızâde Hasan Çelebi'nin âlim-şairlerin kimin yanında yetiştiği ve kimden mülâzemet aldığına dair örnekleri daha fazla verdiği görülmektedir. Buna göre özellikle dönemin şeyhülislam, kazaskeri ve önemli kadılarından alınan mülâzemetlere yer vermektedir. Bunların başında dönemin önemli bir figürü olan Şeyhülislam Ebüssuûd Efendi (ö. 1574) gelmektedir. Mesela Halîmî mahlasıyla şiirler yazan, müderris ve daha sonra kadılık yaptıktan sonra kazaskerliğe kadar ulaşan Ahîzâde Abdülhalîm Efendi'yi (ö. 1604) tanıtırken Kınalızâde, onun Ebüssuûd Efendi'nin tedrisatından geçtiğini ve “ondan mülâzım olma saadetine eriştiğini” söylemektedir:

Ulûm-ı külliyye vü cüz'îyyede [üstâdâne] Ebu's-su'ûdü'l-'imâdî ellezî lem-yesmah [bi-mislihî] kürûrû'l-bevârih ve'l-gavâdî Hazretlerinün hidmet-i müdâreselerine mülâzım u müdâvim olup hidmet-i 'aliyyelerinden mülâzım olmak sa'âdetine tevessül kâd itdüklerinde ol devleti dahî hâ'iz ve sâ'ir fezâ'il-i 'âlemiyye gibi ol fazl-ı cüz' ile nâ'il ü fâ'iz olmuşlardır. (2017, s. 306)

Buna göre “küllî ve cüzî ilimlerde üstat” olan Ebüssuûd Efendi'nin tedrisatından geçen âlim-şairin, onun “yüce hizmetlerinde mülâzım” olduğunu belirtmektedir. Bunu bir nevi saadet ve talih olarak yansıtan tezkire yazarı, onun yanında yetişip mülâzemet sahibi olmayı methetmektedir. Nitekim daha sonra Halîmî'nin önü açılmış, Sahn-ı Semân Medreseleri gibi önemli yerlerde müderrislik yaptıktan sonra İstanbul kadısı, Anadolu ve Rumeli kazaskerliği gibi mevleviyet sahibi görevlerde bulunmuştur (Aksoyak ve Öztürk, 2021).

Halîmî'ye benzer şekilde Bekâyî mahlasıyla şiirler yazan Dursunzâde Abdülbâkî Efendi'nin (ö. 1607) de Ebüssuûd Efendi'nin tedrisatından geçtiği ve onun hizmetinde bulunduktan sonra mülâzım olup tedris faaliyetlerine başladığı şu şekilde ifade edilmektedir:

Tahsîl-i 'ilm ü kemâl ve tekâmîl-i fezâ'ile iştiğâl ve sebîke-i [nefs-i] nâtıkların pûteh-i mücâhedede kâl idüp niçe zemân üstâdü'l-efâzıl ve'l-a'yân merhûm Ebu's-su'ûd Efendi'den tahsile müdâvim olduklarından sonra hidmet-i 'aliyyelerinden mülâzım olup tarîk-i tadrîse sâlik ü 'âzîm oldılar. (Kınalızâde, 2017, s. 238)

Sadece Ebüssuûd Efendi değil, onun oğlu Mehmed Çelebi'den (ö. 1563-64) alınan mülâzemet de vurgu yapan Kınalızâde, bunun bir lütuf meselesi olduğunu Carullâhzâde lakabıyla tanınan Beyânî'nin (ö. 1597-98) biyografisinde şu şekilde anlatmaktadır:

Her ciheti ma'mûr beyne'l-akrân hayli dânişmendlik ile meşhûr olmanın merhûm Ebu's-su'ûd Efendinin ferzend-i mihteri Mehmed Çelebi'ye varup andan mülâzım olup merhûm Ebu's-su'ûd Efendi'nün eltâf u a'tâfına mazhar ve taksîr-i bî-nazîrini tahrîr itmekle devlet-i dâreynden behrever olmuş idi. (2017, s. 247)

Buna göre Ebüssuûd Efendi'nin oğlu Mehmed Çelebi'den mülâzım olan Beyânî'nin Ebüssuûd Efendi'nin “lütuf ve şefkatine mazhar” ve böylece “iki dünya saadetinde hissedar” olduğu söylenmektedir. Böylece ilmiye ailesinin âlim-şairlerin gelişiminin yanında mülâzemet sistemine ve ilişki ağlarını da etkilediği anlaşılmaktadır.

Mülâzemet konusunda kendisine gönderme yapılan diğer bir kişi meşhur Osmanlı şeyhülislamı ve tarihçisi Kemâl Paşazâde'dir (ö. 1534). Ondan mülâzım olmayı da bir ayrıcalık gibi gösteren tezkire yazarları, âlim-şairin gelişimi açısından bunu önemli görmektedirler. Latîfi'nin *Tezkiretü's-Şu'arâ*'sına baktığımız zaman Kastamonu'nun âlim-şairlerinden Şânî'yi (ö. 1534-35[?]) takdim ederken Kemâl Paşazâde'den mülâzım olması ama mülâzemet dönemindeki sınavdan başarılı olmasına rağmen görev alamaması üzerinde durmaktadır:

Mezbûr mevâlî-i 'izâmdan Kemâlpaşa-zâde mülâzımlarından fâyık u mümtâz dânişmend ve zihn ü zekâda bî-mânend idi ve şânı bülend idi. Zamân-ı mülâzemetde hîn-i imtihânda akrân u emsâlinden imtiyâz u rûchân buldukda ve ta'yîn olan mahall-i mebbasun mütâla'a ve istihrâcında dakîku'l-hayâl gayr-ı mündefî' nice su'âl ile husemâ ve şürekâya gâlip oldukda bunca rûchân müfid ü nâfi' olmayup yine tedris ü kazâdan mahlûl u mevkûf olan... (2000, s. 317)

Buna göre Kemal Paşazâde'den mülâzım olup “seçkin ve üstün bir danışment” olan Şânî'nin sınavda emsallerine göre başarı göstermesine rağmen atanamadığı ve “tedris ile kazadan” geri kaldığı anlaşılmaktadır. Bu duruma

Ey felek meylûñ eger câhil ü nâdâna ise

Ben dahî tâ o kadar kâmil ü dâna degülüm (Kınalızâde, 2000, s. 317)

beytiyle başlayan kısa bir manzume de yazan Şânî, bunu kabullenmemekte ve bundan yakınmaktadır. Dolayısıyla mülâzemet sisteminde birtakım aksaklıkların olduğu ve yeri geldikçe âlim-şairlerin bunu şiir diliyle eleştirdikleri anlaşılmaktadır.

Kınalızâde ise Kemâl Paşazâde'yi daha seçkin kelimelerle methetmekte ve Le'âlî mahlasıyla şiirler yazan âlim-şair Defterzâde Seyyid Ahmed'i (ö. 1563) şu şekilde takdim etmektedir:

Mefhar-ı 'ulemâyı Rûm câmi'ü'l-fezâ'il ve'l-'ulûm hâ'iz-i kemâlât-ı insâniyye fâ'iz-i 'inâyât-ı subhâniyye mir'ât-ı cemâl-i bâ-kemâl-i ahsenü'l-husnâ veziyâdeten merhûm u magfûrûn-leh Kemâl Paşazâdeden mülâzım olup niçe zemân kitâbet-i fetvâ ile âstân-ı semâ-sîmâlarında hâdim ba'dehû ba'z-ı kasabâta kâdî vü hâkim olmuş idi. (2017, s. 721)

Buna göre “âlimler içinde iftihar vesilesi olan” Kemal Paşazâde'den mülâzım olan Le'âlî'nin bir süre fetva kâtipliği yaptığı ve onun hizmetinde bulunduğu anlaşılmaktadır. Bunun ardından çeşitli yerlerde kasaba kadılığı ve hakimlik yapan âlim-şairin, gelişimi açısından Kemal Paşazâde'nin hizmetinde bulunması ve ondan mülâzım olması önemli görülmektedir.

Kınalızâde Hasan Çelebi tezkiresinin özeti mahiyetinde olan Beyânî'nin *Tezkiretü's-Şu'arâ*'sı âlim-şairlerle ilgili bahisleri atlamaması ve tezkiresinde onlarla ilgili önemli hususlara yer vermesi açısından önemlidir. Nitekim âlim-şairin kimden mülâzım olduğuyla ilgili yerleri de açıklayan Beyânî, Kınalızâde'nin bu konudaki dikkatini devam ettirmiştir. Mesela Kara Çelebi lakabıyla tanınan ve çeşitli yerlerde müderrislik yaptıktan sonra Bursa, Edirne ve İstanbul kadılığı görevlerinde bulunan Hicrî'nin (ö. 1557-78) dönemin önemli âlimlerinden Kemal Paşazâde'den mülâzım olduğu ifade edilmektedir:

İki def'a Burusa'ya andan sonra Edirne'ye andan Dârü's-saltanaya kâdî olan Kara Çelebi'dür. Babası Kâdî Hüsâm demekle ma'rûf u benâmdur. Kemâl Paşazâde'den mülâzım olup merâtib-i 'aliyyeye pâye pâye nâ'il ü sâ'im olmuşdur. (Beyânî, 2017, s. 231)

Dolayısıyla babası vasıtasıyla ilmiye sınıfına yakın olan Hicrî, dönemin önemli simalarından birinden mülâzım olduktan sonra “yüce mertebelere kademe kademe” ulaşmıştır. Bu bakımdan yetişmesi ve önemli mevkilere gelmesinde kimlerden ders okuduğunun yanında kimden mülâzemet aldığı da mühim görünmektedir.

Şuara tezkirelerinde mülâzemet vesilesiyle kendisinden bahsedilen diğer bir kişi Çivizâde Muhyiddin Mehmed Efendi'dir (ö. 1547). XV. ve XVIII. yüzyıllarda tanınmış pek çok âlim yetiştiren Çivizâdeler ailesinin öncüsü olan Muhyiddin Efendi, XVI. yüzyılın tanınmış şeyhülislamlarından biridir. Kınalızâde tarafından övgüyle

bahsedilen Çivizâde, Rızâyî mahlasıyla şiirler yazan müderris ve kadı Kassabzâde Abdülkerim'in (ö. 1577) yetişip mülâzım olmasında etkilidir:

Tarîk-i [sa'âdet] refik-i 'ilme mühtedî ve âsâr u etvâr u ashâb-ı fûnûn u rûsûma muktedî olup âhir hareketi sultânü'l-efâzıl bürhânü'l-emâsil kıdve-i ashâbü'l-'ulûm ve'l-ifâde muktedî'l-enâm şeyhü'l-islâm merhûm Çivizâde'ye müntehî oldukda cenâb-ı pür-mefâhir ü mekâriminden mülâzım olmagla gülîstân-ı dil ü cânı bârân-ı lutf u ihsânı ve bahâristân-ı cinânı şebnem-i mekârim-i firâvânı ile nâzır u behî olmuş idi. (2017, s. 388)

Bu bakımdan Çivizâdeyi seçkin kelimelerle metheden tezkire yazarı, Rızâyî'nin ondan mülâzım olması sebebiyle "lütuf ve ihsan yağmuru"na uğradığını ve bu durumdan istifade ettiğini aktarmaktadır. Önemli birinden mülâzım olmak âlim-şairin meslekî hayatında ilerlemesi açısından dikkat çeken hususların başında gelmektedir.

Âlim-şairler arasında dönemin önemli şeyhülislamlardan dersler alıp onlardan mülâzım olanlar belirtildiği gibi Anadolu ve Rumeli kazaskerleri başta olmak üzere Mekke, Medine ve İstanbul kadılıkları yapan mevleviyet sahibi şahsiyetlerden de bahsedilmektedir. Mesela Bakkalzâde Bostan olarak bilinen ve çeşitli medreselerde müderrislik yapan Hilmî'nin (ö.1603) "Bûstân-ı fazl u 'irfânda serv-i âzâde olan Bahâ'ü'd-dînzâde 'Abdu'llâh Efendi'nün meclis-i ifâdesine müdâvim olup hidmet-i i'âdesinden mülâzım..." (Kınalızâde, 2017, s. 303) olduğu belirtilmektedir. Bu anlamda Hilmî, Rumeli kazaskerliği, Mısır ve Mekke kadılıkları gibi önemli görevlerde bulunan Bahâeddinzâde Abdullah Efendi'den (ö. 1587) mülâzım olmuştur. Abdullah Efendi'nin de Bahâyî mahlasıyla şiirler yazdığı bilindiğine göre Hilmî'nin şiire ilgi duyup yönelmesinde hocasının rızası veya desteği olduğu söylenebilmektedir.

Âşık Çelebi de âlim-şairlerin kimden mülâzemet aldığı bilgisine kayıtsız kalmayıp yeri geldikçe bununla ilgili bilgiler vermiştir. Mesela Hâtifi mahlasıyla şiirler yazan kadı Mehmed Çelebi'nin (ö. 1591) Medine kadısından mülâzım olduğunu şu şekilde dile getirmiştir: "Tarîk-i ilme sülûk idüp her vech ile 'ilm ü 'irfân ve akrânından imtiyâz u rüchân tahsîl idüp Medine kazısı Kara Dâvud-zâde'den mülâzım olmuşdur." (2010, s. 531). Buna göre âlim-şairin ilim yolculuğunda gerekli bilgi ve tecrübeleri edindikten sonra Medine kadısı Kara Dâvudzâde'den mülâzım olduğu anlaşılmaktadır. Kara Dâvudzâdeler ise Osmanlı'da bilinen bir ulema ailesi olup ilk temsilcisi Kara Dâvud İzmitî'dir (ö. 1541). Böylece Âşık Çelebi'nin de her ne kadar Kınalızâde kadar olmasa

da çeşitli vesilelerle âlim-şairlerin kimden mülâzım olduğuna dair kayıtlara yer verdiği görülmektedir.

İlmiye teşkilatı açısından önemli bir yere sahip olan mülâzemet sistemi, medrese mezunlarının müderrislik ve kadılık almak için sıra beklemelerini ve bu esnada meslekî tecrübe kazanmalarını açıklamak üzere kullanılmaktadır. Hoca-talebe ilişkisinin devamı niteliğinde olan mülâzemet, talebe için göreve başlama açısından önemli olduğu kadar hoca tarafından da bir itibar göstergesidir. Buna göre mülâzemet sisteminin tarihî ve biyografik kaynaklarda üzerinde durulan bir husus olduğunu söylemek gerekir. Şuara tezkireleri de bu konuya bigâne kalmayıp âlim-şairlerin yetişmesi ve görevde yükselmesi açısından kimden mülâzım olduğuna dair kayıtlara yer vermiştir. İlmiye ailesine mensup olması ve ilmiye sınıfıyla yakın ilişki kurması sebebiyle Kınalızâde tezkiresinde ilmiye ve mülâzemetle ilgili bilgiler daha fazla yer edinmektedir. Diğer şuara tezkirelerinde de buna dair bilgilere yer verildiği, özellikle dönemi açısından önemli görülen Ebüssuûd Efendi, Kemal Paşazâde ve Çivizâde gibi şeyhülislamlardan mülâzım olan kişilerin zikredildiği görülmektedir. Ayrıca Anadolu ve Rumeli kazaskerleri başta olmak üzere önemli yerlerde kadılık yapmış mevleviyet sahibi âlimlerin yanında yetişip mülâzım olan kişiler de dile getirilmiştir. Bunlar arasında Kemal Paşazâde ve Bahâeddinzâde Abdullah Efendi gibi şiir yazan kişiler olduğuna göre âlim-şairlerin şiire yönelmesinde hizmette bulundukları hocalarının etkisi olduğu veya onlar tarafından bir engel çıkarılmadığı tahmin edilmektedir. Dolayısıyla önemli kişilerin hizmetinde bulunup onlardan mülâzım olan âlim-şairlerin meslekî hayatta ilerlemesinin yanında edebî şahsiyetlerinin de gelişmesine imkân sağlanmaktadır.

1.5. Âlim-Şair Muhitleri

İslam dünyasında verilen eğitim ve öğretim faaliyetlerini yaygın ve örgün eğitim olarak iki grupta toplayan Cahit Baltacı, tarih boyunca İslam eğitim ve öğretim müesseselerinin çeşitlilik arz ettiğini söyledikten sonra eğitim ve öğretimin medreselerin dışında da devam ettiğini belirtmektedir. Bu anlamda cami, mescit, Beytü'l-hikme, ribat, kervansaray, lonca, kütüphane, kitapçı dükkânı, ev, konak, saray, edebî muhit, kahvehane, kıraathane, dârü'l-mesnevi, encümen-i daniş, muvakkithane

ve rasathane gibi mekânları birer yaygın eğitim müessesesi gibi düşünmek mümkündür (2021, s. 25-50). Ayrıca Türk sosyal hayatında önemli bir yer teşkil eden tekke, zaviye ve dergahlar da birer eğitim müessesesi işlevi görmektedir (Açıkgöz, 1990, s. 414). Daha açık bir şekilde ifade edecek olursak dönemin düşünen ve bilgi üreten insanları, âlimler, fazıllar, şairler ve irfan ehli nerede toplanıp bir araya geldiyse orası bir çeşit eğitim ve öğretim yeri hâline gelmiştir.

Osmanlı'nın klasik döneminde sanata ve sanatçıya büyük önem verilmiş, şairler başta olmak üzere sanatın pek çok dalı himaye edilmiştir. Patronaj veya himaye sistemi²⁴ olarak literatüre geçen bu uygulama sanatın ve sanatçının gelişmesi açısından oldukça önemli bir role sahiptir. Sanata ve sanatçılara verilen değer neticesinde padişahlar ve devlet büyükleri başta olmak üzere belirli şahsiyetler etrafında birer edebî muhit oluştuğunu söylemek mümkündür (İpekten, 1996, s. 11). Himaye sistemi ve edebî muhitlerle ilgili çalışmalar belirli bir yetkinliğe ulaştığı için burada daha çok âlim ve şairlerin birlikte bulundukları veya toplandıkları yerler üzerinde durulacaktır. Bu sebeple himaye sistemi ve edebî muhitler arka planda tutularak şura tezkirelerinde özellikle âlim-şairlerin çeşitli sebeplerle toplandıkları mekânlar odağa alınacaktır.

Edebî muhitlerle ilgili çalışmalara öncülük eden Haluk İpekten (1996), XV ve XVI. yüzyılda edebî muhitleri incelediği eserinde devlet merkezi olan İstanbul ve Edirne'de padişah sarayları ile devlet büyüklerinin konaklarını en önemli muhitlerin başında zikretmektedir. Edirne, Konya, Amasya, Manisa, Trabzon ve Kütahya gibi vilayetlerde ise şehzade sarayları ile paşa ve beylerin konakları edebî muhitleri barındırmaktadır. Bunların yanında şairlerin evi, zengin kişilerin konakları, mesire yerleri, bahçeler, dükkânlar, işret meclisleri ve meyhaneler şairlerin toplandığı başlıca mekânlar olarak öne çıkmaktadır. Bunlardan bir kısmı âlimler ve şairlerin ortak mekânları olmakla birlikte bir kısmına âlimlerin hayatlarının sadece belirli bir döneminde gittiklerini söylemek gerekir.

²⁴ Himaye sistemiyle ilgili ayrıntılı bilgi için temel olarak Halil İnalıcık'ın (2003) *Şair ve Patron*, Haluk İpekten'in (1996) *Edebî Muhitler*, Tuba Işınsu Durmuş'un (2021) *Şair ve Sultan: Osmanlı'da Edebî Himaye* ve Ünal Araç'ın (2022) *İktidar ve Sanat: Damat İbrahim Paşa'nın Hamiliği (1718-1730)* adlı kitaplarına bakılabilir.

Şuara tezkireleri dönemin ilmî, edebî ve kültürel muhitlerini anlamak açısından zengin örnekler sunmaktadır²⁵. Özellikle âlim-şairlerin birlikte bulundukları mekânlar “zurefâ, fuzelâ, ulemâ ve erbâb-ı irfan menzili ve meskeni” gibi ibarelerle anılmaktadır. Âlim-şairlerin birlikte bulunmaları bağlamında zikredilen yerler arasında şairlerin evleri, dükkânlar, bağ ve bahçeler, medrese ve tekke örnek gösterilebilir. Dönemin eğlence ve toplanma yerleriyle ilgili misallerin ise özellikle Âşık Çelebi tezkiresinde yoğunlaştığını söylemek gerekir. Nitekim kendisi de XVI. yüzyılın önemli âlim-şairlerinden biri olan Âşık Çelebi, şahsî ilişkileri, görevi ve dostlukları vasıtasıyla âlim ve şairler başta olmak üzere dönemin önemli simalarıyla yakın ilişki kurmuştur. Bu sebeple onun tezkiresi sadece şairlerin hayat hikâyelerini vermeyip dönemin sosyal ve kültürel yapısıyla ilgili de önemli bilgiler sunmaktadır. Âşık Çelebi, Manastırlı Celâl (ö. 1574) ile bir araya geldiği yerleri sıralarken dönemin eğlence ve toplanma yerlerini de zikretmektedir:

Seyr-i gülistânda ve deyr-i mugânda Eyyûb ve Kâğıd-hâne çemenlerinde Galata ve Hâsköy encümenlerinde, Zâtî dükkânında ve Atmeydânı’nda bahâr sohbetlerinde ve hazân cem’iyyetlerinde gâh Dâvûd Paşa iskelesinde suya oynayan sîm-endâmlar seyrinde gâh hânkâhlarda vefâ semâ’ında ve gâh harâbâtlarda deblek semâ’ında hem-dem idük. (2010, s. 469)

Burada Celâlî mahlasıyla şiirler yazan Manastırlı Celâl ile dostluğunu dile getiren Âşık Çelebi, Eyüp, Kâğıthane, Galata, Hasköy, Atmeydanı, Davut Paşa İskeleyi ve Zâtî’nin (ö. 1547) dükkânı gibi dönemin öne çıkan toplanma yerlerini dile getirmektedir. Bu durum ise XVI. yüzyıldaki kültür ve eğlence yerlerinin ne kadar çeşitlilik arz ettiğini göstermesi bakımından dikkate değerdir.

1.5.1. Şairlerin Dükkânları

Şairin kamuoyuna çıkışında eşribe dükkânları, meyhaneler ve esnaf dükkânlarının ayrı bir yeri vardır. Hatta bunlara XVI. yüzyılın ikinci yarısından sonra kahvehaneleri de eklemek mümkündür (Açıkgöz, 1990, s. 417). Bu gibi mekânlarda bir araya gelen şairler hem eğlenmekte hem de şiirlerini ilgililerin dikkatine sunarak bir kültür muhiti oluşturmaktadır. Şairlerin toplandıkları mekânlar arasında en meşhuru Zâtî’nin

²⁵ Tezkirelerin yanında şehrengizler, sâkî-nâmer ve işret-nâmeler de edebî ve kültürel muhitleri incelemek açısından önemli bilgiler sunmaktadır.

Bayezid Camii avlusundaki remel dükkânıdır. Onun dükkânı döneminde yaşayan çoğu şairin bir uğrak noktası ve toplantı yeri olmuştur. Haluk İpekten'in tabiriyle burası yarım asra yakın bir zaman adeta mektep vazifesi görmüştür. Nitekim buraya fal baktırmak bahanesiyle gelen genç şairler, zamanla şiirlerini okuyup burada değerlendirme ve kamuoyuna sunma fırsatı bulmuşlardır. Karamanlı Sübûtî'nin (ö. 1543-44) İstanbul Karaman Pazarı'ndaki dükkânı da şairlerin uğrak noktalarından biridir (İpekten, 1996, s. 238-240). Nitekim Sübûtî'nin dükkânıyla ilgili söylenen

Şu'arâ mecma'ı gazel kânı

Karaman'da Sübûtî dükkânı (Âşık Çelebi, 2010, s. 1488)

beyti dönemin tezkirelerinde özellikle zikredilmektedir. Bu gibi mekânlar sadece şairlere ev sahipliği yapmamış, ilerideki örneklerde görüleceği gibi dönemin öne çıkan simaları, âlim ve fazıl kişiler de belirli dönemlerde buralara uğramıştır.

Zâtî ve Sübûtî'nin dükkânına ilave olarak dönemin tanınmış cerrahlarından Safâyî ve Sıfâtî (XVI. yy.) mahlasıyla şiirler yazan şairin de dükkânı Latîfî tarafından “dükkânı mecma'-ı zurefâ ve menzil-i şu'arâ olmanın devrânun çok kâmilleri ve rûzgârın bî-had fâzılları ile musâhabet itmişdür.” (2000, s. 356) şeklinde tanıtılmaktadır. Burada “zurefa, şuara, kâmil ve fâzıl” gibi kelimelerin bir arada zikredilmesi ortak kültür açısından dikkat çekicidir. Ayrıca geçimini çakşırcılık²⁶ yaparak sağladığı için Çağşırcı Şeyhî olarak anılan şairin dükkânı da dönemin önemli simaları için uğrak noktası olmuştur. Bunun için Âşık Çelebi “Dükkânı şu'arâ vü zurafânun kânı ve rindân-ı şehrin cem' olacak mekânı imiş.” (2010, s. 1457) diyerek onun dükkânını zikretmektedir. Sehî Bey'in tezkiresinde aktardığına göre şairin iyi bir eğitim almamasına rağmen âlimlerle sohbeti neticesinde kendisini geliştirdiği ve şiirde de başarı gösterdiği anlaşılmaktadır (2017, s. 158). Dolayısıyla İstanbul'un çeşitli semtlerinde boy gösteren dükkânlar dönemin şair ve zariflerini ağırladığı gibi âlimlerin de uğradığı mekânlardan olmuşlardır. Bu dükkânlar şairlerin kendilerini gösterdikleri yerler olduğu gibi eğitim alamayan kişilerin de kendilerini geliştirmelerine fırsat sağlamıştır.

²⁶ Çakşır: “Erkeklerin iç donu üzerine giydikleri, belden uçkurlu, diz kapağının altında birden darlaşıp bacağı saran, bâzan paçalarına birlikte giyilen bir mest dikilmiş olan, çuhadan yapılmış üst giyeceği, bir tür pantolondur” (Ayverdi, t.y.).

1.5.2. Şairlerin Evleri ve Bahçeleri

Şairlerin evleri, bağları ve bahçeleri dönemin ileri gelenlerini ağırlayan en önemli mekânlar arasındadır. Bu anlamda Âşık Çelebi'nin belirttiğine göre dönemindeki bütün gemicilerin şeyhi gibi görülen Sinoplu Safâyî'nin (XVI. yy.) bahçesi pek çok insana ev sahipliği yapmaktadır:

Ol zemânda İstanbul etrâfında mesîreler ü seyrângâhlar ve zâviyeler ü hâhkâhlar yogmış. Ekâbir ü a'yân ve zurefâ-yı ehl-i dîvân şu'arâ ve ashâb-ı 'irfân seyr ü sohbet ve 'ıyş u 'işrete ana varurlar imiş, Safâyî bu vech ile merci' ü maşîr ve bâğçesi teferrücgâh-ı mesîr imiş (2010, s. 1290).

Buradan anladığımıza göre İstanbul'da henüz toplu eğlenme ve vakit geçirme yerleri yaygınlaşmadan önce şairlerin evleri veya bahçeleri önemli toplanma mekânları arasına girmiştir. Burada “ekâbir, ayân, zurefâ, şuara, ashâb-ı irfân” gibi toplumun önde gelenlerinin aynı mekânlarda bir araya gelmesi oldukça önemlidir. Bu açıdan Safâyî'nin bahçesi bir mesire ve dinlenme yeri olarak toplumun farklı kesimlerine ev sahipliği yapmaktadır.

Âşık Çelebi, Fenârîzâde ailesinin meşhur âlimlerinden Osmanlı şeyhülislamı Muhyiddin Çelebi'nin (ö. 1548) bahçesini de bu minvalde zikretmektedir:

Bâğçesi heftede iki gün mecma'-ı fuzelâ ve erbâb-ı 'irfân idi. Meşâih-i 'ulemâ ve eşrâf u e'âlî vü mevâlî âstânına tereddüd iderlerdi. Ve pâdişâh u vüzerâ ahvâlin rûz-be-rûz tefakkud iderlerdi (2010, s. 792).

Muhyî mahlasıyla şiirler yazan Muhyiddin Çelebi'nin bahçesi dönemin ileri gelenlerini toplamaktadır. Burada toplanan insanların ise “fuzelâ, erbâb-ı irfân, ulemâ, eşrâf, eâlî ve mevâlî” olmak suretiyle daha seçkin kimseler olduğu anlaşılmaktadır. Bu durumda önemli âlim-şairlerin evlerinin ve bahçelerinin farklı tabakadaki insanlara açık olduğu ve önemli birer kültür muhiti oluşturduğu açıkça görülmektedir.

Farklı yerlerde kadılık ve müderrislik görevinde bulunup Deli Birader lakabıyla meşhur olan Gazâlî'nin (ö. 1534-36) bahçesi ise “ulemanın sohbetgâhı” olarak ünlenmiştir: “Bâğçesi ta'tîl günleri 'ulemâyâ sohbetgâh ve sâ'ir ezmân zurefâ-yı erkâna ve rindân-ı ehl-i 'irfâna ve şu'arâ-yı dânişmendâna 'işretgâh idi.” (Âşık Çelebi, 2010, s. 1644). Buna göre âlim-şair olan Gazâlî'nin bahçesi tatil günlerinde âlimlere sohbet yeri olup diğer zamanlarda ise ileri gelen zariflere, rintlere ve dânişment şairlere

işret meclisidir. Dolayısıyla âlim-şairlerin evleri sadece ileri gelen âlimlerin sohbet yerleri olmayıp sair zamanlarda toplumdaki farklı gruplara da ev sahipliği yapmaktadır.

Şairlerin toplandıkları mekânları sadece İstanbul'daki bahçelerle sınırlandırmamak gerekir. Kınalızâde'nin verdiği bilgilere göre asıl adı Emrullah olup ömrünün büyük bir kısmını ulemanın yanında ve tevliyet işleriyle geçiren Emrî'nin (ö. 1575) Edirne'nin cennet bahçelerinde zevk ve sefa ettiği görülmektedir:

Kesret-i cûybâr ile nümûdâr-ı *cennâtin tecrî min tahtihe'l-enhâru* olan şehr-i Edirne'nün bâg-ı behişt-âsâlarında zevk ü safâ idüp gâh 'ıyş u 'işret ve gâhî müşâ'are vü musâhebet iderlerdi. (2017, s. 206)

Buna göre Edirne'nin bahçelerini cennet bahçelerine benzeten tezkire yazarı, Emrî'nin buralarda zevk ve sefa ettiğini, hatta bazen de dostlarıyla şiirleşip sohbetler ettiğini anlatmaktadır.

Tezkirelerde eğlence ve toplanma yeri olarak zikredilen bahçelere vurgu yapıldığı gibi doğrudan belirli kişilerin evleri de öne çıkarılmaktadır. Kâtibî mahlasıyla şiirler yazan meşhur denizci Seydî Ali Çelebi'nin (ö. 1562) evi âlimlerin ve şairlerin uğrak noktasıdır: “Hânesi her zarîfe câ ve her yetîme mültecâ ve kâşânesi zurefâ-yı şu‘arâ vü ‘ulemâya menzil ü me’vâ idi.” (Âşık Çelebi, 2010, s. 693). Buna göre farklı bir meslek erbabından olsa da Seydî Ali Çelebi'nin evi, “şuara ve ulemanın menzili ve meskeni” olarak zikredilmektedir. Ayrıca Halîl-i Zerd mahlasıyla meşhur olan Halîl'in (XVI. yy.) evi hakkında Âşık Çelebi şunları söylemektedir: “evi erbâb-ı tecrîdün hânkâhı ve bâğçesi İshâk Çelebi-i merhûm ve sâ'ir rindân-ı ‘ulemânun teferrücgâhı idi.” (2010, s. 1534). Bu alanda dönemin önemli simalarından biri olup müderrislik ve kadılık yapan Üsküplü İshak Çelebi'nin (ö. 1538) ve ulemanın rintlerinin Halîl-i Zerd'in evinde ve bahçesinde toplandığı anlaşılmaktadır. Burada bahsi geçen “rindân-ı ulema” tabirinin ise İshak Çelebi ile birlikte zikredilmesi rindane ve samimi tarzda şiirler yazan Rumelili şairleri akla getirmektedir. Halîl-i Zerd'in evi ise bu açıdan âlim-şairler arasında farklı bir yönelime açık görünmektedir.

1.5.3. Medrese Hücresi

Şairlerin ev ve bahçelerinin yanında tedris faaliyetlerine devam ettikleri medreselerde ve hücrelerinde de edebiyat ortamları kurdukları ve edebî mülahazalarda bulundukları söylenebilir. Âşık Çelebi'nin aktardığına göre Mehi Şah adıyla tanınan âlim-şair zümresinden Riyâzî'nin (ö. 1546-47) hücresi Farsça öğrenmek isteyen ve edebiyatla ilgilenen öğrencilerin toplanma yeri olmuştur:

Asrında ehl-i 'ilm kısmından olan şu'arâ zümresine metbû idi. Kavâbil-i talebe Fûrsi andan okırlardı ve kasâ'id ü *Şebistân* 'da ve ebyât-ı müşkilede mezbûra mürâca'at idüp mümeyyiz yirine korlardı. Bu takrîble hücresi mecma'-ı periyân ve kûşe-i cennet gibi memlû gılmândı. (2010, s. 1399)

Buna göre tezkire yazarı Riyâzî'nin "ehl-i ilm" kısmından olan şairlerden birisi olduğunu söyledikten sonra özellikle talebelerin Farsça, kaside ve *Şebistân* adlı eser konularından ona başvurduğunu aktarmaktadır. Bu anlamda cennet köşesine benzetilen hücresi talebeler açısından bir edebiyat muhitidir. Burada zikredilen *Şebistân* ise İranlı şair Fettâhî'nin (ö. 1448[?]) *Şebistân-ı Hayâl* adlı eseridir. Klasik Türk edebiyatında farklı yönleriyle gönderme yapılan bu eser, nazım ve nesir karışımı dinî ve ahlâkî konuları da ihtiva eden muamma kitabıdır.

1.5.4. Tekke, Zaviye ve Dergâhlar

Osmanlı sosyal hayatında oldukça önemli bir yere sahip olan tekke, zaviye ve dergâh gibi yapılar mutasavvıfların temel uğrak noktaları olmasının yanında âlim, fazıl ve şairleri de ağırlamaktadır. Bu anlamda bir çeşit edebiyat ve kültür muhiti de oluşturan bu yerler kültür hayatını beslemektedir. Âşık Çelebi'nin kaydettiklerine göre Herrâtzâde sanıyla meşhur olan âlim-şair Cevrî'nin (ö. 1585) babasının tekkesi âlimler ve zariflerin toplanma yeri, irfan ehlinin ise sohbet mekânıdır:

Babası zurefâ-yı 'Acem'den zâviye-nişîn ve tekyesi mecma'-ı 'ulemâ vü zurefâ ve sohbet-gâh-ı ehl-i 'irfân olup oğlu Cevrî dahı zarâfet-i şân ve nezâfet-i tab'-ı hurde-dân, letâfet-i zihn ü şetâret-i dil ile mevsûftur. (2010, s. 496-97)

Yukarıda bahsettiğimiz meseleyi doğrulayan bu alıntıya göre, Acem diyarından gelen ve zaviye sahibi Cevrî'nin babasının tekkesi âlim, zarif, şair ve irfan ehlinin ortak mekânlarından biridir. Buradan aldığı terbiye Cevrî'nin yetişmesine de katkı sağlamış

ve dönemin önemli kişilerinden mülâzemet alarak başta Rumeli olmak üzere çeşitli yerlerde kadılık görevinde bulunmuştur.

Yukarıda anlattığımız hususları neticeye bağlayacak olursak şuara tezkireleri dönemin ilmî, edebî ve kültürel muhitlerini anlamak açısından oldukça zengin misaller barındırmaktadır. Bu açıdan özellikle âlim-şairlerin birlikte bulundukları mekânlar “şuara, zurefâ, fuzelâ, ulemâ ve erbâb-ı irfan menzili ve meskeni” gibi ibarelerle açıklanmıştır. Âlim ve şairlerin bir arada bulundukları mekânlar bakımından şairlerin evleri, dükkânlar, bağ ve bahçeler, medrese hücresi ve tekke örnek gösterilmektedir. Buna göre âlim-şairlerin toplandıkları yerler ile toplumun ileri gelenleri, zarifler ve irfan ehlinin toplandıkları yerler çoğunlukla birbiriyle örtüşmektedir. Dolayısıyla edebî muhit bakımından ortak bir kültüre delalet eden bu yerler hem eğlence hem de yaygın eğitim merkezleridir. Özellikle Zâtî’nin dükkânı yeni yetişen şairlere kucak açtığı gibi şiirin kamuoyuna sunulması ve değerlendirilmesi bakımından da değerlidir. Bunun yanında âlim-şairlerin evlerinin ve bahçelerinin de birer edebî muhit olduğu ve toplumun farklı tabakalarındaki insanlara açık olduğu anlaşılmaktadır.

1.6. Âlim-Şair Yetiştiren Şehirler

Âlim-şairlerin yetişmesinde aile ortamı, hocası ve eğitim gördüğü medresenin yanında doğdukları şehirlerin de önemli bir yeri vardır. Nitekim bir âlim-şairin yetişmesi, kültür ve sanat muhitleriyle tanışması ve entelektüel camiayla ilişki kurmasında doğup büyüdükları şehirlerin etkisi kaçınılmazdır. Anadolu ve Rumeli’de bazı kültür merkezleri vardır ki âlim-şairin yetişmesine etki etmesinin yanında onların üslûbunda bile izler bırakmaktadır. Buna göre âlim-şairlerin yetişmesinde ve yeni ilişkiler geliştirmesinde doğdukları şehir faktörünü de göz önünde bulundurmak gerekir. Nitekim bu durum şairlerin biyografilerini kaleme alan tezkire yazarlarının da gözünden kaçmamış ve şairlerle ilgili bilgilerin hemen başında doğduğu şehir, memleket ve biliniyorsa ailesinin nereden geldiği bilgisi paylaşılmıştır. Dolayısıyla tezkire yazarları biyografik bilgileri kategorik olarak sunarken şairin adı, ailesi ve memleketine dair bilgileri önemsemek suretiyle ilk satırlarda zikretmişlerdir.

Osmanlı Devleti’ne başkentlik yapmış olan ve yönetim merkezinin parçası olmaya devam eden İstanbul, Bursa ve Edirne gibi şehirler ilim, kültür ve sanat faaliyetlerinin

merkezî konumundadır. Bu şehirlerin birer ilim ve kültür merkezi hâline gelmesinde buraları fetheden hükümdarların önemli bir rolü vardır. Buna göre Bursa'nın gelişip önemli bir şehir hâline gelmesinde Orhan Gazi'nin (salt. 1324-1362); Edirne'nin bir kültür merkezine dönüşmesinde II. Murad'ın (salt. 1421-1451) ve İstanbul'un cihan devletine layık bir başkent olmasında Fatih Sultan Mehmed'in (salt. 1451-1481) hususî gayretleri olduğunun altını çizmek gerekir. Bir taraftan İstanbul'un imar ve iskân faaliyetlerini takip eden Fatih Sultan Mehmed, diğer taraftan buranın bir kültür ve sanat merkezi hâline gelmesi için büyük çaba sarf etmiştir (İpşirli, 2021, s. 140). Ayrıca mülâzemet sisteminin bir parçası olarak danışmentlerin belirli bir süre İstanbul'da bulunması bekleniyor ve böylece danışmentler ilmiye sistemine entegre olmak için böyle bir yükümlülüğü yerine getirmek zorunda kalıyorlardı (Beyazıt, 2014, s. 31). Bu sebeple İstanbul'un eğitim ve öğretim faaliyetlerinde önemli bir yeri olduğu ve âlim-şairlerin yetişmesi bakımından önemli bir merkeze dönüştüğü söylenmelidir.

İstanbul'un fethinden sonra cami, medrese, hamam ve bedesten gibi fonksiyonlu yapılar inşa etme ve imar faaliyetlerinde bulunma, Osmanlıların imparatorluk olma iddiasının bir parçası konumundadır. Bu anlamda İstanbul başta olmak üzere Osmanlı şehirlerinin bir ilim ve kültür merkezi hâline dönüştürülmesi imparatorluk projesinin yansıması olarak okunabilmektedir (Atçıl, 2019, s. 70).

İstanbul, Bursa ve Edirne'nin yanında Anadolu ve Balkanlar'daki bazı şehirler ilim, kültür ve sanat hayatına getirdikleri hareketlilikle dikkat çekmektedir. Bu anlamda Anadolu'da Kastamonu, Konya, Diyarbakır, Amasya, Kütahya, Antep, Manisa, Bolu, Isparta, Aydın, Erzurum, Kayseri ve Trabzon gibi şehirler birer kültür merkezi olmuştur. Rumeli coğrafyasında ise Gelibolu, Serez, Vardar Yenicesi, Üsküp, Manastır, Filibe, Selanik, Belgrad, Prizren ve Priştine gibi şehirler birer kültür merkezi olarak ön plana çıkmaktadır (İsen, 2010, s. 222). Ayrıca İslam coğrafyasının önemli şehirlerinden Mekke, Medine, Kudüs, Bağdat ve Şam gibi şehirler Osmanlı döneminde de merkezî konumunu korumaya devam etmişlerdir. Osmanlı kültürünü besleyen asıl güç kaynağı İstanbul olmasına rağmen siyasi, sosyal ve coğrafî konumu itibarıyla farklı şehirlerin de Osmanlı kültür hayatını katkı sunduğu görülmektedir. Mesela bahsi geçen şehirler arasından Kütahya, Manisa, Konya, Amasya ve Trabzon gibi şehirlerin

şehzade sancağı olması buraları önemli birer kültür merkezi hâline getirmiştir (İsen, 2010, s. 225).

İlim, kültür ve sanat faaliyetlerinin canlı olduğu bu şehirlerde medreselerin ilim ve kültür hayatını beslediği söylenebilir. Bu sebeple eğitim, şehirleşme, kültür ve sanat faaliyetlerini bir bütün olarak değerlendirmek gerekmektedir. Bununla ilişkili olarak Osmanlı'nın erken döneminde medreselerin belirli bir mantık ve politika içerisinde kurulduğu görülmektedir. Ekmeleddin İhsanoğlu'nun çalışmalarına göre XIV. ve XV. yüzyıllarda kurulan medreselerin coğrafi dağılımına analitik bir şekilde bakıldığında medrese kurma faaliyetlerinin fetih politikası ve Müslüman nüfusunun artmasıyla paralellik gösterdiği anlaşılmaktadır. Bu dönemde Bursa ve çevresinde 21, Edirne'de 10, İznik'te 5 medresenin kurulmuş olması Müslüman nüfusla doğru orantılıdır. Anadolu'daki şehirler ile Rumeli'de fethedilen şehir ve kasabalarda ise genellikle birer medrese kurulmuştur (2019, s. 147).

Medreselerin kurulması fetihlerin gerçekleşmesinden belirli bir süre sonra olmuştur. Buna göre ilk başlarda zaviye, imaret, mescit ve camilerin etrafında toplanan Müslüman nüfus yerleşik düzene geçtiği veya geçmek üzere olduğu zamanlarda medreseler kurulmuş; böylece medreseler söz konusu toplumların gelişmiş şehir kültürü ihtiyacını karşılamak üzere faaliyetlerine devam etmiştir (İhsanoğlu, 2019, s. 144). Dolayısıyla eğitim, kültür ve şehirleşme faaliyetlerini bir arada düşündüğümüzde Osmanlı döneminde medreselerin belirli bir sistem dahilinde kurulduğu, bunların şehir kültürünü beslediği ve bu vesileyle âlim-şairlerin yetişmesine zemin hazırladığı görülmektedir.

Osmanlıların kurduğu medreselerin coğrafi dağılıma bakıldığında eğitimi geniş bir coğrafyaya yaymak gibi bir hedeflerinin olduğu anlaşılmaktadır (İhsanoğlu, 2019, s. 150). Nitekim Cahid Baltacı'nın XV ve XVI. yüzyıllardaki medreselerle ilgili yaptığı çalışmalarda Osmanlı coğrafyasında yaklaşık 150 şehir veya yerleşim biriminde en az bir tane medrese tesis edildiği anlaşılmaktadır (2021, s. 910-913). Bu durum da eğitim sisteminin dar ve belirli şehirlerde yürütülmesi yerine geniş Osmanlı coğrafyasına yayıldığını göstermektedir. Bu durumu âlim-şairlerin doğup yetiştikleri şehirlerle birlikte düşündüğümüzde, âlim-şairlerin dağılımının da geniş bir sahaya yayıldığı

söylenmelidir²⁷. Çalışmamızda sunduğumuz âlim-şair listesini bu minvalde değerlendirdiğimizde âlim-şairlerin doğdukları yerleşim yerlerini şu şekilde sıralayabiliriz: Afyon, Ağras, Akhisar, Aksaray, Alacahisar (Sırbistan), Alaşehir (Manisa), Amasya, Ankara, Aydın, Bağdat, Balıkesir, Bergama, Birgi (Aydın), Bitlis, Bolu, Burdur, Bursa, Çorlu, Denizli, Dımaşk (Şam), Dimetoka, Divriği (Sivas), Diyarbakır, Draç (Arnavutluk), Edirne, Erzurum, Filibe, Gelibolu, Geylân, Gönen, Göynük, Hurpeşte, Isparta, İpek, İpsala, İskilip, İstanbul, İştib (Makedonya), İznik, Kalkandelen, Karaferye, Karaman, Kastamonu, Kayseri, Kazvin, Kefe (Kırım), Kırklareli, Kızılcaturza, Konya, Kratova, Kudüs, Kütahya, Lâhicân (Horasan), Larende (Karaman), Malkara, Manastır, Manisa, Maraş, Mardin, Mora, Mostar, Niğbolu, Niğde, Niksar, Priştine, Rodos, Rusçuk, Saraybosna, Saruhan (Manisa), Selanik, Serez, Sinop, Siroz, Sofya, Şiraz, Şirvân, Tebriz, Tırhala, Tire (Aydın), Tokat, Trabzon, Üsküp, Van, Vardar Yenicesi, Vidin, Vulçetirin (Kosova), Yenipazar, Yenişehir. Dolayısıyla her ne kadar İstanbul, Bursa ve Edirne gibi şehirlerde yoğunluk olduğunu bilsek de 91 şehir ve yerleşim birimi ile âlim-şairlerin de geniş bir coğrafyaya yayıldığı görülmektedir.

Âlim-şair listesinden hareketle XV ve XVI. yüzyıllarda âlim-şairlerin hangi şehirlerde yoğunluk gösterdiğine bakılacak olursa şöyle bir tablo ortaya çıkmaktadır:

Tablo 3: Şehirlere Göre Âlim-Şair Sayısı

Şehirler	Âlim-Şair Sayısı
İstanbul	47
Bursa	42
Edirne	21
Amasya	12
Isparta	12
Karaman	11
Filibe	9
Kastamonu	9
Kütahya	9
Gelibolu	8
İznik	8
Doğum yeri bilinmeyen veya ihtilaflı olan	70

²⁷ Mustafa İsen'in farklı yüzyılları kapsayacak şekilde şura tezkirelerinden hareketle hazırladığı çalışmasına göre 211 şehir veya yerleşim biriminde şair doğduğunu söylemektedir. Bu sayı da şairlerin dağılımı açısından geniş bir coğrafyaya işaret etmektedir. Bu listede İstanbul'da 609, Bursa'da 156, Edirne'de 150 şair bulunmakla birlikte ilk sırada benzer şehirler gelmektedir (2010, s. 178-179).

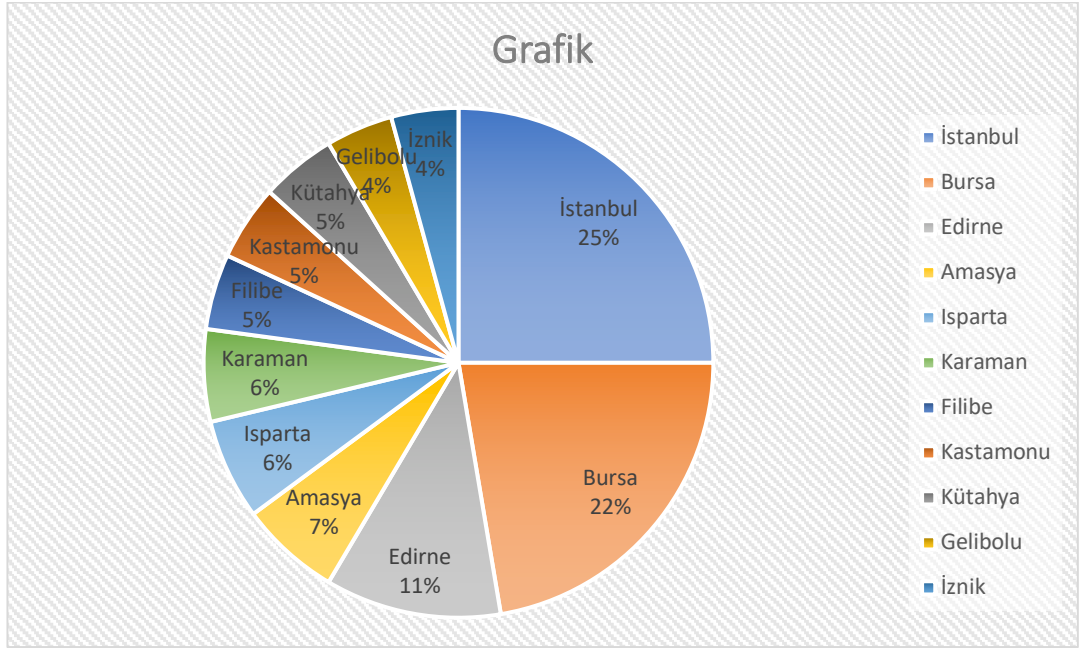
Diğer şehirler	145
Toplam	403

Bu tabloda açıkça görüldüğü üzere Osmanlı Devleti'ne başkentlik yapmış olan ve idare merkezi olarak önemini koruyan İstanbul, Bursa ve Edirne gibi şehirlerde doğan âlim-şair sayısı diğer şehirlere oranla daha yüksektir. Osmanlı kültür ve ilim hayatını besleyen asıl kaynak İstanbul olmasına rağmen henüz bu dönemde Bursa ve Edirne gibi şehirlerle arasındaki fark bariz bir şekilde açılmamıştır. Bu tabloyu İstanbul'da eğitim görme ve bir süre bulunma açısından oluşturmuş olsaydık İstanbul'un lehine büyük bir artış olacağı tahmin edilebilir. Nitekim İstanbul'un payitaht olması sebebiyle farklı şehirlerde doğan âlim-şairlerin en azından belirli bir süre burada kaldıkları bilinmektedir. Ayrıca Filibe ve Gelibolu başta olmak üzere Rumeli şehirlerinin de âlim-şair sayısı bakımından öne çıktığı görülmektedir. Rumeli'deki şehirlerin birer kültür merkezine dönüşmesinde Osmanlı'nın fetih ve akıncı politikası önemli bir rol oynamaktadır. Bu şehirlerin gelişmesinde ve birer kültür merkezine dönüşmesinde buradaki akıncı beylerinin rolü de göz ardı edilemez (İsen, 2010, s. 224). Anadolu'daki şehirlerde ise Amasya ve Kütahya gibi şehirlerin ön plana çıkmasında birer şehzade sancağı olması etkilidir. Bu şehirlere nispetle âlim-şair sayısı az olmasına rağmen Manisa'yı da buraya eklemek mümkündür.

Payitahttaki himaye sisteminin bir yansıması olarak şehzadeler de kendi bulundukları şehirlerde birer edebiyat ve kültür muhiti oluşturmuşlar, sanatın ve sanatçının gelişimini desteklemişlerdir. Osmanlı Devleti hakimiyetine girmeden önce de önemli şehirlerden olan Isparta, İznik, Karaman ve Kastamonu gibi şehirler Osmanlı döneminde de ilmî ve kültürel canlılığını devam ettirmiş ve âlim-şair yetiştiren şehirler arasında ön sıralarda yer almıştır. Bunların yanında doğum yeri bilinmeyen ve ihtilafı olan âlim-şairler 70 olarak azımsanmayacak sayıdadır.

Yukarıdaki tabloya göre âlim-şairleri doğdukları şehirler açısından bir grafikte gösterecek olursak İstanbul %25, Bursa %22 ve Edirne %11 ile ön plana çıkmaktadır. Bunun ardından diğer şehirler ise %7 ile %4 arasında birbirine yakın bir görünüm arz etmektedir. Tabloya dahil edilmeyen şehirlerde ise âlim-şair sayısı çoğunlukla 5'in altındadır:

Şekil 1: Âlim-Şairlerin Şehirlere Dağılımı²⁸

Osmanlı medreseleri belirli merkezlerde yoğunluk göstermesine rağmen geniş bir coğrafyaya yayılmaktadır²⁹. Buna göre eğitimi geniş bir coğrafyaya yaymak gibi hedefleri olduğu anlaşılan Osmanlı'nın yaklaşık 150 şehirde şehir veya yerleşim biriminde medreseler tesis ettiği görülmektedir (Baltacı, 2021, s. 910-913). Bu açıdan şehirlere göre medrese ve âlim-şair sayısını mukayeseli değerlendirdiğimizde önemli birtakım sonuçlar çıkacaktır. Medreselerin çok olduğu şehirler -bazı istisnalar dışarıda tutulursa- âlim-şairler bakımından da zengin bir görünüm arz etmektedir:

²⁸ Söz konusu grafik, âlim-şair sayısı yüksek olan ilk 11 şehir arasında oluşturulmuştur. Buna göre doğum yeri tam olarak bilinmeyen ve âlim-şair sayısı az olan şehirler grafikteki oranlara eklenmemiştir.

²⁹ Bazı şehir ve bölgelerdeki medreselerle ilgili hususî çalışmalardan bir kısmını burada zikredebiliriz. Buna göre Mübahat Küçüköğlu'nun (2000) *XX. Asra Erişen İstanbul Medreseleri* adlı kitabı İstanbul, Mefail Hızlı'nın (1998) *Bursa Medreseleri: Osmanlı Klasik Döneminde* adlı kitabı Bursa'daki medreselerle ilgili ayrıntılı bilgiler vermektedir.

Tablo 4: Şehirlere Göre Medrese ve Âlim-Şair Sayısı³⁰

Şehirler	Medrese Sayısı	Âlim-Şair Sayısı
Amasya	16	12
Ankara	6	3
Aydın	3	4
Bursa	35	42
Çatalca	4	-
Dimetoka	3	2
Edirne	40	21
Filibe	4	9
Gelibolu	12	8
Hayrabolu	4	-
İstanbul	175	47
İznik	4	8
Kefe	6	2
Kütahya	5	9
Malkara	6	1
Manastır	4	6
Manisa	4	5
Mardin	7	1
Rodos	3	1
Selanik	4	1
Serez	4	4
Tire	6	3
Trabzon	3	4
Üsküp	6	7
Vardar	3	3
Varna	3	-

Söz konusu tabloya genel hatlarıyla baktığımızda medrese sayısı yüksek olan şehirlerle âlim-şair sayısı yüksek olan şehirlerin birbiriyle uyumlu olduğu görülmektedir. Medrese sayısı bakımından yüksek olan ilk beş şehir sırasıyla İstanbul, Edirne, Bursa, Amasya ve Gelibolu'dur. Âlim-şair sayısı yüksek olan şehirler ise sırasıyla İstanbul, Bursa, Edirne, Amasya, Isparta ve Karaman'dır. Burada Edirne ve Bursa şehirleri arasında sıralamada farklılık olduğu görülmektedir. Medrese sayısı

³⁰ Söz konusu tablo hazırlanırken medrese sayıları yönünden Cahid Baltacı'nın çalışmasından faydalanılmıştır (2021, s. 910-913). Burada payelerine göre sıralanan medreselere darülhadis, darülkurra ve darüşşifa gibi müesseselerin eklenmesiyle ortaya çıkan toplam sayı dikkate alınmıştır. Medrese sayısı itibarıyla 3 ve daha fazlası olan şehirler karşılaştırılmıştır. Ayrıca bazı şehirlerle ilgili yapılan güncel çalışmalarda medrese sayısı artmıştır; tutarlılık olması bakımından burada Baltacı'nın çalışması üzerinden hareket edilmiştir.

Edirne şehrinde fazla olmasına rağmen âlim-şair sayısı bakımından Bursa, Edirne'yi önemli bir farkla geride bırakmaktadır. Bunun yanında Gelibolu şehrinde medrese sayısı yüksek olmasına rağmen âlim-şair sayısı bakımından biraz daha geride kalmaktadır. Gelibolu şehri ilim, kültür ve sanat merkezi olarak önemli Osmanlı şehirlerinden olup askerî ve coğrafi konumu itibarıyla da dikkat çekmektedir. Ayrıca Türk donanmasının uzun süre merkezi olması, ilk acemi oğlanlar kışlasının burada bulunması ve Rumeli fetihlerinde bir üs vazifesi görmesi sebebiyle bu dönemde önem kazanmıştır (İsen, 2010, s. 181). Âlim-şair sayısı bakımından ise Gelibolu şehriden önce Isparta, Karaman, Filibe, Kastamonu ve Kütahya gibi şehirler gelmektedir. Ama aralarında önemli bir fark olmadığı ve sayı bakımından bu şehirlerin birbirine yakın bir görünüm arz ettiği anlaşılmaktadır.

Tabloda dikkat çeken hususlardan bir diğeri, Çatalca, Hayrabolu ve Varna gibi şehirlerde medrese sayısı 3 ve üzerinde olmasına rağmen herhangi bir âlim-şair görünmemektedir. Bu durum bu şehirlerde hiç âlim-şair yetişmediği anlamına gelmeyip şüara tezkirelerine veya tarihî kaynaklara girmediğini göstermektedir. Buna benzer şekilde Mardin ve Malkara'da medrese sayısı 6-7 civarında olmasına rağmen âlim-şair sayısı düşüktür. Ayrıca Karaman, Isparta ve Kastamonu gibi şehirlerde âlim-şair sayıları diğerlerine oranla yüksek olmasına rağmen medrese sayısı 3'ün altındadır. Bu şehirlerde medrese sayısı az olmasına rağmen ilim ve kültür hayatının canlı olduğu söylenmelidir. Dolayısıyla Çatalca, Hayrabolu, Varna, Mardin ve Malkara gibi yerleri dışarıda tutacak olursak medrese sayısı ile âlim-şair sayısı arasında paralellik bulunmaktadır. Medrese ile âlim-şair sayısı mukayeseli incelendiğinde Osmanlı coğrafyasında İstanbul, Edirne, Bursa ve Amasya gibi şehirler ön plana çıkmakta ve geniş bir sahada âlim-şairlerin yetişmesine olanak sağlayan şehirler bulunmaktadır.

Şüara tezkireleri şairlerle ilgili biyografik bilgiler verirken onların memleketine dair ayrıntılara dikkat çekmekte ve onların yetişmesine zemin hazırlayan şehirleri zikretmektedir. Bu anlamda şairlerin memleketleri, doğum yerleri, biliniyorsa aile köklerinin geldikleri yerler hemen hemen ilk satırlarda açıklanmaktadır. Bu anlamda yazının kalan kısmında yukarıda ayrıntısı verilen bilgilere şüara tezkirelerinden hareketle bazı örnek sunulacaktır. Özellikle âlim-şairlerin birlikte bulundukları yerlere dair vurgular ve şehirlerin öne çıkan özelliklerine dair hususlar ön plana çıkarılacaktır.

Âlim-şairlerin hayat hikâyeleri anlatılırken şehirlere dair vurguların özellikle Âşık Çelebi ile Kınalızâde Hasan Çelebi tezkirelerinde fazla olduğu görülmektedir. Bu iki tezkire yazarı şairlerle ilgili açıklama yaparken şehirlere dair de bazı bilgileri ara söz olarak vermekte veya hemen ilk satırlarda “memba-ı şuara”, “memba-ı ulema”, “memba-ı zûrefa ve fuzelâ”, “mecma-ı ulema ve şuara” gibi ibarelerle bazı şehirlere dikkat çekmektedir. Mesela Kınalızâde Hasan Çelebi, Hüdâyî-i Kadîm lakabıyla tanınan Mustafa Hüdâyî’yi (ö. 1584) tanıtırken onun İstanbullu olduğunu şu şekilde dile getirmektedir: “Mehbit-i envâr-ı islâm u îmân ve mecma’-ı ashâb-ı fezâ’il ü ‘irfân Dârü’s-saltanü’l-‘aliyye-i Kostantiniyye-i mahmiyedendür.” (2017, s. 915). Burada İstanbul’la ilgili dinî vurguların yapılması ve şehrin “irfan ve fazilet ehlinin toplanma yeri” olarak zikredilmesi kayda değerdir. Başka bir yerde ise Kınalızâde, Sebzî (16. yy.) isimli âlim-şairi tanıtırken İstanbul’u şu şekilde methetmektedir:

Sebzezâr-ı cihânda gâyetde memdûh u makbûl olup büldân-ı ‘âlem-i şeş-cihât içre medâ’ih ü mahâsini hâric-i hayta-i zunûn u ‘ukûl olan kubbetü’l-islâm şehri-i İstanbul’dan ve mahallât-ı pür-berekâtından mahalle-i ecille olan Dâvud Paşa Mahallesindendür (2017, s. 418).

Buna göre İstanbul’u güzelliklerin ve övgülerin merkezine koyan tezkire yazarı onu “kubbetü’l-İslâm” olarak vasıflandırmaktadır. Ayrıca tezkirelerde İstanbul’la ilgili daha detay bilgilere girildiği ve onun semtlerinin dahi övüldüğü görülmektedir. Bu anlamda Davud Paşa mahallesinin “bereketle dolu mahalleler içinde rütbece büyük olan bir mahalle” olduğu zikredilmektedir.

Kınalızâde benzer övgü ifadelerini Bursa ve Edirne şehirleri için de kullanmakta ve bu şehirleri seçkin kelimelerde methetmektedir. Mesela Lem’î (ö. 1552-53) isimli âlim-şairin Bursa’da doğduğunu söylerken Bursa’yı cennete teşbih etmektedir:

Zemîn-i reşk-i sipihr-i berîn ve hâtem-i büldân-ı cihâna firûze-nigîn olan şehri-i cennet-âyin Burusa-i mahrûsadan bârik ü lâmi’ olup hûrşîd-i vücûdî ufk-ı şehri-i mezbûrdan zâhir ü tâli’ olmuştur. (2017, s. 732)

Buna göre tezkire yazarı Bursa’yı anlatırken daha çok gökyüzüyle ilgili kelimeleri tercih etmekte ve “şairin güneşe benzeyen vücudunun buradan doğduğunu” anlatmaktadır. Dolayısıyla bahsedilen şehre göre kelime tercihlerinin de değiştiği ve mecazi yapının bu minvalde kurgulandığı anlaşılmaktadır.

Başka bir şair ocağı olan Edirne ise ““Cevâhir-i vücûd-ı erbâb-ı ma’ârif ma’den ve menba’-ı şu’arâ-yı şîrîn-makâl ve pâkîze-sühan olan dârü’n-nasr-ı Edirne...”

(Kınalızâde, 2017, s. 741) ifadesiyle “dârü’n-nasr” yani “yardım evi” olarak anılmaktadır. Bu anlamda “marifet ehlinin madeni” ve “tatlı ve temiz sözlü şairlerin membaı” olarak zikredilen Edirne, başka bir şair vesilesiyle methedilmektedir.

Âşık Çelebi’nin Rumeli’deki şehirlerle ilgili övgü ve bilgilere daha fazla yer verdiği göze çarpmaktadır. Kendisinin de Rumelili olması bu duruma etki etmiş olmalıdır. Mesela Rumelili şairlerden Nehârî’yi (ö. 1520 civarı) tanıtırken Prizren ve Balkan şehirleriyle ilgili geniş bir giriş yaptığı görülmektedir:

Mevlidi Rûmili’nde Prezrin’dür. Kasaba-i mezkûre Rûmili’nde menbit-i serv ü semen-i ma’rifet olan hâkdân ve menba’-ı cûy-ı nazm u nesr olan gülîstân olmagla meşhûr bir şeh-i şöhret-âyîndür. Rivâyet olunur ki Prezrin’de oğlan togsa adından mukaddem mahlas korlar. Yenice’de toğan oğlan etmege *papa* diyecek vakt Fârsî söyler. Piriştine’de oğlan togsa dividi bilinde togar dirler. Binâ’en ‘alâ-zâlik Prezrin şâ’ir menba’ı ve Yenice Fârsî ocağı ve Piriştine kâtib yatagıdır. (2010, s. 904)

Tezkire yazarının zihnindeki şehir algısını ortaya çıkaran bu alıntıya göre Âşık Çelebi Rumeli’deki şehirleri bir bütün olarak zikretmekte ve her birinin ayrı hususiyetleri olduğuna dikkat çekmektedir. Bu anlamda şair ocağı olan Prizren’de “bir çocuk doğunca adından önce mahlas koyulduğunu”, “Yenice’de doğan çocukların daha küçükken Farsça konuştuğunu” ve “Piriştine’de doğan çocukların yazı takımlarının belinde doğduğunu” nükteli bir dille ifade etmektedir. Dolayısıyla Prizren, Yenice ve Piriştine gibi şehirlerin her birinin ayrı bir özellikle ön plana çıktığı ve özellikle Prizren’in önemli bir şair kaynağı olduğu anlaşılmaktadır.

Rumeli’deki şehirler söz konusu olduğunda sıkça bahsi geçen yerlerden bir diğeri Vardar Yenicesi’dir. Günümüzde Yunanistan sınırları içerisinde yer alan Vardar Yenicesi’nin bir kültür muhitine dönüşmesinde akıncı beyi Evrenoszâde Ahmed Bey’in önemli bir etkisi olduğu söylenmelidir (İsen, 2010, s. 224). Burada ortaya çıkan kültür muhitine kayıtsız kalmayan Âşık Çelebi bu şehri “Mecma’-ı şu’arâ ve menba’-ı zurefâ Vardar Yenicesi” (2010, s. 516) olarak tanıtmaktadır. Kınalızâde tezkiresinde de benzer ifadelerle rastlanmakta olup Vardar Yenicesi’nden şu şekilde bahsedilmektedir: “Kân-ı belâgat u eş’âr ve ma’den-i şu’arâ-yı ‘âlî-mikdâr müşâbih-i *cennâtin tecrî min tahtihe’l-enhâru* olan Yenice-i Vardar...” (2017, s. 314). Buna göre üstün nitelikli şairlerin ve zariflerin kaynağı olarak gösterilen Vardar Yenicesi, “altından nehirler akan cennetler” (Bakara 25 ve 266) ayet-i kerimesindeki göndermeyle cennetten bir köşeye benzetilmektedir.

Rumeli söz konusu olduğunda bahsi geçen şehirlerden bir diğeri bugün Makedonya Cumhuriyeti sınırları içinde bulunan Manastır'dır. Burayı âlim ve şair membaı olarak zikreden Âşık Çelebi, Manastırlı Celâli'nin (ö. 1574[?]) biyografisini verdiği kısımda şehri şu şekilde takdim etmektedir:

Mevlidleri Rûmili'nde menba'-ı 'ulemâ ve matla'-ı şu'arâ olan kasaba-i Manastır'dur; ol şehir-i şöhrat-cûy sâde-rûları mahbûb u rîşdârları yâ ehl-i 'ilm veyâ şâ'ir kopar bir yirdür. (2010, s. 469)

Buna göre şehrin hem âlimlere hem de şairlere ev sahipliği yaptığı anlaşılmaktadır. Nitekim Kınalızâde de "Ekser-i halkı nâzım u şâ'ir olan menba'-ı hünerverân ve matla'-ı fazl u 'irfân kasaba-i Manastır..." (2017, s. 266) sözleriyle Manastır'ın aynı yönlerine vurgu yapmaktadır. Dolayısıyla Balkanlar'ın önemli tarihi şehirlerinden olan Manastır şuaara tezkirelerinde ilim, irfan ve fazilet ehlinin çokça bulunduğu ve hünnerli şairlerin yetiştiği bir yer olarak zikredilmektedir.

Bu misallere benzer şekilde günümüzde Kosova'nın başkenti ve en büyük şehri olan Priştine de bir kültür merkezi olarak tasvir edilmektedir. Mesela Âşık Çelebi dönemin âlim-şairlerinden Levhî'yi (XVI. yy.) anlattığı kısımda Priştine şehrini şu şekilde anmaktadır:

Rûmili'nde şu'arâ vü zurefâ menba'ı olmagla meşhûr olan şehir-i şöhrat-âsâr Piriştine'dendür. Ol şehir-i dehr-âşûb bunun gibi niçe gevher-i bî-nihâyeye ma'dendür. (2010, s. 743)

Buna göre Priştine'yi şairlerin ve zariflerin memleketi olarak nitelendiren Âşık Çelebi, burayı Levhî gibi nice cevherlerin madeni olarak tasvir etmektedir.

Günümüzde Makedonya'nın başkenti ve en büyük şehri olan Üsküp de şuaara tezkirelerinde sıklıkla geçmektedir. Kınalızâde tezkiresinde çoğunlukla güzel havası, bağları ve bahçeleriyle tasvir edilen Üsküp önemli bir ilim ve kültür muhiti olarak anılmaktadır:

Büldân-ı cihân içre mânend-i dil-ber-i mümtâz tavsîf ü ta'rîf-i 'uşşâk-ı serbâzdan müstagnî vü bî-niyâz letâfet-i hevâ vü 'uzûbet-i mâ ile bî-şerîk ü enbâz olan şehir-i bedî'ü'l-üslûb kasaba-i Üsküb... (2017, s. 882)

Böylece mümtaz dilberleri ve yiğit aşıkları ile meşhur olan Üsküp, "benzeri görülmemiş ve ender üsluba sahip şairlerin" bulunduğu bir kasaba olarak resmedilmektedir. Dolayısıyla Rumeli'deki şehirlere ayrı bir ilgi gösteren tezkire yazarları, bu tarihî kültür merkezlerini sık sık methetmişlerdir.

Şuara tezkirelerinde Rumeli'deki şehirler ön plana çıksa da yeri geldikçe Anadolu'daki kültür merkezleriyle ilgili de ayrıntılar paylaşılmıştır. Mesela Âşık Çelebi İznik'ten söz ederken onun için “İznik mecma‘-ı ‘ilm ü ‘ulemâ olup” (2010, s. 1537) sözleriyle burayı âlimlerin toplandığı bir yer olarak zikretmektedir. Buna benzer şekilde Selçuklu Devleti döneminden beri önemini koruyan Konya, Kınalızâde tezkiresinde şu şekilde tasvir edilmektedir: “Kubbe-i evliyâ-yı kirâm ve mazreb-i hıyâm-ı asfiyâ-yı ‘izâm hâsbân-ı bâdiye-i ‘irfâna kible-i murâd ve Ka’be-i merâm olan Konya...” (2017, s. 356). Böylece yüce evliyanın ve büyük asfiyânın önemli bir mekânı olarak zikredilen Konya, seçkin kelimelerle ve mecazî bir kurguyla methedilmektedir.

Yukarıdaki değerlendirmelerimize bütün olarak baktığımızda âlim-şairlerin yetişmesi ile doğdukları şehirler arasında bir bağlantı olduğu ortaya çıkmaktadır. Nitekim ilim, kültür ve sanat faaliyetlerinin yoğun olduğu şehirler, âlim-şairlerin yetişmesi için uygun bir ortam sağlamaktadır. Buna göre çalışmamızdaki listeden hareketle medrese ve âlim-şairlerin çok olduğu şehirleri birlikte değerlendirdiğimizde çoğunlukla birbirine paralel bir görünüm arz etmektedir. Bu anlamda İstanbul, Edirne, Bursa ve Amasya gibi şehirlerde hem medrese sayısının hem de âlim-şair sayısının oldukça yüksek olduğu görülmektedir. Ayrıca medrese tesisinde görüldüğü gibi âlim-şairlerin dağılımı dar bir alanla sınırlı kalmamış az sayıda olsa da geniş Osmanlı coğrafyasındaki pek çok şehirde âlim-şair yetişmiştir. Bu anlamda yaklaşık 90 şehir ve yerleşim biriminde âlim-şair yetişmiş, İstanbul, Bursa, Edirne, Amasya, Isparta, Karaman, Filibe, Kastamonu, Kütahya ve Gelibolu gibi şehirler ise âlim-şair sayısı bakımından ön plana çıkmıştır. Bunun yanında tezkire yazarları âlim-şairlerin doğdukları şehirleri önemsemiş ve bununla ilgili bilgiler paylaşmışlardır. Nitekim Âşık Çelebi ve Kınalızâde tezkirelerinde söz konusu kültür merkezleriyle alakalı ara bilgilerin ve tasvirlerin daha fazla yer aldığı, diğer şuara tezkirelerinde ise bu türden ayrıntı bilgilerin üzerinde çok durulmadığı anlaşılmaktadır.

1.7. İlim Tahsili İçin Seyahat

İlim tahsil etmek ve farklı hocalardan ders almak amacıyla seyahat etmenin İslam dünyasında oldukça önemli bir yeri vardır. İslam dünyasında ilim tahsilinin yanında

dil eğitimi, ibadet, tasavvufî yönelim, coğrafya, tarih ve kültür konularında bilgi toplamak maksadıyla da seyahat edildiği bilinmektedir (Çağrı, 2009, s. 7-9). Bunlar arasında ilim tahsil etmek amacıyla yapılan seyahate oldukça önem verildiği; bu yolla talebelerin önemli âlimlerden istifade ettiği ve kendilerini geliştirmeye çalıştıkları söylenebilmektedir.

Kur'ân-ı Kerim'de ilim öğrenmenin yüceltilmesi ve Hz. Peygamber'in bazı hadislerinde ilim tahsili için seyahate çıkmanın önemine vurgu yapması seyahate olan ilgiyi arttırmıştır (Çağrı, 2009, s. 8). Bunun yanında ilmi en tanınmış hocalardan bizzat öğrenme, onlardan icazet alma ve saygın silsileler içerisinde yer alma isteği, ilim tahsil etmek amacıyla yapılan seyahatlerde önemli bir rol oynamaktadır (Touati, 2021, s. 14). Bu sebeple henüz İslam'ın yayıldığı erken dönemlerden itibaren hem ilim tahsil etmek hem de Hz. Peygamber'in hadislerini öğrenmek amacıyla yapılan seyahatler yaygınlık kazanmıştır.³¹ Bu çerçevede hadis öğrenmek amacıyla yapılan seyahatlere genel olarak “rihle” denilmekte, ayrıca râvi hakkında bilgi edinmek, muhaddislerle görüşmek ve mevcut rivayetleri derlemek anlamında bu terim kullanılmaktadır (Hatiboğlu, 2008, s. 106). Dolayısıyla İslam'ın yayıldığı erken dönemlerde hadis öğrenmek amacıyla yapılan bu yolculuklar, İslam dünyasında ilim tahsili için yapılan seyahatlere de müspet bir zemin hazırlamıştır.

Öğrenim ve yetişme sürecinin bir parçası olan seyahatler, bilginin dolaşımı ve ilim hayatının canlı kalması açısından önemli bir yere sahiptir. Osmanlı Devleti'nin kuruluş döneminde tahsilini belirli bir seviyeye getiren talebeler hocalarının tavsiyesi ile İslam dünyasının o dönemlerde tanınmış ilim merkezleri olan Kahire, Semerkant, Buhara, Maverâünnehr, Bağdat ve Şam gibi merkezlerine giderek tahsillerini tamamlarlar ve bir süre sonra İslam dini, kültürü ve medeniyeti konusunda yetişmiş birer âlim olarak ülkelerine dönerlerdi (İpşirli, 2021, s. 162). Dolayısıyla bu şehirler birer ilim ve kültür merkezi olması sebebiyle âlimlerin yetişmesine katkı sağlamış, ilim öğrenmek isteyen talebeler açısından birer cazibe merkezi olmuştur.

Osmanlı şehirlerine davet edilen ve misafir olarak gelen âlimler de ilim hayatının canlanmasına önemli katkılar sağlamıştır. Erken Osmanlı döneminde farklı coğrafyalardan pek çok âlim, Osmanlı topraklarına yerleşmiş ve Osmanlı idaresi için

³¹ 8 ve 12. yüzyıllarda İslam âlimlerinin seyahatleriyle ilgili önemli bir çalışma için bkz. (Touati, 2021).

tedris, kazâ, istişare ve bürokrasiye dair hizmetlerde bulunmuştur (Atçıl, 2019, s. 51). Bu sebeple Osmanlı'nın erken dönemleri başta olmak üzere ilerleyen yüzyıllarda da kısmî olarak görülen çift yönlü seyahatler ilim ve kültür hayatının canlanmasına ve bazı şehirlerde muhitlerin oluşmasına zemin hazırlamıştır. Hatta bazı şehirlerdeki medreselerde özel olarak bazı ilim dallarının öne çıktığını söylemek mümkündür. İsmail Hakkı Uzunçarşılı'nın ifadesiyle Suriye ve Mısır'da din, hukuk, tefsir, hadis, tarih, edebiyat ve kavaide dair olan ilimler; İran ile Maverâünnehir taraflarındaki medreselerde ise riyaziye, heyet, kelam ve felsefeye dair olan ilimler revaçta olmuştur (1988, s. 227). Dolayısıyla İslam dünyasındaki çift yönlü seyahatler eğitim ve öğretim başta olmak üzere farklı cepheleriyle incelemeye değer bir konudur.

İlim tahsili için yapılan seyahatlerin bir kısmı Anadolu'nun farklı şehirlerinden İstanbul, Bursa ve Edirne gibi Osmanlı'nın idare merkezlerine yapılırken bir kısmı da Bağdat, Şam, Kahire, Semerkant ve Buhara gibi önemli İslam şehirlerine yapılabilmektedir. Bu çerçevede İstanbul'un bir ilim ve kültür merkezi hâline gelmesi özellikle dikkat çekmektedir. Fatih Sultan Mehmed'in (salt. 1444-1446/1451-1481) İstanbul'u fethettikten sonra başkent yapması ve pek çok açıdan bir cazibe merkezi hâline getirmeye çalışması eğitim ve öğretim faaliyetlerine de yansımıştır. Bu bakımdan dönemin önemli âlimlerinin buraya davet edilmesi ve pek çok medrese inşa edilmesi kayda değer bir konudur. Diğer taraftan “diyar- 1 Arap” ve “diyar-1 Acem” olarak nitelendirilen farklı şehirlere yapılan seyahatlerin bir kısmı ülke dışına olması bakımından ayrı bir öneme sahiptir. Bu bölümde ilim öğrenmek amacıyla çoğunlukla İslam dünyasının önemli şehirlerine yapılan seyahatlerden örnekler verilecek bunların âlim-şairlerin yetişme sürecine katkıları konu edilecektir.

Şuara tezkirelerinde şairlerin eğitim ve öğretim maksadıyla yaptıkları seyahatlerle alakalı bilgiler bulmak mümkündür. Bunların bir kısmı Osmanlı sınırları içerisinde olmakla birlikte bir kısmı da komşu vilayetlerde yer almaktadır. Ayrıca bazı şehirlerin adı hususî olarak belirtilirken bazılarında “diyar-1 Arap” ve “diyar-1 Acem” şeklinde genel olarak söz edilmektedir. Bu minvalde Acem diyarı olarak isimlendirilen İran coğrafyası, şairlerin eğitim maksadıyla gittikleri yerlerin başında gelmektedir. Eğitim ve öğretim amacıyla gerçekleştirilen bu seyahatler şairlerin hayatında görülen faaliyetlerin önemli bir kısmını oluşturmaktadır (Tolasa, 2002, s. 72). Bu seyahatler

şairlerin hayat hikâyelerinde ve dünya görüşlerinin şekillenmesinde önemli tesirler bırakması bakımından onların yetişme sürecine de katkı sağlamaktadır.

İlim tahsil etmek amacıyla seyahat eden âlim-şairlerden birisi Halîmî mahlasıyla şiirler yazan Abdülhalîm Efendi'dir (ö. 1517-18[?]). Latîfî'nin aktardıklarına göre Halîmî dönemin önemli eğitim kurumlarından olan Semâniye Medresesi'nde mülâzemet derecesine kadar gelmişken eğitimini yarıda bırakıp “faziletini arttırmak” ve “ilim öğrenmek” için Acem vilayetine gitmiştir:

Semâniye i'âdesinden mülâzemet mertebesinde iken terk-i 'örf ü izâfet idüp ezdiyâd-ı fazl ve iktibâs-ı 'ilm için çıkup vilâyet-i 'Aceme gitmişler ve müddet-i medîd anda şugl-i 'azîm itmişler. (2000, s. 230)

Buna göre ilim tahsil etmek amacıyla İran coğrafyasına giden Halîmî'nin burada uzun süre kaldığı anlaşılmaktadır. Bunun ardından Anadolu'ya tekrar döndükten sonra itibarı artan Halîmî, dönemin padişahı Yavuz Sultan Selim'in musahibi ve muallimi olmuş, ölene kadar onun yakın çevresinden ayrılmamıştır (Kılıç, 2014).

İlim tahsil etmek amacıyla farklı bir şehre seyahat eden şairler arasında XV. yüzyıl şairlerinden Melîhî'yi (ö. 1494-95 civarı) zikredebiliriz. Âşık Çelebi, Melîhî'nin eğitimini Anadolu'da tamamladıktan sonra Acem diyarına ve Horasan'a gittiğini belirtmekte, hatta burada dönemin önemli simalarından Molla Câmi (ö. 1492) ile tanıştığını söylemektedir: “‘Âlemün bârî zü-fünûnidur. Rûm'da tekâmîl-i kemâl idüp ba'dehu 'Acem'e varup niçe efâzıla mülhak ve Horâsân'da Câmi ile hem-sebak olmuşdur.” (2010, s. 828). Bu anlamda ilim tahsili için farklı şehirleri seyahat etmekte en önemli amaçlardan birisinin dönemin önemli simalarıyla tanışmak ve onlardan ders almak olduğu anlaşılmaktadır. Bu anlamda İran coğrafyasında önemli bölgelerden biri olan Horasan, Anadolu'daki âlim ve şairleri etkilemesi bakımından dikkate değerdir. Bu çerçevede Melîhî'nin biyografisinde bu seyahate önem verilmekte ve Molla Câmi ile olan münasebeti özellikle konu edilmektedir.

XV. yüzyılın çok yönlü âlim-şairlerinden olup mesnevileriyle tanınan Şeyhî (ö. 1429'dan sonra), ilim tahsil etmek amacıyla gençlik yıllarında Germiyan Beyi Süleymân Şâh tarafından İran'a gönderilmiş ve sonradan meşhur bir âlim olan Seyyid Şerîf Cürcânî (ö. 1413) ile ders arkadaşlığı yapmıştır (Bülbül, 2014). İran'daki eğitiminden sonra kendisini pek çok açıdan geliştiren şair, Anadolu'ya dönerek ilim ve sanat alanının önemli isimlerinden biri olmuştur.

Osmanlı dönemi önemli ilmiye ailelerinden Fenârîzâde ailesine mensup olan, kadılık ve müderrislik gibi görevlerde bulunduktan sonra kazaskerliğe kadar ulaşan Gamî mahlaslı Alâeddin Fenârî (ö. 1497[?]) ilim tahsil etmek amacıyla İran coğrafyasını ve Orta Asya'daki önemli ilim merkezlerini dolaşan âlim-şairler arasındadır. Kınalızâde'nin verdiği bilgilerden hareketle Alâeddin Fenârî'nin ilim öğrenmek amacıyla zorluklara katlanıp Acem diyarına seyahat ettiği ve bir süre Herat, Semerkant ve Buhara gibi önemli şehirlerde bulunduğu anlaşılmaktadır:

Tahsîl-i 'ilme mucidd ü tâlib olmanın ihtiyâr-ı meşâk u metâ'ib idüp şugl içün diyâr-ı 'Acemi seyâhat ve [niçe] müddet Herât u Semerkand ve Buhârâ'da ikâmet itmişdür. Ba'dehû ber-fehvâ-yı *hubbu'l-vatan mine'l-îmân* Sultân Bâyezîd Hân zemânında yine Rûma 'avdet itdükde Manastır müderrisi ba'dehû Murâdiye müderrisi andan Burusa kâdisı olup ba'dehû kâzî'asker olmuşdı. (2017, s. 645)

Bu şehirlerde eğitimini tamamladıktan sonra “vatan sevgisi”yle tekrar ülkesine dönen Alâeddin Fenârî, ailesinin izinden giderek ilmiyede önemli vazifeler üstlenmiş ve kazaskerlik makamına kadar ulaşmıştır. Bunun yanında Taşköprülüzâde'nin *eş-Şekâ'ik* adlı eserinde aktardığına göre Alâeddin Fenârî “on bin kadar Farsça gazeli ezbere bilmektedir”. Bu durumu ise Acem diyarında ikinci vaktinden sonra toplanıp şiir müzakere etmelerine bağlamaktadır (Taşköprülüzâde, 2019, s. 306). Bu sebeple âlim-şairin İran kültür muhitinde yetişmesi, onun hem ilmî yönden hem de yabancı dil öğrenimi açısından gelişmesine önemli oranda katkı sağlamıştır. Dolayısıyla ilim öğrenmek amacıyla yapılan seyahatlerin edebî gelişime de katkı sağladığı söylenebilmektedir.

XVI. yüzyıl âlim-şairlerinden Halîfe Çelebi'nin (ö. 1572) biyografisine bakıldığında ilim tahsil etmek ve büyük şeyhlerin hizmetinde bulunmak amacıyla Halep ve Şam gibi şehirlere seyahat ettiği anlaşılmaktadır. Bağdatlı Ahdî'nin *Gülşen-i Şu'arâ* adlı tezkiresinde verdiği bilgilere göre Diyarbakır'da doğan Halîfe Çelebi, “meşâyih'in hizmetine girmek, hürmetli âlimlerle görüşmek ve ihtişamlı sultanlara bağlanmak amacıyla” önemli İslam şehirlerinden Halep ve Şam'a gittiği görülmektedir:

'Ulemâ hidmetine tâlib olup evkât-ı şerîfin kesb-i 'ulûma sarf itmiş zât-ı latîfi kâbiliyyetden mâl-â-mâl olmanın tahsîl-i kemâl-i pür-me'âl kılup dânişmendân-ı zamân arasında sâhib-makâl olup ba'dehu ârzû-yı seyr-i diyâr-ı Haleb ü Şam ve hidmet-i meşâyih-i kirâm ve mülâkat-ı 'ulemâ-yı zevî'l-ihitirâm ve mülâzemet-i selâtin-i sâhib-ihtişâm idüp cihân-dîde ve sohbet-âzmûde ve müverrih-i rûzgâr ve her fende nâmdâr ve aksâm-ı nazma üç zebân ile mânend-i ehl-i kemâl rûz ü şeb iştiğâl gösterüp nâzım-ı cevâhir-i beyân ve gavvâs-ı dürrer-i ma'ânîdür. (2009, s. 143)

Bu çerçevede Halife Çelebi'nin ilim konusunda oldukça istekli olduğu ve zamanının çoğunu ilim öğrenmeye ayırdığı anlaşılmaktadır. Bu sebeple Halife Çelebi kendisini geliştirmek ve yetiştirmek adına dönemin önemli ilim ve kültür merkezlerinden Halep ve Şam'a seyahat etmiştir. "Şeyhlerin hizmetinde bulunmak" ve "ihtişamlı sultanlara bağlanma arzusu" sözlerinden bu seyahatin sebepleri arasında tasavvufi bir yönelim olduğu da söylenebilmektedir. Böylece kendisini geliştiren âlim-şair, her alanda bilgili ve üç dilde şiir yazma kabiliyetine sahip çok yönlü bir kişilik olarak takdim edilmektedir.

Türk edebiyatında *İskendernâme* adlı eseriyle şöhret bulan Ahmedî'nin (ö. 1412-13) ilim tahsil etmek amacıyla Mısır'da bulunduğu şuaara tezkirelerinde anlatılmaktadır. Âşık Çelebi'nin aktardığı bilgilere göre Ahmedî dönemin önemli isimlerinden Molla Fenârî (ö. 1431) ve Hacı Paşa (ö. 1424[?]) ile Mısır'da ilimle meşgul olmuştur:

Ve bir karındaşı bu Ahmedî'dür ki ibtidâ-yı hâlinde Monla Fenârî ve fenn-i tıbdâ *Şifâ* kitâbının müellifi Hâcî Paşa ile şirket üzere diyâr-ı Rûm'dan Mısır'da cem' olup Şeyh Ekmel huzûrunda istifâde-i 'ulûma meşgûller imiş. (2010, s. 312)

İleride her biri kendi alanında önemli mevkiler elde edecek isimlerin talebelik döneminde bir araya gelip Mısır'da ilim tahsilinde bulunması oldukça önemlidir. Bunun yanında alıntıda "Şeyh Ekmel" olarak özellikle bir hocaya vurgu yapılması, bu öğrenim sürecindeki önemli noktalardan birine temas etmektedir. Nitekim üç ismin ders aldıkları kişi dönemin tanınmış âlimlerinden Hanefî fakih Ekmelüddin el-Bâbertî'dir (ö. 1384). Dolayısıyla erken dönemde Mısır'a ilim tahsil etmek amacıyla giden âlim-şairlerin bulunduğu, bu isimlerin özellikle belirli hocaların birikiminden istifade ettiği anlaşılmaktadır.

Şuaara tezkirelerinde şairlerin ilim tahsil etmek amacıyla yaptığı seyahatlerden bir kısmı genel ifadelerle zikredilmektedir. Bu anlamda hususî olarak şehir adı verilmeden "diyar-ı Acem" ve "diyar-ı Arap" gibi genel ifadelerle şairlerin seyahatleri belirtilmektedir. Mesela Bağdatlı Ahdî'nin Fevzî Efendi (XVI. yy.) ile ilgili verdiği bilgilere bakılacak olursa şairin "ilim tahsil etmek için Arap, Acem ve Anadolu memleketlerini gezdiği ve Mısır'a yerleştiği anlaşılmaktadır:

Tahsîl-i 'ulûm itmek için seyr-i memâlik-i 'Arab u 'Acem ü Rûm ve hevâ-yı her merzbûm idüp Mısır'da tavattun itmiş. Evkât-ı 'azîzin 'ilm-i dîne ve ders-i müslimîne sarf kılmış. Ebnâ-yı zamân içre kemâl ile mevsûf ve etvâr-ı huçeste-hısâl ile ma'rûfdur. (2009, s. 247)

Bu alıntıda Arap, Acem ve Anadolu memleketlerinden daha genel ifadelerle söz edilmekte ama seyahatin amacının ilim öğrenmek olduğu açıkça zikredilmektedir. Bunun neticesinde Mısır'a yerleşen Fevzî Efendi, vaktinin çoğunu dinî ilimlere ayırmış ve zamanla kendisini geliştirmiştir.

XVI. yüzyıl şairlerinden Dervîş Hasan'ın (XVI. yy.) ilmiyede resmî bir görev alıp almadığı bilinmemesine rağmen “marifet tahsil etmek” amacıyla çeşitli yerlere seyahat ettiği genel hatlarıyla ifade edilmektedir. Bu anlamda *Kınalızâde Tezkiresi*'ne bakılacak olursa şairin “daima dönen felekler” gibi pek çok memleketi gezip dolaştığı mecazî bir dille anlatılmaktadır:

Tahsîl-i ma'ârif-i bî-şümâr içün sa'y ve kûşîş-i bisyâr idüp ârzû-yı seyâhatle felek-i devvâr gibi bir ân karâr itmeyüp dâ'imâ hareket üzre olup binâ-yı ef'âl-i vücûdî ibtidâ-yı hâminden berü mebnâ 'ale's-sükûn olmuş idi ve nokta-i pergâr-misâl 'âlemi zîr-i pâyna alup mantikatü'l-bürûc gibi cihânı ihâta kılmış idi. Bu takrîble niçe memâlik ü mesâliki seyerân ve bî-hadd menâzil ü merâhili deverân idüp... (2017, s. 364)

Söz konusu alıntıda şairin ilim öğrenmek amacıyla pek çok memleket gezdiği ve “daima dönen” felekler gibi bir yerde duramadığı mecazî bir dille aktarılmaktadır. Buralarda hangi ilimleri öğrendiği, ne kadar kaldığı ve kimlerden dersler aldığı ise söz konusu edilmemektedir. Dolayısıyla tezkirelerde şairlerin seyahatleriyle ilgili bilgiler bazen genel hatlarıyla verilmektedir.

İlim tahsil etmek amacıyla yapılan seyahatlerin İslam dünyasında oldukça önemli bir rolü olduğu açıkça görülmektedir. Bu minvalde kendisini geliştirmek isteyen ve dönemin önemli âlimlerinden ders almak isteyen kişilerin İslam dünyasının farklı şehirlerine giderek oralarda eğitim aldığı anlaşılmaktadır. Şuara tezkirelerinde bazen “diyar-ı Acem” ve “diyar-ı Arap” gibi genel ifadelerle yer bulan bu seyahatler Şam, Halep, Bağdat, Mısır, Horasan, Herat, Buhara ve Semerkant gibi önemli ilim ve kültür merkezlerine yöneliktir. Burada kendisini geliştiren ve belli başlı alanlarda eğitim alan kişiler, tekrar ülkelerine dönerek ilmiyede önemli görevler alabilmişlerdir. Bunun yanında Alâeddin Fenârî (ö. 1497[?]) örneğinde olduğu gibi âlim-şairlerin farklı şehirlerdeki seyahatleri ilmî ve edebî kişiliklerinin şekillenmesine de katkı sağlamıştır. Dolayısıyla ilim tahsil etmek amacıyla yapılan seyahatler, âlim-şairlerin yetişmesinde önemli bir yer teşkil etmektedir.

1.8. Dil Öğrenme Süreçleri

Âlim-şairlerin yetişme aşamasında dil öğrenme süreçlerinin oldukça önemli bir yeri vardır. Âlim-şairlerin ilmî yolculuklarında Arapçaya, edebî yolculuklarında ise Farsçaya sıklıkla müracaat etmeleri onları bu dillerde kendilerini geliştirmek zorunda bırakmıştır. Bu minvalde âlim-şairlerin Arapça ve Farsçayı öğrenmeleri ve bu dillerde şiir yazabilecek derecede ilerlemeleri kaynaklarda özellikle zikredilmektedir. Şuara tezkirelerinde de bu konu üzerinde durulmakta, Türkçe, Arapça ve Farsça dillerinin her üçünde de şiir yazma kabiliyetine sahip şairler özellikle belirtilmektedir³². Âlim-şairlerin dil öğrenme süreçleri konusu “Arapça ve Farsçanın Osmanlı Devleti’nde nasıl öğretildiği” gibi önemli ve kapsamlı bir sorunun/tartışmanın parçası olduğu için bu çalışmada sadece belirli hususlar üzerinde durulacaktır. Bu anlamda medresede Arapçanın önemi ve işlevi, medrese müfredatında dil bilimleri, Arapça-Farsça öğrenme yöntemleri ve manzum sözlükler gibi konulara temas edildikten sonra şuara tezkirelerinde dil öğrenme süreçleriyle ilgili karşılaşılan örnekler açıklanacaktır.

1.8.1. Arapça Öğrenimi

Osmanlı medreselerinde dersler Türkçe işlenmekle birlikte çeşitli ilimlerde yazılan kitapların muhtevası sebebiyle Arapça üzerinde dikkatle durmak gerekiyordu. Bu nedenle müderrisler ve talebelerin ilmî hayatında Arapçanın oldukça önemli bir rolü bulunmaktadır (Bilge, 1984, s. 9). Bununla ilişkili olarak Arapça öğrenimi, medrese müfredatının bir parçası ve ilimlerde ilerlemenin önemli bir aşamasını teşkil etmektedir. Farsça ise klasik Türk edebiyatına kaynaklık etmesi yönüyle şairlerin edebî şahsiyetlerinin gelişimi bakımından önemli bir konuma sahiptir. Bu iki dilin öğrenme süreçlerine baktığımızda ise birtakım farklılıklar olduğu söylenebilmektedir. Nitekim Arapça öğrenimi ve öğretimi medrese müfredatının bir parçası, Farsça öğrenimi ise daha çok şahsî gayretlerin ve metin merkezli çalışma yöntemlerinin bir uzantısı olduğu anlaşılmaktadır.

Dil öğreniminin ilmiye ailesi ve aile ilişkileriyle alakalı bir yönünün olduğunu da söylemek gerekir. Nitekim ilmiye ailesine mensup kişilerin imkân ölçüsünde ilk dil

³² Bu konu “Farklı Dillerde Şiir Yazma Kabiliyeti” başlığında ayrıntılı olarak işlenecektir.

eğitimlerine ailede başladığını söyleyebiliriz. Mesela XVI. yüzyılın önemli âlimlerinden Taşköprülüzâde eş-Şekâ'ik adlı eserinde kendi hayat hikâyesinden bahsederken daha çocuk yaşlarda *Kur'ân-ı Kerim*'i hatmettiğini ve babasından biraz Arapça öğrendiğini dil getirmektedir. Ayrıca belirli ilimleri babasından ve amcasından okuduğunu açıklamaktadır (2019, s. 852-56). Bu bakımdan ilmiye ailesinde yetişen kişilerin dil öğrenme konusunda daha elverişli bir ortama sahip olduğu anlaşılmaktadır.

Arapçanın medrese eğitiminde öncelikli bir yeri bulunmaktadır. Kelam, Fıkıh ve Tefsir gibi ilimlerin kaynakları Arapça olması ve Arapçanın bu ilimlere hazırlayıcı bir rolü bulunması sebebiyle Arapçanın öğretimi bu derslerin öğretiminden önce gelmektedir. Arapça diğer derslere hazırlayıcı mahiyetinde olduğundan müfredat derslerinin ilk sıralarında yer almaktadır (Can, 2019, s. 144). Dolayısıyla medreselerde okutulan eserlerin dili Arapça olduğu için dinî ilimleri öğrenebilmek maksadıyla Arapçayı hakkıyla bilmek gerekmektedir. Bu açıdan yüksek ilimleri tahsil amacıyla okutulan dil ilimleri alet ilimlerinden sayılmıştır (Fazlıoğlu, 2018, s. 158). Dil ilimlerinin temelini ve genel çerçevesini ise Taşköprülüzâde'nin *Miftâhu's-sa'âde* adlı eseri üzerinden anlamak mümkündür. Taşköprülüzâde ilimler tarihi ve tasnifiyle ilgili ansiklopedik eseri *Miftâhu's-sa'âde* adlı kitabında hem dilin varlıkla olan ilişkisini kurmuş hem de Osmanlı medreselerindeki dil eğitiminin yapısı, yöntemleri, okutulan kitaplar ve sınıflandırmaları gibi konularda geniş bir çerçeve çizmiştir. Dolayısıyla Osmanlı Devleti'ndeki dil eğitimi ve araştırmaları Taşköprülüzâde'nin söz konusu eserinde işaret ettiği felsefi ilkelere ve ilimler tasnifine dayanmaktadır (Fazlıoğlu, 2018, s. 156).

Osmanlı Devleti'nin klasik döneminde Arapça eğitimini günümüz modern eğitim sisteminde olduğu gibi “okuma-dinleme-yazma-konuşma” gibi 4 dil becerisine dayanan bir süreç olarak değerlendirmemek gerekir. Nitekim Arapça bu dönemde medrese ders müfredatında yabancı dil öğrenme amacıyla yer almamış, İslami ilimleri öğrenmek ve kitapları anlayabilmek için bir araç olarak kullanılmıştır. Medrese ders kitaplarının dilini anlamaya yönelik bir dil öğretimi söz konusu olması sebebiyle metin okuma ve anlama becerisi ön planda tutulmuş, konuşma becerisi ise bu amaca hizmet etmediğinden haklı olarak göz ardı edilmiştir (Can, 2010, s. 319).

Arapçanın medrese müfredatındaki yerine bakıldığında medrese eğitiminin tamamında görülen “hiyerarşik” ve “tedricî” yapının buraya da aksettiği söylenebilmektedir. Betül Can XVII ve XVIII. yüzyıldaki temel kaynaklardan hareketle hazırladığı çalışmada, Osmanlı ders müfredatında yer alan Arapçaya dair ilimleri şu şekilde sıralamaktadır: “Lugat, sarf, nahiv, me’ânî, beyân, arûz, kavâfi ve vad’, muammâ, karzu’ş-şi’r ve eş’ar ilimleri”. Her ders için belirlenmiş kitaplar “tedricî/hiyerarşik” bir düzende okutulmaktadır. Buna göre okutulan kitapların iktisâr (başlangıç), iktisâd (orta) ve istiksâ (ileri) olmak üzere üç ana seviyeye ayrıldığı söylenebilir (2019, s. 172). Söz konusu ilimlerin çoğu doğrudan dil ilimleriyle alakalı olmasına rağmen “arûz, kavâfi ve karzu’ş-şi’r” gibi ilimler şiirle daha yakın bir ilişkiye sahiptir. Okutulan eserler arasında ise Sarf alanında *el-Emsile*, *el-Binâ*, *el-Maksûd*; Nahiv alanında *el-‘Avâmil* (Cürcânî), *el-İzhâr*, *el-Kâfiye*, *Molla Câmi*; Me’ânî’de ise *et-Telhis*, *el-Mutavvel*, *el-Muhtasar* gibi temel eserler öne çıkmaktadır³³. Ayrıca Osmanlı Devleti’nde okutulan ilimlerle ilgili ayrıntılı bilgiler sunan *Kevâkib-i Seb’â*’ya göre “Faydalı İlimler” başlığı altında öncelikle dil ilimlerine yer verilmekte ve “lugat, sarf, ıstikak, hatt-ı Arabî, nahv, aruz, kâfiye, belagât, muhadara” gibi ilimler dil ilimlerinin altında sıralanmaktadır (Fazlıoğlu, 2018, s. 158)³⁴.

Osmanlı medreselerinde Arapçanın öğretiminde birkaç farklı yöntem kullanılmaktadır. Bu yöntemler İslam eğitim geleneğinin bir devamı olarak Selçuklulardan beri medreselerde uygulanan öğretim yöntemleridir. Betül Can’ın Arapça öğretim yöntemleriyle ilgili çalışmasına göre öne çıkan yöntemler şu şekilde sıralanabilir:

1. Takrîr (Anlatma) Metodu
2. Ezber (Hıfz) Metodu
3. Tekrar Metodu
4. Kavrama Metodu
5. Yazma (İmlâ) Metodu
6. Soru-Cevap Metodu

³³ Dil ilimlerinde okutulan eserlerin isimleri ve içeriğiyle ilgili ayrıntılı bilgi için bkz. (Can, 2019, s. 161-171; Yıldız, 2008).

³⁴ *Kevâkib-i Seb’â*’ya göre okutulan dil ilimlerinin hiyerarşik düzeni ve ilgili metinler için bkz. (Fazlıoğlu, 2018, s. 161-162).

7. Tartışma ve Münazara Metodu
8. Müzakere Metodu (2010, s. 309-317).

Sıralanan yöntemlere bakıldığında bir kısmının özellikle hafızaya ve ezbere dayalı olduğu, buna rağmen farklı yöntemlerin de Arapça öğretiminde kullanıldığı görülmektedir. Ayrıca ezber yönteminin olumlu ve olumsuz yönleri olsa da dil öğreniminde önemli bir yer teşkil ettiğini söylemek gerekir. Özellikle *Kur'ân-ı Kerim*'in ezberlenmesi ve sonrasında hadislerin ezberlenmesi bu yöntem ve alışkanlığa önemli bir zemin hazırlamaktadır (Can, 2010, s. 310). Bunun yanında diliçi çeviri faaliyetleri kapsamında değerlendirebileceğimiz mensur metinleri “nazma çekme” ve “manzum hâle getirme” de belli başlı metinleri ezberleyebilmek açısından pratik bir amaca hizmet etmektedir³⁵.

Ezber metoduyla ilişkili olarak Taşköprülüzâde'nin *eş-Şekaik*'te sözünü ettiği şahsi eğitimine de bakmak yerinde olur. Buna göre Taşköprülüzâde ilk eğitimine sarf ve nahiv kitaplarını okuyarak ve ezberleyerek başlamıştır (2019, s. 852). Benzer bir yönelim âlim-şairlerin yetişme sürecinde de gözlemlendiğine göre belirli lügatlerin, sarf ve nahiv kitaplarının ezberlenmesi âlim-şairlerin kelime dağarcığına ve ifade güçlerinin gelişmesine imkân sağlamış olmalıdır. Bunun yanında medreselerde Arapça öğretim metodu olarak sanıldığı gibi yalnızca ezber metodunun kullanılmadığını söylemek gerekir. Nitekim Arapça öğretiminde takrîr metodu, tekrar metodu, kavrama metodu, yazma (imlâ) metodu, soru-cevap metodu, tartışma ve münazara metodu ile müzâkere metodu gibi öğretim yöntemlerine de sıklıkla başvurulduğu belirtilmelidir (Can, 2010, s. 317).

1.8.2. Farsça Öğrenimi

Farsçanın öğreniminde manzum ve mensur olmak üzere sözlüklerin önemli bir payı bulunmaktadır. XIV. yüzyıldan sonra Anadolu'da telif edilen sözlükler Türkler için iki önemli dil olan Arapça ve Farsçanın öğrenmesine ve öğretilmesine yönelik ihtiyacı karşılamak amacıyla Farsça-Türkçe, Arapça-Türkçe ya da bu iki dilin bir arada yer

³⁵ Bununla alakalı farklı çalışmalar için Sadık Yazar ve Mücahit Kaçar tarafından hazırlanan *Teoriden Pratiğe Türk Edebiyatında Diliçi Çeviri* kitabındaki yazılara bkz. (Özyürek, 2022, s. 175-197; Erbil, 2022, s. 199-223).

aldığı Türkçe açıklamalı sözlükler olarak hazırlanmıştır (Öz, 1996, s. 38). Arapça öğretiminde medrese münasebetiyle kurumsal bir taraf olmasına karşın Farsçanın öğretilmesinde özellikle manzum sözlüklerin altını çizmek gerekir. Nitekim Arapça yüksek ilimlerin tahsili sebebiyle müfredatta önemli bir yere sahipken Farsçanın medrese müfredatında yer almadığı; bu şekilde yardımcı kaynaklar ve şahsi gayretlerle öğrenildiği söylenebilmektedir. Bu minvalde Farsça-Türkçe sözlüklerle ilgili geniş araştırmalar yapan Yusuf Öz'e göre Farsça öğretiminde özellikle manzum sözlüklerden istifade edilmiştir. Farsça kelimelerin Türkçe karşılıkları “mübtedî” ve “sıbyan” adı verilen, 7-14 yaşları başta olmak üzere, çocuklara ezber yoluyla öğretilmiştir. Bu eğitim modeli XIX. asra kadar devam etmiş, hatta Sünbülzâde Vehbî (ö. 1809) tarafından kaleme alınan *Tuhfe-i Vehbî*³⁶ gibi bazı meşhur Farsça-Türkçe manzum sözlükler medrese eğitiminden önceki safhada mekteplerde ders kitabı olarak okutulmuştur (Öz, 1996, s. 477).

Herhangi bir dildeki kelimelerin başka bir dildeki karşılıklarıyla manzum olarak ahenkli bir şekilde verilen sözlüklere manzum sözlük³⁷ denilmektedir (İmamoğlu, 1993, s. 1). Dil öğreniminin süresini kısaltmak, dil öğretimini kolaylaştırmak, tahsile yeni başlayan çocuklara önemli miktarda kelime ve gramer bilgisi kazandırmak ve öğrenciye kültür, edebiyat ve aruz bilgileri de kazandırmayı sağlamak manzum sözlüklerin en önemli amaçları arasındadır. Ayrıca bu sözlüklerde bazı edebî sanatlar, bahir ve vezinler de öğretilerek şiire hevesli olan şair adaylarının kabiliyetlerini geliştirmesi amaçlanmaktadır (Öz, 1996, s. 55). Dolayısıyla manzum sözlükler özellikle çocukların hem aruz eğitimine katkıda bulunmak hem de Arapça ve Farsça kelimelerin Türkçe karşılıklarını kolay ezberlemek maksadıyla hazırlanmıştır. Ayrıca İslam kültüründe çoğu çalışmada olduğu gibi sözlük çalışmalarının da temelinde *Kur'ân-ı Kerim*'i ve hadisleri doğru anlama gayretinin yattığı söylenebilmektedir (Kılıç, 2006, s. 66).

Farsça-Türkçe sözlükler arasında Osmanlı ilim ve kültür çevrelerinde en meşhuru *Tuhfe-i Şahidî*'dir. Bir Mevlevî şeyhi olan İbrahîm Şâhidî'nin (ö.1550) 1515-16 yılında yazdığı bu manzum sözlük, uzun yıllar Farsçayı öğrenmek isteyenlerin en

³⁶ Söz konusu sözlükle ilgili ayrıntılı çalışmalar için bkz. (Yenikale, 2012).

³⁷ Manzum sözlüklerle ilgili ayrıntılı çalışmalar yapılmıştır. Bunlarla ilgili bibliyografya bilgisi için bkz. (Averbek, 2018).

temel başvuru kaynaklarından birisi olmuştur³⁸. Mevlânâ'nın meşhur eseri *Mesnevî*'nin ilim ve kültür muhitlerinde daha kolay okunabilmesi amacıyla yazılan bu sözlük, Farsça öğrenimine büyük katkı sağlamasının yanında kendisinden sonra yazılan manzum sözlükleri de etkilemiştir. Ayrıca Farsça-Türkçe sözlükler arasında terekelerde en çok adı geçen sözlük olması onun yaygın kullanım alanını göstermektedir (Aydın ve Erünsal, 2019, s. 112).

Şuara tezkirelerinde âlim-şairlerin dil öğrenme süreçleriyle alakalı kısıtlı sayıda da olsa bilgi verilmektedir. Bu bilgilere detaylı bir şekilde baktığımızda dil öğreniminin belirli hocalar ve metinler üzerinden gerçekleştiği görülmektedir. Dolayısıyla medrese eğitiminin genelinde görülen hoca ve metin merkezli yaklaşımın yansıması burada da ortaya çıkmaktadır. Ayrıca dil öğreniminin ilmiye aileleri ve ilişki ağlarıyla alakalı özelliklerine de rastlamak mümkündür. Mesela Âşık Çelebi'nin Ümmülveledzâde ailesinden Abdülaziz Çelebi'yi (ö. 1543-45) tanıttığı kısımda Arapça ile söz konusu ilmiye ailesi arasında kurduğu bağ dikkat çekicidir:

Babası Monlâ Hüsâm ve ceddi Monlâ Hamîd'dür ki bu cümle 'ulemâ-yı ehl-i 'ilm ü temyîzdür. Ol hânedâna 'Arabîyyetdânlık lâzımdur ve sagîr ü kebîri tahsîl-i 'ilm ü ma'rifete mülâzımdur. Oglancıkları togsa *Makâmât-ı Harîrî* ile uyudurlar, aglasa ellerine *Etbâkû'z-zeheb* virüp avudurlar. Kapularına gelen 'acemî oğlanları Türkîden evvel 'Ârabî öğrenürler... (2010, s. 1040-41)

Burada özellikle *Makâmât-ı Harîrî* ve *Etbâkû'z-zeheb* adlı iki Arapça eserin zikredilmesi ve dil eğitime dair vurgunun aileden başlatılması oldukça önemlidir. Elli hikâyeden oluşan *Makâmât-ı Harîrî*, Arapçanın inceliklerini ve anlatım gücünü öğretmek için okutulan bir metindir. “Çocukları doğunca bu eserle uyutmak” düşüncesi büyük ihtimalle tezkire yazarının bu ailenin ilim, dil öğrenimi ve Arapçaya dair vurgusunu nükteli ve mübalağalı bir dille ifade etmesinden kaynaklanmaktadır. Ayrıca “küçükten büyüğe hepsinin ilim ve marifetle meşgul olması” ve “kapılarına gelen acemi oğlanlara Türkçeden önce Arapça öğretilmesi” ilmiye ailelerinde eğitime ve Arapçaya verilen değeri göstermektedir.

Âşık Çelebi'nin şiir ve inşadaki başarısıyla tanınan Âfitâbî Hasan Çelebi'yle (ö. 1573) ilgili şu sözleri dil öğreniminde hoca merkezliliği bir kez daha yansıtmaktadır: “Fünûn-ı 'Arabîyyeyi ba'zı mevâlî-i 'izâmdan tahsîl itmîşdür. Ba'dehu fenn-i Fûrsî ve

³⁸ *Tuhfe-i Şâhidî* ile ilgili ayrıntılı bilgi için bkz. (İmamoğlu, 1993).

inşâ vü inşâdî ehlinden tekmîl itmişdür.” (2010, s. 350). Arapçayı mevleviyet payesine erişmiş ilim adamlarından öğrenen Âfitâbî, yazı ve şiir sanatlarının yanında Farsça öğrenimini de ehlinin yanında tamamladığı anlaşılmaktadır.

Farsça öğrenimin bazı örnekler çerçevesinde medrese hücrelerinde de devam ettiği söylenebilmektedir. Bu anlamda Mehi Şah adıyla tanınan âlim-şair zümresinden Riyâzî'nin (ö. 1546-47) hücresi Farsça öğrenmek isteyen ve edebiyatla ilgilenen öğrencilerin toplanma yeri olmuştur:

Asrında ehl-i 'ilm kısmından olan şu'arâ zümresine metbû idi. Kavâbil-i talebe Fürsi andan okırlardı ve kasâ'id ü *Şebistân* 'da ve ebyât-ı müşkilede mezbûra mürâca'at idüp mümeyyiz yirine korlardı. Bu takrîble hücresi mecma'-ı periyân ve kûşe-i cennet gibi memlû gilmândı. (Âşık Çelebi, 2010, s. 1399)

Âşık Çelebi'nin aktardığına göre Riyâzî'nin medresedeki hücresi Farsça öğrenmek ve şiirde ilerlemek isteyen kabiliyetli talebelerin uğrak noktasıdır. Bu gibi özellikleri çerçevesinde “cennet köşesine” benzetilen bu mekân, önemli bir edebiyat ve ilim muhiti olarak zikredilebilir. Ayrıca burada bahsi geçen *Şebistân* adlı eser, İranlı şair Fettâhî'nin (ö. 1448?) *Şebistân-ı Hayâl* adlı eseri olmalıdır. Nazım ve nesir karışımı, dinî ve ahlâkî konuları içinde barındıran bu eser, bir muamma kitabıdır.

Medreselerde Mevlânâ'nın *Mesnevî*'si gibi edebî metinlerin işlenmesine imkân sağlandığı XVI. yüzyılın önemli âlim-şairlerinden Gelibolulu Mustafa Sürûrî'nin (ö. 1562) biyografisinde görülmektedir:

Heftede dört gün müderrisvâr medresede hâzır bulunurdu ve her cum'a ba'de salâte'l-cum'a ve her gün ba'de'l-'asr *Mesnevî-i Mevlevî* nakl idüp naklde 'ulûm u fûnûndan ve hükm ü şü'ûndan herkes feyz bulup Mevlânâ temâm idüp evine girince hemân gün de tolnurdu. (Âşık Çelebi, 2010, s. 966)

Âşık Çelebi tezkiresinden edindiğimiz bu bilgiler ışığında “şarih-i *Mesnevî*” olarak tanınan Sürûrî'nin “haftada dört gün müderris gibi medreseye gittiği”, “Cuma namazı ve ikindi vaktinden sonra” medresede Mevlânâ'nın *Mesnevî*'sini çeşitli açılardan şerh ettiği anlaşılmaktadır. Bu durum ise medrese eğitiminin bir rutini değil; Gelibolulu Sürûrî nezdinde özel bir uygulamadır. Böylece Farsçanın belirli eserlere yoğunlaşmak ve onları açıklamak suretiyle öğretildiği söylenebilmektedir.

Âlimlerin biyografik bilgilerini sunan Taşköprülüzâde'nin *eş-Şekâ'ik* adlı eserinde de âlimlerin dil öğrenim süreçleriyle ilgili bilgilere rastlamak mümkündür. Mesela Taşköprülüzâde XVI. yüzyıl âlimlerinden Yâkub bin Seyyidî Ali Efendi'yle (ö. 1524-

25) ilgili bilgiler paylaşıırken öğrencilerin Farsça öğrenmelerini kolaylaştırmak amacıyla nasıl bir uygulamaya gittiği şu şekilde ifade edilmektedir: “Şeyh Sa‘dî eş-Şîrâzî’ye ait olan *Gülistân* adlı esere de Farsça bir şerh yazdı. Öğrencilerin Farsçayı kolay öğrenmelerini sağlamak için bu şerhi bir de Arapça yazmıştır” (2019, s. 504). Buna göre Yâkub bin Seyyidî Ali Efendi’nin öğrencilerin Farsçayı kolay öğrenebilmeleri amacıyla Şîrâzî’nin meşhur eseri *Gülistân*’a şerh yazdığı, ayrıca bunu Arapça da kaleme aldığı anlaşılmaktadır. Bu misal önemli bir metin üretim biçimi olan şerhlerin de dil öğretiminde kullanıldığını göstermektedir. Nitekim *Gülistan* önsözüne yapılan şerhlerle ilgili çalışmalar yapan Hülya Canpolat, klasik metin şerhlerinde en önemli amaçlardan birinin okuyucuya dil ve edebiyat bilgisi kazandırmak olduğunu belirtmektedir (2006, s. 110).

Taşköprülüzâde’nin verdiği bilgilerin bir diğeri ise meşhur Osmanlı şeyhülislamı Molla Fenârî’nin (ö. 1431) torunu Alâeddin Fenârî’yle (ö. 1497[?]) ilgilidir. Gamî mahlasıyla şiirler de yazan Osmanlı âlimi Alâeddin Fenârî, İran kültür muhitinde yetişmesinin etkisiyle oldukça fazla sayıda Farsça şiir ezberlemiştir:

Bedî’ sanatına geldiğimizde, her bir ilim için çok sayıda Farsça beyit söylüyordu. Bir gün ona ne çok şiir ezbere bildiğini söylediğimizde, ‘İkindi vaktinden sonra toplanıp akşama kadar şiir müzakere etmek Acem diyarındaki öğrencilerin âdetiydi. Okuduğum bu beyitler o vakitler ezberlediklerimdir. Acem diyarından dönünce, ezbere bildiğim gazelleri saydım ve toplamının on bin gazel olduğunu gördüm’ dedi. (2019, s. 306)

Söz konusu anekdottan anladığımız kadarıyla Alâeddin Fenârî bedii sanatındaki her ilim için ayrı Farsça beyit söyleyebilmekte ve hafızasında oldukça fazla sayıda Farsça gazel tutabilmektedir. Bu yeteneğini ise Acem diyarında öğrenci muhitlerinde ezberlediği şiirlerle açıklamaktadır. Dolayısıyla Alâeddin Fenârî özelinde bakıldığında, âlim-şairin yetişmesinde öğrencilik sıralarında yaptığı şiir ezberleri ve muhitlerdeki şiir müzakereleri etkili olmuş, böylece Fars dilinde de kendisini geliştirmiştir.

Şairlerin belirli eserler üzerinde yoğun olarak çalışması, detaylı incelemeler yapması ve meşhur Fars şairlerine nazire yazması da dil öğrenim süreçlerini olumlu yönde etkilemiştir. Mesela Latîfî’nin aktardığı bilgilere göre XV. yüzyılın âlim-şairlerinden Hızrî mahlasıyla şiirler yazan Hızır Bey’in (ö. 1516-1519[?]) bu uğraşı “Ekser-i evkâtda Dîvân-ı Hâfız tetebbu’ ıderdi ve gâhî nazîre dir idi.” (2000, s. 246) şeklinde

ifade edilmektedir. Bu anlamda Hızrî'nin meşhur Fars şairi Hâfız'ın *Dîvân*'ını "tettebbu" etmesi, yani ayrıntılı bir şekilde incelemesi ve ona nazireler yazması Farsça bilgisini geliştirmesi açısından oldukça önemlidir. Cemal Kurnaz'ın "şairlerin yetiştiği bir mektep" olarak zikrettiği nazire yazma geleneği ve benzeri faaliyetler şairin edebî gelişimini de desteklemektedir (2007, s. 10). Şairler belirli dillerdeki eserler üzerine yoğunlaşarak ve onlara nazireler yazarak hem şairlik yeteneklerini hem de dil öğrenimlerini geliştirmektedir.

Farsça eserlere nazire yazmayla ilgili örnekler arasında Gubârî mahlasıyla şiirler yazan Kireççizâde Mahmud Çelebi (ö. 1556) de zikredilebilir. Âşık Çelebi'nin aktardığına göre eğitimi sırasında Farsça öğrenmeye oldukça hevesli olan Gubârî, nerede Farsça bir eser görse onu tekrar yazmaya yahut ona nazire yazmaya teşebbüs etmiştir:

Tahsilde iken Fârsiye şevk-i tâm ve heves-i mâ-lâ-keîâmı var idi, yârân odasında bir *Şeh-nâme* yâ bir hâmse yâ bir Farsî kitâb görse n'eylerse eylerdi elbette evrâkın u ebyâtın bir defter eylerdi ammâ şî'r söyledügin ne kendü dir ve ne el bilürdi ne ne ol da'vâyı kılurdi. (2010, s. 1619)

Farsça öğrenme konusunda oldukça istekli görünen Gubârî, meşhur Fars şairi Firdevsî'nin *Şeh-nâme* gibi hacimli bir eserine nazire yazmaya çalışmış ve daha sonra bunu dönemin padişahına da sunmuştur. Nitekim Âşık Çelebi'nin sonradan aktardığı bilgilere bakıldığında bu konuda çok fazla başarılı olamadığı da anlaşılmaktadır. Buna rağmen Farsça öğrenme konusunda belirli kitaplar üzerinde yoğunlaşması ve onu taklit etmeye çalışması âlim-şairlerin dil öğrenme süreçlerini anlamak açısından dikkate değerdir.

Yukarıda müzakere edilen konuları toparlayacak olursak, âlim-şairlerin yetişmesinde ve kendilerini geliştirmesinde dil öğrenme süreçlerinin oldukça önemli bir etkisi olduğu ortaya çıkmaktadır. Medrese eğitiminde ilerleme açısından Arapça konusunda oldukça ileri seviyelere gelmek zorunda olan âlim-şairler, edebî şahsiyetlerini geliştirmek için de klasik Türk şiirinin sıklıkla temas ettiği Farsçayı en iyi şekilde öğrenmeye çalışmışlardır. Bu doğrultuda "elsine-i selâse" yani Türkçe, Arapça ve Farsça dillerinde başarı gösteren ve bu dillerde şiir yazabilen âlim-şairler kaynaklarda başarılı ve kabiliyetli olarak anılmışlardır. Bununla ilişkili olarak âlim-şairlerin dil öğrenme süreçleri hakkında şüara tezkireleri başta olmak üzere tarihî kaynaklarda önemli bilgiler bulunmaktadır.

Dil öğrenimiyle ilgili ilk süreçlerin -imkân dahilinde- aileden başladığı ve ilmiye ailelerinin dil konusuna ehemmiyet verdiği söylenebilmektedir. Bunun yanında Arapça öğrenimi ve öğretimi medrese müfredatının bir parçası olduğu için daha kurumsal birtakım emareler barındırmaktadır. Buna karşın Farsça öğreniminde manzum sözlükler, belirli eserler üzerinde çalışma ve onlara nazire yazmak suretiyle daha şahsî gayretlerin olduğu anlaşılmaktadır. Ayrıca Arapça öğretimi kelim, fıkıh ve tefsir gibi temel ilimlere hazırlayıcı bir mahiyete sahip olduğundan medreselerde öncelik verilen bir konu olduğu ve doğal olarak dil ilimleriyle alakalı pek çok ilim dalının bulunduğu görülmektedir. Arapça öğretiminde sadece ezber metodunun değil bunun yanında takrîr, tekrar, kavrama, yazma (imla), soru-cevap, tartışma ve münazara ile müzâkere metotları gibi öğretim yöntemlerine de sıklıkla başvurulduğu belirtilmelidir (Can, 2010, s. 317). Farsça öğreniminde ise manzum sözlükler vasıtasıyla temel şiir bilgisinin edinilmesi, ezber yeteneğinin ve kelime dağarcığının gelişmesi; diğer taraftan belirli şiirlerin ezberlenmesi, Fars edebiyatının meşhur eserlerinin dikkatle incelenmesi (tettebbu), onlara şerhler ve nazireler yazılması öne çıkan hususlar olarak zikredilebilir.

1.9. İlmiyenin Mahlas Seçimine Etkisi

Klasik Türk edebiyatında önemli kavramlardan biri olan “mahlas”, şairlerin şiirlerinde kullanmak üzere aldıkları takma adları ifade etmektedir. Şair henüz şiirde ilk adımlarını atmaya başlarken gerçekte kullandığı isim yerine kendisini edebiyat dünyasına tanıttak başka bir isim seçmektedir (Akün, 2014, s. 45). Bu minvalde şairin mahlas almasına ise “tahallus” denmektedir. Şairin mahlasının bulunduğu beyte ise “mahlas beyti”, “tac beyit” veya “mahlas-hâne” ismi verilmektedir. Şiirde genellikle mahlasını tek bir yerde kullanan şair bazen iki ayrı yerde veya bir beyit içinde iki kez kullanabilmektedir (Yıldırım, 2006, s. 19).

Mahlasların rastgele seçilmediğini, şairler tarafından özen ve dikkatle belirlendiğini, hatta şairin şiirinde bıraktığı önemli bir iz ve imza olduğunu söylemek gerekir. Bu anlamda kabiliyetli şairlerin unutulmayacak mahlaslar seçtiği ve çoğu önemli şairin asıl adından daha çok mahlasıyla şöhret bulduğu bilinmektedir. Şairlerin mahlaslarını çoğunlukla kendilerinin seçtikleri görülse de bazen üstatları, akrabaları ve yakın

çevresi tarafından da şaire mahlas verilebilmektedir. Buna göre şairin üzerinde etkisi olan biri tarafından şairin yeni bir mahlas alması veya mahlas değiştirmesi söz konusu olduğunda yazılan şiire “mahlas-nâme” denilmektedir³⁹. Mahlas-nâmeler bir dörtlükten oluşabildiği gibi Hoca Neş’et (ö. 1807) örneğinde olduğu gibi 189 beyte kadar çıkabilmektedir (Yıldırım, 2006, s. 68). Ayrıca bir şairin ömrü boyunca birkaç farklı mahlas kullandığı, mahlasını sonradan değiştirebildiği veya hiç mahlas kullanmayıp şiirlerinde doğrudan kendi adına yer verebildiği bilinmektedir.

Klasik Türk edebiyatı geniş bir zaman dilimini ihtiva ettiği için çok sayıdaki mahlas, değişik şairler tarafından kullanılmış ve bu sebeple aynı mahlasları kullanan şairlerin şiirleri bazen birbirlerine karıştırılmıştır. Tezkire yazarları da şairleri tanıtırken bu duruma dikkat etmişler ve her ne kadar ortaya çıkabilecek karışıklıkları önlemeye çalışsalar da her zaman muvaffak olamamışlardır (İsen, 2010, s. 206). Bu anlamda Abdî, Ârif, Âlî, Es’ad, Fehmî, Feyzî, Hamdî, Hâfız, Hilmî, İlmî, İzzet, Kâmil, Lebîb, Lutfî, Mehmed, Meylî, Nûrî, Râşid, Reşid, Rızâ, Rüşdî, Saîd, Sâmi, Sıdkî, Sırrî, Şeyhî, Tâlib ve Zihnî gibi mahlaslar klasik Türk şiirinde sık kullanılan mahlaslar arasında zikredilebilir (İsen, 2010, s. 208-217). Dolayısıyla klasik Türk edebiyatında müşterek mahlas sorunu gibi önemli bir mesele olduğunu ayrıca zikretmek gerekir.

Klasik Türk edebiyatındaki şairlerin aldıkları mahlasları anlam yönünden değerlendiren Ali Yıldırım, mahlasları anlamlarına göre 4 başlık altında kategorize etmektedir:

1. Edebiyat ve şiirle ilgili kelimeler
2. Divan şiirinde kullanılan kültür unsurlarından istifade ile alınmış mahlaslar
3. Kişilerin psikolojik özelliklerini aksettiren mahlaslar
4. Tasavvuf terimlerinden seçilen mahlaslar (2006, s. 42-49).

Ayrıca şairlerin mahlas alma ve seçmedeki kriterleri de çeşitlilik göstermektedir. Buna göre Yıldırım’ın çalışmasında şairlerin mahlas seçiminde 13 farklı kriter söz konusu edilmiştir:

- Şairin adından dolayı mahlas seçmesi
- Şairin kendi soyuyla ilgili mahlas seçmesi

³⁹ Mahlas-nâmelerle ilgili ayrıntılı bilgi ve örnekler için bkz. (Yıldırım, 2006).

- Şairin mesleğine uygun mahlas seçmesi
- Sosyal durumuyla ilgili mahlas seçmesi
- Fizikî görünümü itibarıyla mahlas seçmesi
- Memlekete bağlı mahlas seçme
- Psikolojik sebeplerle mahlas seçme
- Saygı duyduğu kişi ve kurumlara bağla mahlas seçme
- Kardeş veya akraba şairlerin mahlasına uygun mahlas seçme
- Ünlü şairlerin mahlaslarını seçme
- Söylediği şiire uygun mahlas seçme
- Başından geçen bir olaya istinaden mahlas seçme
- Fal ile mahlas seçme. (2006, s. 76-103)

Yukarıda sıralanan maddelere baktığımızda şairlerin mahlas alma ve seçmedeki kriterlerinde önemli bir zenginlik ve çeşitlilik göze çarpmaktadır.

Şuara tezkirelerinde mahlas konusunun oldukça önemsendiği ve şairi tanıtıcı bilgilerin hemen başında mahlasın zikredildiği bilinmektedir. Mahlasların şairin edebiyat yolculuğuna da etki ettiği ve kabiliyetli şairlerin orijinal mahlaslarla edebiyat muhitlerinde tanındığı söylenebilmektedir. Âlim-şairler açısından mahlas kullanımını değerlendirecek olursak genel çıkarımlar yapmamız mümkün görünmemektedir. Nitekim onlar da yukarıda bahsettiğimiz çeşitlilik içinde mahlas tercihinde bulunmuşlardır. Buna göre İbn Kemâl (ö. 1534) ve Üsküplü İshak Çelebi (ö. 1538) gibi şiirde mahlas kullanmayan veya kendi adını kullananlar olduğu gibi müderris ve kadı olmasına rağmen İşretî (ö. 1566) mahlasını tercih eden şair de bulunmaktadır. Ayrıca ilmiye sınıfına mensup olup “İlmî” ve “Müderris” gibi mesleğiyle ilişkili mahlas tercihleri de vardır.

Âlim-şairlerin mahlas tercihinde genelleme yapamasak da ilmiyenin mahlas seçiminde önemli bir etkisi olduğunu söyleyebiliriz. Buna göre çoğu âlim-şairlerden oluşmak üzere bazı şairlerin mahlas tercihinde ilmiyeyle ilgili kavramların doğrudan bir etkisi olduğu veya çağrışım yoluyla ilmiyeyi hatırlattığı görülmektedir. Mesela XVI. yüzyıl tezkirelerinde karşılaşılan “Müderris”, “İlmî”, “Ulûmî” ve “Mu’îdî” gibi mahlaslarda kelime anlamı itibarıyla doğrudan ilmiye etkisi olduğu, “Riyâzî”, “Fünûnî”, “Me’âlî” ve “Dânişî” gibi mahlasların ise ilmiyeyle ilgili kavramları çağrıştırdığı

anlaşılmaktadır. Bunları müşterek mahlaslar konusunda değerlendirecek olursak klasik edebiyatımızda İlmî'nin 11 ve Riyâzî'nin 7 farklı şair tarafından kullanıldığı tespit edilmektedir (İsen, 2010, s. 217).

İlmiyenin doğrudan etkisinin olduğu mahlaslardan birisi Kanunî Sultan Süleyman'ın (salt. 1520-1566) süt kardeşi olarak da bilinen Beşiktaşlı Yahya Efendi'nin (ö. 1571) kullandığı “Müderriş” mahlasıdır. İlmiye ailesine mensup olan Beşiktaşlı Yahya Efendi, Sahn-ı Semân Medresesi'nde müderrişlik görevine kadar yükselmiş ardından emekliye ayrılarak inzivaya çekilmiştir (Şahin, 2013, s. 243-244). Nitekim Âşık Çelebi de onu âlim ve fazıl kişiliğiyle methetmektedir:

Monlâ Şeyh-zâde saf-dil ü sîne-sâde mevleviyyeti ma'lûm ve evleviyyeti meczûm, matrûhü't-tekellûf ve meslûbü't-tasallufdur. 'Ulûm-ı zâhire vü bâtnada müntehîdür. Dirâyetde vü diyânetde selef-i sâlihîn eserine muktedîdür. (2010, s. 797)

Buna göre “mevleviyyeti malum” olan Yahya Efendi, “zahiri ve batini ilimlerde zirveye erişen bir kişi” olarak tasvir edilmektedir. Bu nedenle Yahya Efendi'nin hem ilmiyede önemli bir yere sahip olması hem de mesleğini çağrıştıracak şekilde “Müderriş” mahlasını tercih etmesi önemlidir.

İlmiyenin doğrudan etkisini gördüğümüz mahlaslardan bir diğeri “İlmî”dir. Klasik Türk edebiyatında müşterek mahlaslar arasında sıkça kullanılan bu mahlas, sadece Âşık Çelebi tezkiresinde bile üç şairde görülmektedir. Bu mahlası kullananlardan birisi Remzîzâde namıyla meşhur olan kadı ve müderrişlik görevlerinde bulunan Remzîzâde Mehmed Çelebi'dir (ö. 1597-98). İlmiye ailesinden gelmesi ve çeşitli vasıfları sebebiyle “Hakkâ ki 'ilmi gibi ma'ârif ü kemâlâtı çok ve letâfet-i zarâfetine hadd ü gâyet yokdur.” (Kınalızâde, 2017, s. 571) şeklinde tezkirelerde methedilmektedir. İlmî mahlasını kullanan diğer bir şair Memî Çelebi adında birinin oğlu olan Yahya İlmî Çelebi'dür (ö. 1568'den önce). Söz konusu İlmî ise ilmiye teşkilatına mensup olmayıp kâtiplik mesleğini icra etmiştir (Âşık Çelebi, 2010, s. 1098). İlmî mahlasını kullanan şairlerden bir diğeri ilmiye mensubu olup çeşitli yerlerde kadılık yapan İlmî-i Nâzik'tir (ö. 1600). Lutfî çelebi adında bir kadının oğlu olan İlmî de şairliği ve ilim yolunda ilerlemesi sebebiyle Kınalızâde tezkiresinde methedilmektedir (2017, s. 573).

Bunların yanında bir de Bağdatlı Ahdî'nin tezkiresinde geçen İlmî-i Bağdadî (ö. 1611-12) isimli bir âlim-şair bulunmaktadır. Sahn-ı Seman Medreseleri'nde müderrişlik de

yapan İlmî-i Bağdadî, ilmiyeye mensup olması ve dönemin fazilet sahibi şairlerinden biri olması sebebiyle şu şekilde methedilmektedir:

El-asl u huceste-nesl olup vâlid-i erşedi ve mürebbî-i nühsendi zümre-i erbâb-ı
'ulûmdan olmak temennâsı ile hıdmet-i 'ulemâ-yı 'izâm ve mülâzemet-i fuzalâ-yı
kirâm idüp tekmîl-i ma'rifet-i belâgat-meşhûn ve tahsîl-[i] fazîlet-i fesâhat-nümûn
iderek müderrisîn-i nîkû-makâl ve sâlikân-ı ashâb-ı vecd ü hâl içre şöhret-i tâm ile...
(Ahdî, 2009, s. 221)

Böylece “büyük âlimlerin hizmeti” ve “fazılların mülâzemeti” ile gelişimini tamamlayan âlim-şairin seçkin kelimelerle methedildiği görülmektedir. Dolayısıyla XVI. yüzyıldaki tezkirelerde ilk etapta 4 farklı şairin “İlmî” mahlasını kullandığı anlaşılmaktadır. Bunlardan birisi hariç diğerleri ilmiye sınıfına mensup olmasıyla dikkat çekmektedir. Bu durumda meslek seçiminin mahlas tercihinde kısmen rol oynadığı söylenebilmektedir.

“İlm” kelimesinin çoğul hâli olan “ulûm” kelimesi de mahlas olarak tercih edilmiştir. Buna göre XVI. yüzyıl şairlerinden biri olan Ulûmî (ö. 1575-76) her ne kadar ilmiye sınıfına mensup olmasa da ilim ve marifet konusunda gayretli olduğu Âşık Çelebi tarafından şu şekilde ifade dilmektedir: “İstanbul’dan kulogullarından, yeniçeri tâ’ifesinün ‘ilm ü ma’rifete meşgûllerindendür.” (2010, s. 1100). Dolayısıyla ilmiye sınıfına mensup olmayıp ilimle meşgul olan şairler tarafından da ilmiyeyi çağrıştıran mahlasların tercih edildiği anlaşılmaktadır.

İlmiyenin doğrudan etkisini gördüğümüz mahlaslardan biri de “Mu’îdî” mahlasıdır. Osmanlı medrese kadrosunda önemli bir yer teşkil eden muitler, müderrislere yardımcı olan talebelere denmekle birlikte muhtemel müderris adaylarıdır. İlmî seviye bakımından müderris ayarında olan muitler, çoğunlukla boş medrese bulunmaması sebebiyle muitliğe devam etmişlerdir (Bilge, 1984, s. 35). XVI. yüzyılda “Mu’îdî” mahlasını kullanan 4 farklı şairin olduğu ve bunlardan ikisinin müderrislik yaptığı bilinmektedir. Bunlar arasından en meşhuru Kalkandelenli Mu’îdî (ö. 1585-86) olup mahlasını nasıl seçtiğiyle ilgili farklı rivayetler bulunmaktadır. Nitekim Âşık Çelebi’ye göre “Babası mu’îd olmagla Mu’îdî tahallus idinmişdür.” (2010, s. 824). Bu ifadeye göre şairin gelişiminde ve mahlasını seçmesinde ilmiyenin doğrudan etkisi söz konusudur. Aynı mahlası kullanan diğer bir şair Mu’îdzâde Mehmed Efendi’dir (ö. 1584). Müderrislik görevlerinde bulunan Mu’îdzâde Mehmed Efendi, Maraş’ın ilim

ve fazilet sahibi olmakla tanınmış Âl-i Bektût ailesindendir. Nitekim Kınalızâde âlim-şairin ilim ve fazilet sahibi olduğunu şu şekilde dile getirmektedir:

Mezbûr dahı beyt-i ‘ilm ü kemâlde mürebbâ olmuş ve riyâz-ı fazl u ‘irfânda neşv ü nemâ bulmuş temîme ve şâh-ı ‘ilm ü dâniş yetîme kılâde-i ‘irfân u binîş çemen-ârâ-yı ‘âlem-i ‘ilm ü kemâl zînet-efzâ-yı sarây-ı ma’ârif ü efdâl-[i] muvaşşah-ı kılâde-i kemâlât fasîh-i makâlât fazl-ı bî-gâyât envâ’-ı mekârim-i ahlâk ile meşhûr her ciheti mükemmel ü ma’mûr bir zât-ı me’âlî-mevfûrdur. (2017, s. 795)

Böylece ilim, kemal, fazilet ve irfan konusunda methedilen Mu’idî, ilmiyeye ilgili seçilmiş ve kurgulanmış kelimelerle tanıtılmaktadır. Dolayısıyla bahsi geçen her iki Mu’idî’nin de ilmî ve edebî gelişiminin yanında mahlasını seçmesinde ilmiyenin doğrudan etkisi olduğu anlaşılmaktadır.

Kelime anlamı itibarıyla ilmiyeye ilişkili bir anlam taşımasa da Mehmed Su’ûdî Efendi’nin (ö. 1591) Su’ûdî mahlasını seçmesinde hoca-talebe ilişkisinin önemli bir etkisi vardır. Osmanlı coğrafyacısı olup çeşitli yerlerde müderrislik ve kadılık yapan Mehmed Su’ûdî Efendi’nin mahlasını seçmesinde hocası ve dönemin meşhur şeyhülislamı Ebüssuud Efendi’den (ö. 1574) mülâzım olması etkilidir. Beyânî’nin aktardığına göre “Merhûm Ebû’s-su’ûddan mülâzım olmagla bu mahlası ihtiyâr itmişdür. Süleymâniye müderrisi iken kâdî olup âlem-i kudse irtikâl itmişdür.” (2017, s. 92). Dolayısıyla âlim-şairin yetişmesi açısından oldukça önemli bir yeri olan hoca-talebe ilişkisi şairlerin mahlas tercihinde de etkili olmuştur.

Kelime anlamı itibarıyla ilmiyeye ilgili kavramları çağrıştıran mahlasların başında “Riyâzî” mahlası gelmektedir. “Matematikle ilgili ilimleri” çağrıştıran bu kelime XV ve XVI. yüzyıllarda en az 4 farklı şair tarafından kullanılmıştır. Bu şairler doğrudan ilmiye sınıfıyla ilişkili kişiler olup kadılık veya müderrislik görevinde bulunmuşlardır. Mesela asıl adı Alî Çelebi (XVI. yy.) olup Riyâzî mahlasıyla şiirler yazan âlim-şair, astronomi alanında da geniş bir bilgiye sahiptir. Âşık Çelebi ilmiye sınıfı şairlerinden biri olduğunu şu şekilde dile getirmektedir: “Evvelâ tarîk-i ‘ulûma sülûk idüp derece-i isti’dâddan tab‘ı bi’t-tab‘ riyâzî olduğu haseble ‘ulûm-ı tabî’iyye ve fûnûn-ı riyâziyyeye meyl idüp fenn-i nicâmete iştigâl eyledi.” (2010, s. 1396). Dolayısıyla ilim yoluna giren âlim-şairin “tabiatla ilgili ilimlere” ve “matematikle ilgili fenlere” yöneldiği görülmektedir. Tezkire yazarının onu tanıtırken mahlasını çağrıştıracak kelimelere yer vermesi ayrıca dikkat çekicidir. Bu mahlası kullanan diğer bir şair ise Memî Şâh lakabıyla tanınan Üsküplü Riyâzî’dir (ö. 1546-47). Âşık Çelebi onu da diğer

şairlerden tefrik ederek “Asrında ehl-i ‘ilm kısmından olan şu‘arâ zümresine metbû‘ idi.” (2010, s. 1399) şeklinde onun ilmiye sınıfına mensup bir şair olduğunu zikretmektedir. Riyâzî mahlasını kullanan diğer şairler ise Eyyühümzâde olarak tanınan Riyâzî (XVI. yy.) ve asıl adı Mehmed Şâh olan Riyâzî’dir (ö. 1584). Bu iki âlim-şairin de çeşitli yerlerde müderrislik yaptığı bilindiğine göre bu dönemde Riyâzî mahlasını kullanan şairlerin ilmiye sınıfına mensup olduğu ve mahlaslarının ilmiyeyle ilgili bir kavramı çağrıştırdığı söylenebilmektedir.

Kelime anlamı itibarıyla ilmiyeyi akla getiren mahlaslardan birisi de “Fünûnî”dir. XVI. yüzyıl şairlerinden olan Fünûnî, Kastamonu’da doğmuş ve İstanbul’da yetişmiştir. Fünûnî her ne kadar ilmiye sınıfına mensup olmasa da seçtiği mahlas ilmiyeyle ilgili kavramları çağrıştırmaktadır. Mahlasını seçme hikâyesi ise oldukça ilginç olup Gelibolulu Mustafa Âlî tarafından şu şekilde anlatılmaktadır:

Lâkin sirkat töhmetinden eli kesilmeyince el çekmeyüp herkesün mâlına tatvîl-i yed lâzım-ı hâl idi. Ve ol fende zü-fünûn-ı ‘asr olup gûyâ ki Fünûnî mahlasını ana binâ’en ihtiyâr itmişdür. (1994, s. 321)

Buna göre Fünûnî’nin mahlasını tercih etmesinde açıkça “hırsızlık suçlamasının” etkili olduğu ve “elinin uzun olması” sebebiyle böyle bir mahlasa layık olduğu anlaşılmaktadır. Dolayısıyla ilmiye mensubu olmayan kişiler de çeşitli sebeplerle bu türden kavramları çağrıştıracak mahlaslar kullanabilmektedir.

İlmiyeyle ilişkili kavramları çağrıştıran mahlaslar arasında “Dânişî” ve “Me’âlî” mahlasları da zikredilebilir. Bu iki mahlasın da müderrislik ve kadılık görevlerinde bulunan ilmiye sınıfı şairler tarafından tercih edildiği anlaşılmaktadır. “Bilgi” ve “ilim” anlamlarına gelen Farsça “dâniş” kelimesi XVI. yüzyılda Pîri Çelebi (ö. 1561) sanıyla meşhur olan bir şair tarafından kullanılmıştır. Nitekim mahlasının anlamına gönderme yapacak şekilde Kınalızâde tezkiresinde şu şekilde takdim edilmektedir:

Süleymânegîzâde Pîrî Çelebi demekle ma’rûf dâniş ü kemâl ile mevsûf ehl-i dâniş ü idrâkun yegânesi ve erbâb-ı zihn-i pâkun ferzânesi hôş-mezâk hûb-ahlâk her fende mâhir ü ma’ârifden sâhib-hatt-ı vâfir ‘adîl ü nazîri nâdir kimesne idi. (2017, s. 350)

Böylece “bilgili, kemal ve idrak sahibi” biri olarak zikredilen Dânişî’nin “her fende mahir” bir kişi olduğu söylenmektedir. Müderrislik ve kadılık görevlerinde de bulunan Dânişî, mahlasındaki anlamlara uygun şekilde tanıtılmaktadır. Bunun yanında ilmiyeyi çağrıştıracak şekilde kullanılan “me’âl” kelimesi ise “anlam, kavram, mana

ve mefhum” gibi anlamlara gelmekte, günümüzde ise *Kur'an-ı Kerim* tercümelerini karşılamak için kullanılmaktadır (Ayverdi, t.y.). Bu gibi anlamlara gelen “Me’âlî” mahlası XVI. yüzyılda babasına nispetle Yarhisarîoğlu (ö. 1535-36) ismiyle meşhur olan bir âlim-şair tarafından kullanılmıştır (Âşık Çelebi, 2010, s. 761). Me’âlî’nin de çeşitli yerlerde kadılık görevinde bulunduğu bilindiğine göre kelime anlamı itibarıyla ilmiyeyi çağrıştıran bu iki mahlasın yine ilmiye mensubu şairler tarafından kullanıldığı görülmektedir.

Burada bahsi geçen hususları toparlayacak olursak ilmiyenin mahlas seçiminde önemli bir etkisi olduğu açıkça söylenebilmektedir. Çoğu âlim-şairlerden oluşmak üzere bazı şairlerin mahlasını belirlemede ilmiyeyle ilişkili kavramların doğrudan bir etkisi olduğu veya ilmiyeyi çağrıştırdığı anlaşılmaktadır. Bahsi geçen şura tezkirelerinde karşılaşılan “Müderris”, “İlmî”, “Ulûmî”, “Mu’îdî” ve “Su’ûdî” gibi mahlaslarda kelime anlamı itibarıyla doğrudan ilmiye etkisi olduğu, “Riyâzî”, “Fünûnî”, “Me’âlî” ve “Dânişî” gibi mahlasların ise ilmiyeyle ilgili kavramları çağrıştırdığı görülmektedir. Bu mahlaslar çoğunlukla ilmiyeye mensup şairler arasında kullanılmakta, diğer meslek guruplarındaki şairler de kısmen bu türden mahlaslara başvurabilmektedir. Dolayısıyla mahlas seçiminde çok farklı kriterlerin rol oynadığı, ilmiyenin de farklı çağrışımlar vasıtasıyla bu çeşitliliğe katkı sağladığı söylenebilmektedir. Bununla birlikte ilmiye kavramlarıyla alakası olmayan veya çağrışım yapılamayan mahlasların da kullanıldığı zikredilmelidir.

2. BÖLÜM: ÂLİM-ŞAİR PORTRESİ

Âlim-şairlerin yetişmesinde farklı etkenler rol oynadığı gibi portresini açıklarken de çeşitli konulara temas etmek gerekmektedir. Nitekim aldığı medrese eğitimi sayesinde pek çok ilimde ileri seviyelere ulaşan âlim-şairin farklı kaynaklardan beslenerek çok yönlü bir kişiliğe kavuştuğu söylenebilir. Bu anlamda fıkıh, tefsir, kelam, hadis ve belagat gibi ilimlerde ilerleyen âlim-şairler, bir yandan meslekî kariyerlerine devam ederken diğer taraftan da edebî şahsiyetlerini geliştirecek muhitlerde bulunmuşlardır. Bunun yanında ilmî yolculukları esnasında Arapçayı, edebî şahsiyetleri ve ilgi alanları doğrultusunda da Farsçayı en iyi şekilde öğrenmeye çalışmışlardır. Böylece âlim-şairlerin bir kısmının “elsine-i selâse”, yani Türkçe, Arapça ve Farsça gibi üç dilde şiir yazma kabiliyetine sahip olduğu söylenebilmektedir. Ayrıca şiirlerini ne ölçüde topladıkları, yüzde kaçının divan tertip ettiği sorusu da onların özelliklerine daha yakından bakmamıza imkân sağlayacaktır. Bununla birlikte âlim-şairlerin “kadı, müderris, kazasker ve şeyhülislam” gibi Osmanlı ilmiyesinin önemli kademelerinde görev alması ve ilim yolculuklarında çeşitli yerlerde bulunması meslekî özellikleri bağlamında değerlendirilmesi gereken konular arasındadır. Meslekî özelliklerinin yanında diğer âlimlerle ve şairlerle kurdukları ilişkiler de onları tüm yönleriyle anlamamıza katkı sağlamaktadır. Bu bölümde “âlim-şair portresi” çerçevesinde yukarıda temas edilen konular ayrıntılı bir şekilde incelenecek ve âlim-şairin çok yönlü kişiliği değerlendirilmeye çalışılacaktır. Bu anlamda şairlerin kişilik yapısı ve fiziksel özellikleri gibi konular⁴⁰ üzerinde çok fazla durmadan “âlim-şair portresi” ilmiye ve şuara ilişkisi bağlamında müzakere edilecektir.

Âlim-şairi daha yakından tanımak için “ulema” tabirinin ne olduğuna ve ulemanın görev sahasına daha yakından bakmak gerekir. “Ulema” eğitim, hukuk, fetvâ, diyanet ve zaman zaman bürokraside sorumluluk üstlendiği gibi bazen de resmî bir görev almadan tamamıyla kendisini hususi olarak toplum hizmetine adayan ilim erbabı için ortak kullanılan bir isimdir. Ulema gelenek ve imtiyazlarını genellikle iyi koruyan, temsil ettiği hukukî ve dinî formasyondan dolayı toplumun her kesiminde etkili olan bir zümredir (İpşirli, 2021, s. 4). Bu sebeple Osmanlı toplumunda önemli bir yere sahip olan ulemanın “tedrîs, kazâ ve iftâ” gibi üç temel görevi bulunmaktadır. “Tedrîs”, yani

⁴⁰ Bu konudaki çalışmalar için bkz. (Tolasa, 2002, s. 120-187).

medresede müderrislerin üstlendiği eğitim öğretim faaliyeti; “kazâ” yetkisi ise haklıyla haksızı ayırt etmek için kullanılan hukukî fonksiyon; “iftâ” ise, danışma niteliğinde fetvâ vermektir (Beyazıt, 2014, s. 7). Bu bakımdan Osmanlı’da eğitim-öğretim faaliyetleri, bürokrasi ve hukuk işleri gibi çeşitli sahalara hitap eden ulemanın oldukça donanımlı bir hüviyete sahip olması gerekmektedir. Bu donanıma zemin oluşturmaları için detaylı ve zorlu bir eğitimden geçen ulema adayları, yetiştiklerinde pek çok alanda bilgi sahibi, yüksek dinî ilimlerde ileri ve çok yönlü bir kişiliğe sahip olmaktadır.

Osmanlılarda ulema ile şuara arasında güçlü bir bağ bulunmaktadır. Bu anlamda ilmiye sınıfının her kademesinden pek çok kişinin şiirle uğraştığı ve bir kısmının da divan tertip ettiği bilinmektedir (İpşirli, 2021, s. 29). Bu durumun izlerini şuara tezkirelerinde takip ettiğimizde pek çok şairin ilmiye sınıfından neşet ettiği, hayatlarının belirli bir döneminde “kadı, müderris, kazasker ve şeyhülislam” gibi önemli görevlerde bulunduğu görülmektedir. Bu duruma dikkat çeken tezkire yazarları âlim-şair olarak zikredebileceğimiz şairleri, belirli terkip ve tabirlerle anmaktadır. Ayrıca ilmiyede önemli yerlere ulaşan şairleri hususî olarak belirtmektedir. Nitekim XVI. yüzyıl tezkirelerinden Sehî Bey tezkiresinde “4. Tabaka”yı, Bağdatlı Ahdî ise tezkiresinde “2. Ravza”yı âlim-şairlere ayırmaktadır. Bu durum âlim-şairlerle ilgili farkındalığı göstermesi bakımından oldukça önemlidir. Diğer tezkire yazarları ise “Ulemânun şu‘arâsından ve şu‘arânun fuzelâsındandır.” (Latîfî, 2017, s. 171); “Kuzât tâyifesinden ve ehl-i ‘ilm zümresinden...” (Latîfî, 2017, s. 192); “Mevlânâ-yı müşârün ileyh Sofya’dan ‘ulemâ zümresinde ezkiyâdan ve sulehâ fırkasında asfiyâdandır.” (Âşık Çelebi, 2010, s. 1524); “Lâkin mevâlînün mevâlîsindendir ve bu tâ’ife-i ‘âlinün ‘ilm ü kemâlle müte’âlîsindendir.” (Kınalızâde, 2017, s. 681); “Kuzâtun şânularındandır.” (Beyânî, 2017, s. 32); “Zümre-i kuzâtun zî-şân olanlarındandır.” (Gelibolulu Mustafa Âlî, 1994, s. 206) gibi ifadelerle ilmiyeden yetişen şairlere dikkat çekmektedir.

Sehî Bey, Latîfî, Bağdatlı Ahdî, Beyânî ve Âlî gibi tezkire yazarları şairlerin ilmiyede yetişmesi ve ilim sahibi olması gibi durumları daha genel ve soyut ifadelerle belirtirken Âşık Çelebi ve Kınalızâde gibi müellifler bu durumları açıklamaya gitmiş, âlim-

şairlerle ilgili daha detaylı biyografik bilgiler sunmuşlardır⁴¹. Bu anlamda âlim-şairin kimin yanında yetiştiği, hangi hocalardan ders aldığı, kimden mülâzım olduğu, hangi medrese ve şehirlerde görev yaptığı gibi konular üzerinde durmuşlardır. Bu sebeple söz konusu tezkirelerde dönemin eğitim ve öğretim faaliyetleri, hoca-talebe ilişkileri ve mülâzemet durumuyla ilgili ayrıntılı bilgilere ulaşmak mümkündür. Kınalızâde tezkiresinin bir nevi özeti mahiyetinde olan Beyânî tezkiresinde ise genel ifadelerle yer verilmekle birlikte ilmiye sınıfından gelen şairlerle ilgili bilgilerin özetlendiği ve âlim-şairin medrese eğitimiyle ilgili süreçlerine dikkat edildiği söylenebilmektedir. Dolayısıyla XVI. yüzyıl şuara tezkirelerinde âlim-şairlerle ilgili bir dikkatin söz konusu olduğundan ve buna dair ortak bir terminolojinin kullanıldığından söz etmek mümkündür. Nitekim bu tezkireler üzerine detaylı çalışmalar yapan Harun Tolasa'ya göre klasik edebiyatımızın tezkirelerinde bir ıstılah, yani terim ve terminoloji durumu mevcuttur; hatta bu terminolojide her tezkirecinin kendine özgü bazı kullanımları ve bu kullanımlara dair farkındalıkları da bulunmaktadır (2002, s. 64).

XVI. yüzyılın önemli biyografik kaynaklarından biri olan Taşköprülüzâde'nin *eş-Şekâ'ik*'i genel yapısı ve kurgusu itibarıyla şuara tezkireleriyle benzerlikler taşımaktadır. Âlimlerin ilmî yolculukları, eğitim ve öğretim hayatıyla ilgili detaylı bilgiler sunan bu değerli kaynak şiir yazar ve edebiyatla meşgul olan kişileri de belirtmektedir. Bu anlamda Taşköprülüzâde'nin şairlik yönüyle öne çıkan âlimlere dikkat çektiği, varsa manzum eserlerini zikrettiği görülmektedir. Bu durumu Şeyhî (ö. 1431[?]) ve Hamdullah Hamdî'yi (ö. 1503) anlattığı kısımlardan birer örnek vererek somutlaştırmak mümkündür. Müellif, Şeyhî'yi anlattığı kısımda şu ifadelerle yer vermektedir:

Türkçe çok sayıda şiir yazmıştır. Yine Türkçe *Hüsrev ü Şîrin* mesnevisini yazmıştır. Bu eser edipler nezdinde kabul görmüş bir manzume olup bugüne kadar benzeri ortaya konamamıştır. (2019, s. 192)

Dönemin önemli âlim-şairlerinden Hamdullah Hamdî ise yine şiir yazması bakımından değerlendirilmektedir:

⁴¹ *Âşık Çelebi Tezkiresi*'nin şuara tezkireleri içerisinde ayrıcalıklı bir konuma sahip olduğu onun üzerine yapılan çalışmalarda ve incelemelerde zikredilen bir konudur. Bu açıdan Âşık Çelebi ve tezkiresiyle ilgili yazılar için bkz. (Aynur ve Niyazioğlu, 2011).

Türkçe şiir konusunda oldukça ileri derecededir. *Leylâ ve Mecnûn*, *Yûsuf u Züleyhâ* bu şiirlerindendir. Hz. Peygamber'in doğumunu anlattığı bir de *Mevlid*'i vardır. Bu şiirleri ehli nazarında beğenilegelmiştir. (2019, s. 388)

Bu iki örnekte görüldüğü üzere âlim-şairlerle ilgili dikkat sadece şuara tezkirelerinde değil; dönemin önemli bir biyografik kaynağı olan *eş-Şekâ'ik*'te de görülmektedir. Ayrıca Taşköprülüzâde, Hamdî'nin “şiirlerinin beğenildiğini” söyleyerek bu konu hakkında bir yoruma da yer vermektedir.

İlmiye sınıfına mensup olan şairleri çeşitli ifadelerle diğerlerinden ayıran tezkire yazarlarının ulemaya şairlik isnat etmeyle ilgili tereddüt yaşayabildiği görülmektedir. Özellikle Sehî Bey tezkiresinde karşılaştığımız bu durum diğer tezkirelerde yer almaması bakımından dikkate değerdir. Buna göre XVI. yüzyılın öne çıkan âlimlerinden Sâdî Çelebi'yi (ö. 1539) çeşitli yönleriyle metheden Sehî Bey, onun her mertebede rütbesinin yüksek olduğunu belirttikten sonra ona şairlik yakıştırması yapmakla ilgili bir tereddüt yaşadığı anlaşılmaktadır:

Egerçi her vech ile mertebeleri a'lâ vü rütbeleri bâlâdur anlara şâ'irlik pâyesin isnâd itmek sû-yı edebdür. Lakin netâyic-i tab'-ı şeriflerinden zuhûr bulan eş'âr zâde-i karîhalarından meşhûr olan âsârları teberrûken ve teyemmünen bu tezkireye yazılması lazım gelüp tesvîd olundı. (2017, s. 58)

Buna göre Sâdî Çelebi'yi pek çok ilimde ileri gören Sehî Bey, ona sadece “şairlik payesinin isnad edilmesini” doğru bulmamaktadır. Bu durum bir taraftan âlim-şairin çok yönlü kişiliğine temas ederken diğer taraftan Sehî Bey'in ulemanın ileri gelenleriyle ilgili kişilere şairlik yakıştırmasıyla ilgili tereddüt yaşadığını göstermektedir. Ancak bu ifadenin sadece Sehî Bey'in tezkiresinde bulunduğunu, daha sonraki şuara tezkirelerinde böyle bir tereddüde rastlanılmadığını söylemek gerekir.

Farklı kaynaklardan beslenerek gelişimine devam eden âlim-şairin meslek hayatının bir yansıması olarak pek çok disiplinde ilerlediği ve çok yönlü bir portreye sahip olduğu söylenebilmektedir. Bu vesileyle disiplinler arası incelemeye de imkân sağlayan âlim-şairler, dönemleri itibarıyla ilim ve kültür hayatının öne çıkan simaları olmuşlardır. Meslekî formasyonlarının sağladığı avantajların yanında kültür muhitleri ve çeşitli tasavvufî çevrelerde bulunarak farklı yönlerde gelişme göstermişlerdir. Böylece yetişmiş bir âlim-şairin portresine ve bu portreyi ortaya çıkaran genel birtakım özelliklere şuara tezkirelerinin de katkısıyla ulaşmak mümkündür.

2.1. İlim Sahibi Olması

Âlim-şairi tanımlayan ve niteleyen en önemli hususlardan birisi ilim sahibi olmasıdır. Âlim-şairdeki ilmî birikim sadece temel eğitim sürecinden geçmesi ile açıklanamaz. Bunun aksine âlim-şairlerde “ilimle meşgul olma” durumu bir mizaç hâline dönüşmüştür. İlim veya bilgi sahibi olmak, bu yolda bir merak ve çaba göstermek, kabiliyet geliştirmeye çalışmak ve çeşitli ilim sahalarında ileri düzeyde olmak hemen hemen bütün tezkire yazarlarının şairlerle ilgili bahsettiği değer ölçülerinin başında gelmektedir. Bu hâl ve vasma sahip şairlere karşı takınılan saygılı tavırlar ve kullanılan övgü dolu ifadeler de bu önem derecesini açıkça göstermektedir (Tolasa, 2002, s. 75). Ayrıca âlim kimliğinin yanı sıra şairliği de olan veya iyi bir şair olmasının yanı sıra ilmî durumu ve bilgisi de yerinde olan şairler takdir ve tasvip edilmekte; her ne kadar “cahil olan şairler” yerilse de bizzat şairlik için ilmi şart sayan bir durumla karşılaşmamaktadır (Tolasa, 2002, s. 81). Buna göre her ne kadar sıradan bir şair için ilmî birikim şart koşulmasa da âlim-şairin bu konuda ilerlemesi ve kendisini geliştirmesi önemli bir fark olarak belirlemektedir. Özellikle Âşık Çelebi ve Kınalızâde gibi tezkire yazarları âlim-şairlerin ilmî yolculuğunu, hoca-talebe ilişkilerini ve mülâzemet gibi konuları önemsemekte, buna dair ayrıntılı bilgiler sunmaktadır.

“İlim” ile “şiiir” kavramları arasındaki yakınlık, âlim-şairin bu iki konuya olan yatkınlığını açıklayabilmektedir. Nitekim modern dünyadaki yaygın kanaatin aksine, “ilim” ve “şiiir” kavramları klasik düşüncede genellikle birlikte müzakere edilmektedir. Bu iki kavram arasındaki kadim ilişki ve tartışma, bu bölümün sınırlarını aşacağı için ikisi arasındaki etimolojik ilişkiye vurgu yapmakla yetinilecektir. Buna göre “şiiir” kelimesinin kaynak dil olan Arapçada karşılıklarına bakıldığında “bilmek/bilgi” ve “anlamak” kelimelerinden beslenir; bu da şiiir kelimesinin “şuur”la olan etimolojik ilgisini göstermesinin yanında “şiiir” ile “ilim” kavramları arasında kurulan köprüye işaret etmektedir (Kocatürk, 2020, s. 30). Nitekim ikisinin de hakikate yöneltici olma vasfı ortaklık sağlasa da hakikati arama ve sunma biçimleri konusunda farklılık taşıdığı da söylenmelidir (Kocatürk, 2020, s. 47). Böylece “bilgi” ve “bilim” gibi kavramlar her ne kadar bugün “şiiir” ve “edebiyat”tan farklı hususiyetlermiş gibi gösterilse de İslam ve Osmanlı düşünce geleneğinde bu iki kavramın aynı kaynaktan beslendiği ve şairlerin de bu düşünce yapısıyla hareket ettiği belirtilmelidir.

Şuara tezkirelerinin mukaddime kısımlarına ayrıntılı bir şekilde bakıldığında şairin aynı zamanda ilim sahibi olması gerektiğiyle ilgili konular üzerinde durulmaktadır. Tezkirelerin mukaddime kısımlarında yürütülen “ilim” ve “şiiir”le ilgili tartışmalar; şiiirin *Kur’ân* ve hadisler ışığında meşrulaştırma çabası; sultanların ilim adamları ve şairleri himaye etmesi konularında sunulan bilgiler dikkat çekmektedir. Özellikle Latîfî ve Âşık Çelebi tezkirelerinde bu konuların ayrıntılı bir şekilde tartışıldığı ve şairlerin biyografik bilgilerini vermeden önce bu konularda bir zemin hazırlandığı söylenmelidir. Bununla ilişkili olarak Âşık Çelebi mukaddime kısmında “Şi’rûn ma’nâsı lûgatde ‘ilm-i dakîk olduğu cihetden ‘ilm ile müterâdifdür.” (2010, s. 121) diyerek “şiiir” ile “ilm” kavramlarının birbiri ardına gelen ve eş anlamlı kelimeler olduğunu söylemektedir. Şiiirin faydalı yönleri ve ilmî meseleler konusunda nerede konumlandırılacağını da tartışan Âşık Çelebi, çeşitli örnekler ve alıntılarla şiiiri meşrulaştırmaya ve itibarını yükseltmeye çalışmaktadır. Benzer konular özellikle divan dibaceleri ve mesnevilerin sebeb-i telif kısımlarında da müzakere edilmektedir. Âşık Çelebi *Dîvân*’ında yer verdiği bir beyitte kendisinin sadece “şiiir ve nesirle” ilgilenmediğini aynı zamanda “fazilet, kemal, ilim ve irfan” konularında da bilgi sahibi olduğunu şu şekilde anlatmaktadır:

Yalınız şi’r ü inşâdan dem urmaz Âşık-ı şeydâ

İder hem da’vâ-i fazl u kemâl u ‘ilm ü ‘irfânı (Âşık Çelebi, 2017, s. 19)

Burada bir âlim-şair olarak Âşık Çelebi’nin şiiir ve nesrin yanında “fazilet, kemal, ilim ve irfan” konularına dikkat çekmesi önemlidir. Dolayısıyla kendisiyle ilgili böyle bir meziyeti zikretmekte ve bu faaliyetleri bir bütün olarak değerlendirmektedir.

XVI. yüzyılın önemli âlim-şairlerinden olan Nev’î Efendi’nin (ö. 1599) Sadrazam Koca Sinan Paşa’ya (ö. 1596) yazdığı ders içerikli bir mektubunda şairin aynı zamanda ilim ehli olması gerektiğiyle ilgili tartışma yürütülmektedir⁴². Bu mektupta yukarıdaki misallere benzer şekilde “ilim” ile “şiiir”in aynı anlama geldiğinden söz edilerek şiiiri ve şairi meşrulaştırma çabası gözlemlenmektedir. Nev’î Efendi, Sadrazam Sinan Paşa’ya ders veren bu mektubunda şiiiri ilim, mantık, dil, âyet, hadis, sünnet, gelenek

⁴² Mektubun metni Nevî Efendi’nin oğlu Atâyî tarafından yazılan *Şekâik Zeyli*’nde yer almış (2017, s. 1147-1150) ve Kortantamer (1991) tarafından da incelenmiştir.

ve insan yaratılışına dayanarak savunmaktadır (Kortantamer, 1991, s. 221). Nev’î şiirin savunmasını yaparken yer yer şiirin ne olduğu konusuna da değinmektedir. Bu sebeple onun bu ifadeleri edebiyat teorisi açısından da dikkate değerdir (Kortantamer, 1991, s. 223). Dolayısıyla tezkire mukaddimleri, dibaceler ve mesnevilerin sebep-i teliflerinin yanında bu türden mektup ve yazışmalar da şairlerin poetikasını ve edebiyat eleştirisini anlamamıza yardımcı olmakta, “ilim” ile “şair” arasında kurulan çeşitli ilişkilere ışık tutmaktadır.

Şuara tezkirelerinde karşılaştığımız “ilme meşgûl”, “ulûmu tertib üzere görmek”, “tarîk-i ilme sülûk”, “ulûm-ı zâhiri kesb etmek”, “câmi-i ulûm u fûnûn”, “makâm-ı tahsîl ü tekmîlde”, “ilmiyle âmil”, “tarîk-i ilmi aslınca görmek” ve “tahsîl-i ilm ü kemâlde” gibi tabir ve ibareler şairlerin belli bir eğitim sürecinden geçtiğini göstermektedir. Söz konusu ifadeler özellikle âlim-şairlerde görülen “ilim sahibi olma” ve her zaman “ilimle meşgul olma” durumlarını açıklamak üzere kullanılmaktadır. Bu ifadeler Sehî Bey, Latîfî ve Ahdî Çelebi gibi tezkire yazarları tarafından yer yer genel ve soyut anlamlarda kullanılsalar da Âşık Çelebi ve Kınalızâde gibi müellifler tarafından somutlaştırılmakta ve çeşitli örneklerle detaylı bilgiler sunulmaktadır. Ayrıca şuara tezkirelerde “ilim” kelimesi ile günümüzdeki “bilim” veya “bilgi” kelimelerinden tam olarak hangisinin kastedildiği tam olarak anlaşılamamaktadır. Bazı yerlerde bunların genel anlamlarda kullanıldığı, bazı yerlerde ise bunlara özel anlamlar yüklendiği söylenmelidir (Tolasa, 2002, s. 76-77).

Âlim-şairin ilim sahibi olduğunu ve dönemin standart eğitim sürecinden geçtiğini tarif eden en önemli tabirlerden birisi “ulûm tertîb üzere görmek” ifadesidir. Söz konusu tabir Fâtih Sultan Mehmed’in (salt. 1444-1446, 1451-1481) düzenlediği tedris kanununun mevcudiyetine, yürürlükte olduğuna ve ilimlerin belirli bir tertibe göre okutulduğuna delalet etmektedir (İzgi, 2019, s. 64). Bu anlamda “ulûmu tertîb eden” şair, medrese müfredatında çerçevesini çizdiğimiz programa tabi olmuş ve belirli kitapları “başlangıç-orta-ileri” düzeylerinde tamamlamış olmalıdır. Sehî Bey ilmiyeden yetişen şairleri ayırmak üzere bu tabire yer verdiği, bu gibi şairleri “ehl-i ilmdendür” veya “ehl-i ilm tayifesindendür” diyerek nitelendirdiği söylenebilmektedir. Mesela XV. yüzyılın sonlarında vefat eden Cihânî’yi (ö. 1512-20[?]) “Ehl-i ‘ilmdendür. Anadolu vilâyetindendür. ‘Ulûmı tertîb üzre görmüşdür.” (2017, s. 155) diyerek tanıtmaktadır. Ayrıca XVI. yüzyılın başka bir âlim-şairi olan

Nikâbî'yi (ö. 1533-34[?]) de “Ulûmı tertîb üzere görmüş fâzıl u kâmil hoş-tab‘ kâdı olmuş kişidür.” (2017, s. 162) diyerek benzer şekilde takdim etmektedir. Dolayısıyla her iki şairin de dönemin medrese eğitimi tahsil ettiği ve eğitimi belirli bir düzen dahilinde tamamladığı anlaşılmaktadır.

“Ulumı tertîb üzere görmek” ifadesinin yanında farklı tabirlere de yer veren Sehî Bey, ilim sahibi olan şairlere ayrı bir değer göstermektedir. Mesela XV. yüzyılın önemli şairlerinden olan ve daha çok kasideleriyle şöhret bulan Ahmed Paşa'yı (ö. 1496-97) “Kendüsi ulûm-ı zâhiri kesb itmiş zû-fünûn sâhib-fezâyil ehl-i dil...” (2017, s. 25) şeklinde tarif etmektedir. Müderris, kadı ve kazaskerlik gibi önemli görevlerde bulunan Ahmed Paşa'nın Fâtih Sultan Mehmed'e (salt. 1444-1446, 1451-1481) hocalık yaptığı ve onun üzerinde etki bıraktığı ayrıca belirtilmektedir. Böylece “ulûm-ı zâhiri kesb eden” âlim-şairin ilim sahibi olması ve bu donanımlarıyla ilmiye sınıfında yükselmesi dikkate değerdir.

Latîfî Tezkiresi'nde de şairlerin ilim sahibi olması ve bu meziyetlerini geliştirmeye çalışmasıyla ilgili ifadeler oldukça fazladır. Şairlerin kadı, müderris veya şeyhülislam görevlerinde bulunduklarını özellikle belirten Latîfî, saygı gösterdiği şairler için “ilmiyle âmil” notu düşebilmektedir. Bu minvalde XV. yüzyılın âlim-şairlerinden Nûrî-i Kâdî'yı (XV. yy) “Kısm-ı kuzâtta ‘ilmiyle ‘âmil bir ‘âlim-i Rabbânî ve ‘ulûm-ı fetvâda Nu‘mân-ı sâni ve fûnûnun ekserinde kâmil kimesne idi.” (2000, s. 549) sözleriyle takdim etmektedir. Burada şairin “kadı sınıfından”, “ilmiyle amel eden” ve “fenlerin çoğunda başarılı” birisi olduğu zikredilmektedir. Benzer şekilde Gelibolulu Sürûrî (ö. 1562) de “Ulûm-ı ‘âliyenün ve fûnûn-ı mu‘teberenün ekserinde bî-bedel...” (2000, s. 301) sözleriyle “yüksek ilimlerde ve muteber fenlerde eşsiz bir kimse” olarak tasvir edilmektedir.

XV. yüzyılın çok yönlü âlimlerinden olan Molla Lutfî (ö. 1495) de çeşitli açılardan methedildikten sonra ondaki “külli olma durumunun” aynı asırda yaşayan kişilerde olmadığından bahsedilmektedir: “Bir mertebede câmi‘-i ‘ulûm u fûnûn idi ki anda olan külliyyet mu‘âsırlarında yogidi ve şi‘r ü kasîdede ‘asrınun Hassân u Selmânı idi.” (2000, s. 482). Buna göre “câmi‘-i ‘ulûm u fûnûn” olarak nitelendirilen âlim-şair, şiir ve kaside sahasında ise meşhur şairlerle karşılaştırılmaktadır. Dolayısıyla Latîfî şairleri

sınıflandırırken ilmiyedeki başarılarına ve çok yönlü yapılarına özellikle gönderme yapmakta, ayrıca âlim-şairlerle ilgili daha seçkin kelimeler kullanmaktadır.

Bağdatlı Ahdî *Gülşen-i Şu'arâ* tezkiresinde âlim-şairlerin ilmî kişilikleriyle ilgili bilgiler paylaşmakta ve bu bilgiler çoğunlukla Sehî Bey ve Latîfî tezkiresinde olduğu gibi genel ifadelerle dayanmaktadır. Bu minvalde şairlerin kadı, müderris veya mevâlî zümresine mensup olduğunu dile getiren Ahdî, onların ilim sahibi olmasına kısaca değinmektedir. Mesela Cevrî Çelebi'nin (ö. 1585) kadı zümresinden olduğunu ve “zahir ilimlerde gayret gösterdiğini” şu şekilde söylemektedir: “Kuzât zümresindendir. ‘İlm-i zâhire cidd ü cehd idüp bir mikdâr tahsîl ü tekmîl itmişdür.” (2009, s. 122). Benzer şekilde müderris sınıfından asıl adı İbn-i Yemîn olan Cevherî'yi (ö. 1582-90[?]) “Zümre-i müderrisîndendir. ‘Ömr-i latîfin ve evkât-ı şerîfin mütâla'a-i 'ilme sarf etmek üzredür.” (2009, s. 120) şeklinde takdim etmektedir. Nitekim burada da âlim-şairin vaktinin çoğunu ilme sarf ettiği ve bu yolda kendisini geliştirdiği görülmektedir. Dolayısıyla Bağdatlı Ahdî tezkiresinde yukarıdaki örneklerde olduğu gibi âlim-şairlerin ilmî durumlarıyla ilgili bilgilerin genel ifadelerle de olsa paylaşıldığı anlaşılmaktadır.

Âşık Çelebi; Sehî Bey, Latîfî ve Ahdî'den farklı olarak âlim-şairlerin ilmî hayatıyla ilgili daha detaylı bilgiler paylaşabilmektedir. Nitekim onun tezkiresinde âlim-şairlerin kimlerden eğitim gördüğü, kimden mülâzım olduğu ve ilişki ağlarıyla ilgili farklı içerikte bilgiler bulmak mümkündür. Mesela Molla Çelebi unvanıyla da tanınan kadı ve kazaskerlik görevlerinde bulunan Vusûlî (ö. 1590) ile ilgili bilgiler paylaşılırken onun “ulûm-ı mütedâvileyi ‘ale't-tertib” gördüğü ve Anadolu kazaskeri Mehmed Çelebi'den mülâzım olduğu anlatılmaktadır:

Tahsîl-i kemâlât-ı melekîyye ve tekmîl-i melekât-ı külliyyede neşv ü nemâ bulup
'ulûm-ı mütedâvileyi 'ale't-tertib görüp Mîrim Kösesi merhûm Mehmed
Çelebi'den Anatolî kâzî-askeri iken mülâzım oldılar. (2010, s. 564)

Burada Sehî Bey'de sözünü ettiğimiz “ulûmu tertîb üzere görmek” tabirinin farklı bir şekilde kullanıldığı ve âlim-şairin dönemin eğitim sürecini tamamladığı anlaşılmaktadır. Ayrıca “tahsîl-i kemâlât-ı melekîyye ve tekmîl-i melekât-ı külliyyede” yetişmesi âlim-şairin bütünlüklü bir eğitim sürecinden geçtiğini ve çeşitli melekeler kazandığını göstermektedir.

Âşık Çelebi'nin âlim-şairin ilim sahibi olmasıyla ilgili en çok kullandığı ifadelerden bir diğeri “tarîk-i ilme sülûk etmek” tabiridir. Nitekim bu ifade de “ilim sahibi olmanın” bir mizaç hâli ve uzun bir yol olduğuna delalet etmektedir. Ahdî tezkiresinden örnek verdiğimiz Cevherî (ö. 1582-90[?]), benzer şekilde Âşık Çelebi tezkiresinde de sürekli ilimle meşgul olan ve “tarîk-i ilme sülûk” birisi olarak takdim edilmektedir:

Tarîk-i ‘ilme sülûk idüp Pervîz Efendi’den olan mülâzımından ve şeb ü rûz tekmîl-i hulk u hısâl ve tahsîl-i ‘ilm ü kemâle kûşîş idüp ifâde-i ‘ulûm ve ifâza-i fûhûma müdâvimîndendür. (2010, s. 501)

Ayrıca Âşık Çelebi, onunla ilgili dönemin başka bir âlim-şairi Pervîz Efendi’den (ö. 1579) mülâzım olduğu bilgisini de paylaşmakta ve onun ilim sahibi olmasını seçkin kelimelerle ifade etmektedir.

Âşık Çelebi eğitim sürecine o kadar önem vermektedir ki Nevâlî Çelebi’yle (ö. 1595) ilgili kısımda “*Evvelu mâ lezime li ‘l-insâni* ki tahsîl-i ‘ilm ü ma‘rifetdür, tab‘-ı vakkâd-ı nakkâdı ana iştigâl itmişdür.” (2010, s. 897) satırlarıyla “insan için gerekli ilk şeyin ilim ve marifet tahsili” olduğunu söylemektedir. Bu anlamda ilim ve marifet tahsilini bir arada kullanan Âşık Çelebi, âlim-şairin tabiatını bu yola sarf ettiğinden bahsetmektedir. Başka bir yerde Sehî Bey’in terminolojisine gönderme yapan Âşık Çelebi, Celîlî’nin (ö. 1569-70) eğitim sürecini tamamladığını şu şekilde ifade etmektedir:

‘Unfuvân-ı şebâbda tahsîl-i ‘ulûma sülûk idüp tarîk-i mu‘tâda revân olup gâyet-i hareketin hıdmet-i mevâlî-i mütekâ‘idine ırgürmişdür. Sehî Beg ıstılâhınca tarîkin tekmîl idüp dersin görmüşdür. (2010, s. 480)

Söz konusu alıntıda görüldüğü üzere Celîlî için “Sehî Bey’in ıstılâhınca tarîkin tekmil ettiğini” belirten Âşık Çelebi, çeşitli tabirlerle onun iyi bir eğitim sürecinden geçtiğini anlatmaktadır. Ayrıca “emekli mevâlînin hizmetinde” bulunduğu bu satırlarda zikredilmektedir. Bunun yanında Harun Tolasa’nın sözünü ettiği XVI. yüzyıl tezkireleriyle ilgili bir terminolojinin mevcut olduğu düşüncesi (2002, s. 64), Âşık Çelebi’nin Sehî Bey’in kullandığı ıstılâhlara gönderme yaptığı bu satırlardan anlaşılmaktadır. Dolayısıyla tezkire yazarları şairlerin ilim sahibi olmasıyla ilgili durumları anlatırken benzer tabir ve ifadelere başvurmaktadır.

Kınalızâde tezkiresine baktığımızda dönemindeki tezkirelere benzemekle birlikte Kınalızâde Hasan Çelebi'nin anlattığı kişinin ilmî seviyesine göre kelimelerde oldukça seçici olduğu, anlattığı kişinin mesleğine ve mahlasına göre mecazi yapıyı kurguladığı söylenebilmektedir. “Tarîk-i ilme sülûk/sâlik” olmak tabirini de kullanan Kınalızâde, âlim-şairlere ayrı bir ehemmiyet göstermekte ve onlarla ilgili detaylı bilgiler paylaşmaktadır. Mesela XVI. yüzyıl şairlerinden Muzaffer Ayânî Efendi'yi (ö. 1611) tanıtırken onun ilim yolunda devam ettiğini şu şekilde ifade etmektedir:

Tarîk-i ‘ilme sâlik olup mülâzım olduktan sonra hidmet-i medârise-i ‘ulûma kâ'im olmuştur. Kalem-i dû-zebân vâsıf-ı hâl ü şânın bu cerîde-i ‘irfânda beyân u ‘ıyân itdükde İstanbulda kırk akçe medreseden ma'zûl idi. (2017, s. 624)

Burada âlim-şairin “tarîk-i ilme sâlik olduğunu” belirten Kınalızâde, onu tanıtırken “ıyân” ve “beyân” kelimelerini özellikle kullanmaktadır. İlmîyede önemli yerlere gelen ‘Ayânî/‘İyânî, Süleymaniye Medresesi'nde müderrislik yaptıktan sonra kadılık görevinde de bulunmuştur. Kınalızâde ilmî kişiliği bakımından önemli gördüğü bu kişiyi mahlasını çağrıştıracak kelimelerle zikretmektedir.

Kınalızâde müderris ve kadılık görevlerinde bulunan âlim-şair Vekil Sinanzâde Nihâlî'yi (ö. 1618) anlatırken onun “Makâm-ı tahsîl ü tekmîlde dâ'imü'l-'ukûf” olduğunu söylemektedir:

Makâm-ı tahsîl ü tekmîlde dâ'imü'l-'ukûf olmagla fezâ'il ü kemâlât ile ma'rûf u mevsûf âftâb-ı ma'ârif-i mütekâsiresi lâmi' ü rahşân ve mahâsin-i bâtine vü zâhiresi gün gibi zâhir ü ‘ıyân olup nihâl-i zât-ı bâ-kemâli bûstân-ı fezâ'il ü ma'ârifde pür-berg ü bâr olmuş ve kasr-ı vücûd-ı felek-misâli envâ'-ı kemâlât u letâ'ifle pür-nakş u nigâr olmuştur. (2017, s. 876)

“Makâm-ı tahsîl ü tekmîlde dâ'imü'l-'ukûf olmak” ifadesiyle ilim yolunda süreklilik ve bu yola çekilmeyi anlatan Kınalızâde, “fezâil, kemâlat, ma'rûf, lâmi', rahşan, nihâl, bûstân” vs. gibi kelimelerle anlatımı güçlendirmekte ve onun ilim sahibi olduğunu anlatmaktadır. Böylece âlim-şairin hem ilmiye ile olan irtibatı güçlü bir şekilde tasvir edilmekte hem de ilmî yolculuğu sırasında kazandığı özellikler zikredilmektedir.

Kınalızâde, abartılı ve övgü dolu ifadelerle yer vererek âlim-şairin ilmî bakımında üstün özelliklerine değinebilmektedir. Mesela XVI. yüzyılın çok yönlü şairlerinden birisi olan Fevrî (ö. 1571), “Lâkin mevâlînün mevâlîsindendür ve bu tâ'ife-i ‘âlinün ‘ilm ü kemâlle müte'âlisindendür.” (2017, s. 681) şeklinde takdim edilerek mevleviyet sahibi, önemli bir isim olduğu dile getirilmektedir. Nitekim devrin en önemli

medreselerinde görev yapan Fevrî, Şam kadılığı da yapmıştır. Bu konular hakkında da detaylı bilgiler sunan Kınalızâde, onun “ilm ve kemâl konusunda yüceldiğini” söyleyerek ondan övgüyle söz etmektedir. Dolayısıyla Kınalızâde âlim-şairlerin ilmî konularda ileri olma özelliğini birkaç kelimeyle geçiştirmemekte, onları en seçkin kelimelerle ve mecazlarla tasvir etmekte, yer yer onların ilmî kariyerleriyle alakalı detaylı bilgiler de sunabilmektedir.

Kınalızâde Tezkiresi’nin özeti mahiyetinde olan Beyânî’nin *Tezkiretü’ş-Şu’arâ*’sı, XVI. yüzyılın son tezkiresi olup Kınalızâde tezkiresinde bulunmayan 5 şairi (Hakanî, Hâletî, Hızrî, Mu’îdî, Meylî) ihtiva etmektedir (Solmaz, 2017, s. 6). Beyânî’nin Kınalızâde tezkiresini özetlerken hangi bilgileri verdiği ve nelerin üzerinde durduğu önemli bir husustur. Kendisi de kadılık ve müderrislik yapan Beyânî’nin âlim-şairlere ayrı bir önem verdiği, şairlerle ilgili âlim, kadı, müderris veya varsa mevleviyet durumu gibi özellikleri belirttiği söylenmelidir. Bazı şairleri oldukça kısa bilgilerle geçiştiren Beyânî, dönemi itibarıyla öne çıkan âlim-şairlere daha fazla yer vermektedir. Beyânî şairleri “kadı” veya “müderris” zümresi şeklinde kısaca tanıttığı gibi Molla Lutfî (ö. 1495) örneğinde olduğu gibi detaylı bilgiler de verebilmektedir:

Merhûm Sinân Paşa’dan ulûm-ı [‘âliye] ve fûnûn-ı [‘âliye] tahsîl idüp merhûm Alî Kuşcı Acem’den geldükde telemmûz idüp ulûm-ı riyâziyyeyi tekmîl itmişdi. Niçe medârise müderris olup müdârese itdükden sonra Sahna ba’dehû Burusa’da Murâdiyeye vâsıl olmışdur. (2017, s. 168)

Burada XV. yüzyılın çok yönlü âlimlerinden Molla Lutfî ile ilgili bilgiler paylaşan Beyânî, her ne kadar bunları Kınalızâde’den özetlemiş olsa da onun kimlerden eğitim aldığı ve nerelerde görev yaptığıyla ilgili bilgileri atlamamıştır. Dolayısıyla *Beyânî Tezkiresi* her ne kadar özet mahiyetinde olsa da bu tezkirede âlim-şairlerle ilgili dikkat çeken hususlar paylaşılmış, ilmiyede yetişen şairlerin bu kimlikleri üzerinde durulmuş ve yeri geldikçe onların ilmî kariyerleriyle ilgili konulara da temas edilmiştir.

Gelibolulu Mustafa Âlî’nin *Künhü’l-Ahbar* adlı genel tarih kitabında şairlerle ilgili paylaştığı bilgiler şuara tezkireleriyle büyük bir benzerlik taşımaktadır. Diğer tezkirelerle birlikte değerlendirebileceğimiz bu biyografik bilgilere baktığımızda, âlim-şairlerin eğitim ve meslek durumuyla ilgili konulara yer verildiği görülmektedir. Nitekim Mustafa Âlî, âlim-şairlerle ilgili “kuzât taifesinden” veya “müderris taifesinden” gibi genel bilgiler verebilmektedir. Bu bakımdan Sehî Bey ve Latîfî’ye

benzetebileceğimiz Âlî, ilmî yönleriyle başarılı bulunan âlim-şairlerden övgüyle söz etmektedir. Mesela XIV. yüzyılın önemli âlim-şairlerinden olan Ahmedî (ö. 1412-13[?]) şu şekilde takdim edilmektedir: “‘Ulûm-ı ma’kûl ü menkûlde fâyık ve ‘ilm-i usûl u fûrû’da envâ’-ı i’zâz ü ikrâmla imtiyâz bulmaga lââyık bir lâ’übâlî ‘âlim ü kâmil ve matbû’-ı tıbâ’-ı ekser-i ehl-i fezâil idi.” (1994, s. 105). Bu çerçevede çeşitli ilim sahalarında üstün görülen Ahmedî, “âlim, kâmil, fâzıl” bir kişilik olarak tasvir edilmektedir. Bunun yanında *Künhü’l-Ahbar*’ın tezkire kısmında genel tabloya baktığımızda Âlî, birebir tanık olduğu olaylar ve edindiği bilgiler haricinde âlim-şairleri tanıtırken sadece “zümre-i kuzâtıdan bir kâbil kimse imiş.” (1994, s. 157), “Zümre-i kuzâtun zî-şân olanlarındandır.” (1994, s. 206) gibi genel ifadelerle başvurmuştur. Bu sebeple Âşık Çelebi ve Kınalızâde gibi müelliflerin aksine kelime tercihinde ve kurguda seçici davranmadığı ama ilim sahibi olan kişileri ayrıca vurguladığı söylenebilmektedir.

Âlim-şairleri niteleyen ve tanımlayan en önemli hususların başında ilim sahibi olması gelmektedir. Âlim-şairlerde sözünü ettiğimiz ilim sahibi olma durumu, sadece temel eğitimden geçmesi ile açıklanmamalıdır. Burada üzerinde durulması gereken nokta onlardaki ilim sahibi olma ve ilimle meşgul olma durumu bir mizaç hâline dönüşmüştür. Bu çerçevede şuara tezkirelerine bakıldığında hemen hemen hepsinde ilim sahibi olan ve ilmiye sınıfında yetişen şairlerden söz edildiği, mesleklerinin özellikle zikredildiği ve bu konuda kendisini geliştirmeye çalışan şairlerden övgüyle bahsedildiği söylenebilmektedir. Bu anlamda şuara tezkirelerinde karşılaştığımız “ilme meşgûl”, “ulûmu tertib üzere görmek”, “tarîk-i ilme sülûk”, “ulûm-ı zâhiri kesb etmek”, “câmi-i ulûm u fûnûn”, “makâm-ı tahsîl ü tekmîlde”, “ilmiyle âmil”, “tarîk-i ilmi aslınca görmek” ve “tahsîl-i ilm ü kemâlde” gibi tabir ve ibarelerle şairlerin ilmî birikimine ve eğitim sürecine vurgu yapılmaktadır. İlimlere yatkın olan ve bu yolda ilerlemek için çaba harcayan şairlerden övgüyle ve hayranlıkla söz edilmektedir.

Sehî Bey, Latîfî, Bağdatlı Ahdî, Beyânî ve Gelibolulu Mustafa Âlî gibi müellifler şairlerin ilmî özelliklerini daha genel ve soyut ifadelerle anlatırken Âşık Çelebi ve Kınalızâde gibi tezkire yazarları bu konular üzerinde ayrıntılı bir şekilde durabilmektedir. Bunun yanında Âşık Çelebi ve Kınalızâde gibi tezkire yazarlarından

hareketle biyografi geleneğimizde estetik bir kaygının da olduğundan söz edilmelidir⁴³ (Güleç, 2013). Nitekim bu tezkire yazarları anlatacakları kişinin meslekî durumuna ve mahlasına göre kelimelerde seçici davranabilmekte ve mecazî kurguyu bu minvalde oluşturabilmektedir. Sonuç itibarıyla tezkirelere baktığımızda âlim-şair portresinin en önemli yönünü ihtiva eden ilim sahibi olmaya çeşitli açılardan vurgu yapıldığı görülmektedir.

2.2. Çok Yönlü Olması

Âlim-şair portresinin önemli özelliklerinden birisi olan çok yönlülük, âlim-şairlerin pek çok alanda eser üretebilecek derecede bilgi sahibi olmasını belirtmek amacıyla kullanılmaktadır. Klasik Türk edebiyatındaki şairleri incelerken sıklıkla karşımıza çıkan bu ifade, şairlerin tek yönlü bir kimliğe sahip olmasından ziyade pek çok kimliği ve özelliği bir arada taşıyabilmesine işaret etmektedir. Tezkireler üzerine değerli çalışmalar yapan Harun Tolasa'nın (2002) "şahsiyet zenginliği" olarak ifade ettiği çok yönlülük, âlim-şairlerin farklı ilim sahalarında bilgi sahibi olması ile farklı sanat ve hüner dallarında marifet kazanması olarak iki başlıkta değerlendirilebilir. Bununla ilişkili olarak âlim-şairler kalam, fıkıh, usul, hadis gibi yüksek dinî ilimlerde bilgi sahibi olabildikleri gibi şiir ve inşâ konusunda da çalışmalar yapabilmektedir. Diğer taraftan musiki, hat, kitabet ve süsleme gibi farklı sanat dallarında yetenek kazanabilmektedir. Ayrıca bu bilgi ve hünerlerin yanında tasavvufî konularda da yetkinleşip farklı kimlikleri bir arada temsil edebilmektedirler.

"Kemâl, kâmil, kemâlât, fazl, fazilet, fâzıl, fezâyıl, marifet, ârif, irfân, maârif" vb. gibi tabir veya kavramlarla ifade edilen ve genel olarak şahsiyet zenginliği, derinliği ve olgunluğu şeklinde karşılanabilecek bazı vasıflar, şairlerin en önemli özellikleri arasında olup şua tezkirelerinde takdirle karşılanmaktadır (Tolasa, 2002, s. 166). Bunun yanında sahip olunan fazilet ve marifet gibi hususların tek yönde olmasından ziyade pek çok konuda ve yönde olması takdir edilen vasıflar arasındadır (Tolasa, 2002, s. 170). Özellikle Latîfî, Âşık Çelebi ve Kınalızâde gibi müelliflerin bu konuya çok fazla önem verdiğini ve çok yönlü şairleri bu özellikleri kapsamında tanıttıklarını

⁴³ *Âşık Çelebi Tezkiresi*'nde estetik kaygı, kurmacanın rolü ve işleviyle ilgili ayrıntılı bilgi için bkz. (Güleç, 2013: 209-224).

söylemek gerekir. Bu anlamda tanıttıkları şairlerin yetişme koşulları, aile yapısı ve ilişkileri gibi konulara da temas eden müellifler, onların hangi marifet ve meziyetlere sahip oldukları ve hangi ilimlerde ilerlediklerinden söz etmektedir.

Şairlerin yetiştiği müesseseler aile, medrese, tekke, dergâh, asker ocağı, esnaf ve kültür muhitleri gibi çeşitlilik gösterdiği (Açıkgöz, 1990, s. 159) için onların pek çok alanda bilgi ve hüner sahibi olması ve çok yönlü bir portreye sahip olması doğal karşılanmalıdır. Medrese eğitiminde pek çok disiplinle hemhal olmaları ve farklı alanlardaki kitapları tahsil etmeleri onların bu yönünü desteklemiş olmalıdır⁴⁴. Bu anlamda medrese müfredatında görülen çeşitlilik, yüksek ilimlerden önce öğrenilen alet ilimlerindeki farklılık ve âlim-şairlerin daha sonradan kazandıkları hüner ve kabiliyetler çok yönlü kimliklerine katkı sağlamıştır. Burada altı çizilmesi gereken husus, âlim-şairlerin ilmî ve edebî kimliklerinin birbirini tamamlaması ve çok yönlü kişiliklerinin de hesaba katılarak onların bütünlüklü bir şekilde değerlendirilmesidir. Klasik Türk edebiyatıyla ilgili çalışmalarında şairlerin çok yönlü kimliğinin izlerini süren Dursun Ali Tökel, bu şairlerin sadece şair kimliğiyle ön plana çıkarılmaması ve onların bütünlüklü bir şekilde değerlendirilmesi gerektiğini özellikle belirtmektedir (2023, s. 130-132).⁴⁵

Şuara tezkirelerinde karşılaşılan “zü-fünûndur”, “her fende duhûlî var”, “ekser-i ulûmu tahsîl ve tekmlî”, “envâ-ı fezâyille ma’rûf”, “enva’-ı ‘ulûm ve aksâm-ı fûnûna kadir”, “her hünerde mâhir” vb. ifadeler genellikle çok yönlü şairleri tanıtmak üzere kullanılmaktadır. Bu anlamda âlim-şairin çok yönlü olduğunu anlatırken “fünûn, hüner, kabiliyet, maharet, nev’î, enva’, ekser, mecma’, sair” gibi kelimeler yardımcı olmaktadır. Ayrıca “Her fende duhûlu var” gibi ifadeler, şairin ilim ve bilgi derinliğinden ziyade, onun bu konudaki genişliğini, teferruatlı bakışını ve çok yönlülüğünü göstermektedir. Sadece bir konuda ihtisas ve hüner sahibi olmaması, yani şairin “yek-fen” olmayışı meziyet olarak takdim edilmektedir (Tolasa, 2002, s. 78). Dolayısıyla tezkirelerdeki bu ifadelerden anladığımız kadarıyla, günümüzdeki yaygın anlayışın aksine, bir konuda uzmanlaşma ve mütehassıs olma yerine çok yönlülük

⁴⁴ Medrese müfredatı ve âlim-şairlerin gelişimine katkısı için “Medrese Öğrenimi ve Müfredat” bölümüne bakılabilir.

⁴⁵ Tökel’in “Divan Şairleri Niçin Yazardı?” ve “Divan Şairleri Nasıl Yazıyordu” başlıklı yazılarında bu konunun üstünde özellikle durulmaktadır. Bkz. (Tökel, 2023, s. 129-186).

tercih edilmektedir. Bu anlamda âlim-şairler farklı ilim sahalarında bilgi sahibi olabildiği gibi musiki, hattatlık, kâtiplik, nakış, süsleme sanatı, güzel konuşma, hitabet ve nüktedanlık gibi birbirinden farklı hüner ve maharetlere sahip olabilmektedir.

2.2.1. İlim Dallarında Çok Yönlülük

Âlim-şairlerin çok yönlü olmasının ilk veçhesi kelam, fıkıh, hadis, akait, usul gibi birbirinden farklı yüksek dinî ilimlerde söz sahibi olmasıdır. Medrese eğitiminin bir neticesi olan bu durum, edebî şahsiyetle bütünleşince zengin bir kişilik ortaya çıkmaktadır. Ayrıca bu ilim dallarının yanına tasavvufî konular da eklenebilmektedir. Nitekim bunların izini şuara tezkirelerinde sürdürdüğümüzde pek çok misalle karşılaşmak mümkündür.

XVI. yüzyıl tezkirecilerinden Sehî Bey, âlim-şairlerin çok yönlü olma durumlarını daha genel ifadelerle anlatmaktadır. Şairlerle ilgili isim ve memleket bilgisi verdikten sonra genellikle onların hangi alanlarda maharetli olduğunu da söylemektedir. Mesela Osmanlı tarihinin önemli simalarından olan ve çok yönlü kişiliğiyle tanınan İdrîs-i Bitlisî'nin (ö. 1520) oğlu Ebülfazl Mehmed Efendi (ö. 1574) yine babasına benzer şekilde “Fazl u kemâl ile memlû envâ-ı ma'ârifle toptolu eş'âr u inşâ tufeyli güşâdedil” (2017, s. 45) ifadeleriyle çok yönlü kişiliğiyle tanıtılmaktadır. Çeşitli yerlerde kadılık yapan ve en sonunda Anadolu defterdarlığına kadar yükselen Ebülfazl Mehmed Efendi üç dilde şiir yazmasının yanında tarihî, ilmî ve edebî eserlere de sahiptir (Özcan, 1994, s. 356-367). Bu anlamda *Cerîde-i Âsâr ve Harîde-i Ahbâr* adlı siyer-i nebîsi, *Terceme-i Tefsîr-i Hüseyin Vâiz* adlı tefsir tercümesi ve *Terceme-i Ahlâk-ı Muhsinî* adlı ahlak tercümesi onun öne çıkan eserlerinden bazılarıdır (Demir, 2023). Sehî Bey de onun “fazilet ve kemal sahibi” ve “çeşitli hünerlerle dopdolu” olduğunu özellikle söylemektedir.

Sehî Bey yukarıdaki örnekte olduğu gibi XVI. yüzyılın öne çıkan âlimlerinden Sâdî Çelebi'yi (ö. 1539) çeşitli vasıflarıyla takdim etmektedir:

Envâ'-ı fezâyille ma'rûf ve asnâf-ı hasâyille mevsûf fâzıl-ı cihân ve kâmil-i devrân
‘ilm-i hikmetde ser-âmed ve sâyir fûnûnda ercümend her ‘ilmde mâhir ü fenne kâdir
tab'î istikâmeti ve zihnî selâmeti bir mertebededür ki andan artuk olmak makdûr-ı
beşer degüldür. (2017, s. 58)

Burada birbirinden farklı vasıfları ve faziletleri ile dile getirilen Sâdî Çelebi, çeşitli medreselerde müderrislik ve kadılık yaptıktan sonra şeyhülislamlığa kadar ulaşan önemli bir isimdir. “Hikmet ilminde” ve “diğer fenlerde muteber” olarak tanıtılan Sâdî Çelebi, “her ilimde mahir” ve “her fenne kâdir” bir isim olarak zikredilmektedir. Bunun yanında çeşitli eserlere şerh, haşiye ve talikât yazan Sâdî Çelebi, şiirle de uğraşmış çok yönlü bir kişiliktir. *Hâşiye ‘alâ Tefsîri’l-Beyzâvî (el-Fevâ’idü’l-behiyye)* adlı tefsiri medreselerde yardımcı kaynak olarak okutulmakla birlikte *Manzûme fi’l-fikh*, *Hâşiye ‘ale’l-Înâye fi Şerhi’l-Hidâye* ve *Hâşiye ‘ale’l-Kâmûs li-Fîrûzâbâdî* farklı metin türlerindeki eserlerine örnek verilebilir (İpşirli ve Demir, 2008, s. 404-405). Sehî Bey’in onunla ilgili övgü dolu ifadeleri o kadar ileri boyuta taşınır ki bir müddet sonra “ona şairlik isnat etmeyle” ilgili tereddüt yaşadığı da görülmektedir. Dolayısıyla dönemi itibarıyla öne çıkan bu iki isimde görüldüğü gibi Sehî Bey, çok yönlü kişiliğe sahip âlim-şairler üzerinde ayrıca durmuş ve onlardan övgüyle söz etmiştir.

XVI. yüzyılın diğer önemli bir tezkiresi olan Latîfî’nin *Tezkiretü’ş-Şuârâ*’sında çok yönlü şairler özellikle belirtilmekte ve onların başarılı olduğu alanlara dair bilgiler verilmektedir. Mesela klasik Türk edebiyatının kurucu isimlerinden olan ve mesnevileriyle tanınan Şeyhî (ö. 1429’dan sonra) ile XV. yüzyılın diğer önemli bir ismi olan ve kasideleriyle tanınan Ahmed Paşa (ö. 1496-97) çeşitli yönleriyle anılmaktadır. Buna göre Latîfî aynı zamanda hekimlik de yapan Şeyhî’yi “‘İlm-i zâhir ü bâtında yed-i ‘ulyâsı ve fenn-i tevhîd ü tasavvufda kismet-i ‘uzmâsı var idüğü taksîm-i merâtib-i tevhîdâtından zâhirdür.” (2000, s. 339) şeklinde tanıtmaktadır. Burada özellikle “ilm-i zâhir ü bâtında” ileri olması onun hem dünyevî ilim dallarında hem de tasavvufî konularda bilgi sahibi olmasıyla ilgilidir. Dönemin önemli isimlerinden birisi olan Ahmed Paşa’ya baktığımızda ise “bâb-ı ‘ilm ü ma‘arifde enva‘-ı ‘ulûm ve aksâm-ı fûnûna kadir idi.” (2000, s. 155) şeklinde tanıtılmaktadır. Burada ise “bâtinî ilimlere” vurgu yapılmadan doğrudan şairin “ilim ve maarifte çeşitli bilgilere sahip olduğu” dile getirilmektedir. Dolayısıyla âlim-şairlerin tasavvufî kimlikleri de dikkate alınarak çeşitli ilim dallarında bilgi sahibi olmaları anlatılmaktadır.

Şuara tezkirelerinde çok yönlülüğü sebebiyle üzerinde dikkatle durulan isimlerden birisi XVI. yüzyılın önemli simalarından Kemal Paşazâde’dir (ö. 1534). Hem ilmî hem de edebî şahsiyeti bakımından âlim-şair portresinin bütün özelliklerini bünyesinde barındıran Kemal Paşazâde, tezkirelerde çeşitli yönleriyle övgüye layık görülen bir

isim olmuştur. Latîfî'nin onunla ilgili “Her fende bir risâle ve her nev’ ‘ilmde bir makâle yazmışdır.” (2000, s. 160) sözünden anlaşılacağı üzere dönemin en velut müelliflerinden birisidir. Türkçe, Arapça ve Farsça olmak üzere üç dilde eserler kaleme alan Kemal Paşazâde, bir kısmı müstakil olmak üzere çeşitli ilim dallarında şerh ve haşiye türünde eserler yazmıştır. Edebiyat sahasında özellikle *Yusûf u Zeliha* mesnevisi ile bilinen Kemal Paşazâde, tarih sahasında da *Tevârih-i Âl-i Osman*’ı ile meşhurdur. Bunun yanında akait, kelam, tefsir, fıkıh, fıkıh usulü ve felsefe gibi alanlarda irili ufaklı risaleler ve eserler telif etmiştir (Çelebi, 2022, s. 245-247). Bu açılardan Kınalızâde de onun üzerinde uzunca durur ve onu tanıtmaya “Mefhar-ı emâsil-i Rûm ve mu’ciz-i efâzıl-ı fezâ’il- rukûm çemenârâ- yı gülistân-ı ‘ulûm nahl-bend-i bûstân-ı menşûr u manzûm...” (2017, s. 162) şeklinde başlar. Dolayısıyla onu Anadolu’daki emsallerinin övünç vesilesi gören Kınalızâde, “Lâkin merhûm-ı merkûmun cemî’-i ‘ulûme nisbeti ‘ale’s-sevâ olup her birinde fâ’ik-i akrân ve nâdire-i dünyâ idügi zâhir ü hüveydâdur.” (2017, s. 163) sözleriyle onun çok yönlülüğüne vurgu yapmaktadır. Böylece tezkire yazarları tarafından çok yönlülüğüyle öne çıkan âlim-şairler üzerinde özellikle durulduğu ve onların bu kimlikleri taşıma durumlarına göre methedildiği anlaşılmaktadır.

Latîfî'nin çok yönlülüğü vesilesiyle vurguladığı âlim-şairlerden bir diğeri XVI. yüzyılın önemli simalarından Lâmiî Çelebi’dir (ö. 1532). Tasavvufî kimliğiyle de ön plana çıkan Lâmiî Çelebi, özellikle Molla Câmî’den (ö. 1492) yaptığı çevirilerle ve şerhleriyle tanınmaktadır. Molla Câmî’nin siyer türündeki eserinin genişletilmiş tercümesi olan *Tercüme-i Şevâhidü’n-nübüvve*, yine aynı müellife ait evliya tezkiresinin genişletilmiş tercümesi olan *Tercüme-i Nefehâtü’l-üns, Hüsn ü Dil, Münâzara-i Bahâr u Şitâ, Münşeât-ı Mekâtib* onun eserlerinden bazılarıdır (Kut, 2003, s. 96-97). Latîfî onu tanıtırken övgüyle söze başlamakta ve “Beyne’l-fuzalâ ve’l-bülagâ fazl u kemâlden ‘addolınan kemâlâtun ekserinde sâhib-i ‘amel ve ‘ilm-i nazm u inşâda ve fenn-i Fûrs ü ‘arûzda ve lugaz u mu‘ammâda hod darb-ı meseldür.” (2000, s. 475) şeklinde onun başarılı olduğu alanları sıralamaktadır. Bu sebeple sadece şair kimliğiyle ele alınmayan Lâmiî Çelebi’nin pek çok hususta amel sahibi olduğu; nazım, inşa, Farsça, aruz, lügaz ve muamma gibi alanlarda başarı gösterdiği belirtilmektedir. Dolayısıyla Latîfî onun çok yönlülüğüne temas etmekle yetinmeyip hangi alanlarda kalem oynattığını anlatmakta ve ilerleyen kısımlarda onun eserleriyle ilgili bilgiler

paylaşmaktadır. Bu vesileyle Latîfî'nin çok yönlü âlim-şairlere ayrı bir önem verdiği ve onlardan övgüyle söz ettiği söylenebilmektedir.

XVI. yüzyılın bir diğer tezkiresi olan Bağdatlı Ahdî'nin *Gülşen-i Şu'arâsı*'nda da çok yönlü şairler bu özellikleriyle zikredilmektedir. Nitekim Ahdî, Sehî Bey tezkiresinde olduğu gibi çok fazla detay bilgi paylaşmadan çoğunlukla bu durumu tasvir etmekle yetinmiştir. Mesela önemli yerlerde müderris ve kadılık görevlerinde bulunduktan sonra Anadolu kazaskerliğine kadar yükselen Pervîz Efendi (ö. 1579) şu şekilde takdim edilmektedir:

Ekser-i 'ulûmı merhûm Kemâl Paşa-zâde hıdmetlerinden tahsîl ü tekmi'l itmekle ferîd-i dehr ve vâhid-i 'asr olup mütâla'a-i dakîki tahrîr-i dürrer-nisâr ve mülâhaza-i 'amîki kalem-i 'anberîne mukârin olmagla ma'ânî-i âsârı envâ'-ı 'ulûmda tasnifât-ı mu'ciz-âyâtı ve asnâf-ı fûnûnda te'lifât-ı belâgat gâyatı beyne'l-'ulemâ şuyû' bulup ve 'inde'l-fuzalâ mütedâvil ü matbu' vâkı' olmuştur. (2009, s. 53)

Buna göre Pervîz Efendi'nin Kemal Paşazâde'nin yanında yetişip ilimlerin çoğunu ondan öğrendiğini dile getiren Ahdî, onun pek çok alanda başarı gösterdiğini ve eserlerinin ulema arasında bilindiğini söylemektedir. Bu anlamda çeşitli ilim dallarında şerh, haşiye ve talikât yazan Pervîz Efendi, şairliği de dikkate alınarak çok yönlü bir kişi olarak tasvir edilmiştir. Böylece Ahdî'nin de diğer tezkire yazarları gibi bu özelliğe vurgu yaptığı ve buna dair tespitlerini dile getirdiği görülmektedir.

Âşık Çelebi şairlerin çok yönlü kimliklerine önem vermiş, şairleri tanıtırken hemen hemen ilk sıralarda bu yönlerinden bahsetmiştir. Bu bakımdan Âşık Çelebi'ye göre sadece ilimde başarı göstermek yeterli olmayıp farklı marifet ve meziyetlere sahip olmak bir övgü vesilesi olmuştur. Kendisi de ilmiyeye mensup bir âlim-şair olan Âşık Çelebi'nin bu çerçevedeki görüşleri dikkate değerdir. Mesela Dânişî (ö. 1561) mahlasıyla şiirler yazan âlim-şair Süleymânegî-zâde Pîrî Çelebi “Yalnuz ‘ilmde degül her hünlerde mâhir ve her ma‘rifetde sâhib-i hazz-ı vâfir idi.” (2010, s. 507) sözleriyle tanıtılmaktadır. XVI. yüzyılın başka bir âlim-şairi olan Mâşîzâde Fikrî Çelebi'den (ö. 1575) şöyle söz edilmektedir: “Sülûk-ı tarîk-i ‘ilm müstefâd ‘alâ vechi'l-mu'tâd idüp a'lâm-ı dîn olan ‘ulemâ-yı ehl-i yakîn hıdmetlerinde her fenne kûşîş ve her ‘ilme verziş idüp...” (2010, s. 1215). Buna göre ulemanın hizmetinde bulunan Fikrî Çelebi'nin “her fende gayreti ve her ilimde çalışması” olduğu anlatılmaktadır. Bunların bir kısmı genel ifadeler içerse de yeri geldikçe Âşık Çelebi'nin bunları açıkladığı ve bu marifetlere dair detaylar sunduğu da söylenmelidir.

Âşık Çelebi'nin çok yönlülük bağlamında kullandığı tabirlerden bir diğeri “zû-fünûn”, yani “ilim, bilgi sahibi” ifadesidir. Âşık Çelebi bir şairin çok yönlülüğüne vurgu yapmak istediği zaman bu ifadeden sıklıkla faydalandığı söylenebilmektedir. Mesela XVI. yüzyılın âlim-şairlerinden Necmî (ö. 1570) şu şekilde takdim edilmektedir:

Fuzalâ-yı ‘asrdan her gûne ‘ilmün ser-hadd-i nihâyetine ta‘lîmi reh-nümûndur.

Mısra‘

Muhassal zû-fünûndur zû-fünûndur. (2010, s. 861)

Böylece “her çeşit ilimde rehber” kişilik olarak tasvir edilen Necmî, özetle bilgili ve çeşitli fenlerde ileri birisi olarak tanıtılmaktadır. Dolayısıyla “fen” veya “fünûn” ile ilim, bilgi ve hüner dalları kastedilmekte ve şairlerin bu bakımdan çok yönlülükleri anlatılmaktadır (Tolasa, 2002, s. 77).

Çok yönlülük kapsamında üstünde durulması gereken isimlerden bir diğeri *Ahlâk-ı Alâî* adlı eseriyle tanınan Kınalızâde Ali Çelebi'dir (ö. 1572). Âşık Çelebi onun çok yönlü kimliğini tanıtırken “zû-fünûn” olmayla ilgili ayrıntıları da vermektedir:

Zû-fünûndur ki her fende müteferrid dinilse revâdur ki gûyâ ol fenne nisbet yek-fendür ve her gûne ‘ilmde ‘alem olup ‘ilmi ‘ayn itdügi beyne'l-‘ıyân mu‘ayyen ü mu‘âyendür. ‘İlm-i hadîsde gûyâ birâder-i Müslim'dür ki âlemde müselle-i her fâzıl u âlimdür. Takrîr-i usûlde Pezdevî'den ekmeldür tahrîr-i fîrû'da karındaşı ‘Abdu'r-rahîm bile yanında kâzî Fâzıl'dan efdâldür. (2010, s. 1112-13)

Âşık Çelebi onun bilgili bir kişi olduğunu altını çizerek “her fende eşsiz” olduğunu söylemektedir. Bunun ardından onun faziletli ve âlim bir kişi olduğunu da belirttiikten sonra onu çeşitli ilimlerde şöhret bulmuş kişilerle mukayese ederek derecesini yükseltmektedir. İlerleyen kısımlarda İslami ilimlerle ilgili pek çok konuya da gönderme yapan Âşık Çelebi, onun ilmiye ailesinden gelen birisi olduğunu da göz önünde tutarak yetiştiği çevreler ve yanında bulunduğu hocalarla ilgili bilgiler sunmaktadır. Dolayısıyla ilmî ve edebî kimliğiyle bir bütün olarak ele alınan Kınalızâde Ali Çelebi, Türkçe ve Arapça pek çok alanda eser vermiş bir isim olarak çok yönlülüğü ile dikkat çekmektedir. *el-Es'âf fî ahkâmi'l-evkâf*, *Risâle fî'l-vakf*, *Hâşiye 'alâ Envârî't-tenzîl*, *Tabakâtü'l-Hanefiyye* ve *Hâşiye 'ale'l-Keşşâf* gibi eserler onun fıkıh, kelam ve çeşitli alanlarda yazdığı eserlerden bazılarıdır (Aksoy, 2022, s. 416-417).

Âlim-şairlerin çok yönlü olması konusuna en çok dikkat çeken tezkire yazarlarından birisi Kınalızâde Hasan Çelebi'dir. Kınalızâde âlim-şairleri tanıtırken onların başarılı

ve marifetli oldukları konular hakkında bilgiler vermektedir. Bir âlim-şair belirli bir ilimde ilerlemişse özellikle zikredilmektedir. Bu çerçevede XVI. yüzyılın âlim-şairlerinden Âgehî'yle (ö. 1577) ilgili hemen ilk satırlarda “Hakkâ ki ‘ulûm-ı ‘akliyye vü nakliyyede mâhir ve ma’ârif-i külliyye vü cüz’iyyede ‘adil ü nazîri nâdir olduğundan gayrı hûb eş’ârı ve mergûb güftârı vardır.” (2017, s. 197) bilgileri verilmektedir. Buna göre Âgehî'nin “akli ve naklî ilimlerde başarılı, külli ve cüzi marifetlerde benzeri olmayan biri” olduğunu dile getiren Kınalızâde, bu yönleriyle şiirde de yetkin olduğunu söylemektedir. Benzer şekilde XVI. yüzyılın bir diğer âlim-şairi olan Tayyibzâde Ehlî'nin (ö. 1600) de çok yönlü kimliğine şu şekilde vurgu yapmaktadır:

Hakkâ ki ma’ârif ü kemâlât ehli kavâbil ü emâsil-[i] zemânenün ehl-i ‘ilm ü fazlî
‘ulûm-ı kesîre ve fûnûn-ı ‘azîzenün asl ile zâbıt-ı ebvâb u fazlıdur. Her fenn ki tab’-ı
bî-misâli ana işgâl ide fi’l-hâl anda ehl-i kemâl olup magbût u mahsûd-ı akrân u emsâl
olmuşdur. (2017, s. 220)

Bu alıntıda ise Kınalızâde, Ehlî'nin “marifet ve kemal ehli” olduğunu söyledikten sonra pek çok ilim ve fende ilerlediğinden bahsetmektedir. Ayrıca Ehlî'nin uğraştığı ilimlerde en yüksek seviyelere kadar çıktığı ve böylece emsalleri tarafından gıpta edilen bir kişi olduğu aktarılmaktadır. Dolayısıyla her iki örnekte de ilmiyeyle ilgili seçkin kelimelerle âlim-şairlerin çok yönlülüğüne dair vurgu yapılmaktadır.

Kınalızâde, XVI. yüzyılın bir diğer âlim-şairi ve öne çıkan tabibi olan Şah Mehmed Efendi'yi (ö. 1521) tanıtırken çok yönlülüğü ve özellikle tıp alanındaki bilgisini şu şekilde anlatmaktadır:

‘Ulûm-ı ‘akliyye ve sâ’ir-i fûnûn-ı külliyye ve ma’ârif-i cüz’iyyede mâhir sâhibü’l-
mefâhir ve’l-me’âsir ‘ilm-i tıbbî kânûnı üzre müfredât u mürekkebât ve esbâb u
‘alâmât ile tahsîl ü tekâmül idüp külliyyât u cüz’iyyâtını câmi’ ü hâvî şifâ-yı eskâm ve
devâ-yı emrâz u âlâmda hükemâ-yı sâlîfe ve etibbâ-yı sâbıkaya mu’âdil ü müsâvî
Bokrât-ı zemân ve Câlînûs-ı devrân sâni-i İbn-i Sînâ olmagla şöhre-i dünyâ olmuş idi.
(2017, s. 467)

Hakîm mahlasıyla şiirler de yazan Şah Mehmed Efendi, tıp sahası başta olmak üzere yüksek dinî ilimlerle ilgili şerh ve haşiyeler de yazmıştır. Bu minvalde çok yönlü bir kişi olarak zikredebileceğimiz Şah Mehmed Efendi “aklî ilimler, küllî fenler ve cüzi marifetlerde başarılı” birisi olarak tasvir edilmektedir. Ayrıca antik çağın meşhur filozof ve tabiplerinden Hipokrat ve Câlînûs başta olmak üzere, İslam bilim tarihinin önemli isimlerinden İbn Sînâ (ö. 1037) ile karşılaştırılmaktadır. Bu vesileyle onun tıp

alanındaki şöhretinden ve çeşitli ilimlerdeki başarısından övünçle söz edilmektedir. Böylece Kınalızâde bir âlim-şairin çok yönlülüğüne vurgu yaparken o alanda meşhur olmuş kişilere de gönderme yapabilmekte ve mecazî kurguyla onu en iyi şekilde tanıtmaya çalışmaktadır.

2.2.2. Sanat ve Hünerde Çok Yönlülük

Şuara tezkirelerinde musiki ve hat sanatı başta olmak üzere kitabet, nakkaşlık, süsleme ve edebî kişilikle ilişkili olarak muamma, nükte, latife ve hitabet gibi konularda başarı gösteren şairlerden övgüyle söz edilmektedir. Tezkirelerde üzerinde durulan ve “ilm-i edvâr” olarak da bilinen musiki konusunun âlim-şairlerin çok yönlülüğüne katkı sağladığı söylenebilmektedir. Mesela Âşık Çelebi, XVI. yüzyıl âlim-şairlerinden Selmân-ı Bursevî’yi (XVI. yy.) “Ehl-i edvâr ve ehl-i nefis ve fenn-i mûsikîde mâhir, haylî nakş u tasnîfe ‘âlim ü ‘ârif ve kendü dahî her ‘amele kâdir musannif idi.” (2010, s. 1001) şeklinde tanıtmaktadır. Onun “musikide mahir” olduğunu dile getiren Âşık Çelebi, “her işte yeteneği” olduğundan söz etmektedir. Bu kapsamda Âşık Çelebi tezkiresinde “Sülûkî, Garâmî, İlmî, Revnak, Ubeydî, İşretî, Arşî, Makamî, Sabûhî, Hüdâyî, Meşrebî, Derûnî-i Sâlis, Sâlikî, Emîrek, Edâyî, Zâim, Ahmed Çelebi, Şâvur, ‘Ayânî, Tâbî, Vercdî, Merdümî, Zeynî, Sâgarî, Tûtî-i Latîf, Aşkî-i Saruhanî” gibi şairlerin musiki ile ilgili faaliyetlerinden söz edilmektedir (Tolasa, 2002, s. 171). Burada bütün şairlerin musikide büyük başarılar gösterdiğini söylemek yerine musikinin çeşitli safhalarıyla ilgilendiklerini ve çok yönlü kimliklerine katkı sağladığını belirtmek yerinde olur.

Âlim-şairlerin çok yönlü kişilikleriyle alakalı genel bilgiler sunan Gelibolulu Mustafa Âli, XVI. yüzyılın âlim-şairlerinden ‘Ubeydî mahlasıyla şiirler yazan Abdurrahman Çelebi’yle (ö. 1573) ilgili bilgiler verirken onun çok yönlülüğüne ve musiki bilgisine şu şekilde gönderme yapmaktadır: “‘Âlem-i tufûliyetden tahsîl-i ‘ilm ü kemâle çalışdı. Sâ’ir fûnûndan gayri ‘ilm-i mûsikî ile tab’-ı nâzügi alışdı. Farazâ ki musennefâtı ile ‘Irâk u Hicâza âvâzeler saldı.” (1994, s. 315). Buna göre ‘Ubeydî’nin çocukluğundan itibaren ilim tahsiliyle uğraştığını söyleyen Âlî, onun “musiki gibi diğer ilimlerde” de başarılı olduğunu belirtmektedir. Ayrıca “onun yazdığı eserlerin Irak ve Hicaz gibi bölgelere âvâzeler saldığını” anlatarak, bu alandaki şöhretine ve başarısına gönderme

yapmaktadır. “Irak” ve “Hicaz” kelimelerinin aynı zamanda birer musiki terimi ve makam isimleri olduğu bilindiğine göre müellifin bunları özellikle tercih ettiği söylenebilir. Dolayısıyla Gelibolulu Mustafa Âlî de her ne kadar Âşık Çelebi ve Latîfî kadar olmasa da âlim-şairlerin çok yönlülüğüne vurgu yapmakta ve onların musiki ile ilgili kabiliyetlerini zikretmektedir.

Yukarıda bahsettiklerimizin yanında tezkire yazarlarının üzerinde durdukları konular arasında hattatlık, kâtiplik ve nakkaşlık gibi zanaat yönü de bulunan hüner ve kabiliyetler vardır. Nitekim tezimizde sunduğumuz âlim-şairler listesine de detaylı bir şekilde bakıldığında âlim-şairlerin bir kısmının aynı zamanda güzel yazıyla uğraştığı ve hattatlık yaptığı görülmektedir. Bu isimler bazen bir yazı çeşidinde öne çıkabildiği gibi bazen bir ilgili alanı vesilesiyle geçmektedir. Elimizdeki listeden hareketle “Alâeddîn Ali Çelebi, Remzî, Fânî (Meylî, İsa Hoca), Fikârî (Seyyid Mehdî Efendi), Hâfız-ı Acem (Hâfızüddin Mehmed Efendi), Sa'yî (Memikzâde Ramazan), Ubeydî/Abdî (Müeyyedzâde Abdî Çelebi), Na'imî (Çeşmecizâde Ni'metullah), Fevrî (Ahmed Efendi), Rızâyî (Baba Çelebi), Rey'î (Sarı Re'yî Çelebi), Garâmî (Remmâl), Zuhûrî (Tülbendzâde Mehmet Efendi), Sâ'î (Eminzâde Abdülkerîm Çelebi) gibi âlim-şairlerin hattatlık yönünün de olduğu söylenebilmektedir. Bunlar arasından müderris ve kadılık görevlerinde bulunan Remzî Çelebi (ö. 1547-48) Âşık Çelebi tarafından “Şu‘arâ-yı ‘ulemânun her hünerde behremendi” (2010, s. 1381) olarak tanıtılmış ve “talik yazıda iyi olduğu” belirtilmiştir: “Ta’lîki hûb yazardı. Vâsf-ı dil-berde didüğü gazelleri dahî mahbûb yazardı.” (2010, s. 1382). Dolayısıyla hat sanatıyla uğraşan ve belirli yazı çeşitlerinde başarı gösteren âlim-şairlerin bu meziyetine özellikle vurgu yapılmaktadır. Ayrıca musiki, hattatlık, kâtiplik, nakkaşlık gibi çeşitli kabiliyetler üzerinde Latîfî, Âşık Çelebi ve Kınalızâde Hasan Çelebi gibi müelliflerin daha fazla durduğu söylenebilmektedir.

Âlim-şairlerin çok yönlülüğüyle ilgili bilgileri sadece şuara tezkireleriyle kısıtlamamak gerekir. Dönemin diğer biyografi kaynakları da bu konu üzerinde durmuş ve âlim-şairlerin çeşitli alanlarda gösterdikleri başarılarla ilgili bilgiler paylaşmıştır. Mesela âlimlerle ilgili bilgiler veren Taşköprülüzâde, *eş-Şekâik* adlı eserinde Muhyiddin Muhammed’i (Kara Çelebi) tanıtırken farklı alanlardaki maharetini şöyle izah etmektedir: “Merhum, faziletli bir âlimdi. Kelâm ilmine hâkim olup fıkıh ilminde de maharetliydi. Şiir yazmayla ilgilenirdi. Tarih ve muhadara

ilimlerinde oldukça becerikliydi.” (2019, s. 784). İlmiyeden başka bir isim olan Şerîf Abdurrahim el-Abbâsî de yine benzer şekilde takdim edilmektedir.

Merhum, edebiyat ilimlerinin tamamını ve tefsir ilmini bildiği gibi hadis ilminde de derinlik sahibiydi. Tarih, münazara, Arapça kaside ve inşa konusunda tam bir âlimdi. Özlü inşası, etkili şiirleri ve güzel el yazısı vardı. (2019, s. 649)

Böylece Taşköprülüzâde şuara tezkirelerinde olduğu gibi anlattığı kişilerin farklı yönleriyle ilgili bilgiler sunmaktadır. Burada Şerîf Abdurrahim el-Abbâsî’nin edebiyat ilimleri, tefsir, tarih, münazara, kaside ve inşa gibi farklı konularda bilgi sahibi olduğu anlatılmaktadır. Dolayısıyla Taşköprülüzâde de tezkirelerdeki örneklerde görüldüğü gibi biyografik bilgilerini verdiği kişilerin çok yönlü olma özelliğine vurgu yapmaktadır.

Âlim-şair portresinin en önemli hususlarından birisi olan çok yönlülük, misallerde açıklandığı üzere, biyografi kaynaklarının ehemmiyet verdikleri konuların başında gelmektedir. Burada çok yönlülük ile vurgulamak istediğimiz klasik dönemde âlim-şairlerin tek bir konuda ihtisaslaşmak yerine farklı alanlarda bilgi ve hüner sahibi olmasıdır. Bu çerçevede âlim-şairler kelam, fıkıh, usul, hadis gibi yüksek dinî ilimlerde bilgi sahibi olabildikleri gibi şiir ve inşa konusunda da çalışmalar yapabilmektedir. Âlim-şairin inşa kabiliyeti de tezkirelerde farklı bir meziyet olarak zikredilmekte, bu sebeple çok yönlülük kapsamında değerlendirilebilmektedir. Bunun yanında âlim-şairler musiki, hat, kitabet ve süsleme gibi farklı alanlarda da yetenek kazanabilmektedir. Bu vesileyle tezkire yazarları çok yönlülük konusunu önemsemekte ve farklı alanlarda kendisini geliştiren şairleri “zû-fünûndur”, “her fende duhûlî var”, “ekser-i ulûmu tahsîl ve tekmi”, “envâ-ı fezâyille ma’rûf”, “enva’-ı ulûm ve aksâm-ı fûnûna kadir”, “her hünerde mâhir” gibi ifadelerle anmaktadır. Şüphesiz çok yönlülük kapsamında ismini andığımız âlim-şairler burada bahsedilenlerle sınırlı değildir. Diğer âlim-şairler de konusu geçen vasıflar ve özellikler çerçevesinde tanıtılmakta, bu yönleriyle dikkat çeken âlim-şairlerden övgüyle söz edilmektedir.

2.3. Farklı Dillerde Şiir Yazma Kabiliyeti

Âlim-şairle ilgili dikkat çeken özelliklerinden bir diğeri farklı dillerde şiir yazma becerisidir. “Elsine-i selâse” yani, Türkçe, Arapça ve Farsça dillerinde şiir yazabilen âlim-şairler, şuara tezkirelerinde takdirle karşılanmış ve bu kabiliyete sahip kişilerden

övgüyle bahsedilmiştir. Âlim-şairlerin çok yönlü olma özelliğinin devamı niteliğinde olan bu meziyet, onların eğitim hayatları boyunca farklı kaynaklardan beslenmesiyle de ilişkili görünmektedir. Nitekim medrese müfredatının bir parçası ve ilimlerde ilerlemenin önemli bir basamağı olan Arapça, âlim-şairlerin eğitim hayatında ve meslekî kariyerinde önemli bir yere sahiptir. Bununla birlikte Farsça, klasik Türk edebiyatına kaynaklık etmesi ve pek çok alanda onu etkilemesi sebebiyle şairlerin edebî şahsiyetlerinin oluşumunda mühim bir yerde durmaktadır. Bu sebeple âlim-şairler için önemli bir yere sahip olan Arapça ve Farsça, Harun Tolasa'nın ifadesiyle Osmanlı dönemi şairi ve aydını için ilim, sanat ve kültür açısından bilinmesi, öğrenilmesi büyük değer taşıyan, saygı ve takdir gören, hatta yüceltilen iki dil olmuştur (Tolasa, 2002, s. 250).

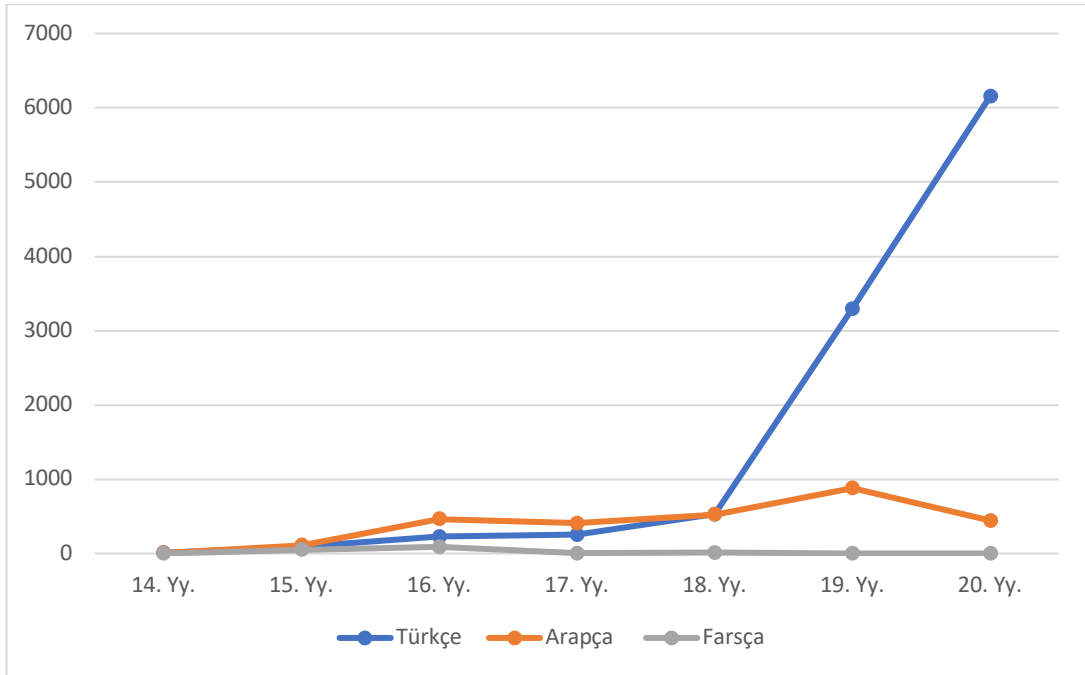
Medreselerde okutulan kitapların dili Arapça olduğu için dinî ilimleri öğrenebilmek amacıyla Arapçayı hakkıyla öğrenmek gerekmektedir. Bu açıdan yüksek ilimleri tahsil amacıyla okutulan dil ilimleri alet ilimleri arasından sayılmıştır (Fazlıoğlu, 2018, s. 158). Ayrıca kelim, fıkıh ve tefsir gibi yüksek dinî ilimlerin temel metinleri Arapça olduğundan ve Arapçanın bu ilimleri öğrenmek için hazırlayıcı bir rolü bulunduğundan Arapça öğretimi bu derslerin öğretiminden önce gelmektedir. Bu sebeple Arapça medrese eğitiminde derslere hazırlayıcı bir nitelikte olduğundan müfredat derslerinin ilk sıralarında yer almaktadır (Can, 2019, s. 144). Dolayısıyla Arapça medrese eğitimini tamamlamak ve meslekî kariyerde ilerlemek isteyen ulema adaylarının başarı göstermek zorunda oldukları bir sahadır.

Farsçanın öğrenilme sürecini ise Arapçadan farklı bir şekilde değerlendirmek gerekir. Farsça henüz XIV ve XV. yüzyıllardan itibaren divan şairlerine model olan ve mesnevi tercümeleri vasıtasıyla pek çok konu ve motife kaynaklık eden bir dil olmuştur. Bu dilin de en iyi şekilde öğrenilmesi, bu yolda gayret gösterilmesi ve eserler meydana getirilmesi kaynaklarda sıklıkla bahsi geçen hususlar arasındadır⁴⁶. Böylece Türk dilinde başarı göstermenin yanı sıra Arapça ve Farsça dillerinde bilgi sahibi olmak ve bu dillerde şiir yazabilmek âlim-şair portresini tamamlayan özelliklerden birisi olmuştur.

⁴⁶ Arapça ve Farsçanın öğrenimi üzerinde “Dil Öğrenme Süreçleri” başlığında detaylı bir şekilde durulmuştur.

Ekmeleddin İhsanoğlu, Osmanlı bilim mirasıyla alakalı yaptığı çalışmalar neticesinde *Osmanlı Bilim Literatürü Tarihi*’nin astronomi, matematik, coğrafya, musiki, askerlik, tabii ve tatbiki bilimler, tıp, astroloji ve mevzuat-ı ulûm gibi alanlarda 20154 eser ihtiva ettiğini söylemektedir. Bu eserler üzerine yapılan değerlendirmelere göre yüzyıllar içinde Türkçe, Arapça ve Farsça eserlerin sayısı toplamda 19546’dır. Bu dillerin bir arada ikisi veya üçüyle yazılan eserler 199 ve bu üç dilin dışında başka dillerde yazılan eserlerin sayısı ise 297’dir (2017, s. 99). Dolayısıyla genel hatlarıyla bakıldığında Osmanlı döneminde üretilen eserlerin büyük bir çoğunluğunu bu üç dil oluşturmaktadır. Ayrıca ilk dönemlerde Arapça telif hareketi ağırlık kazanırken zamanla bilim dili olarak Türkçenin geliştiği ve Arapçanın yerine geçtiği söylenebilmektedir. Bunun yanında Farsçanın da önemli bir yere sahip olduğu ama XVII. yüzyıldan sonra önemini kaybettiği görülmektedir (İhsanoğlu, 2017, s. 99). Bu durumu ekli grafik vasıtasıyla daha yakından incelemek mümkündür:

Şekil 2: Yüzyıllara Göre Osmanlı Bilim Literatüründeki Türkçe, Arapça ve Farsça Eserler⁴⁷

⁴⁷ Söz konusu grafik Ekmeleddin İhsanoğlu’nun çalışmasındaki tablolardan hareketle hazırlanmıştır. Ayrıntılı bilgi için bkz. (İhsanoğlu, 2017, s. 220-221; 236-237).

İncelemeye konu ettiğimiz dönemler açısından baktığımızda XV. asırda Türkçe yazılan 88 esere karşılık, 109 eser Arapça ve 52 eser de Farsçadır. XVI. asra gelindiğinde ise Arapça eserlerin sayısı 4 kat artmış ve 463'e ulaşmıştır. Türkçe eserlerin sayısı ise yaklaşık iki buçuk kat artarak 229'a, Farsça eserler ise iki katına yaklaşarak 90'a çıkmıştır. Grafikte de görüldüğü gibi XVII. yüzyıldan sonra Türkçe eser sayısındaki artış eğilimi devam ederken Arapça ve Farsça eserlerin sayısında farklılıklar olmuş ve kısmen düşüş eğilimi başlamıştır (İhsanoğlu, 2017, s. 100). Böylece Osmanlı döneminde XV. yüzyıldan itibaren Türkçeye olan ilginin arttığı ve Türkçenin bilim dili olarak gelişmesini sürdürdüğü söylenebilmektedir.

XVI. yüzyıl şuara tezkirelerinin hemen hemen hepsinde üç dilde şiir yazma kabiliyetine sahip şairlerden bahsedilmektedir. Tezkirelerin bir kısmı bu durum üzerinde ayrıntılı bir şekilde dururken bir kısmı da bunu sadece genel bir bilgi mahiyetinde vermektedir. Üç dilde şiir yazmak her ne kadar takdir toplasa da sadece Türkçe şiir yazanlarda bu açıdan bir eksiklik görüldüğü söylenemez. Nitekim tezkirelerde bu tür bilgiler daha çok şairin genel kültür ve yeteneğini tanıtmak, o dillerde eserinin bulunup bulunmadığını bildirmek ve edebî faaliyetlerinin saha ve sınırlarını tespit etmek amacıyla verilmektedir (Tolasa, 2002, s. 253). Bu kapsamda şuara tezkireleri Arapça ve Farsçada bilgi sahibi olmakla iyi bir şair olmayı ayrı safhalarda değerlendirmektedir. Dolayısıyla klasik şiirimizde ne kadar önemli olursa olsun yabancı dil ve edebiyatlar üzerinde bilgi ve yeteneği olmakla iyi bir şair olmanın aynı şeyler olmadığı rahatlıkla söylenebilmektedir (Tolasa, 2002, s. 251).

Farklı dillerde şiir yazma kabiliyeti, âlim-şairlerin çok yönlü olma özelliğinin bir yansımasıdır. Mesela Osmanlı Devleti'nin önemli âlimlerinden olan ve İstanbul'un ilk kadısı olarak bilinen Hızır Bey (ö. 1459) Sehî Bey tezkiresinde çok yönlülüğü ve farklı dillerde şiir yazması vasıtasıyla tanıtılmaktadır:

İstanbul kâdısı olmuş fâzıl u kâmil ve her fenne kâdir ve her 'ilmde mâhir kimse idi. Hoş-tab' gazelliyâtı güzel ve ebyâtı bî-bedel nazmı selîs ve edâsı nefîs Arabî vü Parsî vü Türkî dilde eş'ârı var. (2017, s. 53)

Buna göre "fâzıl" ve "kâmil" kişiliğinin yanında "pek çok alanda bilgili" bir isim olarak zikredilen Hızır Bey, Arapça, Farsça ve Türkçe şiirler de yazmıştır. Benzer şekilde Muslihîdîn Remzî Efendi (XVI. yy.) de çok yönlü kişiliğinin yanında üç dilde şiir yazan birisi olarak verilmiştir:

Gelibolu kâdîsı olmuş zâhir ‘ulûma sa’y-ı belîg ve cehd-i bî-dirîg itmiş fâzıl u kâmil çok fenne kûşîş itmiş kavâ'id-i şî'ri hûb ve üslûb-ı bedî' ü beyânı mergûb ihâta itmiş ‘Arabî vü Parsî vü Türkî eş'ârı var. (2017, s. 161)

Dolayısıyla Sehî Bey'in üç dilde şiir yazma konusunu önemseydiği ve bunu çok yönlülükle ilişkili olarak ele aldığı, bu sırada onların şiirleriyle alakalı da genel yorumlarda bulunduğu görülmektedir.

Latîfî tezkiresine bakıldığında ise ilmiye ailesinden olan Zeynep Hatun'un (ö. 1474-75) babasından çeşitli ilimleri tahsil edip Farsça divanlar ve Arapça kasideler okuduğu şu şekilde dile getirilmektedir:

Pederi cevherinde kâbiliyyet ve zihninde zekâvet ihsâs u iz'ân idüp her dürlü fenden ve her nev'-i 'ilmden ta'lîm ü tefhîm idüp Fârisî dîvânlar ve 'Arabî kasîdeler okutmuş tahsîl-i ma'rîfet ve kesb-i kâbiliyyet itdükden sonra... (2000, s. 288)

Buna göre Zeynep Hatun'un eğitim sürecinde ve diğer dillerle tanışmasında ailesinin önemli bir rolü oldu olduğu anlaşılmaktadır. Bunun ardından Latîfî onun Farsça ve Türkçe şiirlerle Fatih Sultan Mehmed (salt. 1444-1446/1451-1481) adına divan tertip ettiğinden söz etmektedir (2000, s. 289). Tezkireler şüphesiz sadece ilmiye sınıfına mensup şairlerle ilgili bu bilgileri vermemektedir. Nitekim Latîfî tezkiresine göre Osmanlı döneminde defterdar olan Şemsî-i Defterdar'ın (ö. 1491-92) Arapça ve Farsçayı “sahih ve fasih bir şekilde konuştuğu” ve “üç dilde şiir yazabildiği” şu şekilde ifade edilmektedir:

Fuhûl-i ezkiyâdan sâhib-i ferâset ve ehl-i ma'rîfet kimesneydi ve lisân-ı 'Arabi ve zebân-ı fûrsi sahîh u fasîh tekellüm iderdi ve lisân-ı selâsenün ve elsine-i mu'teberenün her birinde şî'r dilerdi. (2000, s. 328)

Dolayısıyla sadece âlim-şairler için değil diğer meslek sınıflarından olan şairler için de bu üç dili bilmek ve bu dillerde şiir yazabilmek önemli görülmektedir.

Bağdatlı Ahdî'nin *Gülşen-i Şu'arâ*'sına bakıldığında üç dile hâkim ve bu dillerde şiir yazabilen şairlerin özellikle belirtildiği söylenebilmektedir. Mesela XVI. yüzyılın en önemli ve çok yönlü şairlerinden Fuzûlî'nin (ö. 1556) Türkçe, Arapça ve Farsçada şiir yazması ve bunların kendi çevrelerinde meşhur olması şu şekilde ifade edilmektedir:

Gün gibi câme-i zerrîn-i ma'nâ ile a'yân içre mübeyyen ve lisân-ı Tâzî'de olan ebyâtı fusahâ-yı 'Arab'da meşhûr güftâr-ı Nevâyi-âyîni Türkân-ı Mogol yanında mezkûr ve zebân-ı Fûrs'de olan dîvânı pesendide-i şu'arâ-yı her merzbûm ve eş'âr-ı Türkîsi makbûl-i zurafâ-yı Rûm olmuştur. (2009, s. 241)

Benzer şekilde XVI. yüzyılın âlim-şairlerinden ‘İlmî’nin (ö. 1597-98) Türkçe ve Farsça şiir yazması ve böylece ulema arasında makbul karşılanması “Zebân-ı Fârisî vü Türkî’de nazm-ı belâgat-nizâm ile makbûl-i ‘ulemâ-yı kirâm ve pesendîde-i hâs u ‘âm olmuştur.” (2009, s. 67) şeklinde ifade edilmiştir. Bunların yanında dönemin bir diğer âlim-şairi olan ve Hâtifi mahlasıyla şiirler yazan Abdurrahman Efendi’nin (ö. 1562) Arapçayı gereği kadar bildiği ve Farsça konusunda kendisini geliştirdiği şöyle anlatılmaktadır:

Zîrâ ki ‘ulûm-ı ‘Arabiyye’yi gereği gibi bilmiş ve zebân-ı Fûrs’ün müşkilâtına esb-i hâl kılup durûb-ı emsâl ve lâzım olan me’âlin zabt idüp tekellümüne müdâvemet gösterüp makbûl-i ehl-i ma’rifet kimesnedür. Tab’-ı nâzüki [elsine-i] selâsede nazm-ı dil-küşâyâ kâdir ve her birinün edâsına şâ’ir-i sâhir ‘ilm-i edvârda mâhir ve letâyif-i ferah-fezâsı vâfirdür. (2009, s. 307)

Buna göre âlim-şairin Arapça ve Farsça öğrenme konusunda kendisini yetiştirdiği ve “elsine-i selâse”de şiir yazabildiği anlatılmaktadır. Bu sebeple “marifet ehlinin makbulü” olarak tanıtılan âlim-şairin başarılı olduğu diğer alanlar da zikredilmektedir. Dolayısıyla Bağdatlı Ahdî’nin şairlerin üç dilde şiir yazabilme özelliğini önemseydiği ve bu şairler başta olmak üzere pek çok şairde benzer bilgiler paylaştığı söylenebilmektedir.

Âşık Çelebi de diğer tezkire yazarları gibi şairlerin üç dilde şiir yazma kabiliyetleri üzerinde durmakta ve kısa bilgilerle de olsa bu meziyete temas etmektedir. Mesela XVI. yüzyılın âlim-şairlerinden Kınalızâde ailesine mensup Mîrî Kadızâde Müslimî Efendi’nin (ö. 1585) üç dilde şiir yazabildiği “Fârsî ve Türkî şi’r söyler ve üç lugat ile inşâ eyler.” (2010, s. 806) sözleriyle ifade edilmiştir. Benzer şekilde XV. yüzyılın öne çıkan âlimlerinden olup Hatemî mahlasıyla şiirler yazan Müeyyedzâde Abdurrahman Efendi’nin (ö. 1516) üç dilde şiir söylediği “Arabî ve Farsî ve Türkî şi’r söyler imiş ve kavâbil ü emâsili terbiye eyler imiş.” (2010, s. 1496) şeklinde anlatılmaktadır. Bunun yanında “kavâbil ü emâsili terbiye eyler” sözünü onun hocalık vasfına da vurgu yapıldığı görülmektedir. Böylece Âşık Çelebi’nin de yeri geldikçe âlim-şairlerin farklı dillerde şiir yazabilme özelliğine temas ettiği anlaşılmaktadır.

Kınalızâde Hasan Çelebi tezkiresine bakıldığında diğer tezkirelere benzer şekilde âlim-şair tanıtılırken üç dilde şiir yazma hususiyeti üzerinde durulduğu görülmektedir. Mesela Kâf Ahmed Çelebizâde olarak bilinen Mustafa Efendi’nin (XVI. yy.) üç dilde şiir yazdığı “Fârisî vü Türkî eş’ârı ve zebân-ı ‘Arabî üzre kasâ’id-i belâgat-şi’ârı

vardur.” (2017, s. 784) ifadesiyle bildirilmektedir. Benzer şekilde XVI. yüzyılın öne çıkan simalarından kadı, müderris ve şeyhülislam gibi önemli görevlerde bulunan ve Meylî mahlasıyla şiirler yazan Bayramzâde Zekeriyya Efendi’yle (ö. 1592) alakalı detaylı bilgiler verildikten sonra üç dilde şiir yazdığı şu şekilde belirtilmiştir: “Sâ’ir fezâ’ilden fazla ‘Arabî vü Fârisî vü Türkî eş’ârı ve bu fende tab’-ı bülendlerinün nihâyetde iktidârı ve bî-hadd ma’ânî-[i] ebkârı vardır.” (2017, s. 822). Kınalızâde bununla da kalmamış Meylî’nin Türkçe ve Farsça şiirlerinden örnekler vererek onu bütün yönleriyle ele almıştır. Dolayısıyla âlim-şairlerle ilgili detaylı biyografik bilgiler sunarken bu durumu açıklama ve örneklendirme yoluna da gitmiştir.

XVI. yüzyılın bir diğer tezkiresi olan Beyânî’nin *Tezkiretü’ş-Şu‘arâ*’sı her ne kadar özet mahiyetinde olsa da âlim-şairlerin dil becerisiyle alakalı kısımlara da yer ayırmaktadır. Âlim-şairlerin dil yönündeki meziyetlerine çoğunlukla değinen Beyânî, dönemi açısından önemli gördüğü kişiler üzerinde -diğer şairlere nispetle- daha fazla durmuştur. Mesela Osmanlı’nın önemli şeyhülislamlarından olan Ebüssuûd Efendi’nin (ö. 1574) kimlerden eğitim aldığı ve nerelerde görev yaptığını belirttikten sonra “Arabî kasâ’idi eşher ü min-kasîde-i İmrü’l-kays’dur. Fârisî nazma dahı kemâl-i rûsûhı vardır.” (2017, s. 66) ifadesiyle Arapça ve Farsça şiirler yazdığını söylemiştir. Bunun yanı sıra ona ait birkaç Türkçe şiir paylaştığını da söylemek gerekir. Ayrıca XVI. yüzyılın âlim-şairlerinden, çeşitli yerlerde müderrislik görevinde bulunmuş ve şehzade hocalığı yapmış olan Azmî Pîr Mehmed’in (ö. 1582) “Arabî vü Fârisî vü Türkî vü Nevâyî nazma kâdir belki cümlesinde kâmil ü mâhirdür.” (2017, s. 124) ifadesiyle üç dilde ve Çağatay Türkçesinde bilgi sahibi olduğu söylenmektedir. Bunun yanında Azmî’nin tercüme ettiği eserler hakkında da kısa bilgiler verilmektedir. Dolayısıyla Beyânî dönemi açısından önemli gördüğü âlim-şairler hakkında daha detaylı bilgiler sunmakta ve onların farklı dillerdeki becerileri konusunda değerlendirmeler yapmaktadır.

XVI. yüzyılın âlim-şairlerinden olan ve *Selim-nâme* adlı eseriyle tanınan Şükrî-i Bitlisî (ö. 1531[?]) *Selim-nâme* adlı eserinin sonunda kendi hayatıyla ilgili bilgiler paylaşmakta ve “6 dilde gazel yazabildiği” övünerek söylemektedir⁴⁸:

⁴⁸ Söz konusu eser Mustafa Argunşah tarafından incelemeye birlikte yayınlanmıştır. Bkz. (Şükrî-i Bitlisî, 1997)

Şâ‘irem işte ortalıkda sözüüm
Altı dilde gazel direm men özüm

Türkî dir men revân Nevâyî gibi
Fârisîde hemân Binâyî gibi

‘Arabî söylerem velî Kürdüm
‘Aybsız Tanrıdur budur hûrdum

Ermenî dilini kemâlince
Bilürem Hindî dahı hâlince

Oldum idi müderris ü kâdî

Hem hatîb-i zemâne-i mâzî... (Şükrî-i Bitlisî, 1997, s. 312; Âşık Çelebi, 2010, s. 1431)

Şükrî’nin bu mısraları, âlim-şairin kendini tanıtırken dil becerisini gündeme getirmesi bakımından dikkate değerdir. Bu anlamda Türkçe, Arapça, Farsça, Kürtçe, Ermenice ve Hintçe gibi farklı dillerde şiir yazabilen Şükrî, meşhur kişilerle kendini karşılaştırarak bu yönünü öne çıkarmaktadır. Başka bir deyişle özgeçmişini sunan şair, şiirdeki maharetlerini sıralamaktadır (Tökel, 2019, s. 87). Şairin kendisiyle ilgili bilgiler verdiği bu kısmın şura tezkirelerinde paylaşılması da oldukça önemlidir.

Sadece şura tezkirelerinde değil dönemin diğer biyografik kaynaklarında da farklı dillerde şiir yazma kabiliyetine dair notlar düşüldüğünü söylemek gerekir. Gelibolulu Mustafa Âlî *Künhü’l-Ahbâr*’da şairlerin hayat hikâyelerine yer verdiği kısımlarda onların dil becerileriyle alakalı bilgiler paylaşmaktadır. Bunların diğer şura tezkirelerine benzer şekilde şairleri tanıtıcı nitelikte kısa bilgiler olduğunu söylemek gerekir. Bunun yanında Taşköprülüzâde’nin *eş-Şekâ’ik* adlı eserine bu açıdan bakıldığında bazı âlimlerin farklı dillerde şiir yazdığına dair ifadeler bulunmaktadır. Burada Taşköprülüzâde’nin özellikle Arapça kaside konusunda başarı gösteren şairlere ayrı bir yer ayırdığını söylemek gerekir. Mesela XVI. yüzyılın âlim-şairlerinden Nihânî (Nacak Fâzıl) (ö. 1519) tanıtılırken “Arapça, Farsça ve Türkçe olmak üzere şiir ve nesirde eserler verdi. Arkadaşlarının birinde ona ait Arapça bir şiir görmüştüm. Çok güzel bir şiirdi” (2019, s. 672) ifadesiyle üç dilde nazım ve nesir sahibi olduğu söylenmektedir. Benzer şekilde XVI. yüzyılın başka bir âlim-şairi ve

aynı zamanda hattat olan Fikârî (Seyyid Mehdî Efendi) (ö. 1551) tanıtılırken üç dilde şiir yazması ve özellikle Arapça kasidesinin beğenilmesi üzerinde şu şekilde durmaktadır:

Anlatımı özlü ve etkili, sözleri ise sağlamdı. Ustalarınca beğenilen, çok güzel Farsça ve Arapça şiirleri vardır. Son derece güzel Arapça bir kasidesini bizzat gördüm. El yazısı da hoştu ve çok hızlı yazardı. (2019, s. 814)

Böylece Fikârî'nin üç dilde şiirleri olduğunu, Arapça kasidesini ve el yazısını beğendiğini dile getiren Taşköprülüzâde, üç dilde şiir yazabilen âlim-şairlerin bu becerisi hakkında bilgiler vermektedir.

Âlim-şairlerin çok yönlü portresinin devamı niteliğinde olan üç dilde şiir yazma kabiliyeti, tezkirelerde çeşitli açılardan konu edilmektedir. Buna göre Osmanlı ilim ve kültür hayatının başlıca kaynakları olan “elsine-i selâse”, yani Türkçe, Arapça ve Farsça dillerine hâkim olmak ve bu dillerde eserler meydana getirebilmek övgüye yaraşır bir konu olmuştur. Bu çerçevede şüara tezkirelerinin müellifleri, tanıttıkları şairler arasında bu meziyete sahip kişiler üzerinde ayrıca durmuş, bazı yerlerde onların farklı dillerdeki şiirlerinden örnekler vermiştir. Bunun yanında tezkirelerde şairlerin bu dilleri hangi muhitlerde ve kimlerden öğrendiğiyle ilgili de çeşitli bilgiler bulunmaktadır. Bunlar âlim-şairlerin yetişme sürecinde detaylı bir şekilde incelendiği için burada üzerinde durulmamıştır. Ayrıca burada âlim-şairler ekseninde Arapça ve Farsça dilleri merkeze alınmış olsa da Ahmed Paşa (ö. 1496-97) gibi bazı münferit örneklerin Rumca gibi farklı dillere ilgi duyup bu dillerde kalem oynattığı söylenebilmektedir. Nihai olarak sadece şüara tezkirelerinde değil, *eş-Şekâ'ik* örneğinde görüldüğü gibi, diğer biyografik kaynaklarda da âlim-şairlerin bu dillerde şiir yazabilmesi üzerinde durulmuş ve bu kabiliyete sahip şairlerden övgüyle söz edilmiştir.

2.4. Meslekî Özellikler

Klasik Türk edebiyatında şairlerin mesleklerine bakıldığında geniş bir meslek ağından ve çeşitli meslek özelliklerinden söz etmek mümkündür. Bunlar arasında bilhassa ilmiye sınıfından yetişen şairlerin sayı bakımından öne çıktığı ve diğerlerinden ayrılan belirli özelliklere sahip olduğu söylenebilmektedir. İlmiye sınıfı içinde ise kadı ve

müdrisler başta olmak üzere kazasker ve şeyhülislam gibi bürokrasinin bir parçası olan yüksek mevkili görevliler olabildiği gibi danişment, vaiz ve müftü gibi farklı görevlerde bulunan şairler yer almaktadır. Âlim-şairler arasında en çok kadı ve müdris gibi meslekler yer almasına rağmen bu meslekleri birbirinden bağımsız değerlendirmemek gerekir. Nitekim pek çok örnekte görüleceği gibi bazı şairlerin belirli bir süre müdrislik yaptıktan sonra kadılık görevine geçebildiği veya bazı şehirlerde kadılık yaptıktan sonra önemli bir medresede müdrislik görevinde bulunabildiği bilinmektedir. Bunun yanında her iki görevde de bulunduktan sonra kazaskerlik ve şeyhülislamlik gibi ilmiye sınıfının en üst mertebelerine kadar yükselbilmektedir.

Şuara tezkirelerinde âlim-şairlerin meslek hayatıyla alakalı önemli ayrıntılara yer verilmektedir. Bu çerçevede şuara tezkirelerinde şairlerin meslek hayatına nasıl başladıkları, hangi hocalardan ders aldıkları, kimlerden mülâzım oldukları, müdris ise hangi medresede bulundukları, kadıysa hangi şehirlerde görev yaptıkları, meslek hayatlarında yaşadıkları ilginç olaylar, birbirleriyle kurdukları ilişkiler, görevde yükselme veya görevden alınma sebepleri gibi çeşitli bilgilere ulaşmak mümkündür. Şuara tezkirelerindeki bu bilgiler Osmanlı ilim ve kültür hayatıyla ilgili son derece önemli bilgiler sunmakla birlikte bunlara diğer tarihî kaynaklarla mukayeseli yaklaşmak ve eleştirel bakmak gerekmektedir. Bunun yanında meslek hayatında ilerlemenin zorlukları ve kadılık ile müdrislik yolunun farklarıyla alakalı bilgiler de bulunmaktadır. Özellikle kadılık ve müdrislik mesleğiyle alakalı daha detaylı bilgilerle ve bazen bu mesleklere yönelik övgü dolu ifadelerle karşılaşmak mümkündür. Kadılık ve müdrislik mesleğiyle ilgili takdir ve tasvip, şairin sahip olduğu ilmî birikime, diğer şahsî kabiliyet ve meziyetler ile bunlar vasıtasıyla ulaştığı yüksek mevkilere dayanmaktadır; bizzat mesleğin şairlik ve şiirle olan doğrudan münasebeti konu edilmemektedir (Tolasa, 2002, s. 105).

Mustafa İsen'in şuara tezkirelerinden hareketle yaptığı çalışmaya göre şairler arasında en çok tercih edilen mesleklerin kadı, müdris ve kâtiplik olduğu görülmektedir. Buna göre kadı olanların sayısı 539, müdris olanların sayısı ise 449'dur. İsen'in çalışmasına göre ilk üç meslekte %16.9 kadı, %14.1 müdris ve %12.5 ile kâtip

bulunmaktadır⁴⁹. Bunlara danişment, kazasker, şeyhülislam gibi farklı meslekleri de dahil ettiğimizde ilmiye sınıfının şairler arasında %36 gibi bir oranla önemli bir yer edindiği anlaşılmaktadır (İsen, 2010, s. 195-198). Bu durumda âlim-şairlerin meslekî özellikleriyle ilgili ayrıntıların tam olarak kavranması klasik Türk edebiyatının çok yönlü olarak anlaşılmasına da zemin hazırlayacaktır.

Âlim-şairlerin en çok rağbet ettiği kadılık mesleğinin detaylarına bakılacak olursa İsmail Hakkı Uzunçarşılı'nın ifadesiyle kadı, “şer’î ve hukukî hükümleri tatbik edici demek olup aynı zamanda hükümetin emirlerini de yerine getiren bir makamdı” (1988, s. 83). İlber Ortaylı ise kadılık müessesinin görev birliğine dikkat çekerek onun görev sahasıyla ilgili şunları söylemektedir:

Osmanlı’da kadı, bir mahkeme yargıcı olduğu kadar aynı zamanda bir noter, şehirdeki vakıfların müfettişi ve tabii ki belediye reisidir. Ayrıca, şehrin asayişini yürütmekle görevli zabıtları, subaşı, asesbaşı gibi görevlileri denetler, onların amiridir. Çarşı ve esnafın kontrolünü yapan muhtesip dediğimiz memurlar da ona bağlıdır. (2022, s. 11)

Bu çerçevede Osmanlı Devleti’nde önemli bir yer teşkil eden kadılık müessesesi, görev birliğinin yanında kazalarda pek çok işten sorumlu olmasıyla dikkat çekmektedir. Kadılar arasında hiyerarşik bir yapının olduğu da bilinmektedir. Buna göre devlet teşkilatının üst seviyesinde bulunan kadılık payesine “mevleviyet” denilmektedir. İsmail Hakkı Uzunçarşılı ilmiye teşkilatının yapısını anlattığı eserinde mevleviyet derecelerini üçe ayırarak birinci, ikinci ve üçüncü sınıf mevleviyet derecelerini açıklamaktadır (1988, s. 276- 277).

Âlim-şairlerin en çok rağbet ettiği diğer bir meslek grubu ise müderrisliktir. Osmanlı eğitim sisteminde merkezî bir konuma sahip olan müderrisler, tedris usulünden müfredata kadar talebenin elde edeceği ilmî birikimin her aşamasında bulunmaktadır. Bunun yanında âlim-şairlerin ilmî kariyerinde yükselmeleri ve önemli görevlere gelebilmeleri açısından müderrislik yolu önemli bir aşama olarak görülmektedir. Bu bağlamda kadılık ve müderrislik yolunun tercihi, bunlar arasındaki birtakım farklar ve düzenlemeler de üzerinde durulması gereken konular arasındadır. Önceki bölümlerde sıklıkla bahsedilen Osmanlı eğitim sistemindeki hiyerarşik yapı ve nizam, ilmiye sınıfının yapısına da sirayet etmiştir. Bu anlamda medreseler arasında kurulan

⁴⁹ Bu sayılar genel tabloyu göstermesi bakımından önemlidir ama güncel bilgilere dayanmadığı için ihtiyatla yaklaşmak gerekir.

hiyerarşi aslında bütün Osmanlı coğrafyasındaki ulema arasında oluşturulan bir hiyerarşi anlamına gelmektedir. Bu sebeple,

Osmanlı döneminde medreseler yoluyla müderrislikler ve kadılıklar arasında meydana getirilen hiyerarşi merkezli kurumsallaşma Osmanlı sisteminin önceki dönemlerden ayrıldığı yeni bir durumu ifade etmektedir. (Yılmaz, 2019, s. 336).

Dolayısıyla ister kadı ister müderris olsun ilmiye sınıfında yetişen âlim-şairlerin Osmanlı Devleti'ndeki hiyerarşinin bir parçası olduğu söylenebilmektedir.

Âlim-şairlerden bir kısmının resmî görevleri sebebiyle aynı zamanda bürokratik yapının da bir parçası olduğu bilinmektedir. Bu sebeple Abdurrahman Atçıl tarafından ileri sürülen “âlim-bürokrat” teriminin tanımına ve işlevine burada yer vermek gerekir:

Âlim-bürokratlar Kur'an ve sünnete ve bu ikisinden elde edilen geleneksel bilgi birikimine dair eğitim alarak müderrislik, kadılık veya müftülük gibi görevlerde hizmet verdiler. Başka bir deyişle, bir âlimin geleneksel vasıflarını elde edip ondan beklenen olağan vazifeleri ifa ettiler. Ancak aynı zamanda, kanunlar ve teamüller ile korunan kurumsal bir çerçeve içinde Osmanlı idaresinin bir parçası haline geldiler. Bir hiyerarşi içinde teşkilatlandırılmış memuriyetlere düzenli terfiler alarak hayat boyu süren bir kariyere devam ettiler. (2019, s. 20)

Erken dönem İslam toplumlarında ulema, siyasi otoriteden ayrı ve bağımsız bir ahlakî otoriteyi temsil ederken klasik Osmanlı döneminde bu ilişkinin değiştiği görülmektedir. Buna göre âlim-bürokratlar çerçevesinde ulema gittikçe artan bir dereceyle devlet otoritesinin bir parçası hâline gelmiştir (Atçıl, 2019, s. 19).

Resmî hiyerarşide âlim-bürokratin “mevleviyet tariki” ve “kasaba kadılığı” olmak üzere iki ana kariyer çizgisi bulunmaktadır. Bu yollarda ise dört farklı mansıp ile karşılaşılacaktır:

1. Mevleviyet olmayan kadılık (çok yükselmez)
2. Üst rütbe mevleviyet
3. Müderrislik sonrası mevleviyet olmayan kadılık
4. Alt rütbe mevleviyet. (Atçıl, 2019, s. 187-188)

Bu anlamda mevleviyet yolu ile kasaba kadılığı iki ana kariyer çizgisi olarak âlim-şairler açısından önemli farklar barındırmaktadır. Mevleviyet ve kasabât kadılığı arasındaki bu farkın XVI. yüzyıldan sonra oluştuğu söylenebilmektedir. Mevâlî şeyhülislamlığa giden yolda prestijli bir kariyer sunuyor, kasabât kadılığı ise maaşa göre tasnif edilmiş bir dizi kadılık mansıbından oluşuyordu. Kasabât kadılığına

genellikle müderrislikte terfi alamayan ulema tayin istiyordu ve en yükseği dahi herhangi bir mevâlî kadılığından daha alt seviyede bulunuyordu. Böylece mevleviyet tariki kasaba kadılığına göre daha itibarlı olup ilmiyede yükselmek için daha iyi imkânlar sunmaktadır (Atçıl, 2019, s. 138-140). Ayrıca bir müderris Hâşiye-i Tecrîd müderrisliğinden en son müderrisliğe kadar kadılığa geçebiliyordu. Maddi olanaklar bakımından her ne kadar kadılar daha iyi imkânlarla sahip olsa da bu geçiş ilim yolunda ilerlemek adına engel teşkil etmektedir (İzgi, 2019, s. 45). Dolayısıyla kısıtlı imkânlar sunan ve belirli zorluklar barındıran müderrislik yolu, ileride yüksek mevkilere ulaşmak için önem arz etmektedir.

Bu çalışma kapsamında sunulan âlim-şairler listesinden hareketle onların meslekî özelliklerine yakından bakıldığında önemli verilere ulaşmak mümkündür:

Tablo 5: Âlim-Şairlerin Meslekî Özellikleri⁵⁰

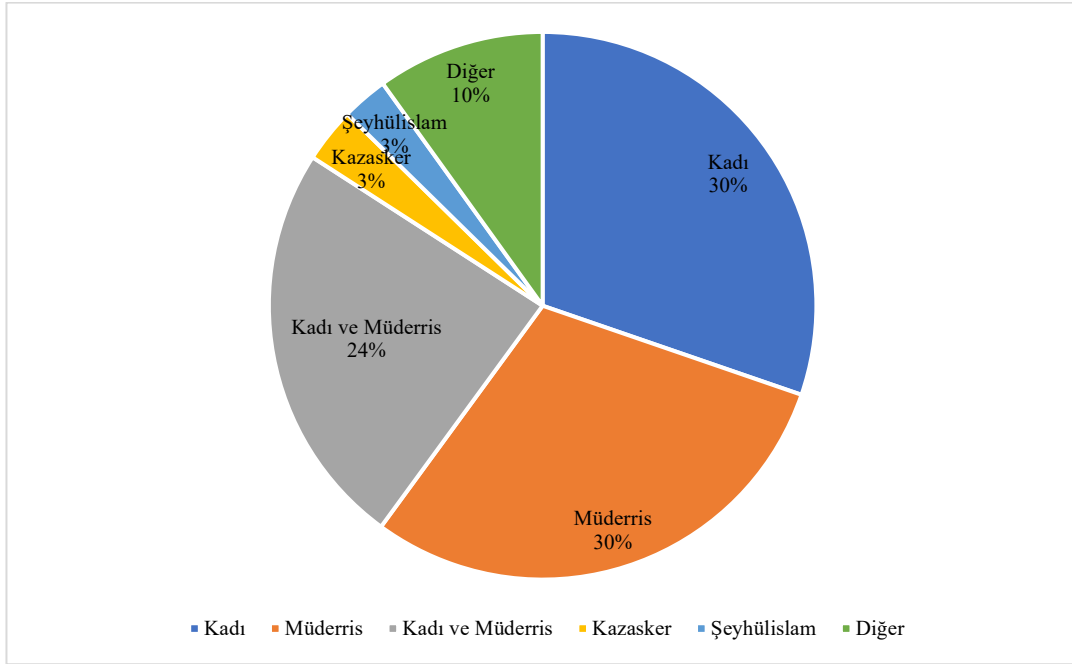
Meslek	Sayı	Oran
Kadı	122	%30
Müderris	120	%30
Kadı ve Müderris (İki görevde de bulunan)	97	%24
Kazasker	13	%3
Şeyhülislam	11	%3
Diğer (Danışman, imam, vaiz, çok yönlü âlim vs.)	40	%10
Toplam	403	%100

Tabloda açıkça görüleceği üzere 403 âlim-şair arasından kadı, müderris, kazasker ve şeyhülislam gibi ilmiye sınıfının önde gelen mesleklerini bir arada değerlendirdiğimizde âlim-şairlerin 122'sinin -münferit olarak- kadı, 120'sinin ise -münferit olarak- müderrislik yaptığı görülmektedir. Bunlardan ayrı olarak 97 âlim-şair ise hem kadılık hem de müderrislik görevlerinde bulunmuştur. Kadı ve müderrislerin oranı ise yaklaşık %30 olarak birbirine yakın bir görünüm arz etmektedir. Mustafa İsen'in çalışmasıyla (2010, s. 195-198) karşılaştırıldığında kadı ve müderrislerin

⁵⁰ “Kadı”, “müderris”, “kadı ve müderris” sayıları bağımsız olarak değerlendirilmiş hem kadılık hem müderrislik yapan şairler diğerlerine eklenmemiştir. Bunların dışında kalan danışman, imam, vaiz, müftü ve resmi görevlerde bulunmayan çok yönlü ilim erbabı diğer meslekler olarak sınıflandırılmıştır.

oranının birbirine daha yakın olduğu anlaşılmaktadır. Bunun yanında 13 şairin kazasker ve 11 şairin ise şeyhülislam gibi önemli görevlerde bulunduğu ve bunların oranının da %3 ile birbirine yakın olduğu görülmektedir. Kazasker ve şeyhülislam gibi görevlilerin de -genellikle- belirli bir süre kadılık ve müderrislik yaptığı bilindiğine göre âlim-şairlerin yaklaşık %90'ının bu iki meslekte bulunduğu söylenebilmektedir. Bunların dışında kalan şairler ise danışment, imam, vaiz, müftü, kadı naibi gibi daha farklı görevlerde bulunmuşlardır. Bunun yanında resmî olarak kadılık veya müderrislik yaptığıyla ilgili bilgi olmamasına rağmen çok yönlü ilim erbabını da âlim-şairlerden sayarak burada zikretmek mümkündür. Söz konusu veriler grafik üzerinde bütün bir şekilde görülebilmektedir:

Şekil 3: Âlim-Şairlerin Mesleklere Oranı

Söz konusu meslek gruplarında bulunan âlim-şairleri müstakil olarak değerlendirmek mümkündür. Nitekim şeyhülislam ve kazasker gibi üst düzey görevlerde bulunan âlim-şairler yahut kadılık ve müderrislik gibi yaygın meslek gruplarında bulunan âlim-şairler bağımsız olarak değerlendirilebilmektedir. Bunlar arasında ilmiye sınıfının en üst kademesi olarak şeyhülislam şairlerle ilgili de müstakil çalışmalar olduğunu

söylemek gerekir⁵¹. Konuyu müstakil olarak ele alan Ali Fuat Bilkan ve Yusuf Çetindağ'ın tespitlerine göre yüzyıl sınırlaması olmadan meşihat makamına gelen şeyhülislamlardan 44'ü şiirle ilgilenmiş; 15'i ise divan sahibi olmuştur (2006, s. 27). Dolayısıyla iyi bir eğitim sürecinden geçen ve uzun bir kariyere sahip olan şeyhülislamlar mesleklerindeki başarılarını şiir alanına da taşımışlar ve geniş bilgi birikimleriyle kültür ve sanat alanına katkı sağlamışlardır.

Âlim-şairlerin meslekî özellikleriyle ilgili hususu şair tezkireleri ışığında değerlendirecek olursak tezkire müelliflerinin şairlerin hangi meslek sınıfına dahil olduğunu “zümre-i kuzâtıdan”, “kuzât tayifesinden” veya “zümre-i müderrisinden” gibi ifadelerle kısaca belirttiği söylenebilmektedir. Özellikle Âşık Çelebi ve Kınalızâde Hasan Çelebi gibi müellifler şairlerin meslekleriyle ilgili ayrıntılı bilgiler vermekte; onların görev yerleri, yükselme veya gözden düşme sebepleri gibi konulardan da bahsetmektedir. Bunun yanında mansıp almadaki zorluklar, ilmiyeyle ilgili eleştiriler, kadılık ve müderrislik yolunun farkları gibi konular da anlatılabilmektedir. Mesela Kınalızâde tezkiresinde Işık Kasım adında birisiyle Müeyyedzâde Abdurrahman Efendi (ö. 1516) arasında geçen hikâyede müderrislerin bazı özellikleri konu edilmektedir:

Merhûma mansıp için niçe yıl mülâzemet idüp ba'dehû matlabı mahlûl olup taleb-i himmet itdükde Işık tâ'ifesine medrese virilmez ve böyle lâ'übâlî olanlara kalem-i teklîf çekilmez müderris olan kimsenün mutalâ'ası rasîn ve şağalı muhkem ve tahrîri müselleme ve takrîri makbûl-ı cümle-i 'âlem olmak gerek didükde mezbûr dahî ol makûle kimesne nâdir ve buyurdugunuz ef'âle kim kâdir olur meger sultânım gibi Mü'eyyed bin 'Abdu'llâh ola diyü cevâb virdükde kelâm-ı mezbûr tab'-ı fezâ'il-mevfûrına hûş gelüp me'mûlından ziyâde ri'âyet ve mansıp u matlabını istediğinden artıqla 'inâyet ider. (2017, s. 320)

Söz konusu hikâyeden hareketle Işık Kasım adında birisi dönemin kazaskerlerinden Müeyyedzâde'den mansıp isteyince “Işık taifesine medrese verilemeyeceğinden, müderris olan kişinin düşüncelerinin sağlam, eserlerinin kabul görmüş ve herkes tarafından takdir edilen bir kişi” olması gerektiği söylenmektedir. Ardından Işık Kasım ona latife yoluyla cevap verince Müeyyedzâde'nin bunu beğendiği ve ona yardımcı olduğu anlaşılmaktadır. Bu durumda hem sözün gücüne dikkat çekilmekte hem de müderrisin sahip olması gereken özelliklerden bahsedilmektedir.

⁵¹ Şeyhülislam şairlerle ilgili müstakil bir çalışma ve konuyla ilgili genel bir değerlendirme için bkz. (Bilkan ve Çetindağ, 2006)

Şuara tezkirelerinde ilimle uğraşmanın zorluğu ve liyakat sahibi olarak bir yerlere gelmenin güç olduğuyla alakalı -kısıtlı sayıda da olsa- bilgiler bulunmaktadır. Mesela ilmiye sınıfına aidiyetiyle alakalı hakkında muhtelif bilgiler bulunan Hadîdî'nin (ö. 1533-34) hakkıyla istediği mansıba ulaşamayınca mansıplardan feragat ettiği şu şekilde anlatılmaktadır:

Tarîk-i 'ilme sülûk idüp mülâzım u müderris olmuş idi. Lâkin rû'esâ-yı zemâne olan ashâb-ı devletden istihkâk u liyâkat ile mansıb almak soğuk demür dögmek idüğün bilüp recâ-yı mansıbdan ferâgat idüp kedd-i yemîn ve 'arâk-ı cebîn ile kanâ'at itmiş idi. (Kınalızâde, 2017, s. 288)

Burada “hakkıyla mansıp almak soğuk demir dövmeye” benzetilerek hem bu işin zorluğu vurgulanmakta hem de şairin mahlasına gönderme yapılmaktadır. Şairin bu zorlu durum karşısında ilmiyede ilerleme konusundan vazgeçtiği aktarılmaktadır. Benzer şekilde dönemin bir başka şairi olan Şeydâ'nın (ö. 1580) ilim yolunda zorluklar çektiği ve Şeyhî Efendi'den “bin bela ile mülâzım olduğu” söylenmektedir:

Tarîk-i 'ilme sülûk idüp bu tarîkûn hayli mihnet-dîde ve felâket-keşîdesi idi. Şeyhî Efendiden bin belâ ile mülâzım oldukdan sonra sene semân ve semânîn ve tis'ami'ede gül-geşt-i firdevs-i berîn itmege 'âzım oldı. (Kınalızâde, 2017, s. 489)

Dolayısıyla ilim yolculuğunun zorlu bir yolculuk olduğu ve hakkıyla mansıp almanın zor bir süreç olduğu çeşitli yollarla ifade edilmektedir.

Âşık Çelebi tezkiresinde dönemin mevleviyet sahibi kişilerinden mülâzım olmasına rağmen iyi bir medreseye yerleşemeyen Me'âlî'nin (ö. 1535-36) şikâyet içerikli bir gazeli paylaşılmaktadır:

Kime aglayam bu zulm-i nâ-hak u bî-dâddan
Kâzi-'askerler degül mahzûz 'adl u dâddan

Her kaziyye vâkı' üzre 'arz olınsa dir idüm
Hükm-i sultândur siyâset aglama cellâddan

Mansıbı ednâya virüp mansıba itmen bana
Anca devlet-hâneler vîrân yatur bî-dâddan

Sakinun mazlûmun âhından kirâm evlâdunuz
Kim hezârân cübbe-i gül çâk olupdur bâbdan

Medrese virdüklerünüzün çoğundan yeg idüm
Ben dahı bir togrı harf öğrenmeden üstâddan

Tâci-zâde şefkat itmez Zeyrek oğlu n'eylesün
Aşnâdan hayr gelmez ne umarsın yâddan

Zulm-i devrândan Me'âlî nice inlersin yine
Kim işidilmiyicek assı ne bu feryâddan (2010, s. 761)

Ahmed Paşa'nın (ö. 1496-97) bir mısraına tazmin olarak yazılan bu gazel, ilmiye sınıfı ve mansıp sistemiyle alakalı eleştiriler içermesi bakımından oldukça önemlidir⁵². Nitekim kendisini iyi yetiştirmesine rağmen önemli bir göreve gelemediğini düşünen Me'âlî, bir adaletsizlikten söz etmektedir. Dönemin şeyhülislam ve kazaskerlerine de gönderme yapan Me'âlî yaşadığı süreci bir “zulüm devranı” olarak görmekte ve kendisini bu durumun mazlumu ve mağduru olarak zikretmektedir. Böylece düzenin işleyişiyle alakalı durumu bir âlim-şair olarak gazelle dile getirmesi de oldukça anlamlı görünmektedir.

Şuara tezkirelerinde yüksek rütbeli görevlere ulaşması mümkün olmasa da ilmî yönleriyle meşhur olan âlim-şairlerin haklarının teslim edildiği söylenmelidir. Mesela Latîfî, tezkiresinde Hamdullah Hamdî'den (ö. 1503) söz edilirken onun “tedrîs ve kazâdan yüksek bir mansıba sahip olmasa da mevâlîden sayılacağı” dile getirilmektedir:

Egerçi bi-hasebi'l-'örf ve'l-izâfe tederîs ü kazâdan manâsıb-ı 'aliyye tasarruf itmek nasîb olmamışdur ve 'örf-i ebnâyı zamân iktizâsınca tarîk sürüp mevâlî-i 'izâm iştihârın bulmamışdur lâkin bi-hasebi'l-hakîka ve'l-istihkâk ve'l-liyâka mevâlîden 'addolınmağa ehakk ve ehâlî evsâfiyle vasf olunmaga mahall ü müstehakdur. (2000, s. 235)

Alıntıda görüldüğü üzere XV. yüzyılın önemli simalarından olan ve mesnevileriyle ön plana çıkan Hamdullah Hamdî ilmiye sınıfında yüksek bir rütbeye sahip olmasa da “mevâlî”den sayılmaktadır. Dolayısıyla âlim-şairler değerlendirilirken sadece resmî görevleri münasebetiyle değil ilmî, kültürel ve edebî yönlerindeki başarıları da dikkate alınmalıdır.

⁵² Buna benzer şiir örnekleri “Sosyal Eleştiri Aracı Olarak Şiir” başlığında daha detaylı olarak ele alınmaktadır.

Şuara tezkirelerinde âlim-şairin meslekî durumlarıyla alakalı karşılaşılan konulardan bir diğeri müderrislik ve kadılık yolunun tercihiyle alakalıdır. Buna göre âlim-şairlerin belirli sebeplerle kadılık yolunu tercih etmek zorunda kaldıkları ve ilmî kariyerlerine devam etme konusunda güçlük çektikleri anlaşılmaktadır. Âlimlerin kasaba kadılığı yolunu tercih etmelerindeki en önemli sebep ise maddi kazanç olmalıdır. Nitekim Abdurrahman Atçıl'ın ifadesiyle “Kasabât kadılığını tercih edenler, yakın gelecekteki nispeten yüksek bir geliri uzak gelecekteki parlak bir kariyere tercih etmek durumundaydılar.” (2019, s. 189). Bu anlamda kadılık müessesinin pek çok işten sorumlu olması âlimlerin ilmî yolculuklarını da kesintiye uğratmaktadır. Nitekim Taşköprülüzâde kendi hayat hikâyesinden bahsederken kullandığı şu ifade dikkat çekicidir: “958/1551 senesi Şevval ayının on yedinci günü, İstanbul'da kadı oldum. Kadılık işleri beni üzerinde çalıştığım ilmî konulardan uzaklaştırdı.” (2019, s. 862). Böylece kadılık görevindeki çeşitli işler ilmî çalışmaları zorlaştırdığı anlaşılmaktadır. Kınalızâde'nin Kadı Nurullah Efendi'yle (ö. 1552-53) alakalı paylaştığı “Kırk akçe ile Kostantiniyye-i 'aliyyede Kepenkci müderrisi iken tarîk-i tadrîsün fakr u fâkasına tahammül itmeyüp tarîk-i kazâyâ girmişdür.” (2017, s. 866) gibi ifadeler de bunu doğrulamaktadır. Buna göre âlim-şairin “öğrenme yolunun fakirlik ve yoksulluğuna tahammül edemeyip kazayı tercih ettiği” açıkça söylenmektedir.

Kınalızâde yukarıdaki örneğe benzer şekilde Renvâkzâde Mehmed Efendi'nin (ö. 1562-63[?]) daha fazla maddi kazanç sağlamak üzere kadılığı tercih ettiğini şu şekilde ifade etmektedir: “‘Ulûm-ı resmiyyeyi tahsîl ve tarîk-i mu'tâdı tekmiî idüp Samsunîzâdeden mülâzım olduktan sonra mâlik-i dirhem ü dînâr olmagiçün semt-i kazâyı ihtiyâr itmiş idi.” (2017, s. 399). Buna göre Revnâkzâde'nin “mâlik-i dirhem ve dînâr” sahibi olmak için kadılığa yöneldiği açıkça söylenmektedir. Ayrıca XVI. yüzyılın âlim-şairlerinden Ubeydî (ö. 1573) için de “Kâdîzâde Efendiden mülâzım olduktan sonra devlet kazâ yanındadır diyü mansıb-ı kazâyâ rızâ virdi.” (2017, s. 545) şeklinde benzer ifadeler kullanılmaktadır.

Kınalızâde, akrabası olan ve Vehhâbî mahlasıyla şiirler yazan Abdulvehhab Efendi'nin (XVI. yy.) de ilim yolunun zorluklarına tahammül edemeyip kadılığı tercih ettiğini şu şekilde ifade etmektedir: “tahsîl-i 'ilm ü ma'rifet idüp hidmet-i şerîflerinden mülâzemet müyesser olduktan sonra mazâyık u me'zim-i tadrîse tahammül idemeyüp semt-i kazâyâ 'âzim oldı.” (2017, s. 906). Dolayısıyla ilim yolunun zorlu olmasının

yanında maddi kazanç elde etme ve daha refah bir hayat yaşama düşüncesiyle kadılık yolunun tercih edildiği anlaşılmaktadır.

Âşık Çelebi tezkiresine bakıldığında kadılık yolunun tercih edilmesiyle alakalı benzer durumlara rastlanmaktadır. Mesela XVI. yüzyıl âlim-şairlerinden Abdî (ö. 1536) tanıtılırken maddi kazanç sağlamak düşüncesiyle kadılığa yöneldiği şu şekilde ifade edilmektedir:

Gördi ki ders ü şugl ile şâhid-bâzlık, ‘imâret aşî ile dil-ber sevmeye benzer ve medrese ‘ulûfesi ile kâm-rânlığa kârsâzlık, öli halvâsı ile dil-ber lebi emmeye ummaga benzer. Kazâya tâlib oldu, *hele birkaç gün akçalanayum* diyü İstanbul’a nâ’ib oldu. (2010, s. 1043)

Buna göre çeşitli ifadelerle medrese maaşını küçümseyen tezkire müellifi, biraz daha yüksek kazanç elde etme amacıyla Abdî’nin kadılığa talip olduğunu belirtmektedir. Kadılığa yönelmenin her zaman istenen ve tercih edilen bir durum olmadığını da söylemek gerekir. Nitekim XVI. yüzyılın âlim-şairlerinden Hâverî (ö. 1564-65) müderrisliği bırakıp kadı olmak durumunda kalınca şu ifadelerle yakınmaktadır:

Nedür ey Hâverî bunca belâlar
Sana râh-ı nüzûlde oldu yoldaş
Niçün tadrîsi koyup kâzi oldun
Sana yitmez mi sandun bir kaşık aş (Âşık Çelebi, 2010, s. 1512)

Dolayısıyla Hâverî’nin ilim yolunu bırakıp kadı olduktan sonra pişmanlık duyduğu “Sana bir kaşık aş yetmeyecek miydi?” diyerek hayıflandığı anlaşılmaktadır.

Tezkirelerde kadılığa yöneldiği hâlde ilimle uğraşmaya devam eden şairlerden de söz edilmektedir. Nitekim Âşık Çelebi tezkiresinde Halebîzâde Derviş Mehmed Çelebi’nin (ö. 531) “kazada dahi ilimle meşgul olması” takdirle karşılanmaktadır:

Dervîş Çelebi’dür ki cemî’-i fûnûnda kâmil bir ‘âlim ü fâzıl idi. Bir iki medreseye müderris olduktan sonra semt-i kazâ ihtiyar eyledi ve hakkâniyyet ü ‘âdaletde kendüyi akrânı olan efâzıl-ı kuzâta ser-dâr eyledi. Kazâda dahi kâr u kirdârı ‘ilm ü fazla iştigâl ve fûnûn u kemâlâta sarf-ı mâh u sâl iderdi. (2010, s. 518)

Buna göre “fenlerin çoğunda kâmil, âlim ve fâzıl” bir kişi olarak zikredilen Derviş Çelebi’nin kadılık yaptıktan sonra da bu özelliklerini koruduğu ve zamanının çoğunu ilim ve fazilete ayırdığı söylenmektedir. Böylece müderrislik ve kadılık yolunun sabit bir kariyer çizgisi olmadığı ve birbirine çeşitli vesilelerle geçiş imkânı sağladığı; bu geçişlerde farklı niyet ve saiklerin rol oynadığı görülmektedir.

Âlim-şairlerin meslekî özellikleri bütünlüklü bir şekilde değerlendirilecek olursa onların %30 oranla müderris ve %30 oranla kadılık mesleklerini yaptığı görülmektedir. %24 oranında ise her iki mesleği de icra ettiği söylenebilmektedir. Diğerleriyle birlikte değerlendirdiğimizde âlim-şairlerin yaklaşık %90'ı kadılık ve müderrislik görevlerinde bulunmuştur. Bu hususta kadılık ve müderrislik görevlerinin daimî olmadığı, birbirleri arasında geçiş imkânı sağladığı dile getirilmelidir. Şuara tezkirelerindeki örneklere bakıldığında âlim-şairlerin meslekî özellikleriyle alakalı pek çok ayrıntıya yer verildiği anlaşılmaktadır. Bu anlamda âlim-şairlerin hayatıyla ilgili detaylı biyografik bilgiler, mesleğe başlama süreçleri, mülâzemet sistemi, farklı görevlere geçiş sebepleri gibi konular işlenmektedir. Doğrudan konumuzla ilişkili olması açısından özellikle ilim yolunda ilerlemenin zorlukları, mansıp almadaki güçlükler ve kadılık yolunun tercih sebepleri gibi örnekler daha yakından incelenmiştir. Bu durumda âlim-şairler arasında meslekî kariyere ve ilim öğrenmeye önem verenlerin müderrislik yoluna yöneldiği, maddi kazanç ve refah isteyenlerin ise kasaba kadılığını tercih ettiği -belirli ölçülerde- söylenebilmektedir. Ayrıca Hamdullah Hamdî (ö. 1503) örneğinde görüldüğü gibi âlim-şairler değerlendirilirken sadece resmî görevleri münasebetiyle değil ilmî, kültürel ve edebî yönlerindeki başarıları da dikkate alınmaktadır. Bunun yanında âlim-şairlerin ilmiye sınıfının düzeniyle alakalı karşılaştıkları zorluklarda ve bunlara dair şikâyetlerde kendilerini şiirle ifade ettiği durumlar söz konusudur.

2.5. İlişki Ağları

Toplumsal her ferdinde olduğu gibi âlim-şairlerin de kendilerine göre inşa ettikleri bir sosyal çevre ve bu çevreyle irtibatlı olarak kurdukları ilişki ağları bulunmaktadır. Aile ve akrabalık münasebetleri, hoca-talebe ilişkisi, edebiyat ve kültür muhitlerinde kurulan ilişkiler, arkadaşlık çevresi, meslek hayatı, tasavvuf ve tarikat ilişkileri gibi çeşitli sosyal bağlantılar âlim-şairlerin ilişki ağlarını belirlemektedir. Nitekim sosyal bir varlık olarak âlim-şair, yetiştiği ortamların, bulunduğu çeşitli muhitlerin ve kurduğu ilişkilerin izlerini taşımaktadır. Bu anlamda aile ve akrabalık ilişkileri başta olmak üzere hoca-talebe ilişkisi, mülâzemet sistemi, edebî ve kültürel muhit gibi unsurlar âlim-şairin yetişmesinde önemli bir role sahip olduğu için ilgili başlıklarda

detaylı olarak değerlendirilmiştir. Burada ise âlim-şair portresinin bir parçası olması sebebiyle ilmiye sınıfı etrafında kurduğu ilişkiler şüara tezkirelerinin de katkısıyla çeşitli yönleriyle ele alınacaktır.

Âlim-şairin yetişme sürecinde üzerinde durduğumuz ilmiye aileleri, âlim-şair ilişkilerinin gelişmesine zemin hazırlamaktadır. Osmanlı döneminde Çandarlılar, Fenarîzâdeler, Çivizâdeler, Ebusuudzâdeler, Müeyyedzâdeler, Taşköprülüzâdeler, Bostanzâdeler, Hoca Sadeddinzâdeler, Kınalızâdeler, Zekerıyyazâdeler, Paşmakcızâdeler, Dürrirozâdeler, Arabzâdeler, Feyzullahzâdeler, Ebu İshakzâdeler ve İvazpaşazâdeler gibi ilmiye aileleri öne çıkmaktadır (İpşirli, 2021, s. 20). Söz konusu ilmiye aileleri, âlim-şairin yetişmesinin yanında sosyal ilişkiler edinmesine de önemli bir ortam hazırlamaktadır. Bunun yanında Osmanlı eğitim sisteminin merkezinde yer alan hoca-talebe ilişkisi ve müderrisin etkin rolü âlim-şairin ilişkiler geliştirmesine imkân sağlamaktadır. Bu anlamda önemli bir âlimin yanında yetişen ve ondan dersler alan kişiler ilmî ve meslekî hayatlarında avantajlı bir konuma sahip olmuşlardır. Buna ilmiye sınıfına geçişin anahtarı konumunda olan mülâzemet sistemini de eklemek yerinde olur. Bu anlamda ilgili bölümde detaylı bir şekilde tartışıldığı gibi önemli birinden mülâzım olan âlim-şairlerin meslekî kariyerlerinde bunun olumlu etkilerini gördüğü bilinmektedir.

Sanata ve sanatçılara verilen değer neticesinde padişahlar ve devlet büyükleri başta olmak üzere belirli şahsiyetler etrafında birer edebî muhit oluştuğu söylenebilmektedir (İpekten, 1996, s. 11). Böylece himaye sistemi -patronaj- sayesinde şairler ve sanatçılar desteklenmiş, sanatın gelişmesine katkı sağlanmıştır. Bu anlamda himaye sistemine dayalı Osmanlı toplumunda “intisap” ve “patronaj” elit sınıfın her bölümünde, bürokraside, orduda, hatta ilmiye sınıfında sosyal ilişkilerin ve hiyerarşinin temel prensibi olmuştur (İnalcık, 2018, s. 351). Ayrıca Osmanlı sarayından başlamak üzere çeşitli ilim ve kültür muhitlerinin oluşması sanatın gelişimi açısından büyük öneme sahiptir. Bu anlamda özellikle âlimlerin ve şairlerin bir araya geldikleri şair dükkânları, evleri ve bahçeleri, medrese hücreleri, tekke ve dergâhlar ilişki ağlarının gelişmesine imkân sağlamıştır. Nitekim şairler bu gibi edebiyat ve kültür ortamlarında hem ilim ve şiir üzerine sohbetler etmekte hem de sosyal bir çevre edinebilmektedir. Böylece edebiyat ve kültür muhitlerinin ilişki ağları açısından oldukça önemli bir yere sahip olduğu söylenmelidir.

Âlim-şairlerin bir kısmı aynı zamanda çeşitli tarikatlara mensup olarak tasavvuf ve tarikat çevrelerinde sosyal ilişkiler kurmaktadır. Bu anlamda şura tezkireleri Mevlevîlik, Halvetîlik, Nakşîlik, Gülşenîlik, Bektaşîlik, Kâdirîlik, Bayramîlik ve Celvetîlik başta olmak üzere şairlerin bağlı olduğu 12 farklı tarikattan söz etmektedir (İsen, 2010, s. 189). Dolayısıyla edebiyat ve kültür muhitlerinin yanında tasavvuf ve tarikat çevreleri de âlim-şairlerin ilişki ağlarını belirlemeye imkân tanımaktadır.

Osmanlı eğitim sisteminin en önemli kurumu olan medreseler, âlim-şairlerin ilişki ağlarını geliştirdiği mühim ortamlardan birisi olmuştur. Mesela Karamanî Mehmed Efendi'nin (ö. 1566) 1553-1555 yılları arasında Sahn-ı Seman Medresesi'nde dersine devam eden on öğrencinin ilişki ağları dikkat çekici bir konu olmuştur. Karamanî Mehmed Efendi'nin Sahn-ı Seman Medresesi'ndeki on öğrencinin kariyerlerini sosyal ağlar çerçevesinde inceleyen Abdullah Karaarslan, konumuz açısından önemli bilgiler sunmaktadır. Bu öğrencilerden Bâkî (ö. 1600), Hoca Sadeddîn Efendi (ö. 1599), Nev'î Efendi (ö. 1599), Remzîzâde (ö. 1597-98) ve Hüsrevzâde (ö. 1592) gibi isimler mevâlî sınıfına dahil olurken Mecdî Mehmed Efendi (ö. 1590), Vâlihî (ö. 1600), Muhyî, Câmî (ö. 1588-89) ve Cevrî gibi isimlerse kasabât kadılığına yönelmiştir. Osmanlı ilmiye sınıfında belirli yerlere gelen bu kişilerin farklı kariyerlere sahip olması mülâzemet, tarikat, akrabalık ve arkadaşlık bağı gibi çeşitli sosyal ağlarla açıklanmaktadır. Karamanî Mehmed Efendi'nin edebiyat sınıfında bulunan bu öğrencilerin XVI. yüzyılda önemli bir edebiyat ağı -network- oluşturduğu söylenmektedir⁵³ (2019, s. 1-5).

Bahsi geçen örneğe benzer şekilde XVI. yüzyılın en önemli âlimlerinden Taşköprülüzâde Ahmed Efendi'nin de talebelerinin bir kısmının şair olması dikkat çekmektedir. Bu isimlerden bazıları Hızrî mahlaslı Hızır Çelebi (ö. 1547-48), Fevrî mahlasıyla meşhur Ahmed b. Abdullah (ö. 1571) ve tezkire müellifi Âşık Çelebi'dir (Arıcı ve Arıkan, 2020, s. 48-50). Osmanlı döneminde hoca-talebe ilişkileri başka bir yönüyle edebiyat ilişkilerinin de oluşmasına zemin hazırlamış; bu açıdan talebelerin şiirle ilgilenmesinde bir sakınca görülmemiştir. Hatta bu örneklerin sayıca fazla olması bir teşvik durumunun olduğunu da düşündürmektedir.

⁵³ Söz konusu çalışmada dönemin âlimleri arasındaki bağlar sosyal ağ analizi yöntemiyle tartışılmış ve UCINET programı yardımıyla görselleştirilmiştir.

XVI. yüzyıl âlim-şairlerinden Molla Mehmed Mâsûm Efendi (ö. 1601) 1598 yılında Tırhala kadısı iken haksız yere azledilmesi üzerine dönemin etkili isimlerinden Hoca Sâdeddin Efendi (ö. 1599) ile çeşitli açılardan münasebeti olan kırk bir üst düzey âlim ve şeyh onun göreve iade edilmesi için arzuhal yazmıştır⁵⁴ (Örs ve Öztürk, 2021). Molla Mâsûm'un göreve iadesi münasebetiyle ulemanın bir konu etrafında birleşmesi ve bunu sultana iletmesi dönemin ilişki ağları açısından ilginç bilgiler sunmaktadır. Nitekim içerik bakımından birbirine benzeyen bu arzuhaller Hoca Sâdeddin Efendi öncülüğünde yazdırılmış; III. Murad'ın (salt. 1574-1595) şeyhi Mehmed Dâğî (ö. 1612) tarafından dönemin padişahına iletmek üzere Safiye Sultan'a (ö. 1619) sunulmuştur (Örs ve Öztürk 2021, s. 776-777). Bu yönüyle de dönemin âlimleri, mutasavvıfları ve saray nüfuzu arasında kurulan çok yönlü ilişkileri resmetmektedir.

Şairler arasında kurulan çeşitli yakınlık ve münasebetler, şüara tezkirelerinde üzerinde en çok durulan konular arasındadır. Bu durum şairlerin kimliğini belirlemesinin yanı sıra onların sosyal, kültürel çevresini ve statüsünü daha açık bir şekilde ortaya koymayı amaçlamaktadır (Tolasa, 2002, s. 285). Burada özellikle Âşık Çelebi ve Kınalızâde Hasan Çelebi olmak üzere iki tezkire müellifinin öne çıktığını söylemek gerekir. Nitekim bu iki tezkire yazarı şairlerin aile ve arkadaşlık münasebetlerinin yanı sıra ilmiye etrafında kurdukları ilişkilere dair oldukça detaylı bilgiler vermektedir. Her iki müellifin de ilmiye sınıfına mensup olması ve ilmiye ailesinden gelmesi bu duruma imkân sağlamıştır. Bunların yanında şüara tezkirelerinde şairler arasındaki ilişki ve münasebetleri takip edebildiğimiz en önemli alanlar “müşâare, mülâtefe, mutâyebe, muhâcât, münâzara, mûhâvere” gibi kelimelerle ifade edilen şairler arasındaki etkileşimlerdir (Tolasa, 2002, s. 289). Bu anlamda şairler arasındaki şiirleşme, latifeleşme, atışma ve münakaşalar ilişkilerin ortaya çıktığı en önemli alanlardır. Buna dair örneklerle de şüara tezkireleri başta olmak üzere dönemin diğer kaynaklarından ulaşmak mümkündür⁵⁵.

Şairler arasındaki ilişki ve münasebetleri en çok konu edinen tezkire müelliflerinden birisi Âşık Çelebi'dir. Mesela dönemin ilim adamlarıyla önemli ilişkiler kuran

⁵⁴ Söz konusu arzuhallerin metinleri ve ayrıntılı incelemesi için bkz. (Örs ve Öztürk, 2021).

⁵⁵ Âlim-şairlerin kendi aralarında şiirleşmesiyle ilgili örnekler “Âlim-Şairlerin Aralarında Şiirleşmesi” başlığında detaylı olarak incelenmektedir.

Taşlıcalı Yahya'dan (ö. 1582) söz ederken hem âlim-şairlerin bir araya gelmesinden hem de kurulan ilişkilerden söz etmektedir:

Müftî-i asr Kemâl Paşa-zâde-i merhûm ve kazî-'asker-i vakt Muhyî'd-dîn Çelebi el-Fenârî ve Kadrî Çelebi ve İskender Çelebi zemânenün yegâneleri ve İshâk Çelebi ve Nihâlî Ca'fer Çelebi ve Hâfız-ı 'Acem ve sâ'ir fuzalânun ferzâneleri cem olup gûne gûne sohbetler ü bess-i faziletler ve neşr-i ma'rifetler olurdu. (2010, s. 675)

Bu alıntıya göre Osmanlı'nın öne çıkan simalarından Kemal Paşazâde (ö. 1534), Muhyiddin Çelebi (ö. 1548), Kadrî Çelebi (ö. 1551[?]) ve İskender Çelebi (ö. 1535) gibi isimlerin diğer âlim-şairlerle bir araya geldikleri ve çeşitli konularda sohbetler ettikleri anlaşılmaktadır. Hatta ilerleyen kısımlarda burada çeşitli şiirlerin de okunduğu ve bunlar üzerine müzakereler edildiği söylenmektedir. Bunun yanında söz konusu mecliste Taşlıcalı Yahya ile Hayalî (ö. 1556-57) ile arasında bir uzun yıllar sürecek bir çekişmenin de başladığı bilinmektedir. Dolayısıyla ilim adamları ve şairler arasında tertip edilen meclisler çeşitli ilişkilerin başlamasına vesile olduğu gibi şairler arasındaki atışma ve çekişmelere de sahne olabilmektedir. Başka bir yönüyle bu çekişmeler yeni şiirlerin yazılmasına vesile olabildiği gibi edebî eleştiri ortamının oluşmasına da zemin hazırlamaktadır.

Âlim-şairlerin kendi aralarındaki münasebetleri en çok konu edinen müelliflerden bir diğeri Kınalızâde Hasan Çelebi'dir. Aynı zamanda önemli bir ilmiye ailesinden gelen Hasan Çelebi'nin yakın çevresi ve arkadaşlık ilişkileri de bu yönde gelişmiştir. Buna göre Hasan Çelebi'nin arkadaş çevresi de çoğunlukla âlimler ve şairlerden oluşmaktadır. Tezkiresinde verdiği bilgilerden hareketle yakın arkadaşlarının Bekâyî (ö. 1607), Kefeli Hüseyin Çelebi (ö. 1601[?]), Kefeli Hüseyin Çelebi'nin oğlu Ahmed Çelebi (1563), Şeyhî (1585[?]), Bursalı Subhî (XVI. yy.), Ömer Bey (ö. 1596-97), Muzaffer Ayânî Efendi (ö. 1611), Mehmed Emin (XVI. yy.), Ebussuûd Efendi'nin oğlu Mehmed (XVI. yy.) ve Monlâ Çelebi (XVI. yy) olduğu anlaşılmaktadır (Sungurhan, 2013).

Kınalızâde Hasan Çelebi, XVI. yüzyıl şairlerinden Refikî'nin (ö. 1533-34) Kemal Paşazâde (ö. 1534) ile olan arkadaşlık ilişkisine şu şekilde değinmektedir:

Merhûm u magfûrûn-leh Kemâl Paşazâde Edirne'de Dârü'l-hadîs ve Sultân Bâyezîd'de müderris iken mezbûr dahî mütevellî olmak takrîbi ile sülûk-ı vâdî-i şâ'ire ve musâhabetde Monlânun hem-tarîk ü hem-refîki olup ol kehf-i enâm ve kıdve-i imâmun yâr-ı gâr ve [sıdk]-ı siddîki ve gâyetde habîb ü şefîki idi. (2017, s. 389)

Buna göre aynı kurumlarda çalışan ve Kemal Paşazâde'ye yol arkadaşı olan Refikî'nin her zaman onun yanında bulunduğu seçkin kelimelerle ifade edilmektedir. Görev yapılan yerler sebebiyle ilmiye çevresinde bir arkadaşlık ilişkisi göze çarpmaktadır.

Tezkirelerde “muâsır” (aynı devirde yaşayan) ve “muâşir” (birlikte yaşayıp iyi geçinen) kelimeleri âlim-şairler arasında kurulan münasebetler çerçevesinde dile getirilmektedir. Kınalızâde bu anlamda Germiyanlı Mollâ İzârî'yle (ö. 1496) ilgili bilgi verirken Şeyhî (ö. 1429'dan sonra) ve Molla Lutfî (ö. 1495) ile yakınlığını şu şekilde zikretmektedir: “Nâzım-ı *Hüsrev ü Şîrîn* olan Şeyhî-i sihr-âferînün hemşirezâdesidür. Monlâ Lutfî ile mu'âsır u mu'âşir olup biribiriyle mutâyeye vü latîfesi barışur idi.” (2017, s. 551). Böylece İzârî'nin Şeyhî ile akraba olduğu ve Molla Lutfî ile çeşitli açılardan münasebetler kurduğu ve şiirleştigi anlaşılmaktadır. Benzer şekilde Amrî mahlasıyla şiirler yazan âlim-şair Abdülkerim Efendi'nin (ö. 1523-24[?]) İshak Çelebi'yle (ö. 1538) kurduğu ünsiyet “Merhûm İshak Çelebi ile musâhib ü mu'âşir ve biribiriyle ‘ıyş u ‘işrete mübâşir idi.” (Kınalızâde, 2017, s. 618) sözleriyle dile getirilmektedir. Bu minvalde Amrî'nin dönemin başka bir âlim-şairi olan İshak Çelebi ile “sohbet arkadaşı olduğu” ve “birlikte yaşayıp iyi geçindiği”, hatta “eğlence hayatına da birlikte giriştikleri” söylenmektedir.

Hoca-talebe ilişkisinin şairlerin sosyal ve meslekî hayatında ne kadar önemli olduğu İshak Çelebi ile öğrenci Zemînî (ö. 1552) arasındaki bağdan anlamak mümkündür. Âşık Çelebi'nin verdiği bilgilere göre İshak Çelebi öğrencisi Zemînî'yi ilim yolculuğunda büyük bir gayretle desteklemiş fakat hocası öldükten sonra Zemînî ilim yolundan ayrılıp askerlik mesleğine geçmiştir:

Merhûm zemânında Zemînî ‘ilme tâlip olup merhûm anı tâb-ı teb-i cehâletden ya'nî gölgeden ve güneşden sakınup himmet ü inâyeti üstine sâye-güster idi. Ol fevt olduktan sonra Zemînî tarîk-i ‘ilmden ra'bet idüp tarîk-i sipâha ragbet gösterdi. (2010, s. 581)

Dolayısıyla şairlerin eğitim hayatında kurdukları ilişkiler onların meslek tercihlerinde de etkili olmuştur.

Şuara tezkirelerinde kadın şairlerin aralarında kurdukları yakınlıklar da konu edilmektedir. Çoğunlukla ilmiye ailesinde yetişen kadın şairler, dönemin ilim, kültür ve edebiyat muhitlerinde bulunmuşlardır. Mesela XV. yüzyılın iki meşhur kadın şairi olan Zeyneb Hatun (ö. 1474-75) ile Mihrî (ö. 1514-15) arasındaki ilişki şu şekilde dile

getirilmektedir: “Mihri ile musâhib ü mu’âsır ve aralarında sâgar-ı mutâyebe vü müşâ’are dâ’ir olup miyânlarında Hammâmenâme tâ’ir olmagla çok letâ’if zâhir olmuştur.” (Kınalızâde, 2017, s. 408). Diğer örneklerle benzer şekilde “musâhib” ve “muâsır” kelimelerine yer veren tezkire yazarı, kadın şairlerin de aralarında şiirleştiklerini ve latifeleştiklerini söylemektedir.

XVI. yüzyılın önemli âlim-şairlerinden olan ve kazaskerlik makamına kadar yükselen Vusûlî Mehmed Efendi’nin (ö. 1590) dönemin başka bir kadın şairi olan Hubbî Ayşe’nin (ö. 1590[?]) damadı olması da tezkirelerde konu edilmektedir:

Ba’dehû musâhibeleri olan Hubbî Kadının duhterinün ahterini almagla cümle-i ihtisâsları mü’ekked ve kusûr-ı bî-kusûr-ı ihlâsları müşeyyed olup devlet ü ‘izzet gibi rikâb-ı sa’âdet-intisâblarından ayrılmaz ve baht u nusret misâli kendüyi bir ân cenâb-ı celâlet-nisâbdan cüdâ kılmaz idi. (Kınalızâde, 2017, s. 903)

Söz konusu alıntıya göre Vusûlî’nin Hubbî’nin kızıyla evlenmesi ile önünün açılması ve değer görmesi arasında ilişki kurulmaktadır. Nitekim Beşiktaşlı Yahyâ Efendi’nin (ö. 1571) torunu olan ve nüfuzlu bir kişi olan Hubbî Hatun’un eşinin de II. Selim’e (salt. 1566-1574) hocalık yapan Şemseddîn Çelebi (ö. 1550) olduğu bilinmektedir. Bu sebeple Hubbî’nin kızıyla evlendikten sonra İstanbul kadılığına kadar yükselen Vusûlî Mehmed Efendi, “Hubbî Mollası” olarak da anılmaktadır (Uzun, 1998, s. 265). Dolayısıyla bu örnekte ilmiye sınıfı etrafında saray, evlilik ilişkileri ve kadın şairlerin de dâhil olduğu dikkat çekici bir ilişki ağı ortaya çıkmaktadır.

İlmiye etrafında teşekkül eden ilişkilerin bir kısmı mülâzemet sistemi vesilesiyle olmuştur. Daha önce detaylı bir şekilde bahsedildiği üzere mülâzemet, medrese mezunlarının müderrislik ve kadılık almak için sıra beklemeleri, bu arada meslekî tecrübe kazanmaları ve belirli kontenjanlardan istifade ederek göreve başlamalarını ifade etmek amacıyla kullanılmaktadır (İpşirli, 2021, s. 365). Mesela XVI. yüzyıl âlim-şairlerinden Nihâlî’nin (ö. 1542) Müeyyedzâde Abdurrahman Efendi’den mülâzım olması ama hicve düşkünlüğü sebebiyle görevlerinde çok fazla yükselemediği Âşık Çelebi tarafından şu şekilde açıklanmaktadır:

Merhûm Ca’fer Çelebi, Mahmûd Paşa müderrisi Tâcî-zâde Ca’fer Çelebi’den Sahn’a Mü’eyyed-zâde’ye varup Edirne kâzısı oldukda mülâzım olur. Ammâ tab’ı bi’t-tab’ hezle mâ’il olmagın vüzerâyı ve kâzî-’askerleri husûsan şâ’irleri vü hünerverleri müfredât u mukatta’ât ve kasâ’id ü mürabba’ât ile hicv etmegi ‘âdet idündügi sebebdan mebgûz-ı e’âlî vü e’âzım olur. (2010, s. 906)

Bu minvalde Nihâlî her ne kadar önemli kişilerin yanında bulunup onlardan mülâzım olsa da hicve düşkünlüğü sebebiyle yüksek makamlardaki kişilerin nefretinden kaçamamıştır. Bu sebeple yeni ilişkiler geliştirmek üzere Mihaloğlu Mehmed Bey'in yanına gidip onun "musahibi olduğu" da zikredilmektedir (Âşık Çelebi, 2010, s. 906-907).

Dönemin başka bir âlim-şairi olan Cefâyî'nin (ö. 1543) Şeyhülislam Sâdî Çelebi'yle (ö. 1539) ve Fenârîzâde Muhyiddin Çelebi'yle (ö. 1548) kurduğu ilişkiler ve saray hocalığından mülâzım olması şu şekilde anlatılmaktadır:

Merhûm Sa'dî Çelebi Efendi İstanbul kâdîsı oldukda niyâbet ü kitâbetin ve kâzî'asker merhûm Muhyî'd-dîn Çelebi'nün çok hidmetin iderdi. Edirne'de olan sarây hâceliğinden mülâzım oldukdan sonra tarîk-i kazâyâ 'âzim olup Rûmili'nde niçe şehre kâdî vü hâkim olmuş idi. (Kınalızâde, 2017, s. 265)

Buna göre Cefâyî'nin Sadî Çelebi ve Muhyiddin Çelebi'ye kâtiplik yapıp onların hizmetinde bulunduğu, daha sonra saray hocalığında mülâzım olduğu ve Rumeli'nin çeşitli şehirlerinde kadı olarak görev yaptığı söylenmektedir. Dolayısıyla dönemin öne çıkan uleması ile kurduğu münasebetler onun biyografisinde önemli bir yer edinmektedir.

Mülâzemet ve hoca-talebe ilişkisi bağlamında en çok bahsi geçen kişilerden birisi XVI. yüzyılın önemli şahsiyetlerinden Şeyhülislam Ebüssuûd Efendi'dir (ö. 1574). Âlim-şairler arasında ondan ders alan, onun hizmetinde bulunan ve ondan mülâzım olan kişiler özellikle zikredilmektedir. Mesela XVI. yüzyıl âlim-şairlerinden olan ve Mekke kadılığına kadar yükselen Abdullah Bahâyî Efendi'nin (ö. 1587) Ebüssuûd Efendi'den mülâzım olması ve onun himmetlerinden faydalanması şu şekilde zikredilmektedir:

Şeyhü'l-islâm üstâdî ve üstâdü'l-enâm merhûm Ebu's-su'ûd Efendi'den mülâzım olup ezeli âstân-ı me'âlî-nizâmlarına ihtisâs-ı tâmm ve kurbet-i mâ-lâ-keâmı olmanın merhûm-ı merkûmun yanında nihâyet-i mertebede mer'î vü makbûl ve zimâm-ı musâlih ü mühimmâtı kef-i pür-kifâyetine mufevvaz u mevkûl idi. (Kınalızâde, 2017, s. 242)

Bu sebeple önemli birinden mülâzım olmak, ilişki ağlarının en mühim aşamalarından birini teşkil etmekte ve görevde yükselebilenin önünü açmaktadır.

XVI. yüzyıl âlim-şairlerinden olan ve önemli yerlerde kadılık ve müderrislik görevlerinde bulunan Kâtibzâde Zeynî Efendi'nin (ö. 1602) ilişkiler ağı da oldukça

dikkat çekicidir. Şuara tezkirelerinde babasının veziriazamlarla olan sıkı ilişkisi ile görevde yükselmesi arasında bağlantı kurulmaktadır. Buna göre Kınalızâde, Zeynî'nin Mahmut Paşa Medresesi ile Kalenderhane Medresesi'nde görev yapmasını bu ilişki ağlarına bağlamaktadır:

Lâlâ Mustafâ Paşayla babasının hukûk-ı sâbıkası olmağla bagteten Mahmûd Paşa medresesin ihsân itdükde [sâ'ir] tullâb ol vezîr-i kâmyâba gulüvv idüp hayli güft ü gû itmişler idi.... 'Osmân Paşa Hazretleri müdebbir-i Devlet-i 'Osmâniyân oldukda şerâ'it-i hukûk-ı sâbıkayı zâhir ü 'ıyân idüp pâyelik ile Kalenderhâne medresesin ihsân eyledi. (2017, s. 409)

Dolayısıyla ilişki ağlarını kullanarak belirli görevlere gelen kişilerin bu durumları tezkire müelliflerinin gözünden kaçmamıştır.

Gelibolulu Mustafa Âlî de *Künhü'l-Ahbâr* adlı eserinde âlim-şairlerin kendi aralarında kurdukları ilişkilerin yanında kendi arkadaşlık ilişkilerine değinmektedir. *Künhü'l-Ahbâr*'ın tezkire kısmında verdiği bilgilerden hareketle Bâkî (ö. 1600), Rûhî (ö. 1605-6), Rumûzî (XVI. yy.) ve Sırrî (ö. 1582) gibi şairlerle aynı mecliste bulunduğunu açık bir şekilde ifade etmektedir:

Ol esnâlarda ki zümre-i müste'iddândan idük. Mevlânâ Bâkî ve Rûhî ve Rumûzî bir taraftan bu hakîrle Monlâ Sırrî bir cânibden oturup bir meclisde safâlar sürdük ve nevgüftelerimiz okıyup müşâ'areye ragbet gösterdük. (1994, s. 308)

Dolayısıyla Gelibolulu Mustafa Âlî yakın arkadaşlıkları ve çevresiyle ilgili eserinde önemli bilgiler verebilmektedir. Bu örnekte olduğu gibi dönemin şairleriyle bir araya gelip “mecliste eğlendiği” ve “yeni şiirler söyleyerek şiirleştikleri” anlaşılmaktadır. Bunun yanında dönemin önemli âlimlerinden Kınalızâde Ali Çelebi'yle (ö. 1572) de bir araya geldiklerinden, hatta Ali Çelebi *Ahlâk-ı Alâ'î* adlı eserini yazmakla meşgul olduğu sıralarda ilmî konularda müzakere ettiklerinden ve eserleriyle alakalı konuştuklarından söz etmektedir (1994, s. 245). Bunların yanında Gelibolulu Âlî diğer âlim-şairlerin ilişkileriyle alakalı da kısa bilgiler verebilmektedir. Resmî görevlerde bulunmasının getirdiği imkânlardan faydalanan Mustafa Âlî, eserinde tanıma fırsatı bulduğu ilmiye, kalemiye ve askeriye mensubu yüksek rütbeli birçok kişiyle yaptığı görüşmelere de yer vermekte ve bunları eserinde kullanmaktadır (İhsanoğlu, 2020, s. 23).

Yukarıdaki misallerde görüldüğü üzere âlim-şairlerin ilişki ağları onların meslekî kariyerleri ve ilim yolculuklarında önemli bir role sahiptir. İlişki ağlarının en yakın

tanığı olan tezkire yazarları, bu konuya sıklıkla temas etmiş, şairleri tanıtırken önemli bir özellik olarak onların sosyal ve kültürel çevresi hakkında bilgi vermişlerdir. Bu anlamda ilmiye aileleri başta olmak üzere aile ve akraba ilişkileri, arkadaşlık bağları, hoca-talebe ilişkisi, mülâzemet sistemi, edebiyat ve kültür muhitleri, tasavvuf ve tarikat ilişkileri etrafında kurulan sosyal ve kültürel ağlar âlim-şairi çok yönlü olarak tanımamıza imkân sağlamaktadır. Burada özellikle ilmiye sınıfı etrafında kurulan ilişki ağları üzerinde durulmuş ve söz konusu ağların âlim-şairin çok yönlü kimliğini ortaya çıkaran özelliklerle sıkı bir irtibatı olduğu anlaşılmıştır.

2.6. Divan Tertip Etmesi

Klasik Türk edebiyatında şairlerin şiirlerini bir araya getirdiği eserlere “divan” denmektedir. Bazı istisnalar dışarıda tutulursa bir divan, şairin hayatının hangi döneminde yazılmış olursa olsun, genellikle kronolojik bir ayırım gözetmeden bütün şiirlerini toplayan, daha sonra yazdıklarını da içine alan tek bir eser durumundadır (Akün, 2014, s. 53). Klasik usule göre düzenlenmiş ve tertip edilmiş divanlara “müretteb divan” denirken yarım kalmış ve klasik tertibe göre çok eksiği bulunanlara “divançe” adı verilmektedir (Horata, 2012, s. 21). Şairlerin genellikle sanat hayatının olgunluk döneminde bir iz bırakma ve sanatını gösterme amacıyla divan tertip ettikleri söylenebilmektedir. Bir şairin divan tertip etmesinde gelenek tarafından belirlenmiş usuller ve bu usulleri çevreleyen esaslar bulunmaktadır. Buna göre divan tertibinde esas olan şiirlerin kronolojik sırasıyla değil, şekil bakımından yer aldıkları kategoriye göre dizilmesidir. Şiirler kaside, gazel, terki-bend, terci-bend, musammat, rubai, kıta vs. gibi nazım şekilleri ve çeşitlerinin yanında tevhid ve naat gibi bir kısım muhtevaya öncelik tanınan şiirlere göre düzenlenmektedir (Akün, 2014, s. 54). Divanların en önemli kısımlarını oluşturan gazeller ise genellikle alfabetik sıra esas alınarak sıralanmaktadır. Tüm bu hususlar divan konusuyla alakalı genel bilgileri sunmakla birlikte özellikle XIV ve XV. yüzyıl gibi erken dönemlerde divan tertibiyle alakalı bazı istisnaların olduğunu da söylemek gerekir.

Şuara tezkirelerinde şairlerin divan sahibi olup olmadığı “sahib-i divan”, “mükemmel ve müretteb divanı var”, “divan sahibi” gibi ifadelerle açıklanmaktadır. Tezkire müellifleri sadece bu bilgiyle yetinmeyip şairlerin divanlarına dair ayrıntılı bilgiler

verebilmekte, bazen genel birtakım ifadelerle onları değerlendirebilmektedir. Divan sahibi olmak, başlı başına, şairin değerli olduğunu gösteren bir durum değildir. Tezkire yazarları divan sahibi olmasına rağmen bazı şairlerin yeteneklerinin yeterli olmadığını açıkça ifade etmektedir (Tolasa, 2002, s. 312). Âlim-şairlerle ilgili de benzer tutumları sergileyen tezkire müellifleri, ilmiyede önemli bir yer edinip şiirle ilgilenen kişiler üzerinde durmaktadır. Bunlardan bir kısmının şiirleri sadece mecmualarda yer alırken bir kısmının da divan tertip edecek dereceye ulaşması oldukça önemlidir. Ayrıca Fuzûlî (ö. 1556) gibi bazı çok yönlü âlim-şairlerin Arapça, Farsça ve Türkçe gibi üç dilde divan tertip ettiğini de burada zikretmek gerekir.

Bu bölümde özellikle âlim-şairlerin divan tertip etme durumu üzerinde durulacak ve çalışmamızdaki âlim-şair listesinden hareketle onların divan tertip etme oranları grafik yardımıyla sunulacaktır. Bu çerçevede âlim-şairlerin divan tertip etme durumuyla alakalı şöyle bir tablo ortaya çıkmaktadır:

Tablo 6: Âlim-Şairlerin Divan Tertip Etme Durumu⁵⁶

Divan Durumu	Sayısı	Oranı
Divan sahibi	56	%14
Divanı var ama günümüze ulaşmamış	37	%9
Divan tertip etmeyen	310	%77
Toplam	403	%100

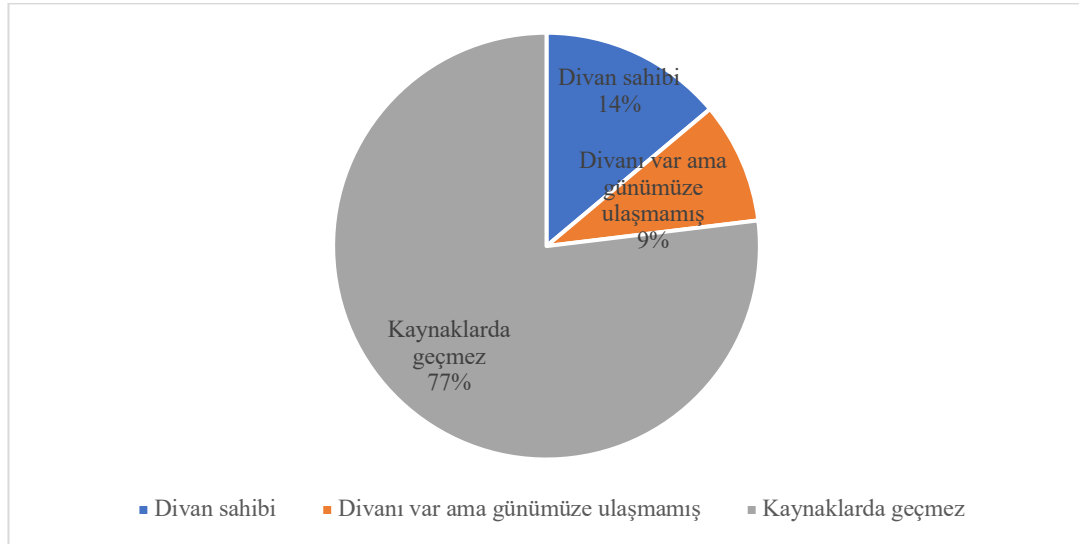
Söz konusu tablodan hareketle 403 âlim-şairden 56'sının divan sahibi olduğu, 37'sinin ise divan sahibi olmasına rağmen eserinin günümüze ulaşmadığı veya günümüzde bulunamadığı anlaşılmaktadır. Burada tezkirelerde bir şairin divan sahibi olduğu zikredilmesine rağmen günümüzde yazma eser kütüphanelerinin muhtelif yerlerinde veya çeşitli sebeplerle gün yüzüne çıkmamış divanlardan söz edilmektedir. Bu iki sayıyı bir arada değerlendirdiğimizde âlim-şairlerin 93'ünün %23 oranla divan sahibi olduğu; buna karşın 310'unun %77 oranla divan sahibi olmadığı söylenebilmektedir.

⁵⁶ Âlim-şairlerin divan tertip etme durumunu gösteren bu tablo elimizdeki çalışmadan hareketle hazırlanmıştır. Tezkirelerde divan sahibi olduğu söylendiği hâlde günümüzde divanlarına ulaşamayan şairler “Divanı var ama günümüze ulaşmamış” şeklinde belirtilmiştir. Bunun yanında şiir yazmasına rağmen divan tertip etmeyen veya divan tertip ettiğine dair kaynaklarda bilgi verilmeyen şairler “Divan tertip etmeyen” sütununda verilmiştir.

Mesela XVI. yüzyılın âlim-şairlerinden Abdülvâsî Çelebi (ö. 1538), Mehmed Gülâmî Efendi (ö. 1544), Kadı Nurullâh Efendi (ö. 1552-53) ve Senâî Mehmed Efendi (ö. 1562-63) gibi isimlerin tezkirelerde divan tertip ettiğine dair bilgiler olsa da günümüzde ulaşılamamaktadır. Bunun yanında Remzî (ö. 1547-48), Hekimzâde Subhî (ö. 1548-49), (Hicrî) Kara Çelebi (ö. 1556-57) ve Necmeddîn Efendi (ö. 1570) gibi bazı âlim-şairlerin de şiir yazdığı ama bunların daha çok mecmualarda yer aldığı söylenebilmektedir.

Âlim-şairlerin divan tertip etme durumunu bütünlüklü bir şekilde grafik üzerinde de görmek mümkündür:

Şekil 4: Âlim-Şairlerin Divan Tertip Etme Oranı

Âlim-şairlerin divan sahibi olma durumunu M. Fatih Köksal ve Gıyasi Babaarslan'ın divanların yüzyıllara göre dağılımıyla alakalı hazırladıkları tablo çerçevesinde yorumlamak mümkündür⁵⁷. TEİS'e göre hazırlanan bu çalışmada başlangıçtan XV. yüzyıla kadar 383 divan şairinden 91'i %23,76 oranla divan sahibidir. Ayrıca XVI. yüzyıldaki 1339 divan şairinden 192'si %14,34 oranla divan sahibidir (2017, s. 57).

⁵⁷ Cumhuriyet döneminde yapılan divan neşri çalışmalarını esas alan bu makaledeki tablo Türk Edebiyatı İsimler Sözlüğü'nden (TEİS) hareketle hazırlanmıştır. Söz konusu sayılar genel tabloyu yansıtmaya rağmen biyografi maddelerinin içeriğine göre sayılarda göreceli değişimler olabilir. TEİS'te madde olarak girilen tüm isimlerin şair olmadığı, bazı mensur eser sahibi müelliflerin de bu sayıya dahil edildiği düşünülürse bu sayılara ihtiyatla yaklaşmak gerektiği söylenmelidir (Köksal ve Babaarslan, 2017, s. 56-57).

Dolayısıyla çalışmamızdaki tablo ile bu sayıları mukayese ettiğimizde âlim-şairlerin divan sahibi olma durumu XV. yüzyıldaki bütün şairlerin oranına yakinken XVI. yüzyıldaki orandan oldukça yüksek olduğu yorumu yapılabilmektedir.

Âlim-şairlerin meslekî özelliklerine göre divan tertip etme konusuna yakından baktığımızda şöyle bir tabloya ulaşmak mümkündür:

Tablo 7: Meslekî Özelliklerine Göre Âlim-Şairlerin Divan Tertip Etme Durumu

Meslek	Âlim-Şair Sayısı	Divan Sahibi	Birbirine Oranı
Kadı	122	24	%19,67
Müderriş	120	26	%21,66
Kadı ve Müderriş (İki görevde de bulunan)	97	22	%22,68
Kazasker	13	7	%53,84
Şeyhülislam	11	3	%27,27
Diğer (Danışment, imam, vaiz, çok yönlü âlim vs.)	40	11	%27,5
Toplam	403	93	-

Divan sahibi olan âlim-şairleri detaylı olarak incelediğimizde -müstakil olarak- kadılık yapmış 122 âlim-şairden 24'ü ve -müstakil olarak- müderrişlik yapmış 120 âlim-şairden 26'sı divan sahibidir. Müderrişlik ve kadılık mesleğinin her ikisini de yapmış 97 âlim-şairden ise 22'si divan sahibidir. Bu açıdan divan sahibi olma durumunun kadılarda %19,67, müderrişlerde %21,66, her iki mesleği de icra edenlerde %22,68 oranında olduğu anlaşılmaktadır. Böylece kadılık ve müderrişlik meslekleri arasında divan sahibi olması açısından önemli bir fark söz konusu değildir. Buna rağmen kazaskerlik makamına erişmiş 13 âlim-şairden 7'sinin %53,84 ile divan sahibi olması oldukça yüksek bir orandır. Bunlar arasından Ahmed Paşa (ö. 1496-97), Tâcîzâde Cafer Çelebi (ö. 1515) ve Bâkî (ö. 1600) gibi isimlerin divanı günümüze ulaşmışken Abdülvâsî Çelebi (ö. 1538), Kınalîzâde Ali Çelebi (ö. 1572), Mirzâ Mahdûm (ö. 1587) ve Vüsûlî Mehmed Efendi (ö. 1590) gibi âlim-şairlerin ise kaynaklarda divanı olduğuna dair bilgiler olmasına ama muhtelif sebeplerle günümüze ulaşamamıştır. Bu dönemin 11 şeyhülislam şairinden 3'ünün %27,27 oranla divan sahibi olduğu görülmektedir. Bu isimler ise Kemal Paşazâde (ö. 1534), Fenârîzâde Muhyiddin

Çelebi (ö. 1548) ve Bayramzâde Zekerîyya Efendi'dir (ö. 1592). Bunların dışında kalan danişment, imam, vaiz, müftü ve çok yönlü ilim erbabı olarak zikredebileceğimiz diğer âlim-şairlerde ise oran çok farklı olmamakla birlikte %27,5'tir. Dolayısıyla kadılık ve müderrislik meslekleri arasında divan sahibi olma durumundan önemli bir fark oluşmamasına rağmen bu sınıflar arasında en yüksek oran kazaskerlere aittir.

Divan sahibi olmayan âlim-şairlerin şiirleri de belirli ölçülerde dönemin kültür ve edebiyat muhitlerinde dolaşıma girmiştir. Bu anlamda tezkire müellifleri onların biyografisinden bahsederken şiirlerinden de örnek verebilmektedir. Bunun yanında divan sahibi olmayan âlim-şairlerin şiirlerine daha çok mecmualar vasıtasıyla ulaşmak mümkündür. Mesela (Câmî, Vâhîdî) Muhyiddin Mehmed (ö. 1505), (Kâdirî) İsa Fakîoğlu (ö. 1512), Sa'yî Mustafa (XV. yy.), Hadîdî (ö. 1533-34), Remzî (ö. 1547-48), Hekimzâde Subhî (ö. 1548-49), (Hicrî) Kara Çelebi (ö. 1556-57), (Necmî) Necmeddîn Efendi (ö. 1570), İştibli Hüseyin Sadrî (ö. 1535) ve Sabûhî (XVI. yy.) gibi âlim-şairlerin şiirleri çoğunlukla mecmualarda bulunmaktadır. Dolayısıyla mecmualar şairlerin belli başlı şiirlerini günümüze taşıması bakımından önemli birer kaynak niteliğindedir.

Şair tezkirelerinde az sayıda da olsa bazı âlim-şairlerin divanlarını ne zaman tertip ettikleriyle ilgili bilgiler verilmektedir. Ayrıca divanın genel muhtevası ve şiirlerin edebî yönüyle ilgili değerlendirmeler de sunulmaktadır. Mesela Âşık Çelebi, Muhyî mahlasıyla şiirler yazan ve Osmanlı dönemi önemli şeyhülislamlarından Muhyiddîn Çelebi'nin (ö. 1548) çoğunlukla nazire yazdığını ve divanını ömrünün sonlarına doğru tertip ettiğini belirtmektedir:

Ammâ çelebilikleri zemânından şi'r dirler ve mu'attal oldukları zemânda mûmâreset dahı iderlerdi. Ekser nazîre söylerlerdi ve bir kafiye vü redîfde yidişer dokuzar beyt gazel dirlerdi. Âhir vaktlerinde tertîb-i dîvân itdiler ve dîbâce ve tevhîd ve na't ile 'unvân itdiler. Eş'ârı râsih ü rasîn ve muhkem ü metîndir. (2010, s. 792)

Söz konusu alıntıda Âşık Çelebi, Muhyî'nin ne zamandır şiirle ilgilendiğinden ve şiirlerinin çoğunlukla nelerden oluştuğundan söz etmektedir. Bunun yanında divanını ömrünün son dönemlerinde tertip ettiğini ve divanına neleri eklediğini de açıklamaktadır. Bunun ardından şiirlerinin edebî yönüyle ilgili değerlendirmeler de yapmaktadır. Böylece şura tezkirelerinde diğer şairlerde olduğu gibi âlim-şairlerin

şairlerini ne zaman tertip ettikleri, divanlarında hangi türlere yer verdikleriyle ilgili bilgiler bulunmaktadır. Bunun yanında şairlerin divanlarında hangi türlerin olduğuyula ilgili bilgiler verilmesinin yanı sıra örnek şiirler ve beyitler paylaşılmaktadır.

Klasik Türk edebiyatının öne çıkan şairlerinden olan Necâtî Bey (ö. 1509) ilmiyede resmî bir görev almasa da dönemin meşhur ilim adamlarının meclisinde bulunmuş ve zamanla kendisi de önemli bir ilim ve kültür muhiti oluşturmuştur. Necâtî Bey *Dîvân* 'ını XV. yüzyılın öne çıkan âlimlerinden Müeyyedzâde Abdurrahman Çelebi (ö. 1516) adına tertip etmiştir (Âşık Çelebi, 2010, s. 852). Şuara tezkireleri onun ilmiye sınıfı ile kurduğu ilişkileri ve Müeyyedzâde'nin onu himaye etmesini özellikle zikretmektedir. Bu durumda ulema adına yazılan şiirlerin ve onlar adına tertip edilen divanların olduğu konumuz açısından dikkat çekici bir husustur.

Âlim-şairlerin divan tertip etme durumuna yakından bakıldığında XV ve XVI. yüzyıldaki âlim-şairlerin %23 oranla divan tertip ettiği görülmektedir. Bu oranı Köksal ve Babaarslan'ın çalışmasıyla karşılaştırdığımızda özellikle XVI. yüzyıldaki bütün divan şairlerinin divan tertip etme oranı olan %14,34'ten yüksek olduğu anlaşılmaktadır. Divan sahibi olan âlim-şairlerin detaylarına baktığımızda ise kadılık ve müderrislik mesleklerini yapan şairler arasında önemli bir fark olmadığı; buna rağmen kazaskerlik yapmış şairler arasında bu oranın %53,84 ile oldukça yüksek olduğu söylenebilmektedir. Dolayısıyla âlim-şairlerin şiirlerini toplaması hususunu değerlendirdiğimizde %23'ünün şiirlerini divan adı altında toplayabildiği, diğerlerinin ise bu konuda muvaffak olamadığı görülmektedir. Onların şiirleri ise şuara tezkireleri, dönemin diğer kaynakları ve çoğunlukla şiir mecmuaları aracılığıyla günümüze ulaşabilmiştir.

2.7. Âlim-Şairleri Tanımlayan İfadelerin Değerlendirilmesi

Âlim-şairlerin tanımlanması ile şuara tezkirelerinde onları tanımamıza ve diğer şairlerden ayırt etmemize yardımcı olan ifade ve ibareler kastedilmektedir. XVI. yüzyıl şuara tezkirelerinde âlim-şairlerle ilgili bilgiler verilirken onların sosyal ve meslekî statüsüne göre tanıtımıyla alakalı dikkat çeken unsurlar bulunmaktadır. Âlim-şairlerin sosyal statüsü ve mesleklerindeki payelerine göre onlar için söylenen övgü ve saygı dolu ifadeler artmış; onları tanımlayan ve açıklayan belli başlı ibare ve terimlere

başvurulmuştur. Âlim-şairleri tanımlayan ifadelerin bir kısmı onların özelliklerinin anlatıldığı ilgili bölümlerde farklı yönleriyle incelenmiştir. Burada söz konusu ifade ve ibareleri bir bütün olarak görmek ve onları değerlendirmek amaçlanmaktadır. Bu anlamda şuara tezkirelerinde ilmiye sınıfından yetişen şairleri ayırt etmemize yardımcı olan ve onları niteleyen ifade ve terimlerin neler olduğu dikkat çekici bir konudur.

XVI. yüzyıl şuara tezkireleri ve Gelibolulu Mustafa Âlî'nin *Künhü'l-Ahbâr* adlı eserinin tezkire kısmına bakıldığında, iki tezkire yazarının ilmiye sınıfındaki şairlere ayrı bir bölüm ayırdığı görülmektedir. Buna göre dönemin ilk şuara tezkirelerinden Sehî Bey'in *Heşt-Bihîşt* adlı eserinde "4. Tabaka", Bağdatlı Ahdî'nin *Gülşen-i Şu'ârâ* adlı eserinde ise "2. Ravza" hususi olarak âlim-şairlere ayrılmıştır. Diğer tezkire müellifleri her ne kadar böyle bir ayrıma gitmeseler de âlim-şairlerle ilgili kısımlarda belli başlı ifadelerle başvurmuşlar; onların eğitim hayatı, mülâzemet süreci, meslekî özellikleriyle alakalı bilgiler vermişlerdir. Özellikle Âşık Çelebi ve Kınalızâde Hasan Çelebi'nin âlim-şairlerle ilgili daha özenli bir dil kullandığı, onları tanıtırken ayrıntılara yer verdiği ve seçtikleri kelimelerin muhteviyatına dikkat ettiği söylenebilmektedir. Bu durumun sebepleri arasında söz konusu iki müellifin de ilmiye sınıfına mensup olması, ulema ailesinde yetişmesi ve diğer tezkirelere benzememe arzusu taşıdıkları gibi etkenler bulunmaktadır.

Osmanlı sosyal hayatında ilmiye sınıfıyla alakalı kullanılan belli başlı lakaplar ve kalıp ifadeler bulunmaktadır. Bu anlamda söz konusu lakaplar âlim-şairlerin ilk etapta tanımamıza yardımcı olan ifadeler arasındadır. Osmanlı'da medrese çıkışlı ulema, isimlerinin başına "Mevlânâ" ünvanını, isimlerinin sonuna ise "Efendî" sanını almışlardır. Bunun yanında imam, hatip, vaiz gibi görevlilerin isimlerinin sonuna da "Halife", "Molla" ve "Fakîh" gibi lakaplar eklenmiştir (Beyazıt, 2014, s. 98). Tezkire müellifleri de tanıtacakları şairin asıl ismine yer verirken bu gibi lakap ve ibarelerden faydalanmışlardır. Bu anlamda şairlerin gerçek hayattaki kimliklerini eserlerinde göz ardı etmeleri mümkün değildir.

İlmiye ailesinden yetişen âlim-şairlerin ailelerine dair nispetleri de tezkirelerde sıklıkla kullanılmıştır. Osmanlı ulemasının bu çerçevede lakaplarına bakıldığında "Fenârîzâde, Çivîzâde, Dürrîzâde, Arabzâde" gibi aileye nispetlerinin ön plana çıktığı görülmektedir (İpşirli, 2003, s. 67). Ayrıca tezkirelerde görülen "molla-zâde" ifadesi

de baba veya dedesinden birinin ilmiyeye mensup bir kişi olduğuna işaret etmektedir. Böylece hem aile ilişkileri hem de mesleki özellikleri bakımından âlim-şairleri ayıran lakap ve ifadeler tahmin edilebilmektedir.

şuara tezkirelerinden hareketle âlim-şairleri tanımlayan bazı ifade ve sözleri ekli tablo çerçevesinde bütünlüklü bir şekilde incelemek mümkündür:

Tablo 8: Âlim-şairleri Tanımlayan İfadeler

Âlim-şairlerle İlgili İfadeler	rnek şair	Kaynak
“Cem-i fünûn itmek”	Kemal Paşazâde	Latîfi, 2000, s. 159
“Ehl-i ‘ilm tayifesinden”	Ziy’i	Latîfi, 2000, s. 371
“Ehl-i ilmdendür”	Hace Fakih-i Karamanî	Sehî Bey, 2017, s. 84
“İfde-i ‘ulma mdvim olmak”	Cafer elebi	Kınalızde, 2017, s. 259
“Kuzt tayifesinden”	Nr	Mustafa l, 1994, s. 147
“Kuztun şnlularından”	Zeyrekzde n	Beyn, 2017, s. 32
“Mevl-i ‘izm zmresinden”	Kınalızde Ali elebi	Bağdatlı Ahd, 2009, s. 56
“Tahsl-i ‘ilm  keml tarinde olmak”	şık elebi	Mustafa l, 1994, s. 312
“Tahsl-i ulma mdvim olmak”	Ahmed elebi	Kınalızde, 2017, s. 178
“Talebe tyifesinden”	Kıyâsî Çelebi	Latîfi, 2000, s. 451
“Tarîk-i ‘ilme sâlik olmak”	‘Ayn	Kınalızâde, 2017, s. 624
“Tarîk-i ‘ilmi aslnca görmek”	md	şık elebi, 2010, s. 367
“Tarîk-i kazâya sâlik olmak”	geh	Kınalızâde, 2017, s. 197
“Ulemâ zümresinden”	Gubârî	Latîfi, 2000, s. 407
“Ulemânun şu‘arsından”	İşhk Çelebi	Latîfi, 2000, s. 171
“Ulûm-ı mtedvileye iştigal itmek”	Trb	şık elebi, 2010, s. 1477
“Ulûm-ı mütedâvileyi tahsîl itmek”	Bezmî	Kınalızâde, 2017, s. 232
“Ulûm-ı resmiyyeyi tahsîl itmek”	Revnâkzâde Mehmed	şık elebi, 2010, s. 1394
“Ulm usliyle tettebbu tme”	Usl	Latîfi, 2000, s. 175
“Ulûmu tertib üzere görmek”	Cihn	Sehî Bey, 2017, s. 155
“Zümre-i kuztdan”	Hâletî	Mustafa l, 1994, s. 206
“Zümre-i mderrisnden”	Kassabzâde Rızy	Bağdatlı Ahdî, 2009, s. 63

Söz konusu ifadeleri toplu bir şekilde değerlendirecek olursak iki temel anlamda kullanıldığı söylenebilmektedir. Birincisi âlim-şairleri meslekî özelliklerinden hareketle belirli bir sınıfa göre tasnif etmektedir. Bu anlamda “ehl-i ilm”, “ulemâ zümresinden”, “zümre-i kuzât” ve “zümre-i müderrisîn” gibi ifadeler dikkat çekmektedir. İkincisi âlim-şairlerin belirli bir eğitim sürecinden geçtiği ve bu eğitim sürecini tamamladığını açıklamak üzere kullanılmaktadır. Buna göre “ulûmu tertîb üzere görmek”, “ulûm-ı mütedâvileyi tahsîl itmek”, “cem-i fûnûn etmek” ve tarîk-i ilme sâlik olmak” gibi ifadeler öne çıkmaktadır. Birinci kısım âlim-şairin ilmiye mensubiyetini daha açık bir şekilde ifade ederken ikinci kısımda bu eğitimleri aldıktan sonra şairlerin farklı bir mesleğe yönelebileceğine de dikkat etmek gerekir. Nitekim daha açık bir şekilde “ilim yolunda olmak” bir mizaç hâline dönüşmüşse ve bu açıdan bir süreklilik anlatılıyorsa çoğunlukla âlim-şairlerden söz edilmektedir.

Tanımlamalarda amaçlara göre farklı ifadelerin kullanıldığı görülmektedir. En sık kullanılan ifadelerden “ehl-i ilm” veya “ulemâ kısmından” gibi tanımlamalar yer yer ayrıntılı açıklamalara da zemin hazırlamaktadır. Buna göre müellif “ulûm-ı resmiyye” ve “ulûm-ı mütedâvile” gibi ifadelerde âlim-şairin hangi ilimleri öğrendiği hakkında daha detaylı bilgiler verebilmektedir. Bunun yanında bazı tanımlamalar “kadı” ve “müderris” gibi ilmiye sınıfının temel aktörlerine gönderme yaparak doğrudan âlim-şairin mesleğini açıklamaktadır. “Tarîk- i ilme sâlik olmak” ve “tahsîl-i ilme tarîkinde olmak” tabirleri ise bu yolda bir sürekliliğin olduğuna ve ilim öğrenme hâlinin bir mizaca dönüştüğüne işaret etmektedir.

Tablodaki ifadelerin pek çoğunu terminolojik olarak düşünmek mümkündür. Tezkirelerde “ilim ehli”, “ulemâ zümresinden”, “ulemâ fırkasından”, “kadı zümresinden” vs. gibi ifadeler birbirleriyle ilişkili olarak kullanılabilmektedir. Bu açıdan şüara tezkirelerinin benzer ifadelerle başvurduğu, Âşık Çelebi ve Kınalızâde’nin -diğerlerine göre- daha sanatlı ifadelerle bu durumu açıkladığı söylenebilmektedir. Bununla ilişkili olarak Harun Tolasa şüara tezkirelerinde bir ıstılah, yani terim ve terminoloji durumunun olduğundan söz etmektedir. Hatta bu terminolojide her tezkirecinin kendine özgü bazı kullanımları ve bu kullanımlara dair farkındalıkları da bulunmaktadır (Tolasa, 2002, s. 64). Bu sebeple söz konusu ifadelerde de benzer bir ortaklıktan söz etmek mümkündür. Mesela bunlardan birisi tezkirelerin pek çoğunda görülen “ulûm-ı mütedâvileyi tahsîl itmek” şeklinde de kullanılan “ulûmu tertîb üzere

görmek” ifadesidir. Bu ifade Fatih Sultan Mehmed’in (salt. 1444-1446/1451-1481) tertip ettiği tedris kanununun mevcudiyetine, yürürlükte olduğuna ve ilimlerin belirli bir tertibe göre okutulduğuna delalet etmektedir (İzgi, 2019, s. 64). Böylece şairlerin “tedavüldeki ilimlere göre eğitim aldıkları” ve “öğrenimlerini belirli bir düzene göre tamamladıkları” anlatılmaktadır.

Meslekî özelliklerinden hareketle kullanılan ifadelere bakılacak olursa burada ilmiye sınıfına vurgu yapılması dikkat çekmektedir. Mesela Latîfi XVI. yüzyılın önemli simalarından Üsküplü İshak Çelebi’yi (ö. 1538) tanıtırken “Ulemânun şu‘arâsından ve şu‘arânun fuzelâsındandır” (2000, s. 171) ifadesini kullanmaktadır. Buna göre hem onun ilmiye sınıfından olduğu hem de şairler içinde fazıllardan olduğu söylenmektedir. Başka bir yerde ise XVI. yüzyıl âlim-şairlerden Hâfız-ı Acem (ö. 1551) “Mevâli-i ‘asrun mevleviyyetle meşhûrlarından ve ahâlî-i ‘ahdün her cihetle ma‘mûrlarındandır.” (Latîfi, 2000, s. 220) sözleriyle takdim edilmektedir. Burada ise âlim-şairin ilmiyede yüksek payelere eriştiğini göstermesi bakımından “mevleviyyet” sahibi olduğu söylenmektedir. Dönemin diğer bir tezkire müellifi olan Bağdatlı Ahdî de Kınalızâde Ali Efendi’yi (ö. 1572) tanıtırken “Ehliyyetle ehâlî-i fihâm ve mevleviyyetle mevâlî-i ‘izâm zümresindendir.” (2009, s. 56) ifadesiyle benzer bir duruma temas etmektedir. Bunların yanında “ehl-i ilimdendir”, “ulemâ zümresinden”, “ulemâ fırkasından” vs. gibi sözlerle de âlim-şairin ilmiye sınıfına mensup olduğu ifade edilmektedir⁵⁸.

Şuara tezkirelerinde âlim-şairlerin doğrudan meslek zümrelerine gönderme yapılmak suretiyle tanıtımına yer verilmektedir. Mesela Kınalızâde Hasan Çelebi XVI. yüzyılın âlim-şairlerinden Âgehî’yi (ö. 1577) tanıtırken “Tarîk-i kazâyâ sâlik olup kuzât zümresindendir.” (2017, s. 197) diyerek doğrudan kadılık mesleğine yöneldiğini söylemektedir. Gelibolulu Mustafa Âlî ise dönemin başka bir âlim-şairi olan Kadı Nurullah Efendi’yle (ö. 1552-53) ilgili “Kuzât tâ’ifesinden zû-fünûn imiş. ‘İlmiyle ‘âmil ‘ulemâ zikr olındukda Nu‘mân-ı sâni diyu vasf iderler imiş.” (1994, s. 147) bilgisini vermektedir. Böylece onun “kadılar zümresinden bilgili bir kişi olduğunu” zikretmektedir. Müderrislik görevinde bulunan âlim-şairler için de benzer ibarelere rastlamak mümkündür. Mesela XVI. yüzyılın âlim-şairlerinden olan Kassabzâde

⁵⁸ Bununla ilgili örnekler “İlim Sahibi Olması” başlığında ayrıntılı olarak incelenmektedir.

Rızâyî'nin (ö. 1577) müderris olduğu Ahdî tarafından “Zümre-i müderrisîndendir.” (2009, s. 63) sözleriyle kısaca ifade edilmektedir. Dolayısıyla âlim-şairlerin ilmiyeyle irtibatını ortaya koyan meslekî özellikleri hemen hemen tüm tezkire müellifleri tarafından benzer ifadelerle ortaya koyulmakta ve çoğunlukla ilk satırlarda onları takdiminde kullanılmaktadır.

Şuara tezkirelerinde âlim-şairler tanıtılırken en sık başvurulan yollardan birisi onların belirli bir eğitim sürecinden geçtiğini çeşitli yollarla ifade etmektir. Bu anlamda “ulûmu tertîb üzere görmek” tabiri, ilimlerin belirli bir sıra ve düzene göre alındığını söylemek üzere kullanılmaktadır. Mesela Sehî Bey XVI. yüzyıl şairlerinden Nikâbî'yi (ö. 1533-34[?]) tanıtırken “Ulûmı tertîb üzre görmüş fâzıl u kâmil hoş-tab' kâdı olmuş kişidir.” (2017, s. 162) ifadesini kullanmaktadır. Buna benzer şekilde pek çok âlim-şairin tanıtımında benzer ifadenin kullanıldığı söylenebilmektedir. Diğer tezkire müellifleri de Sehî Bey'e benzer şekilde bu ifadeyi farklı şekillerde kullanmışlardır. Mesela Âşık Çelebi bir şairin eğitim sürecini tamamladığını “Mukaddemât-ı 'ulûmı 'ale't-tertîb tahsîl idüp...” (2010, s. 1018) sözleriyle ifade edebilmektedir.

Dönemin başka bir şairi olan Turâbî'yi (ö. 1524) “Niçe yıl 'ulûm-ı mütedâvileye iştigal ider. Mevâlî-i ['izâm] huzûrına irişdükten sonra...” (2010, s. 1477) sözleriyle takdim etmektedir. XVI. yüzyılın başka bir âlim-şairi olan Revnâkzâde Mehmed'in (ö. 1563-63[?]) ise “Ulûm-ı resmiyyeyi tahsîl ve tarîk-i mu'tâdı tekmîl idüp Samsunlîzâde İstanbul kâzîsı iken mütekâ'id olmuşdu.” (Âşık Çelebi, 2010, s. 1394) eğitim sürecine bu şekilde gönderme yapılmaktadır. Bu sözler şairlerin belirli bir eğitim sürecinden geçtiklerine ve medrese müfredatını tamamladıklarına işaret etmektedir. Burada medrese müfredatının ve okutulan kitapların iktisâr (başlangıç), iktisâd (orta) ve istiksâ (ileri) olmak üzere belirli bir düzen dahilinde okutulduğu da hatırlatılmalıdır. Böylece âlim-şairin ilimleri gelişigüzel değil, belirli bir usul ve tertip esasına göre okuduğu anlaşılmaktadır. Bundan sonraki süreçte farklı mesleklere yönelebileceklerini de göz önünde bulundurmak gerekir.

“Cem-i fûnûn itmek” ve “mütefennin” tabirleri şairlerin belirli bir eğitim sürecinden geçtiğini anlatmasının yanında çok yönlü bir kişiliğe sahip olduğunu da açıklamaktadır. Mesela Osmanlı döneminde çok yönlü kimliğiyle öne çıkan Kemal Paşazâde (ö. 1534), *Latîfî Tezkiresi* 'nde “Ana gelince mevâlî-i Rûmdan cem'-i fûnûn

itmiş mütefennin kimesne yog idi.” (2000, s. 159) sözleriyle takdim edilmektedir. Buna göre âlim-şairlerin farklı yönleriyle ön plana çıkması tezkire müellifleri tarafından dikkat gösterilen konular arasındadır. Ayrıca “ifade-i ulûma müdâvim olmak” tabirinin ilim yolunda bir süreklilik kazanmak üzere kullanıldığı söylenebilmektedir. Mesela Kınalızâde, XV. yüzyılın önemli simalarından Tâcîzâde Cafer Çelebi’yi (ö. 1515) tanıtırken bu ifadeye başvurur: “Babası sâhib-i seyf iken kendüsi tarîk-i ehl-i kaleme ‘âzim ve merhûm Hâcî Hasanzâdeden mülâzım olup medâris-i şerîfede ifâde-i ‘ulûma müdâvim olmuştur.” (2017, s. 259). Kınalızâde buna benzer şekilde “tahsîl-i ‘ulûma müdâvim olmak” (2017, s. 178) tabirini de yer yer kullanmaktadır.

Şairlerin eğitim süreçlerini anlatmak üzere kullanılan ifadelerden bir diğeri “tahsîl-i ilm etmek” veya “tahsîl-i ilm tarîkinde olmak” sözleridir. Gelibolulu Mustafa Âlî, Âşık Çelebi’den söz ederken onun ilim yolunda ilerlediğini “‘Ulemâ-i fihâm hizmetlerinde pûyân ve tahsîl-i ‘ilm ü kemâlât tarîkında dâmen-der-miyân...” (1994, s. 312) şeklinde ifade etmektedir. Dolayısıyla tezkire müellifleri benzer kelime kadroları vasıtasıyla âlim-şairlerin belirli bir eğitim sürecinden geçtiklerini ifade etmektedir.

Şuara tezkirelerinde âlim-şairlerle ilgili kullanılan ifade ve tabirleri bütünlüklü olarak değerlendirdiğimizde iki husus öne çıkmaktadır. Bunlardan birincisi âlim-şairleri meslekî özelliklerinden hareketle ilmiye sınıfı içerisinde tanımlamaya yöneliktir. Buna göre tezkire müellifleri “ilim ehli”, “ulemânın şuarasından”, “ulemâ tayifesinden”, “ulemâ kısmından”, “kadı veya müderris zümresinden” gibi ifadelerle âlim-şairi belirli bir yerde konumlandırmaktadır. İkinci olarak “ulûmu tertîb üzere görmek”, “ulûm-ı resmîyyeyi tahsîl etmek”, “tahsîl-i ilm etmek” ve “târîk-i ilme sâlik olmak” gibi ifadelerle âlim-şairin eğitim sürecine odaklanmaktadır. Bu ifadelerin çoğu tezkirelerde benzerlik göstermekle beraber konuyla alakalı ortak bir terminolojinin oluştuğuna işaret etmektedir. Ayrıca Osmanlı sosyal hayatında görülen “Mevlânâ”, “Molla”, “Efendi”, “Halife” ve “Fakîh” gibi lakaplar da şuara tezkirelerinde ilmiye sınıfına mensup şairleri tanımamıza yardımcı olmaktadır. Bütün bu ifadeler âlim-şairin portresini meydana getiren özelliklerle ilişkili olup onun ilim sahibi ve çok yönlü bir kişiliğe sahip olması gibi konulara da temas etmektedir.

3. BÖLÜM: ÂLİM-ŞAİRLERİN FARKLI ALANLARA GEÇMESİ

Osmanlı devlet teşkilat ve teşrifatında seyfiye (askerî zümre) ve kalemiye (bürokratlar) ile birlikte üç temel meslek grubundan birisi olan ilmiye; eğitim, yargı, fetva ve diyanet teşkilatını oluşturmakta ve medresede yetişmiş ulema sınıfının genel adını ihtiva etmektedir (İpşirli, 2000, s. 141). Osmanlı Devleti’nde ulemanın “tedrîs”, “kazâ” ve “iftâ” olmak üzere üç temel görevi bulunmaktadır (Beyazıt, 2014, s. 7). Pek çok alanda faaliyet göstermesi sebebiyle çok yönlü olarak yetişen ulema adayları, zorlu medrese eğitiminden sonra ilmiyenin çeşitli kademelerinde görev yapmaktadır.

İlmiye sınıfında yetişen bazı şairler farklı alanlara ve mesleklere geçiş yapabilmektedir. Bu anlamda bazı şairler eğitim hayatının belirli bir kısmında veya meslek hayatının ilerleyen safhalarında ilmiyeden uzaklaşarak bürokrasi işleriyle uğraşan kalemiye sınıfına veya yönetici ve askerî sınıfı oluşturan seyfiyeye geçiş yapabilmektedir. Şairlerin ilmiyeden sonra en çok yöneldikleri mesleklerin başında kâtiplik gelmektedir. Bunun yanında muhtelif sebeplerle ilim yolundan uzaklaşıp görevlerinden feragat eden şairler de bulunmaktadır. Bunlardan bir kısmı maddî beklentilerden uzaklaşıp uzlet hayatını tercih edebildiği gibi bir kısmı da İlahî cezbeye kapılıp tasavvufa yönelebilmektedir. Bu sebeple ilmiyeden ayrılp tasavvufa yönelen şairlerinin sayısı oldukça fazladır. Tasavvufa yönelen şairlerden bir kısmı öğrenim hayatını yarıda bırakıp tasavvufa geçebildiği gibi bir kısmı da meslek hayatlarının ilerleyen kısımlarında belirli bir tarikata girmek suretiyle tasavvuf düşüncesinden etkilenebilmektedir. Tüm bunların yanında ilmiyeden farklı alanlara geçişler olabildiği gibi farklı alanlardan ilmiyeye geçen (veya dönen) şairler de bulunmaktadır. Burada ulema adayları için ilmiyeye girişin şartlarını sağlayıp sağlamadığına bakıldığını ve bu girişlerin kontrol altında tutulduğunu söylemek gerekir.

Şairlerin ilmiyeden farklı alanlara ve mesleklere geçişlerini genel hatlarıyla değerlendirdiğimizde bunların sebeplerini şu hususlar etrafında değerlendirmek mümkündür:

- İlgi ve alakanın farklı yönlerle kayması
- Aşk, zevk ve sefada ölçüyü kaçırmak
- Şiir ve edebiyat hevesiyle ilimden uzaklaşmak
- Hocanın etkisiyle farklı bir alana yönelmek

- Hocanın ölümünden etkilenip farklı bir mesleğe geçmek
- Padişah ve devlet büyükleriyle kurulan şahsî münasebetler
- Akrabalık ve arkadaşlık ilişkileri
- İlim öğrenirken karşılaşılan zorluklar
- Mansıp ve makam sahibi olma sürecinde karşılaşılan zorluklar
- İlmiye sınıfında görülen bazı olumsuz davranışlar
- Meslek hayatında karşılaşılan sıkıntılar
- Maddî beklentilerden uzaklaşıp uzlete çekilmek
- İlahî cezbeye kapılıp tasavvufa yönelmek
- Bir şeyh veya sûfiden etkilenip tarikata girmek
- Makam ve mevkileri reddedip uzlet hayatını veya tasavvufu tercih etmek

Bu hususlardan bir kısmı şairleri eğitim hayatlarında etkileyerek onları ilim yolundan ve bu yolda elde edecekleri payelerden uzaklaştırmaktadır. Bir kısmı ise meslek hayatıyla doğrudan ilişkili olup onların meslekî kariyerlerinde kesintiye sebep olabilmektedir. Bunun yanında ilmiyeden ayrılıp devlet kademesinin farklı yerlerinde görev almasına rağmen tekrar ilmiyede önemli yerlere gelen şairler de bulunmaktadır. Bunun gibi tasavvuftan etkilenmesine rağmen meslekî kariyerine devam eden çok yönlü kişiliklerin de olduğu söylenmelidir. Tüm bu geçişler ve yönelimler âlim-şairlerin hususiyetlerini etraflıca değerlendirmek açısından oldukça önemlidir. Bu sebeple bahsi geçen konular şuara tezkireleri ve diğer tarihî kaynaklar yardımıyla incelenecektir.

3.1. İlmiyeden Farklı Bir Mesleğe Geçme

Âlim-şairlerin meslekî özellikleri bahsinde detaylı bir şekilde incelendiği üzere, âlim-şairler çoğunlukla kadılık ve müderrislik görevlerinde bulunmuşlardır. Kadılık ve müderrislik görevleri arasında, bulunduğu hiyerarşiye göre geçiş yapabildikleri gibi belirli bir görevde kalıp sadece kadılık ve müderrislik görevlerini icra edenler de vardır. İlmiye sınıfına girişin kayıtlarını ihtiva eden mülâzemet defterlerine dikkatli bir gözle bakıldığında kadı ve müderrislerin hayat boyu bir görevi tasarruf etme durumunun olmadığı her iki mesleki kariyer için de geçerlidir (Alan ve Atçıl, 2018, s. 35). Bunun yanında ilmiye sınıfında yetişen bazı şairlerin Osmanlı sosyal hayatının

başka bir yönünü ihtiva eden seyfiye ve kalemiye gibi farklı meslek gruplarına geçtiği de görülmektedir. Bu anlamda kadılık ve müderrislik meslekleri arasında geçişler olabildiği gibi ilmiyeden seyfiyeye ve kalemiyeye geçişler de imkân dâhilindedir (Kütükoğlu, 2020, s. 34). Bu geçişler -çok yaygın olmasa da- meslek sınıfları arasında keskin sınırlar olmadığını ve yetenekli kişilerin farklı mesleklere yönelme imkânının olduğunu göstermektedir.

İlmiyeden yetişen âlim-şairlerin en fazla geçiş yaptıkları meslek gruplarının başında kalemiye, yani yazışmalardan sorumlu bürokrasi sınıfı gelmektedir. Nitekim Mustafa İsen'in tezkirelerden hareketle hazırladığı çalışmaya genel hatlarıyla bakıldığında ilmiye sınıfından sonra en çok şairin olduğu meslek grubu bürokrat sınıfıdır. Daha detaylı bir şekilde bakıldığında şairlerin kadılık ve müderrislik mesleklerinden sonra en çok tercih ettiği meslek kâtipliktir. Bu mesleği seçenlerin bazıları tezkirelerde “küttâb” ya da “ehl-i kalemdendür” gibi ifadelerle belirtilirken bazen de “divân kâtipliği”, “hızâne-i amire kâtipliği”, “berât kâtipliği”, “iskele kâtipliği” ve “mukâtaât” kâtipliği” vs. gibi özel alanlarıyla zikredilmektedir (İsen, 2010, s. 201).

Klasik dönem Osmanlı merkez bürokrasisinde kâtipler, Dîvân-ı Hümâyûn, defterdarlık ve defterhânededen oluşan üç ana dairede çalışmıştır. Osmanlı yönetim ve idare merkezlerinin yanında askerî ve dinî müesseselerde de önemli sayıda kâtip görev yapmıştır (Ahıskalı ve Afyoncu, 2022, s. 53-54). Osmanlı Devleti'nde bürokratik işlerin ve yazışmaların çoğalmasıyla kâtiplerle alakalı birçok alt daire açılmış ve kâtiplerin iş sahası zamanla genişlemiştir. Bunun yanında şairlerin de rağbet gösterdiği önemli mesleklerden birisi olmuştur.

Âlim-şairlerden bir kısmının ilmiyeden sonra geçtiği mesleklerden bir kısmı askerî ve yönetici sınıfı kapsayan seyfiye sınıfıdır. Buna göre henüz meslek hayatının başında belirli sorunlar yaşayıp askerlik mesleğine geçenler olabildiği gibi görevinde yükseldikten sonra veziriazamlık makamına kadar ulaşan şairler bulunmaktadır. Ayrıca XV. yüzyılın ikinci yarısından sonra ulema ile Osmanlı bürokrat ve yönetici sınıfı arasında da önemli bir irtibat ortaya çıkmaktadır. Bu konuyu “âlim-bürokrat” tanımı çerçevesinde ele alan Abdurrahman Atçıl, Osmanlı'nın asıl başarısını çok sayıda âlimi merkezi idareye bağımlı hâle getirmesinde görmektedir. Bu anlamda “Hiyerarşinin Tahkimi” olarak nitelendirdiği 1530-1600 yılları arasında, pek çok âlim-

bürokratin artan bir güçle Osmanlı yönetiminin bir parçası olduğunu belirtmektedir. Ona göre âlim-bürokratlar Osmanlı siyasi teşebbüsünü bir lütuf olarak görüp kendi nüfuzlarını pekiştirmek için bu siyasi teşebbüsün başarısına önem vermişlerdir (2019, s. 211-212).

Şuara tezkirelerinde ilmiyede yetişen bazı şairlerin farklı mesleklere yönelimiyle alakalı çeşitli bilgiler bulunmaktadır. Âşık Çelebi başta olmak üzere tezkire müellifleri şairlerin eğitim hayatlarının belirli bir aşamasında veya mesleklerinde ilerledikleri sırada muhtelif sebeplerle ilgi ve alakaları doğrultusunda farklı meslek gruplarına yönelimi hakkında bilgiler vermektedir. Bu bölümde söz konusu bilgilerden hareketle ilmiyede yetişen bazı şairlerin zamanla kalemiye ve seyfiye sınıfına geçmesiyle alakalı örnekler sunulacaktır. Bunların sebepleri ve kişilere getirdiği yükümlülükler eldeki veriler üzerinden yorumlanacaktır.

3.1.1. Kalemiye (Bürokratlar)

“Kalem erbabı” olarak da nitelendirilen kalemiye sınıfı, bürokratlar için kullanılan bir tabir olup başta nişancı olmak üzere reisülküttâb, Divan-ı Hümayun kâtipleri, maliye ve defterhane kâtipleri gibi Osmanlı’daki önemli resmî görevlileri kapsamaktadır (Kütükoğlu, 2020, s. 35). Başlangıçta kalemiye mensuplarının çoğu medrese mezunu kişilerden seçilirken giderek intisap yolu açılmış ve böylece usta-çırak ilişkisiyle yükselme esas olmuştur. Böylece merkezde ve taşrada belirli bir eğitim alan yetenekli gençler İstanbul’da vezir, ağa, paşa ve bazı ulemaya intisap ederek onların kalem hizmetlerini, tezkireciliğini ve divan kâtipliğini yapıp yanında yetişmişlerdir (İpşirli, 2001, s. 248). Bu anlamda kalemiye sınıfı açısından şakirtlik (çıraklık) evresinin bu meslekte yetişeceklerin eğitimi ve gelişmesi için oldukça önemli olduğu söylenebilmektedir. Osmanlı bürokratik geleneklerinin oluşmasında etkili olan kalemiye sınıfı resmî yazışmalardaki usul ve esasların belirlenmesinin yanında dil, kültür, sanat, tarih ve edebiyat alanlarında da etkili olmuşlardır (İpşirli, 2001, s. 249). Dolayısıyla ilim ve kültür hayatıyla da iç içe olan kalemiye sınıfı mensupları, şiir ve düzyazı sahasında da başarı göstermişlerdir.

Şuara tezkirelerine bakıldığında “tarîk-i ilm”, yani ilim yolunda ilerleyen bazı âlim-şairlerin bir süre sonra “erbâb-ı kalem”e dâhil olduğu görülmüştür. Mesela Latîfi’nin

verdiği bilgilere göre XVI. yüzyıl şairlerinden Refikî (ö. 1533-34) güzel yazı sahibi olduğu için Sahn-ı Semân Medresesi'ndeki eğitimini yarıda bırakıp divan kâtipliği yoluna yönelmiştir:

Semt-i tahsilde Sahn-ı Semâniyede 'örf ü izâfetle mevâlîde muzâf dânişend-i dânişver iken hüsn-i hattı hûb ve imlâ ve inşâsı mer'î ve mergûb olmanın tahsilden rücû' idüp der-i devletde divân kâtipleri silkine münselik olup... (2000, s. 274).

Kâtiplik mesleğine geçmesine rağmen ilmiye sınıfıyla ilişkileri devam eden Refikî, özellikle dönemin meşhur şeyhülislamlarından Kemal Paşazâde'nin (ö. 1534) yanında bulunmuş ve onunla dostlukları uzun süre devam etmiştir.

İlmiye mesleğinden kâtiplik mesleğine geçen başka bir âlim-şair, Yayabaşızâde Derviş Çelebi'dir (ö. 1591). Kınalızâde'nin verdiği bilgilere göre Derviş Çelebi, otuz akçe seviyesinde müderrisken Veziriazam Ali Paşa'nın ilgisini çeker ve ona divan kâtibi olur:

Otuz akçe müderris iken vezîr-i Âsaf tedbîre müşîr-i müşîrî-nazîr merhûm 'Alî Paşa'nun ashâb-ı şî'r ü inşâya meyl-i tâmmı ve erbâb-ı ma'ârif ü kemâle incizâb-ı mâ-lâ-ke-lâmı olmanın mezbûrî re'is-i küttâb-ı dîvânî ve tigrâ-nüvîs-i ahkâm-ı hâkânî itmegiçün dîvân kâtibi itmiş idi. (2017, s. 355)

Dolayısıyla yetenek ve kabiliyetin yanında kurulan şahsî münasebetler, âlim-şairlerin farklı görevlere gelmesinde etkili olmuştur.

İlim yolculuğunu yarıda bırakıp önce tasavvufa ardından da kâtipliğe yönelen Kâtibî Mustafa Efendi'nin (XVI. yy.) biyografisi de oldukça dikkat çekicidir. Âşık Çelebi'nin verdiği bilgilere göre eğitimi sırasında hastalanıp kekeme olan Kâtibî, ilim yolundan ayrılmak zorunda kalmış ve önce tasavvufa yönelmiş, ardından da dönemin ileri gelen devlet adamlarına hocalık ve kâtiplik yapmıştır. Âşık Çelebi tezkiresinde bu durumu “Tarîk-i ilme sülûk itmişken ba‘zı emrâz ile lisânına lûknet ve murâdın edâya ‘adem-i miknet târî olup tarîkden ferâgat ve zühd ü salâhı pîşe idüp kanâ‘at itmişdür.” (2010, s. 699) sözleriyle ifade etmektedir. Kâtibî'nin talik ve nesih yazıda oldukça başarılı olduğunu dile getiren Âşık Çelebi, onunla kurduğu dostluk ilişkisinden de söz etmektedir (2010, s. 699-700). XVI. yüzyılın başka bir şairi olan Nigâhî (ö. 1533-34) ise “Tarîk-i ‘ilme sülûk idüp hâtır-hâhı el virmedükde tarîkden ferâgat eylemiş ve sülûk-ı tarîk-i kitâbet eylemiş.” (Âşık Çelebi, 2010, s. 895) ifadesinden anlaşılacağı üzere öğrenimini yarıda bırakıp kitâbet yoluna yönelmiştir. Bu anlamda “tarîk-i ilm” ile “tarîk-i kitâbet” arasında iki önemli yol ayrımı olduğu anlaşılmaktadır.

Tezkiretü’ş-Şu’ara adlı eseriyle meşhur olan Latîfî’nin de Kastamonu’daki eğitimini yarıda bırakıp kâtiplik mesleğine yöneldiği bilinmektedir. Bu durumu Âşık Çelebi “Tarîk-i ‘ilme sülûk idüp bir mikdâr tahsilden sonra ferâgat idüp sülûk-ı râh-ı muhâsebe vü kitâbet itmişdür. Selîkası şî’r ü inşâyâ mülâyim olup ikisine bile mümâreset itmişdür.” (2010, s. 737) sözleriyle dile getirmektedir. Bu anlamda şîir ve düzyazıda başarılı olan Latîfî, kurduğu ilişki ağları ve devlet büyüklerine sunduğu şîirlerle döneminin en tanınmış simalarından birisi olmuştur.

XV. yüzyılın önemli simalarından olan, kadı, müderris, nişancı ve kazasker gibi önemli görevlerde bulunan Tâcîzâde Cafer Çelebi’yi (ö. 1515) de bu konu çerçevesinde zikretmek mümkündür. Nitekim Cafer Çelebi’nin hem ilmiye hem de kalemiye sınıfında önemli görevler üstlenmesi dikkat çekicidir. Bu görevler arasındaki geçişler Kınalızâde’nin ifadeleriyle şu şekildedir:

Babası sâhib-i seyf iken kendüsi tarîk-i ehl-i kaleme ‘âzim ve merhûm Hâcî Hasanzâde’den mülâzım olup medâris-i şerîfede ifâde-i ‘ulûma müdâvim olmuşdur. Mahmûd Paşa müderrisi iken tûmâr-[1] âmâl ve menşûr-ı ahvâlî tûgrâ-yı garrâ-yı iltifât-ı pâdşâh ile muvakkâ’ ve tâc-ı pür-ibtihâc-ı hâlî yevâkît-i ‘inâyât-ı sultâniyye ile murassa’ olup sâhib-kırân-ı zemîn ü zemân (Hazret)-i Sultân Selîm Hân’a nişancı olmagla pür-’unvân ve emsâl ü akrânı miyânında tûgrâ-misâl sâhib-i nâm u nişân olmuşdur. (2017, s. 259)

Buna göre ilim yolunda ilerleyen Cafer Çelebi, Mahmud Paşa Medresesi’nde müderrislik görevindeyken Divan-ı Hümayun’a nişancılık görevine getirilmiştir. Bundan bir süre sonra görevden alınmasına rağmen tekrar Yavuz Sultan Selim’in (salt. 1512-1520) takdirini kazanan Cafer Çelebi kazaskerlik makamına kadar ulaşmış; ancak yeniçerileri isyana teşvik ettiği gerekçesiyle idam ettirilmiştir (Köksal, 2013). Dolayısıyla Cafer Çelebi’nin farklı meslekler arasında geçişi, sultanlarla kurduğu şahsî münasebetler ve önemli görevlerde bulunması dikkat çeken bir konudur.

Yukarıda bahsi geçen isimlerin yanında Derviş Sürûrî’nin (ö. 1591) müderrislik ve kâtiplik yaptığı; Kumsızâde Meylî’nin (ö. 1611-13[?]) kadılık, müderrislik ve defterdarlık yaptığı ve Molla Şükrî’nin (ö. 1531[?]) kadılık, müderrislik ve kâtiplik görevlerinde bulunduğu söylenebilmektedir. Dolayısıyla ilmiye sınıfında yetişen şairler sadece bu sınıf içerisindeki mesleklerle sınırlı kalmamış, ihtiyaç duyulduğunda yatkın oldukları ölçüde kalemiye de görev alabilmişlerdir.

3.1.2. Seyfiye (Askerî Zümreler)

“Ehl-i örf” olarak da bilinen seyfiye, Osmanlı’da idarî ve askerî zümre mensupları için kullanılan genel bir terimdir. Osmanlı Devleti’nde padişahın icra, idare ve askerî yetkilerini temsil eden ve ulema dışında kalan görevlileri belirten seyfiye ricali, daha çok “kul menşeli” olan ve Enderun veya Acemi Oğlanları Mektebi’nden yetişerek sipahilikten asesbaşlığına, kethüdalığa ve sadrazamlığa kadar yükselebilen yöneticileri teşkil etmektedir (İpşirli, 1994, s. 519). İlmiye sınıfından yetişen bazı şairlerin Osmanlı yönetim sistemine dâhil olduğu ve önemli görevler üstlendiği söylenebilmektedir. Bunlardan bir kısmı dil, kültür, sanat ve edebiyata olan ilgilerini devam ettirmişler, hatta belirli muhitler etrafında kültür ve edebiyatla uğraşan kişileri desteklemişlerdir.

Şuara tezkirelerinde ilmiyede yetişip müderrislik ve kadılık gibi görevlerde bulunduktan sonra seyfiye sınıfına geçen ve görevinde yükselen şairlerle ilgili bilgiler bulunmaktadır. Bu hususta aklan gelen ilk isimlerden birisi XV. yüzyılın önemli şairlerinden olan Ahmed Paşa’dır (ö. 1496-97). Klasik Türk şiirinde daha çok kasideleriyle ön plana çıkan Ahmed Paşa, ilmiye sınıfında çeşitli görevler aldıktan sonra vezirlik makamına kadar ulaşmıştır. Şairliğinin yanında devlet adamı sıfatıyla da önemli işler yapan Ahmed Paşa, Fatih Sultan Mehmed’in (salt. 1444-1446/1451-1481) tahta geçmesinden sonra kısa sürede yükselerek önce kazasker, daha sonra padişaha musahip ve hoca, ardından vezirlik payesine kadar ulaşmıştır (Kut, 1989: 111). Nitekim Sehî Bey bu durumu “Ba’dehu tadrîc ile kendülere hâce eylemişler andan sonra vezîr idinüp kadrin yüce eylemişler.” (2017, s. 287) sözleriyle dile getirerek onu takdirle anmaktadır. Sonraki dönemlerde yer yer gözden düşse de Ahmed Paşa, ilmiye ve seyfiyede görev almış önemli âlim-şairlerden birisidir.

Fatih Sultan Mehmed (salt. 1444-1446/1451-1481) dönemi önemli ilim ve devlet adamlarından olup Türk nesir üslubundaki başarısıyla dikkat çeken Sinan Paşa’yı (ö. 1486) da ilmiyeden seyfiyeye geçen isimler arasında zikredebiliriz. *Tazarru-name* adlı eseriyle şöhret bulan Sinan Paşa aynı zamanda ilmiye ailesinden yetişmesiyle dikkat çekmektedir. *Kınalızâde Tezkiresi*’nde “Diyâr-ı Rûmda beyt-i ‘ilm ü kemâl ve hânedân-ı ma’ârif ü efdâlden nümâyân ve âftâb-ı vücûd-ı mes’ûdı maşrık-ı fezâ’il-i nâ-ma’düddan tâli’ ü rahşân olan” (2017, s. 449) sözleriyle uzunca methedilen Sinan Paşa, Fatih Sultan Mehmed’in takdiriyle padişah hocalığına ve ardından Sahn-ı Seman

müdürlüğüne ve en sonunda veziriazamlığa kadar yükselmiştir (Koç, 2009, s. 229). Ahmed Paşa örneğinde olduğu gibi resmî işlerde yer yer gözden düşse de ilmî eserleri ve nesir üslubuyla klasik Türk edebiyatında önemli bir yer edinmektedir.

Yavuz Sultan Selim’e (salt. 1512-1520) uzun süre veziriazamlık yapmış olan Pîrî Mehmed Paşa (ö. 1532), ilmiyeden yetişip önemli görevlerde bulunmuş bir devlet adamıdır. İlmiyeden yetişmesine rağmen savaşlarda ve kuşatmalarda askerî yeteneklerini de kullanan Pîrî Mehmed Paşa’nın Osmanlı’nın kazanmış olduğu büyük başarılarla rolü vardır (Kaplan, 2014). *Kınalızâde Tezkiresi*’nde “Hulâsa-ı vüzerâ-yı âfâk sâhib-i serîrû’l-vüzerâtı bi’l-istihkâk vâlâ-neseb ‘âlî-haseb ser-defter-i vüzerâ-yı letâ’if-i inşâ olan...” (2017, s. 393) sözleriyle takdim edilen Pîrî Mehmed Paşa’dan hem uzun süre veziriazamlık yapması hem de âlim ve fâzıl bir kişi olması sebebiyle övgüyle söz edilmektedir. Dolayısıyla ilmiyeden yetişmiş olan ve şiirle de ilgilenen Pîrî Mehmed Paşa, tüm bu yönleriyle dikkat çeken bir isimdir.

İlmiyeden askerî ve idarî sınıfa geçen şairleri üst rütbeli devlet adamlarıyla sınırlandırmamak gerekir. Eğitim hayatının başında veya ilerleyen zamanlarda eğitimini bırakıp askerî sınıfa geçen şairler de bulunmaktadır. Bunlardan birisi İshak Çelebi’nin (ö. 1538) öğrencisi olan XVI. yüzyıl şairlerinden Zemînî’dir (ö. 1552). Hocası öldükten sonra “ilim yolundan” “sipahi yoluna” rağbet eden Zemînî’nin bu durumu Âşık Çelebi tarafından şu şekilde anlatılmaktadır:

Merhûm zemânında Zemînî ‘ilme tâlip olup merhûm anı tâb-ı teb-i cehâletden ya’nî gölgeden ve güneşden sakınup himmet ü inâyeti üstine sâye-güster idi. Ol fevt oldukdan sonra Zemînî tarîk-i ‘ilmden ra’bet idüp tarîk-i sipâha ragbet gösterdi. (2010, s. 581)

Bu anlamda Zemînî’nin hocasının ölümünden sonra ilim yolundan ayrılıp asker olduğu anlaşılmaktadır. Benzer bir durum XVI. yüzyıl şairlerinden Mehmed Emînî Efendi (ö. 1599) için de geçerlidir. Nitekim o da “Tarîkden erbâb-ı bölüğe sülûk etmiş cevândur.” (Âşık Çelebi, 2010, s. 384). Dolayısıyla burada olduğu gibi ilmiye sınıfının bir üyesi olmak üzere yola çıkan bazı şairlerin yön değiştirip askerî sınıfa geçebildiği görülmektedir.

İlmiyede yetişen şairlerin farklı meslek sınıflarına geçme durumunu bir bütün olarak değerlendirdiğimizde bunların sınırlı sayıda olduğu görülmektedir. Sınırlı sayıdaki bu örnekler ilmiye sınıfında bir mesleğe geçtikten sonra ömür boyu aynı meslekte

bulunulmadığı, imkân ve yetenekler ölçüsünde farklı mesleklere geçişlerin olduğu söylenebilmektedir. İlmiye içerisindeki geçişler sayı bakımından oldukça fazlayken ilmiye dışına eğitim hayatının belirli bir aşamasını bırakıp geçme veya görevde yükseldikten sonra yüksek mevkilere erişme şeklinde gerçekleşmektedir. Bu anlamda âlim-şairlerin ilim ve kültür hayatındaki faaliyetlerine de yakın olması sebebiyle özellikle kalemiye sınıfına geçtiği örnekler fazladır. Bu anlamda Refikî (ö. 1533-34) gibi güzel yazı yazma konusunda yetenekli olan şairler, zamanla bürokrat sınıfına geçerek burada yükselmeye devam edebilmektedir. Yahut Tâcîzâde Cafer Çelebi (ö. 1515) gibi yetenekli kişiler hem ilmiyede hem de kalemiye sınıfında önemli görevlere ulaşabilmektedir. Bunun yanında Zemînî (ö. 1552) ve Mehmed Emînî Efendi (ö. 1599) gibi ilmiyede yetişen bazı şairler öğrenim hayatının belirli bir aşamasında “tarik-i bölüğe” dâhil olup askerlik mesleğine yönelebilmektedir. Ayrıca ilmiyede belirli görevlerde bulunan Ahmed Paşa (ö. 1496-97), Sinan Paşa (ö. 1486) ve Pîrî Mehmed Paşa (ö. 1532) gibi kişiler önemli başarılarla imza atarak veziriazamlık payesine kadar ulaşabilmektedir. Bu isimler sadece edebiyat sahasında başarılı olmakla kalmamış, önemli mevkilere ulaşınca ilim, kültür ve sanat ortamlarını da destekleyerek himaye sisteminin bir parçası olmuşlardır. Dolayısıyla Osmanlı’da meslek sınıflarını keskin sınırlarla belirlenmiş yapılar olarak görmenin çok doğru olmadığı, yetenek ve kabiliyetler ölçüsünde farklı meslekler arasında geçişlerin mümkün olduğu söylenebilmektedir.

3.2. İlim Yolundan Ayrılma

İlmiye sınıfından ayrılıp farklı mesleklere geçişler olabildiği gibi muhtelif sebeplerle öğrenimini yarıda bırakan veya meslek hayatına başladıktan sonra görevinden ayrılan şairler de bulunmaktadır. Bu minvalde şairlerin ilgi ve alakalarının farklı yönlere kayması, ilim öğrenirken ve mansıp alırken karşılaştıkları zorluklar, maddî beklentilerden vazgeçip tasavvufa yönelme ve uzlet hayatını tercih etme gibi hususlar bazı şairlerin ilim yolundan uzaklaşmalarına sebep olmuştur. Öğrenim hayatı devam ederken şiir ve edebiyata yönelip eğitimi kesintiye uğrayan ve ilim yolundan uzaklaşan şairler de bulunmaktadır. Ayrıca aşk, zevk, sefa ve benzeri durumlarda ölçüyü kaçırıp öğrenimini yarıda bırakanlar da vardır (Tolasa, 2002, s. 69). Dolayısıyla ilim yolundan

ayrılma konusunu iki temel ekseninde değerlendirmek mümkündür. Birincisi henüz eğitim hayatında farklı alanlara yönelip eğitimini yarıda bırakanlar ve ikincisi kariyer hayatını kesintiye uğratıp meslekî kariyerlerinden ve her türlü maddî beklentiden feragat edip uzlete çekilenlerdir.

Şuara tezkirelerinden hareketle uzlet konusunu müstakil olarak ele alan Aslı Niyazioğlu, uzlet temasının iç içe geçmiş anlamlara işaret ettiğini ve çeşitli deneyimleri barındırdığı belirtmektedir. Şairin uzlete çekilmesi irade dışı gerçekleşip memuriyetten uzak kalmaya sebep olunca acı ve üzüntüye sebep olabilmektedir. Diğer taraftan şairin maddî imkânları elverişli ve sosyal statüsü yerindeyse alternatif bir yönelim olarak beğeniyle karşılanabilmektedir (2008, s. 112-113). Bu sebeple âlim-şairin farklı alanlara yönelimi ve uzlete çekilmesi, hangi tutum neticesinde ortaya çıktığı ve ne gibi şartlarda gerçekleştiği konusuyla doğrudan ilişkilidir.

Şuara tezkirelerinde şairlerin farklı alanlara yönelimleriyle alakalı çeşitli bilgiler bulunmaktadır. Şuara tezkirelerinde bu tür yönelim ve farklılaşmaların tam olarak zamanı belirlenemediği için bunları bir bütün olarak değerlendirmek gerekmektedir. Burada özellikle şairlerin eğitim hayatını kesintiye uğratan noktalar ile ilmiyede belirli bir yere geldikten sonra maddî beklentilerden vazgeçip uzlet ve inziva hayatını seçen şairler üzerinde durulacaktır. Tasavvuf yolunu seçen ve belirli bir tarikata mensup olan âlim-şairler oldukça fazla olduğu için onlar bağımsız bir bölüm altında değerlendirilecektir.

Sehî Bey *Heşt-Bihişt* adlı tezkiresinde Şebâbî (XVI. yy.), Meylî (XVI. yy.) ve Hilmî (XVI. yy.) gibi şairlerin ilimle meşgulken şiire yöneldiğinden söz etmektedir. Bu anlamda şairlerin hayatında önemli bir kırılma olarak gördüğü bu noktanın çok fazla detayına girmeden genel ifadelerle anlatmaktadır. Mesela Şebâbî'yi (XVI. yy.) “İlme meşgûl iken ferâgat itdi. Tabî'at-ı şi'riyyesi gâlib olmanın şi're heves eyledi.” (2017, s. 155) sözleriyle zikretmektedir. Buna göre “Şebâbî'nin şiir yönünün galip gelerek şiire heves ettiğini ve ilimle meşguliyetini bıraktığını” söylemektedir. Bunun yanında Meylî (XVI. yy.) mahlasını kullanan şairle ilgili de benzer ifadeleri kullanmaktadır: “İlme meşgûl iken şi'r sevdâsına düşüp şi're mübâşere[t] ve bu fenne muvâzabat gösterdi.” (2017, s. 156). Burada ise şairin “şiir sevdasına düşüp bu işe girdiğini ve bunda devamlılık gösterdiğini” söylemektedir. Dolayısıyla Sehî Bey, tezkiresinin bazı

yerlerinde “şii bir heves ve sevda” olarak zikredip ilim yolundaki talebenin aklını çelen bir faaliyetmiş gibi zikredebilmektedir. Ayrıca Sehî Bey dönemin başka bir şairi olan Hilmî’den (XVI. yy.) söz ederken “onun ilimden feragat edip şair olduğunu ve tasavvufa meylettiğini” şu şekilde ifade etmektedir: “İlme meşgûl iken ferâgat idüp şa’ir olmuş hoş-tab’ tasavvufa meyl itmiş halîm-nefs zihni güzel kimesnedür.” (2017, s. 176). Burada ise şairin ilim yolundan şair olma isteğiyle ayrıldığı ve tasavvufa yöneldiği açıkça söylenmektedir.

İlim öğrenirken şiirle uğraşan bütün şair adaylarında aynı sürecin yaşandığını söylemek mümkün değildir. Nitekim Âşık Çelebi’nin XVI. yüzyılın en önemli şairlerinden Bâkî (ö. 1600) ile ilgili verdiği şu bilgiler onun şiirle eğitim sürecinden itibaren uğraşmasına rağmen eğitim hayatından uzaklaşmadığını göstermektedir: “Egerçi şî’r rûz u şeb fîkr ü hayâlî degûl idi, ammâ yine saded-i tahsîlde iken dahî âzmâyîş-i tab’ içün nazmdan hâlî degûl idi.” (2010, s. 409). Tezkire müellifinin belirttiğine göre Bâkî “eğitim döneminde gece gündüz şiirle meşgul olmasa da kendisini bu konuda geliştirmeye çalışmaktadır.” Bu anlamda dönemin önemli âlim-şairlerinden olan Bâkî, hem şiir dünyasında önemli bir başarı elde etmiş hem de kazaskerlik makamına kadar ulaşarak meslekî kariyerinde ilerlemiştir.

Öğrenim hayatını yarıda bırakıp aşk sevdasına düşen şairleri de burada zikretmek mümkündür. Bu hususta *Fürkât-nâme* adlı mesnevisiyle tanınan XV. yüzyıl şairlerinden Halîlî (XV. yy.) akla gelmektedir. Nitekim Halîlî İznik’te ilimle uğraşırken aşk sevdasına düşüp ilimden uzaklaşmıştır:

İznik nâm kasabaya gelüp tahsîl-i ‘ilme meşgûl iken bir mahbûba ta’alluk u ta’aşşuk idüp kitâb-ı ‘aşkdan ve bâb-ı mahabbetden ders ü sebâk aldı ve ve müâla’a ve müzâkere defter ü tomârın tayy idüp ifâde ve istifâdeden kaldı... (Latîfî, 2000, s. 250)

Latîfî’nin aktardıklarına göre Halîlî İznik’e geldikten sonra ilimle uğraşırken bir “sevgiliye” ilgi duyup âşık olduktan sonra bütün derslerden uzaklaşmış ve öğrenimini yarıda bırakmıştır. Bu hayat hikâyesinin izlerine *Fürkât-nâme* adlı mesnevisinde de yer veren Halîlî, “hasbihâlîni” bu eser etrafında konu etmektedir.⁵⁹ Latîfî’nin hayat hikâyesini verdiği başka bir şair olan Ferâhî (XVI. yy.) ise “Lâbûd gönül belâsından bi’z-zarûrî terk-i ‘ulûm ve mûnis-i ‘âr u ‘ırz u vekâr idüp debbâglar vâsfına giderdi.”

⁵⁹ “Sergüzeşt-nâme” ve “Hasbihâl” türleriyle ilgili bir mukayese ve benzer eserlerin karşılaştırılması için bkz. (Özyıldırım, 2009, s. 135-165; Gökalp, 2009).

(2000, s. 427) sözlerinden anladığımız kadarıyla “gönül belasından ilim yolunu terk etmiştir”. Hatta Ferâhî sevdiği için ilimden uzaklaşmakla kalmamış, “debbağ” yani deri terbiyecisi olarak farklı bir mesleğe geçiş yapmıştır.

XVI. yüzyıl şairlerinden olan ve belirli bir süre kadılık yapan Nihânî (1546’da sağ) bazı kadılarda ve âlimlerde gördüğü sorunlu davranışlar sebebiyle ilmiyeden ayrılıp uzlet köşesine çekilmiştir. Bu durumu Latîfî “Hemândem mansıb-ı kazâdan ‘uzlet ve ol cihetden ferâgat idüp kûşe-i kanâ’atda tûşe-i ferâgat hâsıl idüp tefvîz ü tevekkül tarîkân tutup oturdu.” (2000, s. 544) sözleriyle ifade etmektedir. Şairin kadılığı bırakma gerekçesini uzunca anlatan Latîfî, bu konuyu etraflıca değerlendirmektedir. Ayrıca Nihânî’nin kadıların akıbetine dair gördüğü rüyanın detaylarından da söz etmektedir. Bunun yanında ilmiyeyle ilgili eleştiriler içeren Nihânî’ye ait uzun bir şiir de paylaşmaktadır:

Buların ekseri fenninde câhil
Kimisi ‘ilmi ile gayr-ı âmil

Esîr itmiş iken ‘örf ü izâfet
İder her biri da‘vâ-yı hilâfet

Nedür bilmezken elfâz u ma‘ânî
Geçer her biri Sa‘deddîn-i sâni

‘İlimden olmadın bir harfe vâkîf
İder mollalanup ders-i mevâfık... (2000, s. 548)

Sadece başını paylaştığımız bu şiir kadıların ve ilmiyeyle ilgili eleştirel bir bakış sunması açısından dikkate değerdir. Bu anlamda âlim-şair, özellikle bilgisiz ve ilmiyeyle amel etmeyen kişilerin bu görevlerde bulunmasından yakınmaktadır. Bir bilgisi olmadığı hâlde ilim sahibiymiş gibi davrananları şiddetle eleştirmektedir. Şiirin sonuna doğru “Ko gavgâyı ferâgat ihtiyâr it” diyerek kendisine seslenen şair, ilmiyeden ayrılışın işaretini vermektedir. Dolayısıyla ilmiye sınıfında yaşanan aksaklıklar ve ilmiye mensuplarında görülen davranış bozuklukları sebebiyle bazı âlim-şairlerin tepkilerini şiirle dile getirdiği ve ilmiyeden ayrıldığı söylenebilmektedir. Âlî’nin *Künhül’Ahbâr*’da döneminin ilmiye sınıfına dair eleştiriler getirmesi ve kadılarda görülen bazı davranış bozukluklarından bahsetmesi, bu konu etrafında

değerlendirmeye müsaittir. Nitekim Âlî söz konusu eserinde kadıların meslek ahlakıyla örtüşmeyen bazı davranışlarda bulunmasından yakınmaktadır (İhsanoğlu, 2020, s. 61).

Şuara tezkirelerinde hayat hikâyesiyle alakalı muhtelif bilgiler bulunan ve mesnevileriyle meşhur şairlerden Hamîdîzâde Celîlî (ö. 1569) ilimle meşgulken aklını yitirmesi sebebiyle her şeyden uzaklaşmıştır. Kınalızâde'nin sözünü ettiği “Evâ'il-i hâlinde kesb-i ‘ilm ü kemâle iştigâl idüp dânişmend olduktan sonra ‘aklına ihtilâl gelüp terk-i temennâ-yı câh u celâl idüp Burusa’da sâkin olmuş idi.” (2017, s. 268) bilgilere göre danişment olduktan sonra “aklını yitirmiş” ve her şeyden feragat etmiştir. Böylece diğerlerinden farklı bir sebebe bağlansa da ilim yolundan uzaklaşan şairler arasında zikredilebilmektedir.

Âşık Çelebi'nin paylaştığı bilgilere göre XVI. yüzyıl şairlerinden ‘İdî (XVI. yy.), hizmetinde bulunduğu hocası Merhaba Çelebi'nin vefatından sonra medreseden ayrılmış ve uzlet köşesine çekilmiştir:

Sahn’da dânişmend iken Burusa kâzısı Merhabâ Çelebi’ye vardı. Hıdmetlerinde olup dermende (?) hayli maglûk ike kân geldi. Merhûm Edirne kâzısı oldukda vefât itdi. ‘İdî dahı ferâgat idüp cübbe vü destârı terk itdi, himmet-i ‘uzlet kemeri miyânına berk idinüp ‘acz u tevekkülü zevâde tek ü tenhâ piyâde vü fütâde hacca gitdi. (2010, s. 1134)

Söz konusu alıntıya göre hoca-talebe ilişkisinin şairde büyük bir etki bıraktığı ve hocasının vefatından sonra şairin ilmiyeden feragat ettiği anlaşılmaktadır. Bu misal de ilmiyeden ayrılışla alakalı ilginç bir hikâye ortaya koymaktadır.

XVI. yüzyıl âlim-şairlerinden Hızrî mahlasıyla şiirler yazan Hızır Çelebi (ö. 1562-63), çeşitli medreselerde görev yaptıktan sonra nikrîs hastalığına (gut) yakalanmış ve emekli olmak durumunda kalmıştır. Kınalızâde bu olayı tezkiresinde şu sözlerle dile getirmektedir:

Yıldırım Hân Medresesi’nde meşgûl-ı hidmet-i tadrîs iken mübtelâ-yı maraz-ı nikrîs olmagla tarîkden ferâgat idüp yevmî otuz akçe ile tekâ’üd ile münzevî-i gûşe-i kanâ’at olmuş idi. (2017, s. 335)

Merhaba Efendi’den mülâzım ve aynı zamanda ona damat olan Hızrî, çeşitli medreselerde görev yaptıktan sonra hastalığı sebebiyle meslek hayatından emekli olarak ayrılmak zorunda kalmış ve kanaat köşesinde inzivaya çekilmiştir.

Emekli olmak suretiyle ilim yolundan ayrılan âlim-şairlerden bir diğeri Molla Sinan olarak da bilinen Selâmî'dir (XVI. yy.). Âşık Çelebi'nin aktardığı bilgilere bu açıdan bakılabilir:

Tarîk-i 'ilme sülûk idüp ol sülûkda kat'-ı pâye ve müderris olmagla tahsîl-i vâye idüp vatanında tekâ'üd ihtiyâr idüp ser-i selâmeti ceyb-i 'uzlete ve pâ-yı vahdeti dâmen-i ferâgata çekmekde kendin mânend-i kûhsâr itmişdür. (2010, s. 995)

Bu çerçevede Selâmî ilim yolunda önemli mertebeler elde edip müderris olduktan sonra memleketi Isparta'da emekliliği tercih etmiş ve “dağlık bir yer benzer misali” uzlete çekilmiştir. Dolayısıyla burada görüldüğü gibi hayatın tabi akışı içerisinde emekli olup ilim yolundan ayrılanlar da bulunmaktadır.

İlim yolundan ayrılma ve feragat etme konusunu iki temel ekseninde değerlendirmek mümkündür. İlk olarak şairler öğrenim hayatını muhtelif sebeplerle yarıda bırakarak henüz yolun başında eğitim hayatından uzaklaşabilmektedir. Bu hususla ilgili olarak talebelerin ilgi ve alakasının başka yöne kayması, şiir ve edebiyatla çok fazla uğraşp medrese derslerinden geri kalması ve aşk sevdasına düşerek bu yoldan uzaklaşması gibi sebepler gösterilebilir. İkinci olarak âlim-şairler meslek hayatına başladıktan sonra muhtelif sebeplerle görevlerinden el etek çekerek ilim yolundan ayrılabilir. Burada hayatın doğal sürecinde olabileceği gibi hastalıklarla karşılaşan ve aklî dengesini yitiren şairler bulunabildiği gibi kendi isteğiyle emekliliğe ayrılan kişiler de vardır. Bunun yanında ilmiye sisteminde görülen bazı aksaklıklar ile âlimlerin içinde bulundukları bazı yanlış hareketlere tepki olarak ilim yolundan uzaklaşan âlim-şairler de vardır. Bu şairlerin tepkilerini ve eleştirilerini şiirle dile getirmesi şiirin işlevselliği açısından oldukça kıymetlidir. Tüm bunların yanında ilim yolundan feragat edip tasavvufa yönelen âlim-şairlerin sayısı da oldukça fazla olup bu konuyu bağımsız bir şekilde değerlendirmek mümkündür.

3.3. İlmiyeden Tasavvufa Yönelme

İslam'ın zâhir ve bâtın hükümleri çerçevesinde yaşanan manevî ve derunî hayat tarzını ifade eden tasavvuf (Öngören, 2011, s. 119), klasik Türk edebiyatının önemli bir kanalını etkilemiştir. Klasik Türk edebiyatının en önemli kaynaklarından olan tasavvuf, mecaz, sembol ve terimleriyle klasik şiirimizin şekillenmesinde etkisini

açıkça göstermektedir (Üstüner, 2014, s. 37). Tasavvuf düşüncesi bütün divan şairlerinin şiirlerine çizgiler ve renkler katmakta, yazarlar onun mecazlarıyla süslü, zengin manalı kelime, deyim ve terimlerinden büyük oranda faydalanmaktadır (İsen, 2010, s. 210). Bu anlamda ister tasavvufî muhtevayla şiirler yazan şairler olsun ister tamamen dinî-tasavvufî konuların dışında yazan şairler olsun tasavvufî kavram ve mecazların izlerini klasik şiirimizin pek çok alanında görmek mümkündür. Bu sebeple divan şairlerinin hemen hepsinin tasavvufî kavram ve mecazları şiirlerinde kullandığı söylenebilmektedir. Bu konuda önemli çalışmalar yapan Kaplan Üstüner'in ifadesiyle söz konusu kavram ve mecazlar klasik şiirimizin anlam dünyasına incelik, derinlik ve genişlik katmıştır (2014, s. 411).

Osmanlı döneminde ulemanın bir kısmı tasavvuf düşüncesiyle yakından ilgilenmiştir. Nitekim pek çok medreseli âlimin tasavvuf yoluna girdiği, bir kısmının manevî yolculuğunu (seyr ü sülûk) tamamlayarak tekkelerde şeyhlik ve mürşitlik yaptığı bilinmektedir (Öngören, 2011, s. 123). Osmanlı dönemi şairleri için de benzer bir durum söz konusu olmuş; şairler ilgi ve alakaları doğrultusunda belirli tarikatlara yönelmiş, hatta bu tarikatlarda şeyhlik ve müritlik gibi önemli makamlara kadar ulaşmışlardır. Böylece şairlerin bağlı oldukları belirli tarikatlar ilim, kültür ve sanat hayatında da faaliyet göstererek şairlerin yetişmesine ortam sağlamıştır. Mustafa İsen şuara tezkirelerinden hareketle hazırladığı çalışmasında şairlerin bağlı olduğu Mevlevî, Halvetî, Nakşî, Gülşenî, Bektaşî, Kâdirî, Bayramî, Celvetî, Hamzavî, Hurûfî, Şa'bânî ve Üveysî olmak üzere 12 farklı tarikattan söz etmektedir. Bunlar arasında - yüzyıl farkı gözetmeden- Mevlevîlik yaklaşık %68 ile şairlerin en çok rağbet ettiği tarikatların başında gelmekte, ardından Halvetîlik, Nakşîlik ve Gülşenîlik gibi tarikatlar divan şairlerinin en çok yöneldiği tarikatlar arasına girmektedir (İsen, 2010, s. 186-189). İslam dünyasında çok daha farklı tarikatlar olmakla birlikte Osmanlı şairlerinin özellikle Türkistan menşeli tarikatlar ile Anadolu ve yakın çevresinde doğup büyüyen tarikatlara yakınlık duyduğu söylenebilmektedir.

Tasavvuf erbabını bir araya getiren hankâh, dergâh, tekke ve zaviye gibi mekânlar, ilim, kültür, sanat ve edebiyat hayatının da gelişmesine zemin hazırlamıştır. Bu anlamda âlimler ile şairleri de buluşturan bu yapıların bir kısmı birer ilim, kültür ve edebiyat muhiti olarak da zikredilebilir. Ayrıca dergâh, tekke, zaviye gibi isimlerle anılan ve pek çok fonksiyonu icra eden bu merkezlerin yanına zamanla kütüphane,

dershane, revak, hastaların tedavi edildiği bir bölüm, misafirhane, ambar, bahçe gibi birimler eklenerek vakıflar vasıtasıyla varlığını sürdürmesi sağlanmıştır (Öngören, 2011, s. 97). Dolayısıyla söz konusu yapılar sadece dinî ve tasavvufî düşüncenin merkezî olarak değil; aynı zamanda sosyal-kültürel ve edebî muhitlerin de bir parçası olarak değerlendirilebilir.

Şuara tezkireleri şairlerin hangi dönemlerinde tasavvufa yöneldikleri ve hangi tarikatlara intisap ettikleri hakkında bilgiler vermektedir. Tezkirelerde şairlerin tasavvufî yönelimleri ve tarikatlarıyla ilgili düşünceler, onların tasavvufî alandaki ilerleyişlerinin yanında sosyal ve ekonomik statülerinin tanıtımı için de kullanılmaktadır (Tolasa, 2002, s. 119). Ayrıca genel hatlarıyla bakıldığında şairlerin tasavvufa yönelmeleriyle alakalı iki husus ön plana çıkmaktadır. Bu anlamda şairlerin bir kısmı eğitim hayatlarının ilk döneminde tasavvufa yönelirken diğer bir kısmı ise belirli bir makam ve mevki elde ettikten sonra tasavvufa meyledebilmektedir. Bunlardan bir kısmı âlim kimliğinin yanında tasavvufî kimliğini de devam ettiren bir kısmı “tamamen ilim yolundan feragat ederek” tarikat yolunu tercih etmektedir. Âşık Çelebi gibi tezkire yazarlarından bir kısmı tasavvufî hayat ve dervişlik uğruna böyle bir terki veya yol değiştirmeyi benimsediği, hatta takdirle karşıladığı söylenebilmektedir (Tolasa, 2002, s. 69).

Şuara tezkirelerine genel hatlarıyla bakıldığında ilim yolundan uzaklaşıp tasavvufa meyleden şairlerin geçiş sebepleri şu şekilde açıklanabilmektedir:

- İlahî cezbeye kapılmak
- Tasavvuf düşüncesinden etkilenmek
- Bir şeyhin veya sûfinin etkisinde kalmak
- Maddî beklentilerden uzaklaşma isteği
- Makam, mevki ve mansıpları reddetmek
- Bir rüya veya olaydan etkilenmek
- Sultan veya devlet adamlarıyla arası açılmak
- Hacca gittikten sonra etkisinde kalmak
- İlmiye sisteminde görülen aksaklıklardan uzaklaşmak
- Meslek hayatında yaşadıkları olaylar

Söz konusu sebepler her şairde farklı gerçekleşmekle beraber onların hayat hikâyesinde önemli bir yere ve dönüşüm etkisine sahiptir. Bunlar arasında bir şeyhin veya sûfinin etkisinde kalma durumu ile İlahî cezbeye kapılıp her şeyden el etek çekme isteği yaygın birer sebep olarak zikredilebilmektedir. Bu durumlar şairlerin eğitim hayatının belirli bir döneminde olabildiği gibi kadılık veya müderrislik görevlerini icra ederken yaşanabilmektedir. Dolayısıyla şairlerin ilim yolundan uzaklaşıp tasavvufa yönelmelerini “Öğrenim Hayatında” ve “Meslek Hayatında” olmak üzere iki başlık altında değerlendirmek mümkündür.

3.3.1. Öğrenim Hayatında

İlim yolundan feragat edip tasavvufa yönelen şairlerle ilgili şua tezkireleri benzer terimler kullanmaktadır. Sehî Bey bu yönelim ve geçişi daha kısa ifadelerle anlatırken Âşık Çelebi bu durumla alakalı daha detaylı bilgiler sunabilmektedir. Latîfî ise bazı şairlerde konuyu kısa açıklamalarla geçerken önem verdiği şairlerde yönelimin detaylarına değinmektedir. Kınalızâde Hasan Çelebi de ilim yolundan uzaklaşıp tasavvufa yönelen şairlerden tasavvufî muhtevaya uygun kelimelerle bahsetmektedir. Bunun yanında şua tezkirelerinde şairlerin öğrenim hayatının tam olarak hangi aşamasında ilim yolundan uzaklaştıkları ve tasavvufa yöneldikleri hakkında ayrıntılı bilgilere ulaşmak mümkün değildir. Nitekim tezkireler “tahsil-i ilm” ve “tarîk-i ilm” aşamasını bir bütün olarak değerlendirmekte, bu konuda genellikle belirgin zaman dilimleri kullanmamaktadırlar.

Şua tezkirelerinde ilim yolunda ilerlerken tasavvufa yönelme ve bir tarıkata intisap etmeyle ilgili “tarîk-i ilmden feragat etmek” ve “tahsîl-i ilmi terk edip tarîke sâlik olmak” gibi ifadeler kullanabilmektedir. Mesela Latîfî, Hasan-ı Rûmî (XVI. yy.) isimli bir şairden söz ederken onun ilim yolundan ayrılıp tasavvufa yöneldiğini “Tahsîl-i ‘ilme meşgûl iken hâlet-i fenâ galebe idüp...” (2000, s. 227) sözleriyle ifade etmektedir. Latîfî XVI. yüzyılın başka bir şairi olan Prizrenli Sûzî’yi (ö. 1524) tanıtırken “Tahsîl-i ‘ilmden tekâ’üd idüp mesâlik-i tarîka-i sufiyyeden tarîk-ı nakşibendîye sâlik olmuş.” (Latîfî, 2000, s. 311) ifadesini kullanmaktadır. Burada ise şairin öğrenimi terk edip Nakşibendî tarikatına bağlandığı doğrudan zikredilmektedir. Latîfî, dönemin başka bir şairi olan Üsküplü Atâ’nın (XVI. yy.) ilim yolundan ayrılıp

Nakşibendî tarikatına intisap ettiğini şu sözlerle anlatmaktadır: “Tahsîl-i ‘ilmden tekâ‘üd idüp nakşibendiyye tarîkına sâlik ve sülûkinde nice müşâhedeye ve mükâşefeye mâlik olmuş idi.” (2000, s. 397). Burada şairin öğrenimini nerede ve nasıl aldığıyla ilgili detaylar verilmemekte, sadece “ilim tahsilinden ayrılıp tarikat yoluna girdiği” söylenmektedir. Dolayısıyla Latîfî öğrenimi yarıda bırakıp tasavvufa yönelen şairlerle ilgili genel birtakım ifadeler kullanmakta, yer yer onların intisap ettiği tarikatların ismini zikretmekle yetinmektedir.

Âşık Çelebi, Latîfî’den farklı olarak şairlerin ilim yolundan ayrılıp tasavvufa geçişlerini mecaz, teşbih ve telmihlerden faydalanarak daha zengin ve renkli ifadelerle anlatabilmektedir. Latîfî’nin Üsküplü Âtâ’yla ilgili sade ifadeleri yerine bu geçişi farklı mecazlarla anlatmaktadır: “Tarîk-i ‘ilmden ferâgat idüp tarîk-i Nakş-bendî’ye intimâ idüp zânû-yı vahdeti dâmen-i ‘uzlete ve ser-i müşâdedeyi ceyb-i mücâhedeye çeküp Üsküb’de inzivâ itdi.” (2010, s. 1092). Âşık Çelebi, tezkiresinin üslubuna uygun bir şekilde ve Latîfî’de tanık olmadığımız “zânû-yı vahdeti dâmen-i ‘uzlete ve ser-i müşâdedeyi ceyb-i mücâhedeye çeküp...” ibaresiyle şairin nasıl ve ne şekilde tasavvufa meylettığını ve nerede inzivaya çekildiğini edebî bir dille ifade etmektedir.

Âşık Çelebi ilim yolundan uzaklaştıktan sonra şairlerin hayatında ne gibi değişiklikler olduğuyla ilgili bilgiler sunabilmektedir. Bu açıdan Hâfız-ı Sirozî’yle (ö. 1533-34) ile ilgili verdiği bilgileri değerlendirmek mümkündür:

Tarîk-i ilmde iken ferâgat idüp gâh Cemâl Halîfe zâviyesinde ve gâh gayrı hânkâhlarda mecma’larda, sohbetgâhlarda âvâralık idüp ‘ömr geçirürdi. Gâh velâyetinden ve gâh melâmetden dem ururdi. Âhir bî-ser ü sâ mânîlikde ve rûzgâr-ı perîşânlıkda ‘ömri encâma ve subh-ı hayâtı şâma irdi. (2010, s. 608)

Söz konusu alıntıya göre şairin “ilim yolundan feragat ettikten sonra Cemâl Halîfe zaviyesinde, hankâhlarda ve sohbet meclislerinde vakit geçirdiği” söylenmektedir. Bunun yanında şairin “velîlikten” ve “melametden” söz ettiği ve böylece ömrünü nihayete erdirdiği görülmektedir. Ayrıca Âşık Çelebi’nin sözlerinden şairin kararsız tutumuna eleştirel yaklaştığı anlaşılmaktadır.

Âşık Çelebi, XVI. yüzyılın öne çıkan Rumelili şairlerinden Usûlî’nin (ö. 1538) de öğrenimini yarıda bırakmak suretiyle tasavvufa meylettığını ve derviş elbisesini giydiği şu şekilde belirtmektedir: “Tarîk-i tahsilde iken cânına tîr-i cezbeden sehmü’l-gayb irmişdür. Cübbe vü destârı terk idüp dervîşler libâsına belki melâmetîler pelâsına

girmişdür.” (2010, s. 344). Rumeli’nin önemli kültür ve edebiyat ortamlarından birisi olan Vardar Yenicesi’nde yetişen şair, XVI. yüzyılın etkili mutasavvıf şairlerinden ve Halvetiyye-Gülşeniyye tarikatının kurucusu İbrahim Gülşenî’ye (ö. 1534) intisap ederek manevî yolculuğunu (seyr ü sülûk) tamamlamış ve Gülşenîliğin Rumeli’deki önemli temsilcilerinden birisi olmuştur. Âşık Çelebi’nin onu takdim ederken ilmiyeyi temsil eden “cübbe ve destar” gibi kıyafetleri çıkarttığını ve “derviş elbisesi” giydiğini söylemesi dikkat çeken unsurlar arasındadır.

İbrahim Gülşenî’den etkilenen şairlerinden bir diğeri Yusûf Sîneçâk’tır (ö. 1546/47). Âşık Çelebi’nin ifadesine göre Yusûf Sîneçâk ilim yolundayken cezbeyle kapılıp İbrahim Gülşenî’nin hizmetinde sülûkunu tamamlamıştır: “Tarîk-i ‘ilmde iken cezbe el virmişdür. Mısır’da Şeyh İbrâhîm’ün hıdmetinde sülûk idüp yagmâ-yı na‘mâ-yı bâtniyyeden eline haylî nesne girmişdür.” (2010, s. 685). Daha sonra Mevlevîliğe intisap eden şair postnişin olmuş ve *Mesnevî*’den seçtiği beyitlerle *Cezire-i Mesnevi* adlı eserini yazmıştır (Köksal, 2013). Dolayısıyla şairin tasavvuf yoluna girdikten sonra telakkisini sürdürdüğü ve tasavvuf konusunda eserler verdiği anlaşılmaktadır.

Usûlî ve Yusûf Sîneçâk gibi isimlerle birlikte zikredebileceğimiz bir diğeri Vardar Yenicesi’nden Garîbî’dir (ö. 1547). Öğrenim hayatını yarıda bırakan şair tasavvufa yönelmiş ve Mevlevî tarikatına intisap etmiştir. Kınalızâde’nin ifadesinden anladığımıza göre “Saded-i tahsîl-i kemâlde iken gavgâ-yı kîl ü kâlî terk idüp mevlevî olmuş idi.” (2017, s. 634). Böylece şair eğitim hayatından ayrılarak “kîl ü kâl gavgâ”sını terk edip Mevlevî olmuştur. Tezkire yazarının “kîl ü kâl” yani, “dedikodu-boş söz” ile ilmi ilişkilendirmesi dikkat çekici bir husus olup üzerinde ayrıca durulması gerekmektedir.⁶⁰

Söz konusu isimlerin yanında döneminin “bilgili kişilerinden birisi” olarak zikrettiği Âfitâbî (XV. yy.) için benzer ifadeleri kullanan Âşık Çelebi, onun da bir zaman ilimle uğraştıktan sonra tasavvuf yoluna girdiğini “Bir zemân tarîk-i ‘ilmde kûşîş ba‘dehu tarîk-i tasavvûfa sülûk idüp meşâ’ih-i tarîkat hıdmetlerinde tahsîl-i küşâyîş itmişdür.” (2010, s. 348) sözleriyle ifade etmektedir. Sultan II. Bayezid’in (salt. 1481-1512) Amasya’da şehzadeliği sırasında onunla da yakınlık kurup inayetlerinden faydalanan

⁶⁰ Söz konusu kelimeyi Fuzûlî’nin meşhur “İşk imiş her ne var alemde/İlim bir kîl ü kâl imiş ancak” beyti çerçevesinde inceleyen bir çalışma için bkz. (Fazlıoğlu, 2011)

Âfitâbî, ömrünün sonunu “vaaz ve nasihat işleriyle, halktan ayrılıp uzlet içerisinde” geçirmiştir (2010, s. 349). Böylece öğrenim hayatının başında tasavvufa yönelik mutasavvıf kimliğe kavuşan şairlerin hayatlarında önemli bir kırılma yaşandığı ve bundan sonraki süreçte tasavvufî yönlerine ağırlık verdiği söylenebilmektedir.

XVI. yüzyıl şairlerinden “Baba Çelebi” olarak da bilinen Rızâyî (ö. 1579), ilim yolunda devam etmeyip her şeyden elini eteğini çekmiştir. Danişmentken tasavvufa yönelen Rızâyî, Veziriazam Rüstem Paşa’nın (ö. 1561) hocası olmuş ve “Baba Çelebi” nispetiyle tanınmıştır. Latîfî onun ilim yolundan ayrılıp “feragat ve kanaat köşesine çekilmesini” şu şekilde dile getirmektedir:

Erkân-ı devlet ve a’yân-ı saltanat mukârenetiyle devlet-i sûriyye el virmişken sa’âdet-i ma’neviyyeyi elden komayup manâsıb-ı ‘âliye ve merâtib-i ‘aliyyeye kadem basmayup kûşe-i ferâgat ve tûşe-i kanâ‘at ihtiyâr itmişdür. (2000, s. 273)

Buna göre “feragat ve kanaat köşesi”, tüm maddî beklentilerden uzak tasavvuf ve tarikat yolunu temsil etmektedir. Latîfî, ilişki ağları bakımından önemli gördüğü Rızâyî’nin bu geçişini önemsemekte ve diğer örneklerin aksine burada daha edebî ifadeler kullanmaktadır.

XVI. yüzyıl âlim-şairlerinden Kurtzâde Şeyh Vâlihî Efendi’nin (ö. 1585) biyografisine bakıldığında onun da önemli hocaların hizmetinde bulunduktan sonra ilim yolundan uzaklaşıp “tasavvufa tahvîl-i tarîk ettiği” ve Nakşîbendiliğe intisap ettiği anlaşılmaktadır:

Tarîk-i ‘ilm-i ma’hûdî ‘ale’t-tertib görüp mevâlî-i ‘ızâm hizmetine irişdükden sonra taklîdden ‘azm-i tahkîk itdi tasavvufa tahvîl-i tarîk itdi. Cezbe-i İlâhî’ye anı tarîk-i Nakş-bendiye-i tarîk-i tasavvufa irşâd eyledi. (Âşık Çelebi, 2010, s. 547)

Diğerlerinden farklı olarak Vâlihî’nin ilim yolundayken tasavvufa yöneldiği ama daha sonra ilmî çalışmalarına devam ettiği söylenebilmektedir. Nitekim âlim-şair tasavvufî kimliğinin yanında çeşitli yerlerde vaizlik, müderrislik ve kadılık görevlerinde bulunmuştur. Bu anlamda Vâlihî gibi âlim-şairler tasavvufî yönlerinin yanında ilmî faaliyetlerine de devam ederek çok yönlü kimliklerini sürdürmüşlerdir.

İlim yolundan ayrılıp tasavvufa yönelen şairler bu isimlerle sınırlı değildir. XVI. yüzyıl şairlerinden Firâkî (XVI. yy.) Sahn Medresesi’ne kadar ulaşmışken eğitimini yarıda bırakarak şeyh olan babasının izinden gitmiş ve tasavvufa yönelmiştir (Âşık Çelebi, 2010, s. 1153). Dönemin başka bir şairi olan Kâbilî (XVI. yy.) medrese eğitimi

devam ederken ilim yolundan ayrılarak tasavvuftan etkilenmiştir. Tasavvuf yoluna girdikten sonra Mekke, Medine, Şam, Halep ve Bağdat olmak üzere pek çok şehre seyahat etmiştir (Âşık Çelebi, 2010, s. 1307). Aynı yüzyılın başka bir şairi olan Rusûhî Süleyman (XVI. yy.) ise medrese eğitime devam ederken danışmentlik yapıp bazı hocaların hizmetinde bulunmasına rağmen ilim yolundan uzaklaşmış ve Sofyalı Şeyh Bâlî Efendi'ye (ö. 1553) intisap edip tarikat yoluna girmiştir (Âşık Çelebi, 2010, s. 1356). Dolayısıyla eğitim süreci sırasında tasavvuftan etkilenip ilim yolundan uzaklaşan şairlerin sayısı oldukça fazladır. Âşık Çelebi tezkiresinde bu konuya ayrı bir ehemmiyet verildiği ve şairlerin hayatındaki bu önemli değişimine özellikle temas edildiği söylenebilmektedir.

3.3.2. Meslek Hayatında

Şairlerden bir kısmı yukarıda görüldüğü üzere eğitim hayatlarının belirli bir döneminde tasavvufa meylederken bir kısmı ise ilmiyede görev aldıktan sonra görevlerinden ayrılıp tasavvuf yoluna girebilmektedir. Bu anlamda belirli yerlerde kadılık ve müderrislik görevlerinde bulunan âlim-şairlerin hayatlarının bir noktasında tasavvufa yöneldiğini ve bütün maddî beklentilerden feragat ederek tarikata girebildiğini söylemek gerekir. Bu çerçevede XV. yüzyılın mesnevileriyle tanınan mutasavvıf şairi Hamdullah Hamdî'yi (ö. 1503) zikretmek mümkündür. Bir süre Bursa Çelebi Sultan Mehmed Medresesi'nde danışment ve müderris olarak bulunan Hamdullah Hamdî, gördüğü rüya üzerine ilim yolundan ayrılarak tasavvufa yönelmiş ve İbrâhîm Tennûrî'ye (ö. 1482) intisap etmiştir (Özyıldırım, 2014). Âşık Çelebi onun tasavvufa yönelmesini şu sözlerle ifade etmektedir:

Mezbûr Hamdî Çelebi tarîk-i 'ilm-i ma'hûda sülûk idüp ba'dehu ferâgat ve ihtiyâr-ı kanâ'at ile kûşe-i inzivâda 'uzlet itmişdür. Kendüde haylî eser-i cezbe ve pâyesinde rîf'at-ı rûtbe var imiş... (2010, s. 634)

Buna göre Hamdullah Hamdî'nin "kanaat yolunu tercih etmesi ve inzivaya çekilmesi", "yücelik rütbesi"yle birlikte zikredilmektedir. Nitekim Latîfî de onun "tedrîs ve kazâdan yüksek bir mansıba sahip olmasa da mevâliden sayılacağı" söylemektedir (2000, s. 235). Dolayısıyla ilmiyede belirli görevler aldıktan sonra feragat eden Hamdullah Hamdî, tarikat yoluna yönelmiş ve uzlet hayatını tercih etmiştir.

“Müderriş” mahlasıyla şiirler yazan ve XVI. yüzyılın önemli simalarından olan Beşiktaşlı Yahya Efendi’yi (ö. 1571) ilmiyeden ayrılıp tasavvuf dünyasında şöhret bulan isimler arasında zikretmek mümkündür. Âşık Çelebi’nin “ulûm-ı zâhire ve bâtında müntehî” (2010, s. 977) olarak zikrettiği ve pek çok ilimde ileri olarak gördüğü Yahya Efendi, dönemin önemli medreselerinde müderriş olarak görev yapmıştır. Dönemin padişahı Kanûnî Sultan Süleyman ile arası açıldıktan sonra görevinden uzaklaştırılıp emekliye sevk edilen Yahya Efendi, hayatının geri kalan kısmını Beşiktaş’ta kendi imkânlarıyla kurduğu dergâhta geçirmiştir (Şahin, 2013, s. 243-244). Tezkire yazarı Bağdatlı Ahdî bu durumu şu şekilde ifade etmektedir:

Meydân-ı kesretten kenâr özleyüp İstanbûl karşusunda Beşiktaş’nda bir cây-ı dil-keşi ihtiyâr idüp ‘ibâdet-i Hak ile sülûk-ı meşâyih-i kibâra sâlik ve keşf-i kerâmât ile hakâyık-ı muhakkıkînün esrârına mâlikdür. (2009, s. 58)

Böylece ilim yolundan ayrıldıktan sonra tasavvufî düşüncede derinleşen Yahya Efendi’nin şu sözleri bu yönelimi en iyi şekilde anlatmaktadır:

Ders-i ‘ilmi biz fenâ sahnında tekmîl itmişiz

Sanmanuz seyr-i Semâniyye’yle tahsîl itmişüz (Âşık Çelebi, 2010, s. 799)

Dolayısıyla âlim-şair, tasavvufî bir kavram olarak “Fenafillah” makamına gönderme yaparak asıl ilmini bu mertebede tamamladığını dile getirmektedir.

“Şârih-i Mesnevi” olarak bilinen Muslihuddin Mustafa Sürûrî’nin (ö. 1562) hayatı ilmiye sınıfı ve tasavvuf dünyası arasındaki geçişleri anlamak açısından oldukça ilginç bilgiler sunmaktadır. *Bahrü’l-Maarif* adlı belagat eseri başta olmak üzere tercüme ve şerhleriyle ön plana çıkan ve donanımlı bir Osmanlı âlimi olan Mustafa Sürûrî, çeşitli yerlerde müderrişlik, naiplik ve tezkirecilik hizmetlerinde bulunduktan sonra Emîr Buhârî Zaviyesi şeyhi Nakşibendî Mahmud Çelebi’ye intisap ederek tasavvufa yönelmiştir (Güleç, 2010, s. 170). Bu durumu Âşık Çelebi şu şekilde dile getirmektedir:

Elli akça ile İstanbul karşusunda Kâsım Paşa medresesinde müderriş iken terk-i ‘örf-i izâfet ve menâsıb-ı i’tibâriyyeden ferâgat ve İstanbul’da Emîr Buhârî şeyhi ‘Abdü’l-latîf Çelebi’den tevbe vü inâbet eyledi. (2010, s. 964)

Âşık Çelebi, Sürûrî’nin “müderrişken itibarlı mansıplardan feragat etmek suretiyle inâbet eylediğini”, yani her şeyden yüz çevirerek Hakk’a yöneldiğini söylemektedir. Sürûrî’nin hayatının ilerleyen dönemlerinde müderrişlik yaptığı ve tasavvufî kimliğini

koruduğu bilindiğine göre biyografisiyle ilmiye ve tarikatlar arasındaki geçişlere dikkat çekici bir örnek sunmaktadır.

XVI. yüzyılın başka bir âlim-şairi olan “Deli Birader” lakaplı Gazâlî’nin (ö. 1534-36) hayatında da benzer bir hareketlilik göze çarpmaktadır. Şehzâde Korkut’un (ö. 1513) meclisinde bulunup çeşitli yerlerde müderrislik yapan Gazâlî, Şehzâde’nin katledilmesinden sonra Geyikli Baba Zâviyesi’ne çekilmiş ve burada bir süre inziva hayatı geçirdikten sonra tekrar ilmiyedeki görevlerine devam etmiştir. Onun hayatıyla ilgili bilgiler ve anekdotlar da *Âşık Çelebi Tezkiresi*’nde detaylı bir şekilde anlatılmaktadır (2010, s. 1635-1660).

Müderris görevinde bulunurken İlahî cezbeye kapılıp tasavvufa yönelen isimler arasında XV. yüzyıl şairlerinden Hızrî ve Buhârî mahlaslarıyla şiirler yazan Hızır Bey’i (ö. 1516-19) zikretmek mümkündür. Önemli bir ilmiye ailesinden gelen Hızır Bey, Bursa’da Kaplıca Medresesi müderrisi iken görevinden ayrılp Şeyh Emîr Buhârî’ye intisap etmiş ve maddî beklentilerden uzaklaşarak tasavvufa yönelmiştir. Bu durumu Latîfî şu sözlerle ifade etmektedir.

Kapluca Medresesine müderris iken Cenâb-ı vehhâbdan ve ol mühimm-i savâbdan âsâr-ı ‘aşk ve cezbe-i Hak irişüp ‘örf ü izâfeti ve kurî cem’iyyeti koyup ol meşâyih-i kibârun iftihârı a’nî Şeyh Şemsü’-d-dîn el-Buhârî aleyhi rahmeti’l-bârî hazretleri cezebâtıyla müncezib olup ol hazrete hulûs-ı bâl ile irâdet-i sâdika getürdi ve hubb-ı mâsivâyı verâyı ardına atup dilden götürdi. (2000, s. 246)

Söz konusu alıntıya göre Hızrî, “İlahî cezbeye kapılarak bütün resmî görevlerini arkasında bırakmış, Şeyh Emîr Buhârî’ye intisap etmiş ve dünya sevgisini gönlünden çıkarmıştır”. Burada Latîfî’nin seçtiği kelimeler ve mecazî yapı da tasavvufi muhtevayla uyumlu seyretmektedir.

Müderrislik görevini bırakmak suretiyle tasavvufa yönelen isimler arasında Sarhoş Bâlî Efendi olarak bilinen Cevherî’yi (ö. 1572-73) de zikretmek mümkündür. Nitekim XVI. yüzyıl âlim-şairlerinden olan Cevherî, Kepenekçi Medresesi’nde müderrisken resmî görevlerinden ayrılarak Halvetî tarikatına intisap etmiştir. Âşık Çelebi bu durumu “Kepenekçi medresesi müderrisi iken libâs-ı ‘örf ü izâfeti koyup tarîk-i ‘uzlete ‘âzim oldı.” (2010, s. 498) sözleriyle anlatmaktadır. Dolayısıyla “örf ü izafet elbisesini” bir kenara bırakan şair uzlet yoluna yönelmiştir.

İlmiyeden ayrılıp tasavvufa yönelen şairler arasında sadece müderris olanlar değil, kadılık mesleğini yapan âlim-şairler de bulunmaktadır. Mesela *Tezkire-i Şu'ârâ* adlı eseriyle meşhur olan XVI. yüzyıl âlim-şairlerinden Carullâhzâde Beyânî (ö. 1597-98), çeşitli yerlerde müderrislik ve kadılık görevlerinde bulunduktan sonra bu görevlerini bırakıp tasavvufa yönelmiştir. Havran kadılığı sırasında hacca giden Beyânî, buradan döndükten sonra resmî görevlerinden ayrılmış ve İstanbul'a gelip Okmeydanı Sofular Halvetî tekkesi şeyhi Ekmeleddin Efendi'ye bağlanarak tarikata girmiştir (Sungurhan, 2013). Bu durumu Gelibolulu Mustafa Âlî şu şekilde dile getirmektedir:

Ba'dehû gâh mansıb-ı tadrîse gâh mesned-i kazâya 'azîm oldı. Bi'l-âhare cezebât-ı İlâhiyyeden bir şemmeye mazhar düşüp cümleden el çekdükte nefis-i İstanbul'da zâviye-nîşîn olan meşâyihden Ekmel Efendi ki yine kendüsi gibi tarîk-i tadrîsden ferâgat ile meşîhat silkine sülûk idenlerün ercümendi idi. Anlardan bi'ât itdi... (295)

Alıntıda görüldüğü üzere öğretim ve kaza işlerinden feragat eden Beyânî, İstanbul'da kendisi gibi öğretim faaliyetlerinden ayrılmış olan Ekmel Efendi'ye (XVI. yy.) intisap etmiştir. Tasavvufa yöneldikten sonra şiirlerinde de önemli bir muhteva değişimi yaşayan Beyânî, ilmiyeden ayrılıp tasavvufa yönelen âlim-şairler arasında zikredilebilmektedir.

Yukarıda verdiğimiz örnekler ve açıklamalarda görüldüğü üzere şuara tezkirelerinde şairlerin tasavvufî kimlikleri, mensup oldukları tarikatlar ve tasavvufa yönelimleri hakkında geniş bilgiler bulmak mümkündür. Bu bilgiler şairleri tanıtıcı nitelikte olmasının yanı sıra onların sosyal ve kültürel statülerini de açıklamaktadır. Bunun yanında şairlerin tasavvuf yoluna yönelmesiyle alakalı iki temel çizgi ortaya çıkmaktadır. Birinci olarak şairlerden bir kısmı henüz ilim yolunun başındayken eğitimlerini terk ederek tasavvufa yönelmişlerdir. Konuyu daha anlaşılır hâle getirmek açısından bu şairlerden örnek verilse de bu isimler ilmiyeden olmadığı için âlim-şairler arasında yer almamaktadır. İkinci olarak ilmiye sınıfına dâhil olup belirli yerlerde müderrislik veya kadılık görevlerinde bulunduktan sonra tasavvufa meyleden âlim-şairler bulunmaktadır. Bu isimlerden bir kısmı tasavvufa yönelse bile ilmî çalışmalarına devam etmiştir. Bir kısmı ise bütün maddî beklentilerden feragat ederek uzlet ve inziva hayatını tercih etmiştir.

Şairlerin tasavvufa meyletmelerinde muhtelif sebepler ön plana çıkmaktadır. Bu sebepler şairlerin hayat hikâyelerinde önemli birer dönüşümü temsil etmekle birlikte

daha çok İlahî cezbeye kapılma ve bir şeyh veya sûfiden etkilenme yoluyla gerçekleşmektedir. Ayrıca Gelibolulu Mustafa Sürûrî (ö. 1562) ve Gazâlî (ö. 1534-36) gibi âlim-şairlerin hayat hikâyelerinde görülen geçişlere bakıldığında ilmiye ve tarikatlar arasında keskin ayrımların olmadığı söylenebilmektedir. Nitekim bazı âlim-şairlerin tasavvufî kimliklerinin yanında ilmî çalışmalarını sürdürdüğü ve yeri geldiğinde medresede müderrislik görevine devam ettiği görülmektedir.

3.4. Başka Bir Alandan İlmîyeye Geçme

İlmîyeden farklı meslek gruplarına ve tasavvufa geçiş olduğu gibi -az sayıda da olsa- başka alanlardan ilmîyeye geçişler bulunmaktadır. Burada dikkat edilmesi gereken husus ilmîyeye girişte belirli bir düzen ve sistemin tesis edilmiş olmasıdır. Nitekim daha önceki bölümlerde bahsi geçtiği üzere ilmîyeye girişte medrese programının başarılı bir şekilde tamamlanması ve mülâzemet sistemine kayıt olunması gerekmektedir. İlmîyeye girişle ilgili en önemli hususlardan biri olan mülâzemet, medrese mezunlarının müderris ve kadı olmak için sıra beklemeleri, bu arada meslekî tecrübe kazanmaları ve belirli kontenjanlardan istifade ederek göreve başlamalarını ifade etmektedir (İpşirli, 2021, s. 365). Bu çerçevede ilmîye sınıfına girişin anahtarını elinde bulunduran müderrisler ve mevleviyet sahibi âlimler, yetiştirdikleri öğrencileri belirli yollar aracılığıyla meslek hayatına dâhil etmişlerdir.

Osmanlı ilmîye mesleğinde istihdam konusunu detaylı bir şekilde ele alan Yasemin Beyazıt, mülâzemet sisteminin Fatih Sultan Mehmed (salt. 1444-1446/1451-1481) devri sonlarında, yani XV. yüzyılın son çeyreğinde teşekkül etmeye başladığını söylemektedir. Bu hususta Fatih Fatih Sultan Mehmed dönemindeki kurumlaşma çabalarının etkili olduğunu belirtmektedir. Merkezileşen yönetim yapısı, ilmîye zümresini zihniyet ve sayı bakımından kontrol altında tutmak istemiştir. XVI. yüzyılın ortalarında ise mülâzemet sistemi büyük ölçüde kurumsal bir yapı hâline gelmiş ve klasik karakterini kazanmıştır (Beyazıt, 2014, s. 35-37).

Osmanlı'nın muhtelif devirlerinde farklı meslek gruplarından ilmîyeye geçmeye çalışanlar olmuştur. Bu anlamda saray, iç ahur, saraçhane gibi birimlerde hocalık yapan kişilerle askerî sınıfa mensup yeniçeri, topçu, kalafatçı (gemi yapımında görev alan) gibi görevliler, işlerinin yanı sıra ulemadan ders okuyup icazet alarak ilmîye

mesleğine girmeye çalışmıştır. Sarayda görevli hocalar, bostancıbaşının kazaskerliğe bildirmesi ve kazaskerin arzıyla, yeniçeriler ise genellikle ümera tarafından arz edildikten sonra mesleğe girebilmişlerdir (Beyazıt, 2014, s. 86). Nitekim bu geçişlere zamanla sınırlamalar getirilmeye çalışılmış, geçişler süreç içerisinde azalmış ve kişilerin tarik ile -yani usulüne uygun bir yolla- ilmiyeye girişi desteklenmiştir (Beyazıt, 2014, s. 88). İlmiye zümresine girebilmek için bir düzen tesis edilmiş; belirli sınır ve kurallarla bu düzen yürütülmüştür. Dolayısıyla Osmanlı medreseleri vakıflar yoluyla her ne kadar sivil ve özgür bir eğitim ortamı gibi düşünülse de kanunnameler ile sürekli denetim ve kontrol altında tutulmaya çalışılmıştır.

Farklı alanlardan ilmiyeye geçen veya dönen şairlerle ilgili örnekler kısıtlı olmasına rağmen şuara tezkirelerinde bu konunun izlerini sürmek mümkündür. Nitekim Âşık Çelebi başta olmak üzere başka bir alandan ilmiyeye geçmeye çalışan şairlerle ilgili tezkire müellifleri bilgi vermektedir. Bununla alakalı ilim ve irfan konusunda oldukça istekli ve gayretli olan kişiler, bu yolda ilerleyen kişilerin desteğini alarak ilmiyeye geçmişlerdir. Ayrıca dönemin padişahının ilim ve hünere rağbet edip bu alanlarda ilerleyenleri desteklemesi teşvik edici bir unsur olmuştur.

Hızrî ve Buhârî mahlasıyla şiirler yazan Hızır Bey'in (ö. 1516-19[?]) hayat hikâyesi, farklı meslek grupları arasında geçişlerle alakalı ilginç bilgiler sunmaktadır. Önemli bir ilmiye ailesinden gelen Hızrî, öncelikle Bursa'da Kaplıca Medresesi müderrisiyken buradan ayrılıp Şeyh Emîr Buhârî'ye intisap etmiştir. Bunun yanında Sahn Medresesi'nde dönemin önemli âlimlerinden Taşköprülüzâde'nin de hizmetinde bulunan Hızrî, Şam yeniçerilerine yazılıp Âşık Çelebi'nin ifadesiyle “yakalı çuka ve börk giyerek”, yani Osmanlı ordusunun resmî kıyafetlerini giyerek askerî sınıfa dâhil olmuştur. Biyografisinin devamında ise Âşık Çelebi şu bilgileri paylaşmaktadır:

Yine İstanbul'a gelüp Taşköprü-zâde İstanbul kâzîsı bulunup yine almak câ'iz oldu. Mahkemesine kâtip idinüp nevbet alınmak lâzım geldükde yeniçerilük takrîbi ile hünkâr kulıdur diyü arz olunup mülâzım oldu. Sehl müddet geçmedin peyk-i eccl irdi, amân virmeyüp girîbânın aldı ne girîbân belki cânın aldı, vücûdın hâk-i fenâyâ saldı. Merhûm her zemân *dânişmend oldum müzevvece 'isâbesinden tolu içdüm; sûfî oldum tâcdan tolu içdüm; yeniçeri oldum börk kayyımından tolu içdüm* dirdi. (2010, s. 1533)

Buna göre oldukça hareketli bir yaşantısı olan Hızrî, kâtiplik ve yeniçeri zümresinden tekrar ilmiyeye geçtiğinde yeniden mülâzım olmuştur. Hatta Âşık Çelebi'nin ifadesinden anladığımız kadarıyla “yeniçeri” ve “hünkâr kulu” şeklinde arz olunarak

mülâzemet almıştır. Bunun yanında şairin kendi serencamını, farklı sınıfların giyim ve kuşamlarıyla ilişkilendirerek ifade etmesi de oldukça dikkat çekicidir.

XVI. yüzyılın başka bir şairi olan ‘Ulûmî (ö. 1575-76) yeniçeri taifesinden olmasına rağmen ilim ve marifetle de meşgul olmuştur. Askeriyeden ilmiyeye geçmek için oldukça istekli olan ‘Ulûmî, Âşık Çelebi’nin ifadesine göre meslektaşlarından ve mesleğinden uzak birisi olarak ilim ve irfan meraklısıdır:

Ebnâ-yı cinsi torba taşurdu, bu mektebe etmek taşımaga mübâşir idi; anlar kapuya çıkmak isterdi, bu kitâbda fasıldan bâba çıkmak isterdi; anlar buçuk hevâsında idi; bu *kandasın yârüm* diyü dil-ber sevdâsında idi... (2010, s. 1100)

Burada tezkire müellifinin şairin mesleğinden uzak olması ve ilmiyeye yakın olması konusunda iki meslek grubuna ait kelimeleri zıtlık içinde kullanması dikkat çekmektedir. Ayrıca ‘Ulûmî’nin ilmiyeyi çağrıştıran bir mahlas seçmesi ilim yolundaki çaba ve gayretleriyle oldukça uyumludur. Şairlerin mahlaslarındaki bu tür tercihler, onların yönelimlerini yansıtabilmektedir⁶¹. Nihâî olarak ‘Ulûmî, Âşık Çelebi’nin ifadesiyle “Hâlâ terk-i ümmîd-i bölük ve ‘izzet-i dünyâ vü âhiret için dânişmend olup tahsîl-i ‘ilme sülûk itmişdür.” (2010, s. 1100). Böylece şair yeniçerilikten ayrılma ümidiyle ilim tahsiliyle uğraşmış ve dânişment olmuştur. Bundan sonraki sürecin ise ayrıntılarına tezkirelerde yer verilmemektedir.

XVI. yüzyılın önemli simalarından Osmanlı şeyhülislamı, tarihçisi ve âlim-şairi Kemal Paşazâde’nin (ö. 1534) hayat hikâyesini de bu konu çerçevesinde ele almak mümkündür. Osmanlı Devleti’ne hizmetler etmiş önemli bir aileden gelen Kemal Paşazâde, genç yaştan itibaren ilimle uğraşmasına rağmen önce askerlik mesleğine girmiş ve sipahi olarak II. Bâyezid’in (salt. 1481-1512) seferlerine katılmıştır (Turan, 2022, s. 238). Sadrazam Çandarlı İbrahim Paşa’nın (ö. 1499) meclisinde âlimlere gösterilen hürmete şahitlik etmesinin ardından askerlik zümresinden ayrılarak ilmiyeye girmiştir. Taşköprülüzâde’nin kendisinden naklettiğine göre bir gün Sadrazam Çandarlı İbrahim Paşa’nın meclisinde o dönemler henüz müderris olan Molla Lutfî (ö. 1495), meşhur akıncı beyi Ervenosoğlu Ahmed Bey’den daha üst bir yere oturunca ulemanın itibarına saygı duymuş ve ilmiyeye geçmeye karar vermiştir. Taşköprülüzâde *eş-Şekâ’ik* adlı eserinde hikâyenin devamını şu şekilde aktarmaktadır:

⁶¹ Bu konuyla ilgili ayrıntılı bilgi için “İlmiyenin Mahlas Seçimine Etkisi” başlığına bakılabilir.

Yanımda bulunan bir arkadaşıma, böyle üst düzey bir emîrden daha önde oturan bu adamın kim olduğunu sordum. Filibe Medresesi'nde müderrislik yapan Lutfi Efendi adında bir âlim olduğunu söyledi. Bunun üzerine maaşının ne kadar olduğunu sordum. Otuz dirhem maaş aldığını söyleyince, bu kadar maaşla nasıl böyle bir komutandan daha üstte oturabildiğini sordum. Arkadaşım, 'Maaşları az olsa da âlimlerin önceliği vardır. Bu duruma ne vezirler ne de emîrler itiraz etmektedir' dedi. Kendi kendime, bir emîr olarak bu komutanın makamına asla erişemeyeceğimi düşündüm. Eğer ilimle uğraşırsam, bu âlimin mertebesine ulaşabileceğime inandım. O andan itibaren ilimle uğraşmaya karar verdim. (2019, s. 598)

Söz konusu diyaloga göre Kemal Paşazâde, ulemaya gösterilen hürmetten oldukça etkilenmiş ve askeriye sınıfından ayrılarak ilim yolundaki çalışmalarına ağırlık vermiştir. Bunun neticesinde ilmiyenin en üst mertebelerinden olan şeyhülislamlık makamına kadar ulaşmış ve pek çok alanda önemli eserlere imza atmıştır.

XVI. yüzyılın mesnevileriyle meşhur şairi Taşlıcalı Yahyâ (ö. 1582) doğrudan kadılık ve müderrislik görevlerinde bulunmasa da ilmiyeye önemli ilişkiler kuran ve kendisini ilmî yönden geliştiren isimlerden birisidir. Arnavut asıllı olup devşirme usulüyle Acemi Oğlanlar Ocağı'nda yetişen Taşlıcalı Yahyâ, askerî sınıf içinde yükseldikten sonra sipahî sınıfına ayrılmıştır. Öğrenme isteği ve yetenekleriyle yeniçeri kâtibi Şehâbeddin Bey'in dikkatini çekmiş ve bu kişinin yanında yetişerek yeniçerilere uygulanan bazı zorunluluklardan muaf tutulmuştur (Kaya, 2013). Âşık Çelebi'nin şu ifadeleri şairin ilim ve hüner konusunda gayretini göstermektedir:

Bu fehvâ üzre divşürme tâ'ifesindendir ki 'acemî oğlanı iken torba taşımak yirine hâceye seped taşıdı; *Gülistân* okırken bülbüller sebaşdaş idi. Sarı külâh yirine başında şu'le-i âteş-i 'ışk-ı fazl yanardı ve otabaşısı mu'allim-i 'ilm ü hünerdi. Ta'lim-hâneyi mu'allim-hâne bilüp kapuya çıkınca her bâbdan der-i ma'rifet üzerine güşâde idi ve buçuğı artmak yirine günden güne kemâl ü 'irfânı ziyâde idi. (2010, s. 673)

Buna göre şairin 'Ulûmî'de görüldüğü gibi meslektaşlarından ayrıldığı ve askerîye içinde yetişmesine rağmen ilim öğrenmeye meyilli olduğu anlaşılmaktadır. Bu sebeple Taşlıcalı Yahyâ "torba taşımak yerine hâceye sepet taşımış" ve "talim-hâneyi muallim-hâne bilmiştir." Ayrıca bu yöndeki gayretlerinin yanında başındaki kişinin (otabaşı) ilim ve hünerden anlaması şairi teşvik eden hususlardan birisi olmuştur. Böylece Taşlıcalı Yahyâ her ne kadar ilmiyede önemli mevkilere ulaşmasa da dönemin şeyhülislam ve âlimleriyle bir araya gelmiş, dönemin padişahlarının da teşvik ve himayelerinden faydalanarak önemli yerlerde tevliyet görevinde bulunmuştur.

XVI. yüzyıl âlim-şairlerinden olan ve "Benli Hasan" lakabıyla bilinen Âhî (ö. 1517-18), farklı bir meslek grubundan ilmiyeye geçmesiyle dikkat çekmektedir. Rumeli'nde

bulunan Niğbolu'nun tanınmış tüccarlarından Seydî Hoca'nın oğlu olan Âhî, babasının ölümünden sonra bir süre ticaretle uğraşmıştır. Bunun ardından Gelibolulu Mustafa Âlî'nin ifadesiyle dönemin padişahlarının ilim ve marifete olan rağbetini görünce İstanbul'a gelip ilimle meşgul olmuştur:

Ol 'asr pâdişâhlarının 'ilm ü ma'rifete ragbetlerini vüzerâ ve erkân-ı devletün ashâb-ı kemâlâta 'inâyetini görüp re'sü'l-mâlinı mâl-ı kemâle değışti. Ya'nî tarîk-i 'ilme sülûk idüp sinni hudûd-ı erba'îne varınca pâye-i mülâzemet nâmındaki ser-menzile düşdi. (1994, s. 173)

Böylece Âhî'nin ticaret hayatını bırakıp ilimle meşgul olmasında dönemindeki devlet büyüklerinin “ilim ve marifete” alaka göstermeleri etkili olmuştur. Bu sebeple şair ticarî anlamdaki malını, kemalî servet ile değıştirmiştir. Bundan sonraki süreçte Yavuz Sultan Selim'in de takdirini kazanan Âhî, göreve geç yaşta başlamasına rağmen hızlı bir ilerleme kat etmiştir. Padişah ve devlet büyükleriyle ilişkilerinde değışiklikler olsa da çeşitli yerlerde kadılık ve müderrislik görevlerinde bulunmuştur (Köksal, 2013).

“Bezcizâde” sanıyla meşhur olan Nutkî (XVI. yy.), ticaretle uğraşan bir aileden gelmesine rağmen ilmiyeye katılarak dönemin önemli âlimlerinin hizmetinde bulunmuştur. Tülbent satan bir esnafın oğlu olan şair, ilim yoluna girmek için çabalamıştır. Âşık Çelebi'nin ifadesinde bu durum daha açık bir şekilde görülmektedir:

Ber-vech-i 'âde tekâmîl-i tarîk-i mu'tâda sa'y idüp Müftî Muhyî'd-dîn Çelebi el-Fenârî'den mülâzım olup cihet-i ilmiyyesi ma'mûr ve şî'ri şöhret-pezîr ve fûrs ü ta'miye vü elfâzda bî-nazîrdür. (2010, s. 879)

Burada dikkat çeken husus Osmanlı Devleti'nde her ne kadar ilmiye ailelerine önemli fırsatlar sunulsa da tülbent satan bir esnafın çocuğu da ilim yolunda ilerleyebilmekte ve gayret ederek döneminin önemli âlimlerinden mülâzım olabilmektedir. Bu anlamda Nutkî nispeten daha düşük bir sosyal tabakadan gelmesine rağmen çaba ve gayret sarf ederek Muhyiddin Fenârî (ö. 1548) gibi önemli bir isimden mülâzım olarak ilmiyenin çeşitli kademelerinde görev yapmıştır. Dolayısıyla Osmanlı Devleti'ndeki sosyal yapı, farklı meslek gruplarındaki kişilere gayret ve yeteneklerine göre geçiş imkânları sağlamaktadır.

XV. yüzyılın önemli âlim-şairlerinden kadılık, müderrislik ve kazaskerlik görevlerinin yanında nişancılık da yapan Tâcîzâde Cafer Çelebi'yi (ö. 1515) bu konu etrafında zikretmek mümkündür. II. Bâyezid'in (salt. 1481-1512) defterdarlarından “Tâcî Bey”

adıyla tanınan şair ve hattat Tâceddin İbrahim Paşa'nın oğlu olan Cafer Çelebi, Âşık Çelebi'nin ifadesiyle “Sipâhî-zâde-i sâhib-i seyf iken ehl-i ‘ilm tarîkine ‘âzim oldu.” (2010, s. 455), yani kılıç sahibi önemli birinin oğluyken ilim yoluna rağbet etmiştir. Bu anlamda ilim yolunda ilerleyen Cafer Çelebi, Mahmud Paşa Medresesi'nde müderrislik yaparken Divan-ı Hümayun'a nişancılık görevine getirilmiştir. Bundan bir süre sonra görevden alınmasına rağmen Yavuz Sultan Selim'in (salt. 1512-1520) takdirini kazanan Cafer Çelebi, kalemiye zümresinden tekrar ilmiyeye geçerek kazaskerlik makamına kadar ulaşmıştır (Köksal, 2013). Dolayısıyla önemli bir aileden gelen Cafer Çelebi, zamanla ilim yoluna yönelmiş ve ilmiyede çeşitli görevler üstlendikten sonra kalemiye sınıfına dâhil olmuş; bunun ardından tekrar ilmiyeye geçerek yetenek ve kabiliyetleri çerçevesinde farklı meslek sınıfları içerisinde bulunmuştur.

Yukarıdaki misallerden anlaşılacağı üzere başka bir alandan ilmiyeye geçen (veya dönen) şairlerin sayısı diğer geçişlere göre oldukça azdır. Bu durum ilmiyeye girişle ilgili düzen ve sistemin sağlıklı işlediğini; isteyen herkesin ilmiye zümresine geçiş yapamayacağını göstermektedir. Buna rağmen farklı meslek sınıflarından bazı kişiler, yetenek ve kabiliyetlerine göre ilim yolunda ilerlemekte ve mülâzım olduktan sonra ilmiyeye geçiş yapabilmektedir. Bu hususta özellikle yeniçeri ve sipahi gibi askerî sınıfta görev yapan bazı şairlerin çaba ve gayretleri neticesinde ilmiye sınıfına geçtikleri görülmektedir. Ayrıca ailesi ve kendisi ticaretle meşgul olmasına rağmen zamanla ilim yoluna yönelen ve burada görevler üstlenen şairler de vardır. Dönemin padişahının ve devlet adamlarının ilim ve hünere rağbet etmesi ve bu yolda ilerleyenleri himaye etmesi bu geçişleri teşvik etmektedir. Bunun yanında Cafer Çelebi (ö. 1515) gibi bazı çok yönlü kişiler, farklı meslek sınıfları arasında geçiş yaparak önemli makamlarda bulunmuşlardır. Dolayısıyla bazı âlim-şairler farklı meslek sınıflarında yetişmesine rağmen yetenek ve kabiliyetlerine göre zamanla ilmiyede görev alabilmişlerdir.

4. BÖLÜM: ÂLİM-ŞAİRLERİN ŞİİRLE İLİŞKİSİ

Âlim-şairlerin şiirle kurduğu ilişki ve şiire yükledikleri anlam meselesi beraberinde pek çok soruya kapı aralamaktadır. Bu doğrultuda âlim-şairleri şiir yazmaya sevk eden hususiyetler nelerdir? Onları şiir yazma konusunda diğer şairlerden ayıran özellikler var mıdır? Âlim-şairler şiire nasıl bir anlam yüklemektedir? Şiire meşruiyet kazandırma amaçları var mıdır? Hatta daha genel ifadeyle âlim-şairlerin şiir yazma amaçları neler olabilir? Şiir yazmanın meslek hayatında ilerlemeye nasıl bir etkisi vardır? Bu gibi sorular ilmiye ve şiir arasında kurulan çok yönlü ilişkiler bağlamında değerlendirmeyi hak etmektedir.

Şuara tezkirelerinden hareketle Harun Tolasa şairlerin şiire yönelişleriyle ilgili “heves, meyil, sevdâ, arzu, rağbet” gibi ifadelerin dikkat çektiğini belirtmektedir. Bu anlamda “şiire heves eyledi, şiir ü inşâya heves idüp, nazm-ı şiire talip, şiir ü inşâya meyl ider, nazma râğıp” gibi ifadeler şiire yönelim ve şiir yazma vasıtası olarak öne çıkmaktadır (2002, s. 224). Ayrıca şairin doğuştan şiire yatkın olması, yaratılış itibarıyla şiire yönelimi ve bu vesileyle “istidat” sahibi olması, sesinin güzel olması ve musikiyle ilgilenmesi de şiire başlama sebepleri arasında zikredilmektedir (2002, s. 225-226). Tüm bu hususlar şiire başlama ve heves etme noktasında âlim-şairlerde de görülebilmektedir. Bunların yanında “şiirin hakikatle kurduğu ilişki”, “şiirin hikmetle olan bağlantısı”, “şiirin zihnî bir uğraş olarak görülmesi” gibi hususiyetler de şiirle olan bağa ayrı bir önem kazandırmıştır. Ayrıca ulemadan önemli kişilerin şiirle ilgilenmesi ve bu yönde tezkirelerde şiirin meşrulaştırmaya çalışılması şiire karşı olumlu bir bakış kazandırmıştır.

Tezkire ve divan dibacelerinde⁶², tezkirelerin muhtelif yerlerinde, mesnevilerin sebebi telif ve hatime gibi bölümlerinde, âlim-şairler arasındaki bazı mektuplaşmalarda “ideal şiir”, “ideal şair”, “şiirin ilim ve hakikatle olan ilişkisi” gibi konular tartışılarak şiire meşruiyet kazandırmaya çalışılmıştır. Bu açıdan Âşık Çelebi ve Latîfi tezkirelerinin önemli bilgiler sunduğu bilinmektedir. Mesela Âşık Çelebi *Meşâirü’ş-Şuarâ* adlı tezkiresinin önsözünde bu konuya uzunca yer vererek şiiri meşrulaştırmaya

⁶² Divan dibaceleriyle ilgili Tahir Üzgör’ün (1990) *Türkçe Divan Dibaceleri* adlı değerli çalışmasını burada zikredebiliriz.

ve çeşitli örneklerle şiiri muteber kılmaya çalışmaktadır⁶³. Ayrıca şiirin faydaları, şiirin ilmî meselelerde nerede konumlandırılacağı gibi konularda fikirler öne sürmektedir. Bunun yanında Kemâl Paşazâde (ö. 1534), Sâdî Çelebi (ö. 1539), Abdulkadir Hamîdî Çelebi (ö. 1548), Muhyiddin Fenârî (ö. 1548) ve Hızır Bey (ö. 1459) gibi Osmanlı döneminin öne çıkan âlimlerinin de şiirle uğraştığını ve bazı manzumelerinin meşhur olduğunu söylemektedir (2010, s. 119-168). Burada Âşık Çelebi'nin ilmiye menşeli şairleri örnek göstermesi ve onların şiire karşı bakış açılarını yansıtmaya dikkat çekmektedir.

Kur'an-ı Kerîm'deki şiir ve şairlerle ilgili (Yasin Suresi 69 ve Şuara Suresi 224-226. âyetler gibi) bazı âyetlerin farklı açılardan yorumlanması, divan şairlerini ve müellifleri şiir ile din arasındaki ilişkiyi değerlendirmeye ve şiirle ilgili bir savunu geliştirmeye yöneltmiştir (Tezcan, 2016, s. 101). Bu çerçevede şairlerin dinî öğreti ekseninde şiiri ve kendilerini "legalize ettiklerini" dile getiren Nuran Tezcan "şiirin savunusunun bu edebiyatın poetikasının ana konusu olduğunu" söylemektedir (2016, s. 101). Lâmi'î Çelebi'nin (ö. 1532) *Dîvân*'ının dibacesi ve *Guy u Çevgân* mesnevisinin sebep-i telif kısımlarını inceleyen Tezcan, burada şiiri olumlama sürecinden söz etmektedir. Tezcan'a göre klasik Türk edebiyatı şairleri, *şın*, *ayın*, ve *rı* harflerinden oluşan *şi*'r kelimesinin harflerinin yerini değiştirerek ortaya çıkan *şer*' ve *'arş* kelimeleriyle göz iştikaki üzerinden şiiri olumlamaya çalışmaktadır. Dolayısıyla söz konusu ilişki pek çok şaire, şiir ve şairliği, İslam kozmogonisi ve *Kur'an* bağlamında yorumlama ilhamı kazandırmıştır (2016, s. 101). Bu durumda sadece şuara tezkirelerinde değil, divanların muhtelif yerlerinde, mesnevilerin sebep-i telif ve hatime gibi bölümlerinde şairlerin şiirle ilgili tartışmalara yer verdiği ve onu savunma refleksi geliştirdikleri görülmektedir.

Divan dibaceleri; söz, şiir, şairlik anlayışı konularında bilgiler sunması bakımından dikkate değerdir. Dibacelerin bu yönüne değinen Tahir Üzgör, dibacelerden hareketle şairin söz hakkındaki görüşlerini, şiir ve şair anlayışını, şairler hakkındaki değerlendirmeleri incelemektedir. Bu anlamda Lâmi'î Çelebi'nin (ö. 1532) *Dîvân*

⁶³ Âşık Çelebi'nin tezkiresinde şiire meşruiyet kazandırma konusuyla ilgili ayrıntılı bilgi için bkz. (Bayram, 2018).

dibacesinin ve Fuzûlî'nin (ö. 1556) Farsça *Dîvân* dibacesinin daha geniş bir muhtevaya sahip olduğunu özellikle belirtmektedir (1990, s. 26).

Âlim-şairlerin şiirle kurduğu ilişki çerçevesinde, *Kur'ân-ı Kerîm*'in muhteva ve şekil yönünden erişilmez üstünlüğünü ifade eden “i‘câzü’l-Kur’ân” terimine⁶⁴ de değinmek yerinde olacaktır. İ‘câzü’l-Kur’ân literatürü etrafında klasik Türk şairlerinin estetik ve poetik gayesini ele alan Berat Açıl, klasik Türk şiirinin nihaî amacının “i‘câz” olduğunu dile getirmektedir (2021, s. 164). Bu anlamda “acZ”, “i‘câz” ve “mucize” kelimelerinin klasik Türk şiirinde estetik bir kavrama dönüştüğünü, bu kavramların doğrudan *Kur'ân-ı Kerîm*’den beslendiğini ve ondan etkilendiğini poetik ve estetik bir çerçevede açıklamaktadır (2021, s. 206). Dolayısıyla âlim-şairlerin şiirle kurduğu ilişkinin “i‘câzü’l-Kur’ân” konusuna dayanan poetik bir yönü olduğu söylenebilmektedir.

Şiiri meşrulaştırmaya çalışan şairler, aynı zamanda onu zihnî bir uğraş olarak da yorumlamaktadır. Bu anlamda Âşık Çelebi’nin Molla Hüsrev (ö. 1480) maddesinde “teşhîz-i hatır” ve “teşhîs-i havâtır” kelimelerini kullanması dikkat çekmektedir:

Bâ-vücûd ki bunca ‘ilm ü ‘amel ve ‘uluvv-ı kadr ü sümüvv-i mahal ile gâhî teşhîz-i hatır ve teşhîs-i havâtır için nazma tenezzül iderler imiş... (2010, s. 1527)

“Sivriltme”, “keskinleştirme” ve mecazi olarak “açma” ve “parlatma” gibi anlamlarda kullanılan (Ayverdi, t.y.) “teşhîz” kelimesi, zihin ve hafızanın açılması, geliştirilmesi olarak mevzu edilmektedir. Söz konusu terkibi “teşhîs-i havâtır” ile birlikte kullanarak Molla Hüsrev’in şiire yönelmek suretiyle hafıza ve zihnî faaliyetlerini güçlendirdiğini söylemektedir. Böylece bir âlimin şiire teveccüh etmesinde pratik kaygıların olduğu da anlaşılmaktadır.

Klasik Türk şiirinin devlet veya ilmiye kademelerinde yükselme ve atamalarda yerine göre bir dilekçe vazifesi gördüğünü söyleyen Atilla Şentürk, belirli bir noktaya gelen şairin ilim ve irfan seviyesini ispat etmek ve çevrelerine sesini duyurabilmek amacıyla şiir kaleme alabildiğini belirtmektedir. Bu anlamda klasik Türk şiirinin sahibine dair ilim ve irfan seviyesini gösteren bir belge niteliği taşıdığını, bu vesileyle gelecek vadeden medrese mensubu gençlerin ve Osmanlı şehzadelerinin şiire bu derece yoğun ilgi göstermelerinin altında bu gerçeğin yatabileceğini söylemektedir (2006, s. 387).

⁶⁴ “İ‘câzü’l-Kur’ân”la alakalı ayrıntılı bilgi için bkz. (Yavuz, 2000, s. 403-406).

Dolayısıyla şiire teveccüh gösteren ilmiye mensupları bir taraftan kendilerini kültür ve sanat alanında geliştirirken bir taraftan da entelektüel birikimlerini açığa çıkarmaya çalışmışlardır. Bu bilgi ve birikimin açığa çıkarılması yeri geldikçe himâye ve ilişki ağları bakımından önemli iş birliklerine vesile olabilmektedir.

Klasik Türk edebiyatı şairlerinin şiiri bir çeşit dilekçe olarak kullanması konusunda akla ilk gelen türlerin başında kaside gelmektedir. Kasidenin methetme özelliğinin yanına zamanla şikâyet, istek ve arzuların dile getirildiği görülmektedir. Bu anlamda kasidenin bir çeşit “edebî dilekçe” olarak zikredilebileceğini dile getiren Rasih Erkul, kasidenin haksızlığa uğrayan bir kişinin hakkını aradığı, uğradığı haksızlığı dile getirdiği ve makul bir istekte bulunabildiği bir alan olduğunu söylemektedir (2009, s. 761). Buna göre yönetici sınıf başta olmak üzere devletin ileri gelenleri ve ilmiye sınıfına sunulan şiirleri istek, talep ve şikayetler açısından değerlendirmek mümkündür.

XVII. yüzyılın en önemli biyografik kaynaklarından olan Nev’îzâde Atâyî’nin (ö. 1635) *Hadâ’ikü’l-Hakâ’ik* adlı eserinden hareketle XVII. yüzyıl âlimleri, şeyhleri ve şairleri üzerine çeşitli tespitlerde bulunan Aslı Niyazioğlu, ulemanın makam ve mevki talepleri için kelimelere ve şiire başvurduğunu söylemektedir. XVII. yüzyılda mevcut mevkiler için kıyasıya rekabet olduğunu dile getiren Niyazioğlu, alt kademelerdeki ulemanın arzu ettiği mevkiye kavuşmak için yüksek kademelerdeki ulemanın desteğine ihtiyaç duyduğunu belirtmektedir. Bu anlamda şiiri destek istemenin bir yolu olarak zikretmektedir (2020, s. 45). Bu süreci XV ve XVI. yüzyıla kadar genişletebilmek mümkündür. Nitekim âlim-şair adayları çeşitli vesilelerle ulemaya şiirler sunarak onların ilmî muhitlerine dâhil olmaya çalışmış ve onların koruyuculuğu altına girmek istemişlerdir. Böyle bir durumda şiir vasıtasıyla ilişki ağları geliştirme ve devlet adamlarının himayesine girme imkânı bulmuşlardır.

Şiirin sosyal hayattaki rolünü çok yönlü ilişkiler çerçevesinde değerlendirmek mümkündür. Nitekim Memlûk döneminde ulemanın şiiri bir iletişim formu olarak gördüğünü dile getiren Thomas Bauer, şiiri bir çeşit sosyal iletişim aracı olarak yorumlamaktadır. Bu özelliklerinden hareketle Memlûk dönemi Arap edebiyatını büyüleyici bulan Bauer, ulemanın şiiri bir iletişim formuna dönüştürmesi üzerinde uzunca durmaktadır (2005, s. 109). Benzer bir durum Osmanlı edebiyatı için de

düşünülebilmektedir. Nitekim şiirin sosyal ve meslekî hayatta taleplerin dile getirildiği bir alana dönüşmesi, âlim-şairlere yeni kapılar ve imkânlar açması, yeri geldiğinde sosyal eleştirilerin dile getirildiği bir mecra olması dikkatle değerlendirilmelidir. Bu anlamda hem devlet kademelerinde hem de sosyal hayatta şiirin pratik bir karşılığının olması âlim-şairleri cezbetmiş olmalıdır.

Yukarıda bahsi geçen hususlar çerçevesinde âlim-şairlerin şiirle ilişkisi çeşitli açılardan değerlendirilecektir. Bu anlamda ilk olarak âlim-şairlerin şiir kullanım alanları meslekî ve sosyal hayatları dikkate alınarak incelenecektir. Bunun yanında âlim-şairlerin aralarında şiirleşmesi konusunda bazı örnekler paylaşılacaktır. Ayrıca himâye sistemi bağlamında âlim-şairlerin meslekî kariyerinde yükselmesi ve şiir vasıtasıyla yeni kazanımlar elde etmesi üzerinde durulacaktır. Diğer bir boyutuyla hiciv veya çeşitli şiirler yazarak gözden düşen âlim-şairler de incelenecektir. Bunun yanında mevleviyet açısından şiirin nasıl bir rolü olduğu belirli kaynaklar dikkate alınarak değerlendirilecektir. Son olarak ulema için yazılan kasideler ve muhtelif türdeki şiirler ilmiye ve şuara arasındaki irtibatlar dikkate alınarak irdelenecektir.

4.1. Şiirin Kullanım Alanları

Âlim-şairlerin meslek hayatlarındaki önemli noktalarla ilgili bazen bir mısra veya beyit bazen uzunca bir şiir kaleme aldığı söylenebilmektedir. Şuara tezkireleri başta olmak üzere biyografik kaynaklarda âlim-şairlerin hayatlarındaki önemli noktalarla ilgili bu türden şiirlere yer verilmektedir. Bu çerçevede Latîfi, Âşık Çelebi ve Kınalızâde gibi müelliflerin ilmiyeyle ilgili detaylara ve bunları ihtiva eden şiirlere diğer tezkire yazarlarına göre daha fazla yer verdiği belirtilmelidir. Bunun yanında eş-Şekâ'ik adlı eseriyle tanınan Taşköprülüzâde Ahmed Efendi de söz konusu eserinde âlimlerle ilgili yazılan şiirlere yer vermekte ve bunları âlimlerin biyografisi çerçevesinde paylaşmaktadır.

Âlim-şairlerin ilmiye konusu çerçevesinde kendilerini şiirle ifade ettikleri alanları “meslek hayatında şiir kullanımı”, “sosyal eleştiri aracı olarak şiir”, “tarih düşürme” ve “talep aracı olarak şiir” başlıkları etrafında değerlendirmek mümkündür. Söz konusu hususlar birbiriyle ilişkili olmakla birlikte âlim-şairlerin hangi durumlar karşısından kendilerini şiirle ifade ettiklerini göstermektedir. Bu anlamda meslek

hayatlarının belirli yerlerinde şiire başvurduğu ve karşılaştıkları olumsuz bir durumla alakalı eleştiride bulundukları söylenebilmektedir. Ayrıca önemli bir olay karşısında müstakil olarak şiir yazabilmekte veya bununla ilgili tarih düşürebilmektedir. Bunun yanında ilmiyeyle ilgili bir talebi olduğunda bu hususu şiirle dile getirebilmektedir. Yahut ilmiyede kurdukları münasebetler çerçevesinde önemli bir kişi hakkında şiir kaleme alabilmektedir. Bu şiirlerden bir kısmı önemli âlimlerle ilgili yazılan kasideler olmakla birlikte, bir kısmı da beyit ve kıtalardan oluşmaktadır⁶⁵. Dolayısıyla ilmiyeyle ilgili olarak âlim-şairlerin şiir kullanım alanları çeşitlilik göstermekte ve şiirin bu minvalde işlevsel bir yönü olduğu düşünülmektedir.

4.1.1. Meslek Hayatında Şiir Kullanımı

Meslek hayatında şiir kullanımı âlim-şairlerin edebî kişiliklerinin meslekî faaliyetlerine yansımalarıyla ilgilidir. Bu doğrultuda yaptıkları işlerin bir kısmında manzum imzaya yer vermeleri veya meslek hayatıyla ilgili hususları şiirlerle dile getirmeleri dikkat çekicidir. Ayrıca kadılık ve müderrislik yolunun tercih edilmesine dair tecrübelerini şiire taşımaları da önemlidir⁶⁶. Bunun yanında fetva makamındaki bazı âlim-şairlerin manzum fetva yazması, şiirin hayatın her alanında aktif olarak kullanıldığını göstermektedir.

Meslek hayatında şiir kullanımının bir örneği kadılık yapan şairlerin hukukî belgelere attığı manzum imzalarda görülmektedir. Bu anlamda hukukî bir terim olarak “hüccet” (çoğulu hücec) kelimesinin anlamına değinmek gerekir. Osmanlı hukuk terminolojisinde “hüccet” iki anlamda kullanılmaktadır: Birincisi şahitlik, ikrar, yemin ve yeminden vazgeçme davayı ispata yarayan hukukî deliller; ikincisi kadı huzurunda taraflardan birinin ikrarını, diğerinin bu ikrarı tasdikini içeren ve bir hükmü ihtiva etmeyen konulara dair düzenlenmiş belgelerdir (Akgündüz ve Oğuz, 1998, s. 446). Bu belgelerin üst tarafında kadının imzası ve mührü bulunduğu için buraya âlim-şairin edebî kimliği yansıyabilmektedir. Mesela Osmanlı döneminin önemli âlimlerinden

⁶⁵ Bu konu “Ulema İçin Yazılan Şiirler” başlığında detaylı olarak değerlendirilmekte ve ilgili şiirler paylaşılmaktadır.

⁶⁶ Bununla ilgili detaylı değerlendirmeler “Meslekî Özellikler” başlığında bulunmaktadır.

Hızır Bey'in (ö. 1458-59) imzasını manzum attığı tezkire yazarları tarafından dile getirilmektedir:

İstanbul kâdîsı iken ekseriyyâ imzâsını manzûm idüp bu üslûb-ı mergûb üzre mestûr
u mersûm iderdi.

Nazm:

Sahha imzâ'uhu bi-kavlin '[u]dûlin

Şehidû sümme k[a]bilû bi-kabûli

Hıdrubnu [C]elâl [i]mzâhu

Kâziyen fi diyâr-ı İstanbul⁶⁷ (Kınalızâde, 2017, s. 334)

Kınalızâde'nin aktardığına göre XV. yüzyılın önemli âlim-şairlerinden Hızır Bey'in kadılık yaptığı sırada hukukî belgelere Arapça manzum imza attığı görülmektedir. Bu sebeple şair kimliğinin meslekî faaliyetlerine de yansıdığı anlaşılmaktadır.

"Ümmülveledzâde" lakabıyla tanınan ve ilmiye ailesinden gelen Abdülazîz Çelebi'nin (ö. 1543-45) Manisa'da kadılık yaptığı sırada hüccetlere yazdığı manzum imza Âşık Çelebi tarafından şu şekilde paylaşılmaktadır:

Magnisa'da kâzî iken hüccetlere yazduğu imzâsı budur:

Sûret-i imzâ

Hâzihî huccetu mebânihâ

Ussiset bi'l-vusûki te'sîsâ

Sâra 'Abdü'l-'azîz kâtibehâ

Kâziyen fi diyâr Magnisa⁶⁸ (2010, s. 1042-43)

Bu alıntıda da Hızır Çelebi (ö. 1458-59) örneğinde görüldüğü gibi meslekî işlerde manzum bir imzaya yer verilmesi oldukça dikkat çekicidir. Burada âlim-şairin adını ve görev yaptığı yeri manzume ile dile getirdiği ve böylece yaptığı işte edebî yönünün izi olduğu görülmektedir.

Âlim-şairlerin meslek hayatında şiire yer verdikleri alanlardan biri manzum hâlde yazdıkları fetvalardır. Bu anlamda Osmanlı'da manzum fetva yazma geleneğinden söz eden Muhittin Eliaçık, özellikle XVI. ve XVIII. yüzyıllarda bazı şeyhülislamın manzum fetva yazdıklarını ve kendilerine sorulan meseleleri manzum hâlde

⁶⁷ Türkçesi: Adil kimselerin sözüyle imzası doğrulandı. Şahitlik ettiler ve sonra kabul ile karşıladılar. İstanbul kadısı Celal oğlu Hızır'ın imzasıdır.

⁶⁸ Türkçesi: Binaların belgeleri bunlardır. Belgeli olarak tesis edilmiştir. Manisa bölgesinin kadısı olarak bunu yazan Abdülaziz'dir (Âşık Çelebi, 2010, s. 1043).

cevapladıklarını söylemektedir (2011, s. 116)⁶⁹. Bu yüzyıllarda tespit edilen manzum fetvaların tamamına yakını şeyhülislamlık yapmış olan Ebüssuûd Efendi (ö. 1574), Bostanzâde Mehmed Efendi (ö. 1598), Hoca Sadeddîn Efendi (ö. 1599), Muhammed bin Sadeddîn Efendi (ö. 1615), Bahâî Efendi (ö. 1653), Ebû Sa'îd Mehmed Efendi (ö. 1662) ve Yenişehirli Abdullah Efendi (ö. 1744) gibi isimlere aittir (2011, s. 117). Böylece şiirin Osmanlı toplum hayatındaki işlevsel rolünü gösteren söz konusu manzum fetvalar, âlim-şairlerin meslek hayatında şiire yönelimleriyle ilgili önemli örnekler sunmaktadır.

Âlim-şairler kadılık ve müderrislik mesleğini tercih konusunu şiirlerinde işleyebilmektedir. Bu anlamda bazı âlim-şairler bu iki meslek kolunu seçme sebeplerine ve bu mesleklerin özelliklerine dair hususiyetlere değinmektedir. Mesela XVI. yüzyıl âlim-şairlerinden Kadızâde Müslimî Efendi'nin (ö. 585) İbrahim Paşa Medresesi'nde müderrislik yaparken kadılığa geçişi şu şekilde anlatılmaktadır:

Kostantiniyye-i mahmiyede kırk akçe ile medrese-i İbrâhîm Paşada müderris iken

Beyt:

Devlet içün ihtiyâr itdi kazâyı Müslimî

Bu mesel meşhûrdur devlet kazâ yanındadır

diyüp semend-i tab'-ı mekârim-iktizâsıyla müteveccih-i seyr-i fezâ-yı kazâ olmuşlar idi. (Kınalızâde, 2017, s. 775)

Müslimî'nin “devlet kaza yanındadır”, yani “kadılık mesleği talihli ve saadetli bir meslektir” düşüncesinden hareketle müderrislikten kadılığa geçtiği anlaşılmaktadır. Buna benzer şekilde ekonomik gerekçelerden ve maddî imkânlarından dolayı bazı âlim-şairlerin kadılık mesleğine yöneldiği söylenebilmektedir. Bu çerçevede meslek hayatıyla ilgili hususların şiir ve nazımla muhakeme edilmesi dikkat çekmektedir.

Kadılık mesleğinin tercihi sonrasında memnun kalmayan âlim-şairlerin olduğu da söylenmelidir. XVI. yüzyılın âlim-şairlerinden Hâverî (ö. 1564-65) müderrisliği bırakıp kadı olduktan sonra tedris faaliyetlerinden uzaklaştığı için şiir vasıtasıyla sitem etmektedir:

Nedür ey Hâverî bunca belâlar

Sana râh-ı nüzûlde oldu yoldaş

⁶⁹ Muhittin Eliaçık (2022) söz konusu manzum fetvaları kitap hâline getirerek *Türk Edebiyatında Manzum Fetvalar* başlığı altında incelemiştir.

Niçün tedrîsi koyup kâzi oldun

Sana yitmez mi sandun bir kaşık aş (Açık Çelebi, 2010, s. 1512)

Hâverî'nin sözlerine bakıldığında ekonomik gerekçelerle kadılığı tercih ettiği, buna rağmen daha sonra öğretim faaliyetlerinden uzaklaştığı için üzüntü duyduğu anlaşılmaktadır. Meslek hayatındaki bu serzenişi ise bir manzume vasıtasıyla dile getirmektedir.

XVI. yüzyıl âlim-şairlerinden Kıyâsî'nin (XVI. yy.) uzun süre kadı naipliği (yardımcı ve vekil) yapması nükteli bir beyitle ifade edilmektedir:

Hazret-i Ebî Eyyûb-ı Ensârîde niçe müddet kâdî nâ'ibi oldukda bu beyti diyüp âyende vü revendeye okurdu. Şi'r:

Kıyâsî sanma kâdî nâ'ibidür

O kâdî bil ki kâdî nâ'ibidür (Kınalızâde, 2017, s. 703)

Burada ise âlim-şairin uzun süre kadı yardımcılığında bulunduğu, bu durumda ise “görevli kadının aslında kendisinin yardımcısı olduğunu” nükteli bir beyitle dile getirmektedir. Bunun yanında Kıyâsî'yle ilgili şüara tezkirelerinin çoğunda Kanûnî Sultan Süleyman'a (salt. 1520-1566) bir kıta sunarak Şeref Medresesi'ne atandığı da belirtilmektedir (Köksal, 2013).

Taşköprülüzâde Ahmed Efendi *eş-Şekâik* adlı tezkiresinde âlimlerin şiir yazdığına dair bilgiler vermektedir. Bu minvalde şiirle uğraşan âlim-şairlerin bu özelliklerinin üzerinde durulmaktadır. Bunun yanında âlim-şairlerin hayat hikâyesinde öne çıkan olaylarla ilgili yazılan şiirlere de yer verilmektedir. Mesela XV. yüzyılın önemli âlimlerinden, kazaskerlik görevinde bulunmuş Hocaîzâde Müslîhüddîn Mustafa Efendi'nin (ö. 1488) İznîk'e gittikten sonra ilimle meşgul olmak maksadıyla kadılığı bırakıp sadece müderrislik yaptığı söylenmektedir. Bunun yanında öğrencilerinden biri olan Siraceddîn Efendi'nin onunla ilgili yazdığı şiir paylaşılmaktadır:

Ardından da ilimle meşgul olmasının önünde engel olduğu gerekçesiyle kadılığı bıraktı ve Sultan Mehmed Han ölünceye kadar orada müderris olarak kaldı. Bu durum hakkında öğrencilerinden biri olan Merhum Sirâceddîn Efendi şöyle söylemiştir:

Nice itiraflar sunuldu size efendim

Înâyetler umulur, hatalar açığa çıkar

Mağrur olan üstünlüğüyle hapsirir da

“Yerhamukallah!” diyenden başkasını görmez

Bu iki beyti Hocaşâde'nin el yazısıyla *Kitâbü't-Tavzîh*'in kapağında yazılı olarak gördüm. Orada, “Bunlar kıymetli kardeşim merhum Sirâceddin Efendi'nin, azgın vezirin düşmanlığı karşısında ne yapacağını bilemeyen bu fakir hakkındaki sözleridir” yazılıydı. (Taşköprülüzâde, 2019, s. 224)

Burada ilk dikkat çeken husus Hocaşâde'nin İznik'te bulunduğu sırada ilimle daha fazla meşgul olmak maksadıyla kadılık görevinden ayrılmasıdır. Bunun yanında meslek hayatında yaşadığı önemli gelişmeler sebebiyle ona Arapça bir şiirin ithaf edildiği ve Hocaşâde'nin de bunu el yazısıyla bir kitabın kapağına yazdığı söylenmektedir. Ayrıca öğrencisi Hocaşâde'yi şiirle methedip onun üstünlüğüne ve bilgeliğine vurgu yapmaktadır. Böylece Taşköprülüzâde âlimlerin hayatında önemli yer teşkil eden hususları değerlendirmekte ve bu vesileyle yazılan şiirleri paylaşmaktadır.

Söz konusu misaller âlim-şairlerin şiir kullanımında meslekî hayatlarının izlerinin olduğunu göstermekte ve âlim-şairlerin meslekî faaliyetleri sırasında yeri geldikçe manzumelere başvurduğunu doğrulamaktadır.

4.1.2. Sosyal Eleştiri Aracı Olarak Şiir

İlmiyeyle ilgili konularda eleştiride bulunma, âlim-şairlerin şiir söyleme sebepleriyle ilgili hususların başında gelmektedir. Bu vesileyle ilmiyeyle ilgili bir konuda şikâyeti olan ve yakınmak isteyen âlim-şairlerin şiire müracaat ettiği söylenebilir⁷⁰. Bu türden şiirlerin konusuna baktığımızda makam ve mansıp sahibi olma konusunda karşılaşılan güçlükler, bu sebeple uğranan haksızlıklar ve mülâzemet süresiyle ilgili yakınmalar sıralanabilir. Bunun yanında ilmiye sınıfında görülen bazı aksaklıklar ve ulema sınıfında karşılaşılan davranış bozuklukları da ilmiyeyle ilgili eleştiri içeren şiirlerde bulunmaktadır.

Şair tezkirelerinde ilmiye sınıfında görülen haksızlıklarla ilgili eleştiriler ve bu sebeple yazılan şiirler hakkında bilgiler bulmak mümkündür. Mesela Âşık Çelebi'nin paylaştığı bilgilere göre Me'âlî'nin (ö. 1535-36) “Kime aglayam bu zulm-i nâ-hak u bî-dâddan” mısraıyla başlayan ve Ahmed Paşa'ya (ö. 1496-97) tazmin olarak yazılan gazeli ilmiye sınıfı ve mansıp sistemiyle alakalı dikkat çeken eleştiriler içermektedir:

⁷⁰ Osmanlı Devleti'nde şikâyet mekanizmasının işleyişiyle ilgili ayrıntılı bilgi için bkz. (Tuğluca, 2020).

Kime aglayam bu zulm-i nâ-hak u bî-dâddan
Kâzi-‘askerler degül mahzûz âdl u dâddan

Her kaziyye vâkı‘ üzre ‘arz olınsa dir idüm
Hükm-i sultândur siyâset aglama cellâddan (2010, s. 761)

Bu hususta kazaskerlerin bile memnun olmadığı bir adaletsizlikten söz eden Me’âlî, mansıp almayla ilgili bir haksızlıktan söz etmektedir. Bunların ardından “Sakının mazlûmun âhından” sözleriyle kendisini mazlum olarak konumlandırıran şair, ilmiye sınıfından şikayetlerine şöyle devam etmektedir:

Medrese virdüklerünüzün çoğundan yeg idüm
Ben dahı bir togrı harf öğrenmeden üstâddan

Tâci-zâde şefkat itmez Zeyrek oğlu n’eylesün
Aşnâdan hayr gelmez ne umarsın yâddan

Zulm-i devrândan Me’âlî nice inlersin yine
Kim işidilmiyicek assı ne bu feryâddan (2010, s. 761)

Me’âlî bu sözleriyle “medreseye yerleşen çoğu kişiden üstün olduğunu” söyleyerek bir haksızlığa uğradığını dile getirmektedir. Bu anlamda dönemin şeyhülislam ve kazaskerlerine de sesini duyurmaya çalışan şair, yaşadığı süreci bir “zulüm devranı” olarak isimlendirerek sesinin duyulmamasından yakınmaktadır. Bu çerçevede talep ve isteklerini, ilmiyeyle ilgili şikayetlerini şiir vasıtasıyla dile getirmesi oldukça önemli olup âlim-şairlerin şiir söyleme sebepleri arasından zikredilmesi gerekmektedir.

Âşık Çelebi tezkiresinde XV. yüzyılın önemli âlimlerinden Molla Lutfî’yle (ö. 1495) ilgili dikkat çekici bir anekdot daha paylaşmaktadır. Hak etmeyen birisinin Bursa’da bulunan Sultan Medresesi’ne atandığını görünce Molla Lutfî, şu beyti söylemiştir:

Bir derme çatma kürkli bir düzme koşma Türk
Lâyık degül duru k’ola Sultân medresesi (2010, s. 734)

Bu beyitte Molla Lutfî, söz konusu kişinin giyim kuşamından söz ederek bu medreseyi hak etmediğini açıkça belirtmektedir. “Türk” kelimesinin ise eski metinlerde karşılaşılan “köylü” veya “göçebe” gibi anlamlarda kullanıldığını söylemek gerekir.

Böylece Molla Lutfî eleştirmek istediği bu durumu biraz sert bir ifadeyle de olsa şiirle dile getirmektedir.

Latîfî Tezkiresi’nde XVI. yüzyıl âlim-şairlerinden olan ve ilimlerde çok ileri bir seviyede olmasına rağmen değeri anlaşılamayan Kâni’î Efendi’yle (XVI. yy.) ilgili şikâyet içerikli şu beyitler paylaşılmaktadır:

Menâsıb şimdi hep cühhâle düşdi
Kileyle zer viren ‘ummâle düşdi

Yiyecek bulamaz erbâb-ı ‘irfân
Menâsıb ekmegine câhil üşdi (2000, s. 446)

Kâni’î Efendi’yi “ulemanın allamesi” arasında gören Latîfî, onun çok bilgili bir kişi olmasına rağmen arkasını dayayacağı bir makam olmadığı için görev alamadığını dile getirmektedir. Bu sebeple “mansıpların cahillerin eline düştüğünü” söylemekte ve “irfan ehlinin zor durumda kaldığını” anlatmaktadır. Böylece ilmiye sınıfında görülen bu önemli sorunu şiir dilinde etkileyici bir şekilde tasvir etmektedir.

İlmiyeyle ilgili eleştirilen konulardan bir diğeri mülâzemet zamanının uzaması ve bu süre zarfında yapılan imtihanlarda karşılaşılan haksızlıklardır. Latîfî’nin aktardığı bilgilere göre böyle bir haksızlığa uğradığını düşünen XVI. yüzyıl şairlerinden Şânî (ö. 1534-35) şikayetini şiirle dile getirmektedir:

Ey felek meylün eger câhil ü nâ-dânâ ise
Ben dahı tâ o kadar kâmil ü dâna degülüm

Bana bu cevri nedür ehl-i hüner mi sandun
Ehl-i fazl anladun ise beni hâşâ degülüm

Echel-i dîn u denîyüm bana da bir nazar it
Gayrdan humk u belâhette de ednâ degülüm

İmtihan eyle beni cehl ile gelsün cehele
Ki gabâvetde bugün kimseye hem-tâ degülüm

Mansıb almak nic’ olur göstereyin cühhâle
Cehl ile şimdi hele dahı tûvânâ degülüm (2000, s. 317-318)

Bu alıntıya göre “bilgisiz ve cahil kimselerin görev sahibi olduğunu” dile getiren Şânî, kinaye yoluyla kendisinin de “cahil kimselerden olduğunu” söyleyerek mansıp talep etmektedir. Böylece emsalleri arasında sınavlarda başarılı olmasına rağmen mansıp alamayan Şânî, alaycı bir dille ilmiyede karşılaştığı bu sorundan yakınmaktadır.

XVI. yüzyıl şairlerinden olup kadılık ve müderrislik görevlerinde bulunan Nihâlî mahlaslı Cafer Çelebi’nin (ö. 1542) hicvettiği kişiler önemli makamlara gelince onun görevine devam etmesine engel olmuşlardır. Âşık Çelebi’nin tezkiresinde anlattığına göre “nice zaman mülâzemet ile sürünen” Nihâlî bu durumdan şöyle yakınmaktadır:

Kime kimden şikâyet eyleyeyin
Sergüzeştüm hikâyet eyleyeyin

Ehl-i ‘ilmün fakîrine şimdi
Kimse dimez ri‘âyet eyleyeyin

Sakalı bitdi fazl u ‘irfânun
Kendümi ehl-i san‘at eyleyeyin

Müntic ise mülâzemet buyurun
Yüzüm üzre si‘âyet eyleyeyin

Lâf u rişvet ise ger mansıb
Rişvet ü lâfa himmet eyleyeyin... (2010, s. 908)

Bu vesileyle şikayetini ve talebini dönemin padişahı Kanûnî Sultan Süleyman’a (salt. 1520-1566) ileten Nihâlî, isteklerinin bir kısmına ulaşmıştır. Burada “Kime kimden şikâyet eyleyeyin” sözleriyle ilmiye sınıfını doğrudan hedef alan Nihâlî, hakkını açık sözlerle aramaya çalışmaktadır. Âşık Çelebi’nin onun biyografisiyle ilgili paylaştığı bilgilere bakıldığında hakkını aramak konusunda açık yüreklilik gösterdiği ve nazım yoluyla kendisini ifade ettiği anlaşılmaktadır.

XVI. yüzyıl âlim-şairlerinden Nihânî (1546’da sağ) bazı kadılarda ve âlimlerde gördüğü sorunlu davranışlar sebebiyle uzunca bir şiir kaleme almıştır. Bu anlamda dönemindeki âlimlere dair önemli eleştirilerde bulunan Nihânî, kadıların akıbetine dair gördüğü rüyanın da etkisiyle ilmiye sınıfından ayrılıp uzlete çekilmiştir. İlmiyeyle

ilgili eleştiriler içeren şiirin tamamı *Latîfî Tezkiresi*'nde paylaşılmakla beraber bir kısmı şu şekildedir:

Buların ekseri fenninde câhil
Kimisi 'ilmi ile gayr-ı âmil

Esîr itmiş iken 'örf ü izâfet
İder her biri da'vâ-yı hilâfet

Nedür bilmezken elfâz u ma'ânî
Geçer her biri Sa'deddîn-i sâni

'İlimden olmadın bir harfe vâkîf
İder mollalanup ders-i mevâfîk

Sabî gibi olan mantıkda ebkem
Kelâma gelse hikmetden urur dem

Görürsün birinün şekli müzeyyen
Söze gelse olur cehli mu'ayyen

Adı monla velî seçmez harâmı
Sanasun oklu yaylu bir harâmî... (2000, s. 547-548)

Söz konusu şiirin tamamında ilmiye sınıfının bir kısmına dair ağır eleştiriler yöneltilmekte ve özellikle ilim konusundaki eksiklikler ve davranış bozuklukları dile getirilmektedir. Kadıların çoğunun bilgisiz olduğunu dile getiren Nihânî, onların ilmiyle amel etmediğinden ve yaptıkları işin ehemmiyetinin farkında olmadıklarından şikâyet etmektedir. Ayrıca ilmî konuların detayına vâkîf olmadan kendilerini büyük birer hoca sandıklarını söylemektedir. Bu sebeple Nihânî ilmiye sınıfında gördüğü eksiklikleri açık bir dille eleştirmekten geri durmamaktadır.

Âşık Çelebi Tezkiresi'nde hayat hikâyesi hakkında oldukça detaylı bilgiler verilen XVI. yüzyıl âlim-şairlerinden Fevrî'nin (ö. 1571) ilmiyede aldığı görevlerle ilişkili olarak söylenen Türkçe ve Farsça beyitler bulmak mümkündür. Bu anlamda Âşık Çelebi'nin biyografisini paylaştığı âlim-şairlerle ilgili bilgileri muhtelif şiirlerle

desteklediğini söylemek gerekir. Bunun yanında dönemin tanınmış âlimlerinden ilim tahsil eden Fevrî, Bostan Çelebi'nin Bursa kadılığı sırasında mülâzım olarak tayininin gecikmesi sebebiyle ona sunduğu manzum şikâyetname,⁷¹ dönemin öğretim sistemindeki bazı aksaklıklara değinmesi bakımından önemlidir (Kalpaklı, 1995, s. 505). Dolayısıyla âlim-şairler ilmiye sınıfının sorunları karşısında sessiz kalmamış, bunları şiir dilinde harmanlayarak eleştirel bir şekilde dile getirmişlerdir. Bu vesileyle âlim-şairlerin şiire başvurmalarında söz konusu eleştiri ve şikâyetlerin önemli bir payı bulunmaktadır.

4.1.3. Tarih Düşürme

Ebced alfabesindeki her harfin bir sayıya karşılık gelmesi özelliğinden istifade edilerek herhangi bir hadiseye, hesaplandığında o hadisenin meydana geldiği yılı verecek şekilde bir kelime, cümle, mısra veya beyit söylemeye “tarih düşürme” denilmekte ve bu sanatın İslam kültür ve medeniyetinde oldukça önemli bir yeri bulunmaktadır (Yakıt, 2003, s. 66). Birbirinden farklı hesaplama yöntemleriyle bir çeşit hüner gösterme aracı olan tarih düşürme, belagatin alt dallarından olan bedî' sanatına çok sonraları dâhil edilmiştir (Saraç, 2019, s. 309). Padişahların tahta çıkması, tanınmış kişilerin mansıp alması ve tayini; şehzade-sultan ve devlet adamı gibi önemli kişilerin doğum ve ölümleri; yangın, salgın hastalık ve zafer gibi toplumu ilgilendiren hadiseler; cami, mescit, medrese ve çeşme gibi mimarî eserlerin yapımı gibi oldukça çeşitli konularda tarih düşürülmektedir (Yakıt, 2003, s. 71). İlmîyle ilgili hususlara baktığımızda ise kadı, müderris, kazasker ve şeyhülislam gibi ilmiye mensuplarının göreve tayin edilmesinde, yeni bir yerde göreve başlamasında, mülâzım verilince, eser telif edilince veya önemli bir isim görevden alınınca tarih düşürüldüğü söylenebilmektedir. Bunların yanında âlimin ölümü vesilesiyle yazılan tarih beyitlerinin de oldukça fazla olduğu bilinmektedir.

Şuara tezkireleri ve divanlarda ilmiyeyle ilişkili konularda düşülen tarih mısralarına, beyitlere ve müstakil şiirlere rastlamak mümkündür. Şuara tezkirelerinde bu tür şiirler genellikle tarihî bir vesika olarak kullanılmaktadır. Bunun yanında doğrudan tarih

⁷¹ Söz konusu şikâyetnamenin metni ve kısa bir değerlendirmesi için bkz. (Karakoç, 2021, s. 367-388).

düşürmek için olmasa da ilmiyeyle ilgili önemli bir olay münasebetiyle söylenen şiirleri de burada değerlendirmek mümkündür. Nitekim bu türden şiirler de söz konusu olayı kayda geçirmek ve o durumu hatırd tutmak amacıyla yazılmıştır. Ayrıca Taşköprülüzâde Ahmed Efendi'nin *eş-Şekâ'ik* adlı eserinde bu türden tarih düşürme beyitlerine yer verdiği ve bunları ulema biyografisinde kullandığı belirtilmelidir.

Âlim-şairlerin bir yere müderris veya kadı olması üzerine düşürülen tarih beyitleri oldukça fazladır. Şuara tezkirelerinde bu türden kayıtların özellikle üzerinde durulmakta ve şairlerin hayat hikâyeleriyle ilgili söylenen manzumeler paylaşılmaktadır. Bu anlamda dikkat çeken isimlerden birisi XVI. yüzyıl âlim-şairlerinden Üsküplü İshak Çelebi'dir (ö. 1538). Onun hayat hikâyesi dikkatli bir şekilde incelendiğinde ilmiyede aldığı görevler ve başından geçen olayların çoğuyla alakalı tarih beyitlerinin olduğu görülmektedir. Mesela İshak Çelebi Edirne'de Dârülhadis'e müderris olunca Muammâyî (XVI. yy.) her parçası ayrı bir tarih olan şu beyti söylemiştir:

‘Âlim ü ehl-i tefsîr (933) rûşen-fakîh-i âfâk (933)

Allâh ne müstehakdur (933) Dârül'l-hadîse İshak (933) (Latîfî, 2000, s. 174; Âşık Çelebi, 2010, s. 331)

Bunun yanında Osmanlı'nın en önemli eğitim kurumlarından Sahn-ı Seman Medresesi'ne müderris olduğunda ise “Didüm târihini Sahn'a şerefdür” (937) mısraı tarih olarak düşülmüştür.

İshak Çelebi Şam'a kadı olduğunda şu beyti tarih olarak söylemiştir:

Şehr-i Zilhiccede ‘azmüm sefer-i Şâm oldı

İstedüm yazmaga târihini ahşam oldı (Âşık Çelebi, 2010, s. 334)

Ayrıca dönemin başka bir şairi olan Sihri (XVI. yy), İshak Çelebi'nin Şam'a kadı olduğunu öğrenince “Aldun yine Dımışk'ı kılıcunla İshâk (942)” (Âşık Çelebi, 2010, s. 959) mısraını tarih olarak söylemiştir. Dolayısıyla İshak Çelebi örneğinde görüldüğü üzere âlim-şairlerin ilmiyede aldıkları görevler çerçevesinde tarih düşürdükleri ve bu vesileyle şiire başvurdıkları söylenebilmektedir.

XVI. yüzyıl şairlerinden Levhî Çelebi (1595-1603[?]) Âşık Çelebi'nin Priştine'ye kadı olması vesilesiyle bu gazeli söylemiştir:

Kâzî oluban şehrümüze ‘Âşık Efendi

Gördi gözümüz dünyede bir ‘âşık efendi

Yâ biz n’idelüm çünki olup ‘Âşık-ı sâdık
Her servi kucar ravzada sarmaşık efendi

Dil murgını kurtarımaduk ag u karadan
Zülf-i siyehi olalı tolaşık efendi

Gördi döyemez şu‘lesine rûy-ı nigârün
Kaldı gözümüz şöylece kamaşık efendi (Âşık Çelebi, 2010, s. 744)

Âşık Çelebi Rumeli’nin önemli kültür ve ilim merkezlerinden biri olan Priştine’ye kadı olduğunda Levhî Çelebi olay karşısında yaşadığı sevinci şiirle dile getirmektedir. Doğrudan tarih düşürme beyti yer almasa da bu olayı kalıcı bir şiirle tasvir etmesi bakımından oldukça dikkate değerdir.

XVI. yüzyıl âlim-şairlerinden Tûtî-i Latîf (ö. 1564-65) görev yaptığı yerlerle ilgili çeşitli beyitler söylemiştir. Mesela altmış akçe ile Niş kadısı olduğu zaman şu kıtayı söylemiştir:

Elem-i Niş-i belâ cânumuza yetmişdür
Dil-i sevdâ-zede bulıncaya dek sittîni

Erba’îni ne kadar çekdüğimi ben bilürem
Dil-i sevdâ-zede bulıncaya dek hamsîni (Âşık Çelebi, 2010, s. 736)

Söz konusu alıntıda âlim-şairin “altmış akçelik” kadılığa atanmayı ne kadar istediği ve bu atamayı beklediği anlatılmaktadır. Bunun yanında kadılıklar arasında derecelere işaret edilmekte ve kadıların bu merhalelerde yükselmek istediği zikredilmektedir. Nihâî olarak altmış akçe ile Niş kadısı olan şair, bu durumu tarihe not düşerek şiir diliyle ifade etmiştir.

XVI. yüzyıl âlim-şairlerinden olup ilmiye ailesinden gelen ve şeyhlik yapan Şâh Çelebi (ö. 1591), Mısır gibi önemli bir yere kadı olunca Âşık Çelebi “udhulu Mısra” (Mısır’a giriniz) tarihini düşerek şu beyti söylemiştir:

Sevâd-i şehri Mısır’un k’âb-ı rûyî cûy-ı Nîl’idür
Gezend ırmemege rûy-ı zemîne hâl-i nîlidür (2010, s. 1425)

XVI. yüzyılın önemli âlim-şairlerinden “Sultanu’ş-şuara” olarak bilinen Bâkî (ö. 1600) kazasker makamına gelince Tûrâbî Mustafa Çelebi (XVI. yy.) şu tarihi düşmüştür:

Tarih: Bâkî olsun sana bu ‘izz ü bu devlet Bâkî (994/1586) (Kınalızâde, 2017, s. 252)

Osmanlı Dönemi’nin önemli şeyhülislamlarından olan ve Meylî mahlasıyla şiirler yazan Bayramzâde Zekeriyya Efendi (ö. 1593) Rumeli kazaskeri olduğunda Tûrâbî Mustafa Çelebi (XVI. yy.) şu tarihi söylemiştir:

Târîh: Oldı rûknü’l-’ulemâya Zekeriyya’l-mihrâb (997/1589) (Kınalızâde, 2017, s. 252)

Osmanlı Dönemi’nin bir diğer önemli şeyhülislamlarından Kadrî mahlasıyla şiirler yazan Abdülkadir Çelebi (ö. 1551[?]) Irakeyn seferinde mülâzım verince şu beyitle başlayan gazeli söylemiştir:

Matla‘

Fakr ile fahr eyleyen teşrîf-i sultân istemez

Kendüyi bed-nâm iden kasd ile ‘unvân istemez (Âşık Çelebi, 2010, s. 1320)

Bu durumda üst düzey görevlerde yer alan bazı âlim-şairlerin mülâzım verdikleri sırada şiir söyledikleri anlaşılmaktadır. Diğer taraftan kazaskerlik yaptığı sırada görevden alınınca şu gazeli söyleyerek tarihe önemli bir not düşmüştür:

Ne dûd-ı âteş-i hasret ne reşk odıyla dâgum var

Ferâgat mülkine şâhum ne tûgum ne otâgum var

Ta‘alluk bîhını kal‘ eyleyüp keddüm emel şâhın

Bu ‘âlem kiştârında ne bustânım ne bâgum var

Hevâ-yı rıf‘at u sevdâ-yı zillet yok dimâgumda

Ne keddüm var ne reddüm ne adagum ne çerâgum var

Sebû-yı dil şarâb-ı şevk ile pür-kâse-i ser hem

Bagalda ne surâhum var elümde ne ayagum var

Ne gam gitdiyse Kadrî mansıb u ikbâl u ‘izz ü câh

Bi-hamdillâh kifâf u sıhhat u emn ü ferâgum var (Âşık Çelebi, 2010, s. 1320)

Burada Kadrî Efendi'nin görevden alındıktan sonra yakındığını ve hiçbir şeye muhtaç olmadığını anlatan bir gazel yer almaktadır. Âlim-şair içinde bulunduğu bu durumu şiir dilinde anlatarak “mansıp, ikbal, izzet ve makam” elinde olmasa da üzülmeyeceğini, bunun yerine “yaşamaya yetecek kadar rızkı, sağlığı, emniyeti ve vaz geçmişi” olduğunu söylemektedir. Dolayısıyla ilmiyede karşılaştığı bu süreci şiire taşımakta ve görevden alınmayla ilgili, tarihe önemli bir not düşmektedir.

Bu isimlerin yanında XVI. yüzyıl âlim-şairlerinden Cinânî (ö. 1595), hayatındaki önemli noktalarla ve ilmiyede aldığı görevlerle ilgili tarih düşmüştür. Kadılık ve müderrislik başta olmak üzere ilmiyenin çeşitli kademelerinde görev alan Cinânî, bu görevleriyle ilgili tarihî beyitlere oldukça hacimli olan *Dîvân*'ında yer vermiştir⁷². Tarihler kısmındaki yaklaşık 177 şiirle tarihî manzumeler bakımından klasik Türk şiirinin önde gelen şairleri arasında yer almaktadır (Okuyucu, 1994, s. XXIV). Mülâzemet dolayısıyla yazdığı şiir, kadılık ve müderrislik görevlerine atanmasıyla ilgili düştüğü tarihî beyitler onun hayatıyla ilgili biyografik bilgilerin düzenlenmesine yardımcı olmaktadır. Dönemin diğer âlimleriyle ilgili düştüğü kayıtlar, atama, göreve başlama, görevden alınma ve âlimin vefatıyla ilgili tarihler önemli birer tarihî vesika olarak zikredilebilmektedir.

Taşköprülüzâde Ahmed Efendi *eş-Şekâ'ik* adlı eserinde âlimlerle ilgili tarih düşürme beyitlerine yer vermektedir. Bu çerçevede çoğunlukla Arapça beyitlere yer veren Taşköprülüzâde, âlimlerin biyografisiyle alakalı hususlarda tarih düşürme manzumelerinden faydalanmaktadır. Mesela XV. yüzyılın önemli âlim-şairlerinden olan ve kazaskerlik makamlarında bulunan Ahmed Paşa'nın (ö. 1496-97) ve Müeyyedzâde Abdurrahmân Çelebi'nin ölümleri vesilesiyle söylenen tarihleri paylaşmaktadır (2019, s. 332 ve 468). Dolayısıyla dönemin diğer tezkirelerinde olduğu gibi Taşköprülüzâde de âlimlerin biyografileri çerçevesinde tarih düşürme beyitlerinden faydalanmakta, bu vesileyle şiir kullanımına yer vermektedir.

⁷² Söz konusu tarihler için bkz. (Cinânî, 1994, s. 373-461).

4.1.4. Talep Aracı Olarak Şiir

Klasik Türk edebiyatında şiirin estetik boyutu olduğu gibi gündelik hayattaki ihtiyaçları karşılamak ve bazı talepleri dile getirmek gibi amaçları olduğu söylenebilmektedir. Bu açıdan bakıldığında ilmiyeyle alakalı istek ve taleplerde şiire müracaat edilmesi doğal karşılanmalıdır. Kadılık ve müderrislik göreviyle ilgili talepler, makam ve mansıp isteği, görevden alınmayla ilgili yakınma ve tekrar görev talep etme gibi konularda şiire başvurulmakta ve bu yolla kazasker, şeyhülislam ve padişahlara talepler iletilebilmektedir. Şiire başvurmadan önce bu türden talep ve isteklerin resmî merci olan “arzuhal” konusuna da değinmek gerekmektedir.

Tarihî kaynaklarda “rikâ’”, “ruk‘a”, “mahzar”, “kâğıt”, “arîza” şeklinde kullanılabilen arzuhal (arz-ı hâl), bir istek veya şikayetin üst makama duyurulması amacıyla sunulan yazılara ve dilekçelere denilmekte; Osmanlılar’da doğal bir hak olarak yaygın bir şekilde kullanılmaktadır (İpşirli, 1991, s. 447). Osmanlı ilmiye sınıfı mensupları da talep ve isteklerini dile getirmek amacıyla arzuhal yazmayı sıklıkla kullanmıştır. Mesela 1598 yılında Tırhala kadısı iken görev süresi dolmadan azledilen Molla Mehmed Mâsûm Efendi’nin (ö. 1601) göreve iade edilmesi için Hoca Sâdeddin Efendi (ö. 1599) öncülüğünde kırk bir üst düzey âlim-bürokrat ve şeyhin yazdığı arzuhaller bu konuda önemli bilgiler sunmaktadır⁷³ (Öztürk ve Örs, 2021). İlmiye mensuplarının istek ve taleplerini üst makama iletmek için başvuru alan ilk yollardan biri olan arzuhaller, dönemin ilişki ağları ve ilmiye sisteminin işleyişiyle alakalı bilgiler vermektedir. Bu hususta âlim-şairlerin şiire de müracaat etmesi, istek ve taleplerini bu yolla dile getirmesi, üzerinde durulması gereken konulardan biridir. Nitekim şiire bu açıdan önemli bir vazife yüklendiği, âlim-şairin meslek hayatıyla ilgili hususları dile getirmesine yardımcı olduğu ve bu şekilde pratik bir kaygıya hizmet ettiği anlaşılmaktadır.

Şuara tezkirelerinde ilmiyeyle alakalı pratik kaygıları ihtiva eden istek ve taleplere dair şiirlere yer verilmektedir. Tezkire müellifleri bu isteklerin gerçekleşip gerçekleşmediğine dair yorumlar da yaparak şiirin işlevselliğini ön plana çıkarmaktadır. Âşık Çelebi’nin paylaştığı bilgilere göre, XVI. yüzyıl âlim-şairlerinden “Deli Birader” lakabıyla meşhur Gazâlî (ö. 1534-36) müderrislik yaptığı sırada aynı

⁷³ Söz konusu arzuhallerin metinleri ve ayrıntılı incelemesi için bkz. (Örs ve Öztürk, 2021).

zamanda Agras fetvasını talep edince dönemin kazaskeri tereddüt yaşamış ve bunun ardından Gazâlî şu kıtayı söyleyerek mansıbı almıştır:

Deminde yagmaşa bârân-ı ihsân
Mürüvvet sebze-zârı tâze olmaz

Cihânda küçük ü büyük kadında
Keremden râst hiç âvâze olmaz

Efendi lutf it ölçüp dökmegi ko
Metâ‘-ı himmete endâze olmaz (2010, s. 1640)

Söz konusu şiirde “ihşan, mürüvvet, kerem, lütuf ve himmet” gibi kelimeleri özellikle kullanan Gazâlî, kazaskerin lütfuna sığınarak mansıbı almak istemektedir. Bu vesileyle “himmet varlığında ölçü olmayacağını” dile getiren âlim-şair ilmiyede yeni bir görev talep etmektedir. Bu isteğini şiirle kazaskere ileten âlim-şairin talebi karşılanarak istediği mansıba ulaştığı bildirilmektedir (Âşık Çelebi, 2010, s. 1640).

XVI. yüzyıl âlim-şairlerinden Azmî Pîr Mehmed’in (ö. 1582) İstanbul’da bulunan Rüstem Paşa Medresesi’nden azledildikten sonra hâlini sultana iletmek için yazdığı Hâfız’ın “garîb” redifli gazelinin Farsça şerhi ve mazûliyetini (işten çıkarılma durumu) anlattığı iki gazel mansıp talebiyle ilgili önemli bilgiler sunmaktadır⁷⁴. XVI. yüzyıldaki şiir şerhlerinin bir kısmı himaye görmek ve Azmî örneğinde görüldüğü gibi kendi durumunu üst makama arz etmek ve mansıp talebinde bulunmak amacıyla yazılmıştır (Öztürk, 2023, s. 74). Bunun yanında şerhlerin yanına eklediği ve mazûliyeti hakkında bilgi verdiği iki gazel, âlim-şairin bu durum karşısında düştüğü zorlukları anlatmaktadır. Azmî’nin mazûliyeti ve bunun ardından makam talebiyle ilgili yazdığı gazellerden birisi şu şekildedir:

Bendenün lâm itdi kaddin serverâ ma‘zûllük
Nağd-i eşk varını kıldı hebâ ma‘zûllük

Bir yana akrân [‘îzzet-mend virürdür] dem-be-dem⁷⁵
Gussa vü zûll ü felâket bir yana ma‘zûllük

⁷⁴ Söz konusu şerhin incelemesi ve ilgili gazeller için bkz. (Öztürk, 2023, s. 74).

⁷⁵ İlgili çalışmada “Bir yana akrân mündevîr durur dem-be-dem” şeklinde geçmektedir.

Husrevâ bu bendenün derdine tîmâr eylegil
İtmesin agyâr-veş tâ kim cefâ ma'zûllük

Âhiri zillet olacagın bilürler cümleten
Başa tâ kim gelmeyince fehm olunmaz ma'zûllük

Cümle bu güft u şünûdan bu durur 'Azmî garaz
Kim cihânda hâsılı olmaz belâ ma'zûllük (Öztürk, 2023, s. 73)

Söz konusu gazelde “derdine derman isteyen” ve “dünyada mazûllük gibi bir bela olmadığını” dile getiren Azmî, talep ve isteğini şiirle dile getirmektedir. Bu anlamda görevden alınmanın ne kadar zorlu bir süreç olduğunu aktaran Azmî, yeni bir göreve atanmak ve bu süreçten bir an önce kurtulmak istemektedir. “Hüsrevâ” ifadesiyle padişaha seslenen âlim-şairin ilerleyen süreçte yeni görevler aldığı ve şehzade hocalığı makamına kadar yükseldiği bilinmektedir.

İlmiyede doğrudan bir görev almasa da dönemin ileri gelenleri ve âlimleriyle ilişki kuran Basîrî (ö. 1534-35), dönemin kazaskeri Müeyyedzâde'den mansıp talep edip alamayınca söylediği beyti Kınalızâde şu şekilde paylaşmaktadır:

Evvel Rûma geldükde Mü'eyyedzâde kâzî'asker iken Basîrî mezbûrdan bir 'askerî tevliyet taleb idüp virmekde ve merhûm-ı merkûmdan şefkat bir marazdur ol maraz bize 'âriz olmuşdur didüğün istimâ' itdükde bu beyti dimişdür.

Beyt :

Mansıb-ı vaslın dirîg eyler bu ben üftâdeden
Dil-berüm bî-rahmun olmuş Mu'eyyed-zâdeden (2017, s. 235)

Söz konusu beyitte doğrudan kazaskerin adını zikreden Basîrî, mansıba erişmesinin güç olmasından yakınmakta ve bu durumu mecazî bir yolla dile getirmektedir.

XVI. yüzyıl âlim-şairlerinden olan Kıyâsî (XVI. yy.) dönemin padişahı Kanûnî'ye (salt. 1520-1566) şu beyitle başlayan bir şiir sunarak Şeref Medresesi'ni talepemiştir:

Şehr içinde medrese yapıd Şeref
Yapılalı dahı bulmadı şeref (Âşık Çelebi, 2010, s. 1336)

Söz konusu şiirin devamında medresede görevli olan kişileri eleştiren ve onların ilmî bakımdan yetersiz olduğunu dile getiren Kıyâsî, sunduğu şiirle beraber bu medresede

görev almayı talep etmektedir. Âşık Çelebi'nin aktardığı bilgilere göre Kıyâsî'nin Şeref Medresesi'ne yerleşip emellerine ulaştığı anlaşılmaktadır (2010, s. 1335).

Şiirler üzerinden makam ve mevki taleplerini öğrenmek mümkün olduğu gibi bu konudaki çekişmeler de değerlendirilebilir. Kanûnî Sultan Süleyman (salt. 1520-1566) Manisa'da şehzade olarak bulunduğu sıralarda ona kasideler sunup ihsanlarından faydalanan Ferrûhî (ö. 1537), memleketi olan Akhisar'a Çâkzâde (XVI. yy.) isimli birinin kadı olarak atanmasının ardından kadıyla sorunlar yaşadığı anlaşılmaktadır. Âşık Çelebi'nin aktardığı bilgilere göre Çâkzâde, Ferrûhî'nin maişetini kesince Ferrûhî de sultana çeşitli kıtalar ve şiirler sunarak onun görevden azledilmesine sebep olmuştur. Bu beyitlerden birisi şu şekildedir:

Âh elinden Akhisâr'un kâzisi Çâk-zâde'nün

Mansıbın bî-gâneye aldurdı ben üftâdenün (2010, s. 1176)

Dolayısıyla şairin padişaha sunduğu şiirler sebebiyle Çâkzâde'nin görevinden alındığı ve bu sebeple şiirin etkili bir güç olarak kullanıldığı anlaşılmaktadır.

Yukarıdaki misalleri bir bütün olarak değerlendirdiğimizde şiirin Osmanlılar'da işlevsel bir yeri olduğu söylenebilmektedir. Meslek hayatında manzum imza kullanan âlim-şairler olduğu gibi kadılık ve müderrislikle ilgili hususları şiirle dile getirenler vardır. Bunun yanında atama, yeni bir göreve gelme, âlimin vefatı gibi hususlarda da tarih düşürme manzumelerine sıklıkla rast gelinmektedir. Ayrıca ilmiyeyle ilgili taleplerin dile getirilmesi, makam ve mansıp isteği gibi konularda âlim-şairlerin şiire başvurduğu anlaşılmaktadır. İlmiyeyle ilgili hususlarda taleplerin yerine getirilmediği ve bir rahatsızlığın olduğu durumlarda ise şairler sosyal bir eleştiri aracı olarak yine şiire yönelebilmektedir. Bu durumda şiirin sosyal hayata hitap eden önemli bir yönünün olduğu açıkça görülmektedir.

4.2. Âlim-Şairlerin Aralarında Şiirleşmesi

Klasik Türk edebiyatında şairlerin aralarında şiirleşmesi “müşâare” kavramı etrafında değerlendirilmektedir. “Karşılıklı şiir söylemek ve okumak” (Tâhirü'l-Mevlevî, 2019, s. 145) anlamında kullanılan müşâare, şairler arasındaki edebî etkileşimin ve münasebetlerin yakından gözlemlenebildiği alanlar arasındadır. Bu minvalde şairler

arasındaki edebî etkileşimler içerisinde önemli bir yer edinen müşâare, bir çeşit sanat alışverişi olarak da zikredilebilir (Öbek, 2005, s. 37). Müşâare kavramının yanında “mülâtefe, mutâyebe, muhâcât, münâzara, mühâvere” gibi tabirler de şairler arasındaki ilişkileri ve yakınlıkları ortaya koymaktadır (Tolasa, 2002, s. 289). Bu sebeple şuara tezkirelerinde şairler arasında geçen şiirleşme, latifeleşme, nükteleşme veya atışma gibi hususlara sıklıkla yer verildiği; bu çerçevede yazılan mısra, beyit ve kıtaların çoğunlukla paylaşıldığı söylenebilmektedir. Bu şiirleşmelerin konusu bazen övgü ve taltif olmakla birlikte bazen atışma, rekabet veya sosyal eleştiri içerebilmektedir. Böylece şairlerin aralarında şiirleşmesi çeşitli sebeplere dayalı olup şiirlerin konusu muhtelif konulardan oluşmaktadır.

Müşâarenin aynı zamanda klasik Türk edebiyatındaki en önemli kavramlardan biri olan “nazire” ile ilişkisi bulunmaktadır. Müşâareler nazire gibi aynı vezin ve kafiye yazılabileceği gibi farklı vezin ve kafiyelerde yazılabilmektedir. Bu sebeple müşâare her türlü “şiirleşmesinin” adı olup nazire gibi kafiye ve vezin aynılığı bir ön şart değildir; hatta nazım şekilleri de farklı olabilmektedir (Köksal, 2006, s. 58). Bunun yanında vezin ve kafiyece aynı olan mülâtefe ve müşâareler, şekil bakımından bir çeşit nazire sayılabilmektedir. Burada dikkat edilmesi gereken husus, nazirede örnek alınan şiirden daha iyisini ortaya koymak, en azından ondaki eda ve konu güzelliğini yakalayabilmek esasken bu tür şiirlerde münazara gibi karşıdakine daha zekice cevap verebilmek ön plana çıkmaktadır (Köksal, 2006, s. 59). Her iki edebî faaliyet de şairlerin birbirleri ile olan münasebetini ve etkileşimlerini göstermesi bakımından önemlidir.

Âlim-şairlerin aralarında şiirleşme meselesine hususî olarak bakıldığında, ilmiyeyle ilgili konularda birbirlerine şiirler söyledikleri ve ilmiyeyle ilgili konulara şiirlerinde yer verdikleri söylenebilmektedir. İlmiyede yeni görev alan birisiyle ilgili şiirler yazılabildiği, kadı ve müderrislik göreviyle ilgili atışmaların olduğu ve âlim-şairlerin birbirlerini eleştirmek üzere şiire başvurduğu görülmektedir. Bu sebeple âlim-şairlerin aralarında şiirleşmesi sadece edebî bir faaliyet olarak görülmeyip onların çok yönlü ilişkilerini ve birbirleriyle olan münasebetlerini anlamaya yardımcı olmaktadır.

XVI. yüzyılın iki önemli âlim-şairi olan Gelibolulu Mustafa Sürûrî (ö. 1562) ile Abdurrahman Gubârî'nin (ö. 1566) şiirleşmesini ilmiye konusu etrafında

değerlendirmek mümkündür. Âşık Çelebi'nin verdiği bilgilere göre, daha önceleri birbirlerine nazireler yazan bu iki âlim-şairden Gubârî, Sürûrî'nin tarikat yolundayken şehzade hocalığı yapmasını eleştirmek üzere onun için yaklaşık 18 beyitten oluşan bir manzume yazmıştır (2010, s. 972-973). Bu sürede Sürûrî, hocasının vefatı sebebiyle inzivaya çekilmesine rağmen 1548 yılında Kanûnî Sultan Süleyman'ın (salt. 1520-1566) emriyle Şehzâde Mustafa'nın (ö. 1553) hocalığına getirilmiştir (Güleç, 2010, s. 170). Bu durumu eleştiren Gubârî onun “ne sebeple derecesini düşürdüğünü” ve “neden gaflet uykusuna daldığını” sorgulamaktadır. Bunun ardından Sürûrî ona cevap mahiyetinde 26 beyitlik bir manzume kaleme alıp kendisini savunmuştur:

Çok ‘ilme Hudâ kılupdı mâlik
Hem olmuş idüm tarîka sâlik

‘İlm ile ‘avâma pend idüp ben
Pend ile hevâya bend idüp ben

Hem râh-ı Hudâ tutup giderdüm
Çok nefis dalâletin giderdüm

Şeh-zâde-i a‘zam u mu‘azzam
Nev-bâve-i efham u müfahham

Evsâfımı çünkü gûş kılmış
Deryâ gibi kalbi cûş kılmış

Şevkı bu fakîre gâlib olmuş
Ol şeh bu gedâya tâlib olmuş (2010, s. 974-975)

Bu çerçevede Sürûrî hem ilmî bakımdan yeterli olduğunu hem de tarikat ehli olduğunu anlatmakta ve şehzadenin onu beğenip onun hocalığını kabul ettiğini söylemektedir. Ayrıca sultanın emriyle bu işte vazifelendirildiğini dile getiren Sürûrî, Gubârî'ye şiirle karşılık vermektedir. Bunun yanında Âşık Çelebi “aceb hikmetdür” diyerek Gubârî'nin de Kanûnî'nin çocuklarından Şehzade Bâyezid'in (ö. 1562) oğullarına hoca olduğunu zikretmektedir (2010, s. 976). Dolayısıyla Nakşîbendi tarikatına bağlı iki âlim-şairin ilmiyle ilişkili bir durumda şiirleşmesi ve şehzade hocalığı ile

tasavvuf yolunda devam etme konusunu gündeme getirerek atışması dikkat çekici bir husustur.

XVI. yüzyılda yaşamış ve çeşitli yerlerde müderrislik ile kadılık görevinde bulunmuş olan Şâvur (ö. 1553) Kastamonu'nun Araç kasabasına kadı olunca Tâli'î (ö. 1519) onun için bir beyit söylemiştir:

Şâvur-ı a'rec kim bugün akza'l-kuzât olmak diler
Bin yıl ki tahsîl eyleye A'râc anun mi'râcîdur (Latîfî, 2000, s. 319)

Bunun altında kalmayan Şâvur ona şu şekilde karşılık vermiştir:

Ta'n eyler imiş bana ayaksuz diyü cühhâl
N'ola ayagum yog ise her fende elüm var

Tahsîl-i kemâl eyleyigör yohsa kalursun
Kalmaz bu cihân kimseye ardunda ölüm var (Latîfî, 2000, s. 319)

Söz konusu alıntıya göre Tâli'î, Şâvur'un topal olmasına da gönderme yaparak onun aldığı görevi küçümsemektedir. Bunun ardından Şâvur “topal olsam da bütün ilimlerde bilgi sahibiyim” diyerek ona karşılık vermiş ve “ilim öğrenmenin gerekliliğini” hatırlatmıştır. Böylece yeni bir göreve gelen âlim-şairin bu durumla ilgili şiirleşmesi dikkat çekici bir husus olarak görülmektedir.

Şuara tezkirelerinde latifeleri ve şiirleşmeleriyle dikkat çeken isimlerden birisi XV. yüzyıl âlim-şairlerinden maktul Molla Lutfî'dir (ö. 1495). Latîfî'nin verdiği bilgilere göre, Sultan Bâyezid (salt. 1481-1512) dönemi defterdarlarından Leys Çelebi (XV. yy[?]), ulema imtihan olunduğu zaman orada bulununca Molla Lutfî onu tartışmaya katmayarak dışlamış ve şu beyti söylemiştir:

Görenler işidenler hep begendi
Efendüm 'ilmi ile 'âmil olmuş (2000, s. 483)

Böylece Lutfî, Leys Çelebi'yi farklı bir meslekte bulunması sebebiyle ilmî tartışmaların dışında bırakmak istemiş ve söz konusu şiirle onun incinmesine sebep olmuştur. Tezkire yazarının bu bilgi vesilesiyle aktardığına göre Molla Lutfî'nin katledilmesinde bu türden nükte ve şiirlerin dönemin uleması üzerinde yarattığı olumsuz tepkiler etkili olmuştur:

Elhasıl mevlânâ-yı mûmâ-ileyhün bu gûne nûktelerinden ve bu makûle isti'âre ve kinâyelerinden ol 'asrun mevâlisi ve ehâlisi münfa'îl ü münkesir olup mûmâ-ileyhe muhkem hasm oldılar. (2000, s. 483)

Nitekim İsmail Erünsal (2015) Molla Lutfî'nin katledilmesiyle ilgili yaptığı bir çalışmada Sehî Bey ve Latîfî'deki bu bilgilerden hareketle Molla Lutfî'nin katledilmesinde sadece zındıklık suçlamasının etkili olamayacağını, bunun arkasında ulema arasındaki rekabet ve bunun siyasî neticelerinin de etkili olduğunu belirtmektedir⁷⁶. Dolayısıyla Molla Lutfî örneğinde görüldüğü gibi şairler arasındaki atışmaların ciddi sorunlara yol açabildiğini ve bunların bazı kişiler üzerinde rahatsızlık uyandırıp ilişkileri etkileyebildiğini söylemek gerekir.

XVI. yüzyılın önemli âlim-şairlerinden olan İshak Çelebi (ö. 1538) dönemin bir başka âlim-şairi olan Amrî (ö. 1523-24[?]) ile okul arkadaşısıdır. Âşık Çelebi'nin verdiği bilgilere göre mülâzemetten sonra Amrî kadılığa, İshak Çelebi ise müderrisliğe yönelince Amrî arkadaşına mektup gönderip kadılığı methetmiş ve onun da bu meslekte devam etmesini istemiştir. Bunun üzerine İshak Çelebi mukabelede bulunup şu şiirle cevap vermiştir:

Tâlib-i medrese cem'iyyet-i yârân eyler
Dört gün heftede bir beg gibi dîvân eyler

Da'va faslında efendi ki olur kâzîlar
Togruyî şöyle koyup egriye bühtân eyler (Âşık Çelebi, 2010, s. 339)

Bu durumda İshak Çelebi'nin medreseye talip olanları methettiği ve kadılık mesleğinde bulunanları görevini iyi yapmadıkları için eleştirdiği anlaşılmaktadır. Dolayısıyla meslek hayatları itibarıyla âlim-şairler birbirlerine telkinde bulunabilmekte ve bu vesileyle şiir yazabilmektedir.

Âlim-şairlerin şiirleşmelerini sadece ilmiyeyle ilgili konularla sınırlandırmamak gerekir. Edebî geleneğe uygun olarak karşılaştıkları pek çok durumla ilgili birbirlerine şiir yazdıkları söylenebilir. Mesela Câmî mahlasıyla şiirler yazan ve çeşitli yerlerde görevler aldıktan sonra kazaskerlik makamına kadar ulaşan Hacı Hasanzâde (ö. 1505-

⁷⁶ Molla Lutfî'nin katledilmesiyle ilgili farklı görüşler ve detaylı bilgi için bkz. (Erünsal, 2015, s. 21-57).

06) dönemin bir diğer âlim-şairi olan Cafer Çelebi'nin (ö. 1515) gözlerinin hastalanması üzerine ona şu şiiri yazarak göndermiştir:

Ey gözüm nûrî gözün merdümünün hâli ne
Dermend ü intizâram umaram şâfi cevâb

Firkatünde hûn-ı eşküm 'aksider kim gösterür
Gözlerün âyînesi her lahza hûn-ı bî-hisâb

Gâlibâ kan eylemişdür gözlerün merdümleri
Hûndan mestûrdur *va 'llâhu a 'lem bi 's-sevâb*⁷⁷ (Âşık Çelebi, 2010, s. 464)

Bunun üzerine Cafer Çelebi mukabelede bulunarak şaire şu şekilde karşılık vermiştir:

Ey tabîb-i cân kapun dârü's-şifâsından irür
Günde her derd ehline şâfi devâlar bî-hisâb

'Akla sordum hâk-pâyı cevheri hâsiyyetin
Sürme-i a'yân-ı devletdür diyü virdi cevâb

Çeşmümün hâlin sorarsan asmışumdur rûz u şeb
Kâkül-i dil-ber hayâlinden ana müşgîn nikâb

Tan mı didârundan olursa bana mâni' remed
Olcak peydâ şafak lâ-büd görünmez âftâb

Yüz sürerdüm hidmete varup cenâbundan velî
Çeşm-i bed dûr olsa yeg *va 'llâhü a 'lem bi 's-sevâb* (Âşık Çelebi, 2010, s. 465)

İlmiye sınıfında önemli makamlara gelmiş iki âlim-şairin şiirleşmesine bakıldığında Cafer Çelebi'nin gözlerinin rahatsızlanması üzerine Hacı Hasanzâde'nin geçmiş olsun dileklerini ilettiği görülmektedir. Cafer Çelebi de ona şiirle karşılık vererek mecazi bir dille hastalığından söz etmekte ve ona övgü dolu sözlerle cevap vermektedir. Bu anlamda iki âlim-şairin gündelik hayatta karşılaştıkları bir durum çerçevesinde şiirleştikleri anlaşılmaktadır.

⁷⁷ “Şüphesiz en doğrusunu Allah bilir” anlamındaki sözdür.

Kınalızâde Hasan Çelebi XVI. yüzyıl âlim-şairlerinden Cevânî'nin (XVI. yy.) Rumeli coğrafyasında bulunan Kili'de kadılık yaptığı sırada bir beyit söylediğini ve ardından gelen kadı şairlerin de ona nazireler yazdığını belirtmektedir. Bu durum belirli bir yerde yapılan kadılık görevi münasebetiyle şairlerin birbirlerine nazire yazdığını göstermektedir. Nitekim Kınalızâde'nin verdiği bilgilere göre Cevânî'nin şu şiirine,

Gonçeye ol la'l dür-pûşî niçe teşbîh idem
Gonçe ancak bir dehendür kim anun dendânı yok

'Âşık olan şem'den görmek gerekdür yanmağı
Yüregi yanar yaşı akar velî efgânı yok (2017, s. 278)

kendisinden sonra gelen Gulâmî (ö. 1544) ve Hâşimî (XVI. yy [?]) nazire yazmıştır. Kınalızâde bu nazirelerin beyitlerinden örnek vererek kendi yazdığı bir beyti de buraya eklemiştir. Dolayısıyla söz konusu şiir, konusu itibarıyla doğrudan ilmiyeye ilgili olmasa da aynı yerde kadılık yapan âlim-şairlerin birbirlerine nazire yazmasını göstermesi bakımından dikkate değerdir.

Taşköprülüzâde *eş-Şekâ'ik* adlı eserinde âlimlerin biyografilerini verirken onların hayatlarında yer edinen önemli şiirlerden örnek paylaşmaktadır. Şiir yazar âlimlerin kabiliyetlerine özellikle değinen Taşköprülüzâde, onların şiirleşmelerine dair örnekler de vermektedir. Mesela XV. yüzyılın önemli Osmanlı âlimlerinden Molla Fenârî (ö. 1431) ile Zeyniyye tarikatını Anadolu'ya getiren mutasavvıflardan Abdüllatîf el-Kudsî'nin (ö. 1452) aralarındaki şiirleşmeyi aktarmaktadır (2019, s. 61-62). Arapça yazılan bu şiirlerde iki ismin de birbirini ilim ve irfan konusunda methettiği ve birbirlerine saygı duyduğu ifade edilmektedir. Böylece Taşköprülüzâde'nin de birbirlerine şiir yazar ve bu şekilde etkileşime geçen âlimlere kayıtsız kalmadığı ve bu türden örnekleri eserine taşıdığı söylenebilmektedir.

Şiirleşme, latifeleşme, nükteleşme ve atışma gibi hususlar şuaara tezkirelerinde en çok bahsedilen konular arasındadır. Bunların içinden özellikle âlim-şairlerin aralarında şiirleşmesi üzerinde durulduğunda çeşitli konular ortaya çıkmaktadır. Âlim-şairlerin ilmiyeye ilgili hususlarda birbirlerine şiirler yazdığı, yeni bir görev vesilesiyle birbirlerine şiir gönderdiği veya bunlar üzerinden atıştıkları söylenebilmektedir. Ayrıca bu şiirlerden bir kısmı övgü ve taltif ifadelerine sahipken bir kısmı şairler arasındaki rekabeti ve çekişmeleri konu etmektedir. Bu anlamda Gelibolulu Mustafa

Sürûrî (ö. 1562) ile Abdurrahman Gubârî (ö. 1566) arasında geçen şiirleşmeyi tasavvuf-ilmîye-saray ilişkileri çerçevesinde değerlendirmek mümkündür. Ayrıca klasik Türk edebiyatında pek çok örnekte görüleceği gibi gündelik hayatla ilgili konularda da âlim-şairler birbirleriyle şiirleşmektedir. Bunun yanında âlim-şairlerin birbirlerine nazireler yazdığı da söylenebilmektedir. Bu nazireler sadece âlim-şairler arasında olmayıp geleneğe uygun bir şekilde diğer şairleri de kapsamaktadır. Tüm bu edebî etkileşimler şairler arasındaki çok yönlü ilişkileri ortaya çıkarması bakımından değerlidir.

4.3. Himaye Sistemi ve Şiir Vasıtasıyla Yükselme

Himaye sisteminin Osmanlı'da kültür, sanat ve edebiyatın gelişmesinde oldukça önemli bir rolü vardır. Bu konuya dikkat çeken öncü isimlerden Halil İnalcık'ın ifadesiyle,

Matbaanın geniş kitlelere okuma imkânı verdiği, böylece edebî ve ilmî eserlerin, yazarına geçinme için yeterince gelir kaynağı sağladığı dönem gelinceye kadar, bilgin ve sanatkâr, hükümdarın ve seçkin sınıfın desteğine muhtaç idi. *Sâhib-i mülk* hükümdar; bilgin ve sanatkârın en önde gelen velî-ni‘meti, hâmîsi idi. (2018, s. 345)

Bu çerçevede klasik dönemdeki devletlerin pek çoğunda kültür, sanat ve edebiyat gibi uğraşların yaygınlaşmasında ve gelişmesinde “hamî”, yani sanatçıları destekleyen “patron” merkezî bir konuma sahiptir. Himaye sisteminin bu konumunu iki taraflı bir kazanım olarak değerlendirmek mümkündür. Nitekim klasik devletlerin çoğunda görülen himaye sistemi hem saray hem de onların desteğini alan sanatkârlar için iki taraflı şöhret ve şan kazanmanın tek yolu kabul edilmektedir (İnalcık, 2018, s. 348).

Osmanlı Devleti'nde hamiliğin detaylarına bakılacak olursa büyük ölçüde padişahlardan başlayarak daha alt konumlara ve taşraya yayılan ve sarayı model alarak işleyen bir sistem olduğu söylenebilmektedir. Osmanlının son dönemlerine kadar sultanların, ilgiye göre değişen derecelerde, sanatın çeşitli kollarına ama özellikle şiire son derece itibar ettiği bilinmektedir (Durmuş, 2021, s. 240). Bu anlamda II. Murad (salt. 1421-1444, 1446-1451), Fatih Sultan Mehmed (salt. 1444-1446, 1451-1481), II. Bâyezid (salt. 1481-1512), Yavuz Sultan Selim (salt. 1512-1520) ve Kanûnî (salt. 1520-1566) gibi padişahlar başta olmak üzere pek çok Osmanlı sultanının şiirle uğraştığı, divan tertip ettiği ve çevresindeki şairleri çeşitli vesilelerle ödüllendirdiği

söylenebilmektedir. Bu anlamda Osmanlı padişahları sadece şairleri desteklemekle kalmamış, kendileri de edebî üretime katkı sunarak bu geleneğin bir parçası olmuşlardır.

Osmanlı’da devlet ile sanat arasındaki ilişkiyi belirleyen en önemli faktörün başında himaye sistemi gelmektedir. Bu sebeple klasik Türk edebiyatıyla ilgili temel kaynaklarda hamilik kurumu ve işleyişine dair çokça gönderme yapılmakta, divan ya da tezkirelerin mukaddimleri, özellikle divanlarda yer alan kasideler bu konuyu sıklıkla vurgulamaktadır (Durmuş, 2021, s. 32). Himaye sisteminin tam olarak anlaşılmasında kaside türünün ayrıcalıklı bir yeri vardır. Kasidenin sadece övgüye dair bir tür olmadığını dile getiren Walter Andrews ve Mehmet Kalpaklı, kaside şairinin “vuslat ile bir pazarlığı ima ettiğini” belirtmektedir. Devletin şairlere yıllık maaş bağlaması, bayram ve nevrüz gibi şenliklerde şiir alanındaki başarılarla armağanlar dağıtılması ve şairlerin resmî görevlere atanması gibi faaliyetlerle sistemleştirilmiş bir kurumsal pazarlığın olduğunu söylemektedir (2013, s. 42). Böylece şairlere şiir yazmaları ve edebî üretime katkı sunmaları sebebiyle sağlanan kolaylıkların yanında onların ilmiyede alacakları görevlerde ayrıcalıklı bir konuma sahip olmaları himaye sistemi-edebiyat-ilmiye arasında derin bir bağlantıyı ortaya çıkarmaktadır.

Kasidelerin yanı sıra mesnevilerin sebab-i telif ve hatime gibi bölümleri, Nuran Tezcan’ın ifadesiyle şairlerin hamileriyle doğrudan diyaloga geçtikleri metinlerdir. Bu anlamda sebab-i teliflerde geçim sıkıntılarını, hâtimelerde ise eseri yazmak için ne kadar emek verdiklerini ve başarılı bir eser meydana getirdiklerini dile getirmeleri onların eserlerine biçilecek maddî değerlere yönelik beklentileri yansıtmaktadır (Tezcan, 2016, s. 118). Böylece âlim-şairlerin edebî üretimleri hamilerle aralarında bir çeşit köprü vazifesi görmekte ve bu vesileyle çeşitli istek ve talepler dile getirilebilmektedir.

Himaye sistemi etrafında teşekkül eden edebî muhitler hamilerle sanatçıların bir araya geldikleri ve yeni sosyal ağlar oluşturdıkları temel mekânlar olarak görünmektedir. XV. ve XVI. yüzyılda edebî muhitleri inceleyen Haluk İpekten (1996) devlet merkezi olan İstanbul ve Edirne’de padişah sarayları ile devlet büyüklerinin konaklarını en önemli muhitlerin başında zikretmektedir. Bunların yanında Edirne, Konya, Amasya, Manisa, Trabzon ve Kütahya gibi vilayetlerde ise şehzade sarayları ile paşa ve beylerin

konakları edebî muhitler bakımından oldukça zengindir. Ayrıca âlim-şairlerin yetişme sürecinde ele aldığımız şairlerin dükkânları, evleri, bahçeleri, medrese hücresi, tekke, zaviye ve dergâh gibi mekânlar alimleri ve şairleri bir araya getirmesinin yanı sıra kurulacak sosyal ilişkilere ve himayenin farklı boyutlarına zemin hazırlamaktadır. Buralarda kurulan edebî ilişkiler ve şahsî münasebetler bir yönüyle padişahın etrafında kurulan halkanın devamı niteliğindedir. Bu anlamda İnalçık'ın ifadesiyle,

Yalnız sanatçılar için değil, genelde, Osmanlı patrimoniyal toplumunda ‘terbiyet, kulluk, intisap’ sosyal ilişkilerin temeli olmuş, hem patron hem kul için gerekli bir sosyal bağ oluşturmuştur. (2018, s. 351)

Söz konusu sosyal bağlantılar hem edebî üretimin gelişmesine katkı sağlamış hem de devlet katında alınan görevlerin belirlenmesinde etkili olmuştur.

Himaye sisteminin belirli bir dönemde üretilen sanat ürünlerinin niteliğiyle ilişkili olduğu söylenebilir. Belli bir sanat zevki ve anlayışına sahip patronun himayesi altında olan sanatkâr, ona göre eser vermeye özen göstermiştir. Mesela Kanûnî (salt. 1520-1566) döneminde Osmanlı klasik kültürü yüksek sanat eserleri vermişse bunda padişahın yüksek sanat anlayışının önemli bir payı vardır (İnalçık, 2018, s. 349). Burada padişahların şehzadeligi sırasında hangi hocaların tedrisatından geçtiği ve kimlerden etkilendiği konusu da önem kazanmaktadır. Şehzadeligi sürecinde değerli hocalardan iyi bir eğitim aldığı bilinen Kanûnî, ilim ve edebiyatı teşvik etmiş, erbabını himaye ve taltif etmiş, böylece gerek sefer-i hümayununda gerek payitahtta bulunduğu dönemlerde ulema, şüara ve üdeba ile birlikte olmuştur (İpşirli, 2021, s. 234).

Bu meseleye diğer tarafından bakılacak olursa âlimlerin ve şairlerin şehzadeyle kurdukları ilişkiler onların ilerleyen süreçte yüksek makamlara gelmesinde etkili olmuştur. Bu sebeple şehzade hocalığının ve şehzade ile kurulan yakınlığın ilişkiler ağı ve himaye açısından ayrıcalıklı bir yeri olduğu söylenmelidir. Abdurrahman Atçıl'ın ifadesiyle ulemanın sultanla kurduğu şahsî münasebetler onların hiyerarşide hızla yükselmesine etken etmektedir. Nitekim sultan hiyerarşik nizamın kurallarını çiğnemediği himayesindeki “âlim-bürokratın” normalden daha hızlı bir şekilde mansıpları tırmanmasını sağlayabilmektedir (2019, s. 119).

Padişahların yanı sıra sadrazamlar, devlet adamları, şeyhülislam ve kazasker gibi önemli mevkilerdeki ulemanın da ilim, kültür ve sanat erbabıyla ilişkiler kurduğu ve onları çeşitli açılardan desteklediği söylenebilmektedir. Bu isimlerden birkaçını

örneklik teşkil etmesi açısından burada zikredebiliriz. Mesela XV. yüzyılın önemli devlet adamlarından biri olup aynı zamanda Adnî mahlasıyla şiirler yazan Osmanlı veziriazamı Mahmud Paşa (ö. 1474), ilim ve sanat erbabını hususî olarak desteklemiştir⁷⁸. Ayrıca Âşık Çelebi'nin verdiği bilgilere göre onun kendi yaptırdığı medresedeki ulemayı özel olarak desteklemesi ve onlara ek ihsanlarda bulunması (2010, s. 1056) dikkat çekici bir konudur.

Osmanlı döneminde sanat ve edebiyat erbabını korumasıyla dikkat çeken isimlerden bir diğeri XVI. yüzyılın önemli devlet adamlarından İskender Çelebi'dir (ö. 1535). Bu yönüyle tezkirelerde kendisinden övgüyle bahsedilen İskender Çelebi, şairleri koruması ve onlara çeşitli ihsanlarda bulunmasıyla öne çıkmaktadır (Yıldırım, 2000). Âşık Çelebi'nin verdiği bilgilere göre Osmanlı'nın öne çıkan simalarından Kemal Paşazâde (ö. 1534), Muhyiddin Çelebi (ö. 1548), Kadrî Çelebi (ö. 1551[?]), İshak Çelebi (ö. 1538), Nihalî Çelebi (ö. 1542), Hafız-ı Acem (ö. 1551) gibi âlim-şairlerin İskender Çelebi ile bir araya gelip sohbet meclisleri kurduğu bilinmektedir (2010, s. 675). Bu sebeple İskender Çelebi dönemin önemli hamilerinden biri olarak âlim-şairlerle kurduğu ilişkiler ve sanata verdiği destekle öne çıkmaktadır.

Âlim-şairlerin yetişme sürecinde önemli bir rolü olan ilmiye ailelerinin aynı zamanda ilim, kültür ve sanat hayatının canlılığını korumasına yardımcı olmaktadır. Bu anlamda Osmanlı coğrafyasına yayılmış Mirzazâdeler, Zekeriyazâdeler, Hoca Sadettinzâdeler, Dürrîzâdeler, Çandarlılar, Fenârizâdeler, Çivîzâdeler, Ebussuûdzâdeler, Müeyyedzâdeler, Taşköprülüzâdeler, Bostanzâdeler, Paşmakcızâdeler, Kınalızâdeler, Arabzâdeler, Feyzullahzâdeler, Ebuishakzâdeler, İvazpaşazâdeler gibi önemli ilmiye ve bürokrat aileleri sadece sanatı korumakla kalmamış aynı zamanda pek çok sanatçının yetişmesine de uygun ortam sağlamıştır (Durmuş, 2021, s. 126). Bunların yanında hususî olarak şeyhülislam aileleri ele alındığında şiirle ilgilenmeleri ve şairleri himaye etmeleri sebebiyle Osmanlı kültür ve sanat hayatına önemli katkılar sunmuşlardır⁷⁹ (Kılıç, 2018). Söz konusu aileler bir

⁷⁸ Meşhur bir Osmanlı veziriazamı olan Mahmud Paşa, resmî olarak medrese tahsili görmese de medresede okutulan ilimlerden haberdar ve bilgili bir yöneticidir. İlim adamlarını ve sanatçıları destekleyen Mahmud Paşa'nın ilmiyeye mensubiyeti konusu kaynaklarda yanlış anlaşılmalara tekrarlanmıştır. Ayrıntılı bilgi için bkz. (İhsanoğlu, 2020, s. 39-44).

⁷⁹ Şeyhülislam ailelerinin fertleri ve kültür-sanat alanına katkılarıyla ilgili ayrıntılı bilgi için bkz. (Kılıç, 2018).

yandan mensuplarının gelişimi için avantajlı ortamlar sunarken diğer taraftan şairleri himaye etmişlerdir. Bu sebeple ilmiye ve bürokratik ailelerin Osmanlı kültür ve sanat hayatının gelişip çeşitlenmesinde ayrıcalıklı bir konumu vardır.

Şuara tezkirelerinde himaye sistemiyle ilgili detaylı bilgiler bulmak mümkündür. Padişahlar ve saray ile olan münasebetler, şehzadelerle kurulan ilişkiler, devlet adamlarının koruyuculuğu altına girme ve muhtelif eserler sunarak onların himmetinden faydalanma gibi konular şairlerin biyografilerinde önemli bir yer edinmektedir. Tezkire müellifleri “birine intisap etme”, “birinin koruyuculuğu altına girme” ve “birilerinin meclisine dâhil olma” konularının şairin gelişimine ne gibi katkılar sunduğunu açıklamaktadır. Burada himaye sistemi ve bu yolla elde edilen ilişkilerin ilmiyede yeni görevler elde etmeye ne gibi etkileri olduğu da önemli bir soru olarak akla gelmektedir. Padişahla, şehzadelerle ve çeşitli devlet adamlarıyla kurulan yakınlığın ilmiyede yükselmeye etki edip etmediği önemli bir mesele olarak durmaktadır. Bu yakınlık ve ilişkilerin oluşmasında şiirin ve edebiyatın nasıl bir role sahip olduğu da dikkat çeken bir konudur. Dolayısıyla himaye sistemi, bu vesileyle kurulan ilişkiler, ilmiyede yükselme ve bunda edebî metinlerin nasıl bir işleve sahip olduğu gibi konuları muhtelif âlim-şairler ekseninde değerlendirmek mümkündür.

Padişahların şehzadelik yaptığı merkezlerde onların yakınlarında bulunmak ve bu vesileyle iyi ilişkiler geliştirmek âlim-şairlerin yüksek mevkilere ulaşmasında etkili olmuştur. Mesela XV. yüzyılın önemli âlimlerinden olup Hâtemî mahlasıyla şiirler yazan Müeyyedzâde Abdurrahman Çelebi (ö. 1516-17) II. Bâyezid Amasya’da şehzade iken onunla iyi ilişkiler kurmuş ve yakın çevresine dâhil olmuştur. II. Bâyezid padişah olduktan sonra padişahla irtibatları devam eden Müeyyedzâde, çeşitli yerlerde kadılık ve müderrislik görevlerinde bulunduktan sonra kazaskerlik makamına kadar ulaşmıştır (Âşık Çelebi, 2010, s. 1496-97). İlim ve kültür hayatını destekleyen Müeyyedzâde, Necâtî Bey (ö. 1509), Kemal Paşazâde (ö. 1534) ve Ebüssuûd Efendi (ö. 574) gibi önemli kişileri destekleyerek bir çeşit hami rolüne bürünmüştür (Kaplan, 2013). Böylece Müeyyedzâde sadece padişahın ihsanlarından faydalanmakla kalmamış önemli bir ilmiye mensubu olarak yakın çevresindeki âlimleri ve şairleri destekleyerek himaye halkasının genişlemesine vesile olmuştur.

Âşık Çelebi'nin şehzadelerle kurulan yakınlık çerçevesinde sözünü ettiği şairlerden bir diğeri XVI. yüzyıl âlim-şairlerinden Mehmed Senâyî Çelebi'dir (ö. 1562-63). Buna göre Kanûnî'nin (salt. 1520-1566) oğullarından Şehzade Mustafa (ö. 1553) ile yakın ilişkiler kuran Senâyî onun himmetiyle mülâzım olmuştur:

Tarîk-i 'ilme sülûk idüp Sultân Mustafâ-yı merhûm Magnisa'da iken âstânesine mülâzım olup ol takrîble mülâzım olmuştur. Mansıb-ı kazâyâ sülûk itdükden sonra yine ol âstânededen dûr olmayup Amâsiyye'ye bile gidüp hıdmetde müdâvim olmuştur. (2010, s. 1489)

Kadılık yaptıktan sonra da Şehzade Mustafa'nın yakınından ayrılmayan Senâyî'nin Amasya'da onun yanında bulunduğu ve hizmetine devam ettiği söylenmektedir.

XV. yüzyıl âlim-şairlerinden olan Sinoplu Seyfî (XV. yy.) II. Bâyezid Amasya'da şehzade iken onun yakın çevresine dâhil olmuş ve II. Bâyezid padişah olduğunda onun himayelerinden faydalanmıştır. Kınalızâde Hasan Çelebi'nin verdiği bilgilere göre “Binâ'en-'aleyh şehenşâh-ı merkûm fermân-fermâ-yı vilâyet-i Rûm oldukda Rûmilinde bilâd-ı kebîre vü kesîreye kâdî vü hâkim olmuş idi.” (2017, s. 457) Seyfî'nin yeni görevler almasında bu ilişkilerin etkisi bulunmaktadır. Bu vesileyle Seyfî, II. Bâyezid padişah olduğunda Rumeli'nde çeşitli yerlerde kadılık görevinde bulunarak hayatına devam etmiştir.

II. Bâyezid dönemi âlim-şairlerinden olan Sa'yî (XV. yy.) ilim tahsilini tamamladıktan sonra Rumeli'de uzlete çekilmişken bir gazel vasıtasıyla tekrar saraya yakınlaşır ve önemli mevkilere yerleşir. Âşık Çelebi'nin verdiği bilgilere göre II. Bâyezid, Sa'yî'nin bir gazelini görüp çok beğenir ve onu tekrar İstanbul'a çağırarak sarayda içöğlanlar hocası yapar:

Sultân Bâyezid-i merhûm serîr-i saltanata cûlûs itdükde Sa'yî'nün bir gazelin görüp beğenüp sıhhatde olduğın ve ne yirde olduğın bilüp da'vet eyler. Hâce-i hâdimân-ı hâss-ı harîm-i saltanat eyler. Bakiyye-i 'ömri ol hıdmetde temâm olmuştur. (2010, s. 987)

Burada ise Sa'yî'nin bir gazel vesilesiyle II. Bâyezid'in ilgisini çektiği ve bu yolla sarayda önemli bir hocalık görevine ulaştığı anlaşılmaktadır.

XVI. yüzyılda İran coğrafyasından gelerek Anadolu'da haklı bir şöhrete kavuşan Hâfız-ı Acem (ö. 1551), kazaskerlik makamında bulunan Müeyyedzâde'nin takdirini kazanarak çeşitli yerlerde müderrislik görevinde bulunmuştur (Yılmaz, 2014). Fıkıh, tefsir, kelim başta olmak üzere pek çok ilim dalında eser kaleme alan Hafız-ı Acem,

Yavuz Sultan Selim (salt. 1512-1520) Amasya’da bulunduğu sırada ona bir gazel sunarak padişahın takdirini kazanmıştır:

Sultan Selim-i merhûm Amâsiyye’de kışladuklarında merhûm Merzifon’da müderris bulunmuş. İttifak pâdşâh Merzifon’da şikâre gelüp cûybâr kenârında hayme vü hargâh kurup bâr u bûngâh urup nüzûl-ı iclâl iderler. Monlâ ayân-ı şehîr ile istikbâl iderler. Bu gazeli diyüp yazup rikâb-ı şâhiye irsâl idüp şâh görüp pesend itmiş ve câ’izeler virüp İstanbul’da ‘Alî Paşa medresesin sadaka idüp behremend itmiştir. (Âşık Çelebi, 2010, s. 604)

Âşık Çelebi’nin aktardıklarına göre Yavuz Sultan Selim Amasya’da bulunduğu sıralarda Merzifon’a ava gittiği zaman Hafız-ı Acem padişaha bir gazel sunarak İstanbul’da önemli bir medresenin müderrisliğine atanmıştır. Dolayısıyla âlim-şairin bir şiir vasıtasıyla padişahın gözüne girdiği ve onun himmetiyle görevinde yükseldiği anlaşılmaktadır. Bunun yanında âlim-şairlerin yazdığı ilmî eserler ve bilgi birikimiyle bu makamı hak ettiği söylenmelidir.

XVI. yüzyılın en önemli âlim-şairlerinden olan ve “sultanü’ř-şuarâ” diye meşhur olan Bâkî (ö. 1600) himaye sistemi, saray ve devlet adamlarıyla kurduğu ilişkiler ve ilmiye çerçevesinde üzerinde durulmayı hak etmektedir. Devrin önde gelen hocalarından dersler alıp ilmî ve edebî bakımdan kendisini geliştiren Bâkî, dönemindeki padişahlara kasideler sunarak onların desteğini kazanmıştır. Bunun neticesinde önemli yerlerde kadılık ve müderrislik görevlerinde bulunan Bâkî, Anadolu ve Rumeli kazaskerliği gibi ilmiyenin en yüksek derecelerine kadar ulaşmıştır (Macit ve Kaplan, 2014). Özellikle Kanûnî (salt. 1520-1566) ile kurduğu yakınlık, onun şiirlerine yazdığı nazireler ve ona sunduğu kasideler ve bu vesileyle elde ettiği kazanımlar dikkat çekmektedir. Padişahın ölümünden sonra dönemin diğer padişahlarıyla da ilişkiler kuran Bâkî, yaşadığı dönemde padişahlardan büyük bir ilgi ve itibar görmüştür (Durmuş, 2021, s. 85). Ancak dönemindeki bazı devlet adamları ve ilmiye mensuplarıyla arası açılan Bâkî’nin ilmiyede yükselişi bazı nüfuzlu ulema arasında rahatsızlık uyandırmıştır. Nitekim mevali nüfuzlu kişilerin himayesiyle mülâzemet almayı, kendi haklarının çiğnenmesi olarak görmüş ve bunun önünü almaya çalışmışlardır. Kanûnî, Bâkî için mülâzemet verdiği hâlde Rumeli kazaskeri bu fermana itaat etmeyerek ilk başta ona bir mansıp vermek istememiş, nihayet padişahın ısrarı üzerine Bâkî’nin tayinini kabul etmek zorunda kalmıştır (Atçıl, 2019, s. 184). Dolayısıyla dönemin en önemli şairlerinden olan Bâkî’nin edebî gelişimi ile ilmiyede

yükselmesi arasında doğrudan bir bağlantı görünmekte olup kurduğu ilişkiler ve himaye sistemi çerçevesinde önemli bilgiler sunmaktadır.

XVI. yüzyıl âlim-şairinden olan ve Bekâyî mahlasıyla şiirler yazan Mehmed Abdülbâkî (ö. 1595), III. Murad (salt. 1574-1595) Manisa'da şehzadeyken onunla yakınlaşmış ve padişah olduğunda onun himmetiyle önemli makamlara gelmiştir:

Pâdşâh-ı 'âlem-penâh Sultân Murâd-ı sa'âdet-destgâh anda şehzâde-i cevân-baht ve muterassıd-ı tâc u taht iken ba'z-ı agalarıyla münâsebet idüp mezbûra terakkiler itdürmüşler idi. Ba'dehû Sultân Murâd Hân pâdşâh-ı rûy-ı cihân oldukda himmet-i 'âlileriyle müddet-i yesîrede menâsıb-ı kesîreye yetişüp pay-tahtlık ile Selanik ve Galata kâdîsı olmuş idi. (Kınalızâde, 2017, s. 239)

Kınalızâde'nin paylaştığı bu bilgilere göre Bekâyî'nin ilmiyede önemli görevlere gelmesinde III. Murad'la şehzadelik zamanında kurduğu yakınlığın etkisi bulunmaktadır. Selanik ve Galata kadılığı gibi önemli görevlere gelmesine rağmen zamanla buralardan azledilmiştir. Bekâyî'nin hayatıyla ilgili Nev'îzâde Atâyî de detaylı bilgiler paylaşmış ve şairin aldığı görevleri ve bu sırada yaşadığı olayları değerlendirmiştir (2017, s. 949-952).

XVI. yüzyılın çok yönlü âlim-şairlerinden olan Fevrî Efendi (ö. 1571) dönemin himaye sistemini ve ilişki ağlarını yansıtmaları bakımından oldukça önemlidir. Âşık Çelebi'nin onun hakkında verdiği ayrıntılı bilgilere bakıldığında, dönemin padişahları ve devletin ileri gelenleriyle yakın ilişkiler kurduğu görülmektedir. Bunun yanında dönemin şeyhülislamına Arapça bir kaside sunması dolayısıyla Edirne'de bir medreseye müderris olduğu söylenmektedir:

Müftî Efendi'ye 'Arabî kasîde virüp gerçi ol zemâna dek kelimât-ı Rûmî vü 'Arabî müteşâbih oldu. Anların kasîdesi kâ'ide-i 'Arabîyye ve fesâhat üzre muhkem idügi Müftî Efendi'nün hüsn-i kabûliyle müftâ bih oldu. Andan Edirne'de müderris oldu. (Âşık Çelebi, 2010, s. 1224)

Fevrî Efendi'nin Arapça kaside sunarak beğenisi kazandığı kişi dönemin meşhur şeyhülislamı Ebüssuûd Efendi'dir (ö. 1574). Ayrıca Âşık Çelebi "o zamana kadar Türkçe ve Arapçanın benzediğinden" bahsetmesi dikkat çekmektedir. Fevrî Efendi'nin sunduğu kaside Arapça kaideler ve fesahat bakımından güçlü olması sebebiyle şeyhülislamın takdirini kazanmış ve bununla ilişkili olarak şair Edirne'de müderris olmuştur.

XVI. yüzyıl âlim-şairlerinden olan Kıyâsî (XVI. yy.) dönemindeki padişahlarla yakınlaşıp onlarla ilişkiler kurmak suretiyle ilmiyede yükselmeye çalışmıştır. Âşık Çelebi'nin paylaştığı bilgilere göre Kıyâsî dönemin padişahı Kanûnî'ye (salt. 1520-1566) bir şiir sunarak Şeref Medresesi'ni talep etmiştir:

Şehr içinde medrese yaptı Şeref
Yapılalı dahı bulmadı şeref

Bir müderris ana bir mudhık idi
Destine alsa kitâb eylerdi def

Şimdi bir tiryâki ol tadrîsde
Bengiler âlâyına ser-dâr-ı saf

Görmemiş terkîb-i ma'cûndan öte
Geçmemiş bir harf ol illâ ki kef

Bahr-i 'ilm içre niçe yıldur ki ben
Çok ma'ânî dürrine oldu sadef

Yâ niçün ben ana lâyk olmayam
Vir cevâb ey 'âlim-i 'ilm-i selef (2010, s. 1336)

Kıyâsî söz konusu şiirde medresede önceden görev yapan kişileri eleştirmekte ve kendi ilminin bu medrese için yeterli olduğundan söz etmektedir. Böylece medresede çalışmayı talep eden Kıyâsî, kendisinin burada çalışmak için daha uygun olduğunu söylemektedir. Burada medresenin önceden uygun kişilere verilmediğini söyleyerek şikayetini de dile getirmektedir. Nihayet bu şiirin ardından Kıyâsî'nin Şeref Medresesi'ne yerleşip emellerine ulaştığı söylenmektedir (2010, s. 1335). Dolayısıyla padişaha sunulan şiirin ilmiyede yükselme bakımından önemli bir yer edindiği anlaşılmaktadır.

XVI. yüzyıl âlim-şairlerinden Molla Şükrî (ö. 1531[?]) dönemindeki padişahlara kasideler sunmuş ve onlarla yakınlaşarak himayelerinden faydalanmıştır. Âşık Çelebi'nin verdiği bilgilere göre Yavuz Sultan Selim'le (salt. 1512-1520) İran seferine ve Kanûnî'yle (salt. 1520-1566) Belgrad ve Rodos seferlerine katılmıştır (2010, s.

1430). Ayrıca şairin Yavuz Sultan Selim'i konu edindiği ve mesnevi tarzında yazdığı *Selim-nâme* adlı eseri muhtevası bakımından önemlidir. Eserin sonunda kendi özelliklerinden bahsettiği kısımlar şüara tezkirelerinde paylaşılmaktadır. Burada sözünü ettiği şu hususlar konumuz açısından dikkate değerdir:

Bulmadum 'ilmden bugün behre
Olmışam şimdi şi'r ile şöhre

İltifat eylese zemâne şehi
Bendenün sözlerine gâh gehi (Âşık Çelebi, 2010, s. 1433)

Burada “ilimden bugüne kadar yeteri kadar nasiplenemediğini” dile getiren Molla Şükrî, “şimdi şiir ile şöhrat sahibi olduğunu” söylemektedir. Bu anlamda padişahın da himmetini isteyen âlim-şair, ilimle ulaşamadığı yerlere ve iltifata şiirle ulaşmaya çalışmaktadır.

XVI. yüzyıl âlim-şairlerinden Mîrî Kadızâde Müslimî Efendi (ö. 1585), Kınalızâde ailesine mensup olup çeşitli yerlerde kadılık ve müderrislik görevlerinde bulunmuştur. Kınalızâde Hasan Çelebi'nin aktardığı bilgilere göre Amasya'da kadılık yaptığı sırada Şehzâde Bâyezid'in (ö. 1562) “tuğyan ve isyanını arz etmediği” gerekçesiyle belirli bir süre görevden uzaklaştırılmıştır. Bunun ardından Müslimî, Kanûnî'ye (salt. 1520-1566) Farsça bir “Bahariyye” sunduktan sonra atfedilmiş ve tekrardan kadılık görevi verilmiştir (2017, s. 776). Bu misalde ise gözden düşen bir âlim-şairin sunduğu bir kaside vesilesiyle tekrardan padişahın takdirini kazandığı ve ilmiyedeki görevine devam ettiği görülmektedir.

XVI. yüzyıl âlim-şairlerinden Bursalı Rahmî Çelebi (ö. 1567-68) dönemin padişahları ve devlet adamlarıyla yakınlık kurarak onların himayesi altına girmiştir. Kanûnî (salt. 1520-1566), Defterdar İskender Çelebi (ö. 1535) ve İbrahim Paşa (ö. 1536) gibi isimlere şiirler sunarak onların ihsanlarından faydalanmıştır (Erdoğan, 2013). İlmiye sınıfına dâhil olduktan sonra belirli bir süre görev alamayan Rahmî Çelebi, Gelibolulu Mustafa Âlî'nin aktardığına göre uzun bir süre mülâzemet beklemiş ve o dönem şehzade olan II. Selim'in (salt. 1566-1574) huzurunda bir kaside sunduktan sonra “şefaât-nâme” ile yirmi akçelik bir medreseye yerleşmiştir (1994, s. 218). Şüara tezkirelerinde övgüyle söz edilen Bursalı Rahmî Çelebi, sunduğu kaside vasıtasıyla ve önceden gelen ilişki ağlarının etkisiyle ilmiyede belirli bir göreve gelebilmiştir.

Klasik dönemin önde gelen şairi Lâmi'î Çelebi'nin (ö. 1532) saraya ve devlet adamlarına yazdığı mektuplar şairler ile hami arasındaki ilişkinin ilginç bir boyutunu ortaya koymaktadır⁸⁰. Şairin 78 mektuptan oluşan münşeatinde 25 kadar mektup, şairin yazdığı eserlerle para kazanmak için sarayla doğrudan bir bağlantı içinde olduğunu göstermektedir (Tezcan, 2016, s. 123). Dönemin padişahı ve devlet adamlarının yanında Anadolu ve Rumeli kazaskerlerine de mektuplar yazması ve ilmiyeye ilgili bazı taleplerde bulunması dikkat çekmektedir. Mesela dönemin önde gelen hamilerinden İskender Çelebi'ye yazdığı mektubunda beş yıldır mülâzemetlik yaparak ıstırap çeken oğlu için yardım istemektedir (Tezcan, 2016, s. 128). Dolayısıyla sadece şiirle değil şairlerin saray ve çevresi ile kurdukları doğrudan bağlantılarda da himayenin izlerini görmek mümkündür.

Osmanlı Dönemi'nde himaye sistemiyle padişahın ve devlet büyüklerinin koruyuculuğu altına giren âlim-şairler bunlarla sınırlı değildir. Burada oldukça detaylı olan bir konunun sadece himaye, şiir ve ilmiyeye kesişen noktaları ele alınmıştır. Bu anlamda padişahın, şehzadenin ve devlet adamlarının himayesini kazanan ve şiir vasıtasıyla onlarla yakınlaşan âlim-şairlerin ilmiyede yeni mansıplar elde etmesinin önü açılmıştır. Bunun yanında kurduğu ilişki ağları ve dâhil olduğu meclislerde devlet erkanına sunulan kaside başta olmak üzere belli başlı şiirler âlim-şairlerin biyografisinde önemli bir yer edinmektedir. Bu durumu sadece şiirle ve belirli türlerle de sınırlandırmamak gerekir. Mesela şiirle ilgili kafiye ve aruz risalesi yazan Lâmi'î Çelebi'nin (ö. 1532) oğlu Lem'î (ö. 1550) bu vesileyle mülâzım olmuştur (Âşık Çelebi, 2010, s. 742). Buna benzer şekilde devlet erkanı tarafından sipariş yoluyla yapılan tercüme ve şerhlerin⁸¹ de ilmiyede alınan görevlerde etkili olduğu söylenebilmektedir. XVI. yüzyıl âlim-şairlerinden Mustafa Cenâbî Efendi'nin (ö. 1590-91) böyle bir takdir gördüğü Kınalızâde tarafından zikredilmektedir (2017, s. 273). XVI. yüzyılın önemli mütercimlerinden çok yönlü Celalzâde Salih Çelebi (ö. 1565) de yaptığı tercümelerle dönemin padişahı tarafından takdir edilmiş ve önemli yerlerde görevler almıştır (Kınalızâde, 2017, s. 497). Dolayısıyla âlim-şairler sadece şiirle değil, muhtelif türlerdeki eserlerle de devlet adamlarının dikkatini çekmişler ve onların

⁸⁰ Söz konusu mektuplar için bkz. (Esir, 2006).

⁸¹ Osmanlı döneminde sipariş ve haminin emri üzerine yapılan tercümeler için bkz. (Yazar, 2011; Soylu, 2022).

himayelerinden faydalanmışlardır. Burada üzerinde düşünülmesi gereken husus, yetersiz ve ilmiyeyle ilgisiz kişilerin desteklenmesi yerine ilmî bakımdan donanımlı kimselerin yükselmesinde şiir ve edebî faaliyetlerin etkili olmasıdır.

4.4. Şiir Sebebiyle Gözden Düşme

Himaye sistemi ve ilişkiler ağının etkisiyle sosyal statü bakımından önemli kazanımlar elde eden bazı âlim-şairler, zamanla bu durumu muhafaza edemeyerek gözden düşmüşlerdir. Bu sebeple ilişkiler ağı ve edebiyat vasıtasıyla elde edilen bazı kazanımların kaybedilebildiği ve önemli mevkiler elde eden âlim-şairlerin gözden düşebildiği görülmektedir. Bu anlamda bir âlim-şairin “sivri dilli” olması ve sosyal hayata dair eleştirilerde ölçüyü kaçırmaması meslekî kariyerinde sorunlara yol açabilmektedir. Ayrıca “hiciv”, “hezl”, “latife”, “mülâtefe”, “mutâyebe” ve “ta‘riz” gibi mizah ve yergiyle ilişkili türlerin âlim-şairlerin gözden düşmesinde etkisi bulunmaktadır. Bunun yanında kurduğu ilişki ağlarındaki konumunun değişmesi veya ilişki kurduğu kişilerin azledilmesi âlim-şairin gözden düşmesine sebep olabilmektedir. Himaye sisteminden uzak kalması ve doğrudan padişahın meclisine dâhil olamaması da âlim-şairin ulaşmak istediği makamlara erişmesini zorlaştırmaktadır. Ayrıca bir âlim-şairin mesleğiyle bağdaşmayan şiirler yazması onun kariyerine etki edip etmediği de önemli bir mesele olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu anlamda iyi şiirler yazan bir âlim-şair padişahın gözüne girip himayesine dâhil olurken mesleği açısından uygun düşmeyen şiirler yazan âlim-şaire nasıl bir tepki verilmektedir? Bir şairin yazdığı şiirlerin muhtevası meslekî kariyerindeki ilerlemeyi etkilemekte midir? Şiirle yükselme ve göze girme ulema arasında nasıl bir tepki uyandırmaktadır? Bu soruları ve tartışmaları bir bütün olarak değerlendirip belirli şairler üzerinden örneklerle ilerlemek mümkündür.

XVI. yüzyıl âlim-şairlerinden Nihâlî Cafer Çelebi (ö. 1542) çeşitli yerlerde kadılık ve müderrislik görevinde bulunmuş, sosyal hayatta karşılaştığı sorunları şiir diliyle ifade etmiştir. Şuara tezkirelerinde “hicv” ve hezliyat” gibi mizah ve eleştiri içeren şiirler yazdığı söylenen Nihâlî, dönemin ileri gelen devlet adamlarını eleştirdiği için meslekî kariyerinde ilerlemesi zor olmuştur. Âşık Çelebi’nin aktardıklarına göre Nihâlî,

Galata'ya kadı olduğu sıralarda hicvettiği bazı kimseler önemli makamlara gelince âlim-şair görevinden alınmıştır:

İttifâkan hicv itdügi ekâbirün ba'zı sadr-nişîn olur. Çelebi'yi 'azl iderler, nâmûsını vü
'ırzını bezl iderler. Niçe zemân zillet-i mülâzemet ile süründi ve felek felâket ile döndi.
Mülâzemet cânına geçdükde bu kıt'ayı diyüp ashâb-ı devlete sundı. (2010, s. 908)

Bu durumda Nihâlî'nin hicvettiği kimseler önemli makamlara ulaşınca şairi azlettikleri ve onun itibarına zarar verdikleri görülmektedir. Bunun ardından uzun süre mülâzemet bekleyen şair, karşılaştığı bu sorunları ve şikayetlerini şiirle dile getirmiştir. Böylece ilişki ağları âlim-şairlerin her zaman lehine olmamış, buradaki örnekte olduğu gibi şairin “sivri dili” meslekî ilerlemesini sekteye uğratmıştır.

Dönemin bir başka şairi olan Me'âlî'nin (ö. 1535-36) eleştiri içerikli şiirleri ve “sivri dili” ilmiyede yüksek rütbelere ulaşmasını zora sokmuştur. Gelibolulu Mustafa Âlî'nin paylaştığı bilgilere göre şairin “ilim ve fazileti mevleviyet sahibi olmasını gerektirirken hezliyata düşkünlüğü saygınlığına engel olmuştur”:

Menkûldür ki 'ilm ü fazlı muktezâsınca mevâlî-i 'izâmdan olması mukarrer iken
hezliyyâta ragbeti yüzünden vecâheti mâni' olmuş. Ol dahi görmüş olmaz kasaba
kâdîlığına kâni' olmuş. (1994, s. 270)

Bu anlamda Me'âlî dönemin önemli alimlerinden birinin oğlu olması ve iyi hocalardan yetişmesine rağmen mizaha olan ragbeti sebebiyle ilmiyede yükselmesi sınırlanmış ve kasaba kadılığıyla yetinmek durumunda kalmıştır⁸².

XVI. yüzyıl şairlerinden Mahremî'yle (ö. 1535) ilgili şuara tezkirelerinde paylaşılan anekdot aşırıya kaçan mizahın meslek hayatını nasıl etkilediğini göstermektedir. Buna göre kadı naipliği görevinde bulunan Mahremî, o sıralarda Sahn müderrislerinden Pîrî Paşazâde Mehmed Çelebi (ö. 1534) ile Aşçızâde Hasan Çelebi'nin (ö. 1535) Paskalya Bayramı'nı izlemek üzere Galata'da kiliseye gitmelerini,

Galata'ya sanem seyrine gelmiş
Sitanbul'dan bir iki dîn ulusu

Sözleriyle nükteli bir şekilde ifade etmiştir. Bunu duyduktan sonra Paşazâde, kadıya haber gönderip Mahremî'yi azlettirmiş, özür diledikten sonra tekrar göreve iade edilmiştir (Âşık Çelebi, 2010, s. 784-85). Dolayısıyla şairlerin nükteli ifadeleri ve

⁸² Bu durum karşısında duygularını hicivle dile getiren Me'âlî'nin şikâyet içerikli gazeli “Sosyal Eleştiri Aracı Olarak Şiir” başlığında değerlendirilmiştir.

şairlerindeki yanlış anlaşılmalara gözden düşmesine sebep olabilmekte, dönemin nüfuzlu âlimleri tarafından tepkiye yol açabilmektedir.

XVI. yüzyılın en önemli şairlerinden Bâkî'nin (ö. 1600) himaye sistemi ve kurduğu ilişkilerle padişahların ihsanlarından faydalanması ve önemli mevkilere gelmesi bazı âlimlerde rahatsızlık uyandırmıştır (Atçıl, 2019, s. 184). Bunun neticesinde düşmanları muhtelif manalara gelebilecek bir beyti üzerinde değişiklikler yaparak III. Murad'a (salt. 1574-1595) iletmişler ve bir süre Bâkî'nin gözden düşmesine sebep olmuşlardır. Şairin dostları bu gazelin başka bir şaire ait olduğu konusunda padişahı ikna etseler de bu olayın sonucunda muhtemel kuşkulardan dolayı şair Edirne'deki Selimiye Medresesi'ne gönderilmiştir (Kaplan ve Macit, 2014). Dolayısıyla âlim-şairin edebiyattaki hünerleri vesilesiyle padişahın gözüne girmesi ve ilmiyedeki kademelerde hızlı ilerlemesi bazı âlimlerde rahatsızlık uyandırmış, buna ilişkin ağırları ve iktidar mücadelesi de eklenince şairin belirli bir süre gözden uzak kalmasına sebep olmuştur.

Düşmanlarının iftirasına uğrayan âlim-şairlerden bir diğeri rindâne ve âşıkâne şiirleriyle meşhur olan İşretî'dir (ö. 1566). Gelibolulu Mustafa Âlî'nin paylaştığı bilgilere göre Şehzâde Bâyezid (ö. 1562) ile yakın ilişkiler kuran İşretî'ye haset edenler “şehzadeyi işret ve eğlence meclisine İşretî alıştırdı” diyerek onun görevden alınmasına sebep olmuşlardır:

Ba'dehû nûyîn-i nev-âyîni meclis-i 'işret-güzîne ilkâ eyleyen 'İşretîdür dinilmekle 'azl olup Sultân Süleymân Hanun mazhar-ı kahr-ı gazabı olmak mukarrer iken bu şi'ri diyüp rikâb-ı hümayûna sundı. Ol kahr mihre mübeddel olup siyâset ihtimâlinde kurtuldu. (1994, s. 317)

Alıntıya bakıldığında İşretî'nin kadılık görevinden alınmasında hakkında söylenen sözlerin etkili olduğu anlaşılmaktadır. Diğer taraftan şairin yine bu zor durumdan kurtulmasında şiir etkili olmuş ve Kanûnî'ye (salt. 1520-1566) ait olan “üstindedür” redifli gazeli tanzir ederek padişaha sunduktan sonra tekrar başka bir yere kadı olarak atanmıştır (Donuk, 2013). Dolayısıyla tezkirelerde İşretî ile ilgili anlatılan anekdotta ilişkiler sebebiyle gözden düşmesi ve şiirle affedilerek tekrar göreve iade süreci bir arada anlatılmaktadır.

Padişahın ihsanını geri çevirmek ve himmetini kabul etmemek şairin gözden düşme sebepleri arasında gösterilebilir. Bu çerçevede “Benli Hasan” veya “Dilsiz Danişment”

lakaplarıyla tanınan Âhî'nin (ö. 1517-18) başından geçenlere bakılabilir. Âşık Çelebi'nin paylaştığı bilgilere göre ileri yaşlarda ilmiyeye dâhil olan Âhî, şiirdeki kabiliyeti sebebiyle dönemin padişahı Yavuz Sultan Selim'in (salt. 1512-1520) takdirini kazanmıştır. Anadolu kazaskeri Kemal Paşazâde'nin (ö. 1534) arzıyla padişah ona Bursa'daki Bâyezid Paşa Medresesi'ni ihsan etmesine rağmen çevresindekilerin telkini neticesinde bunu kabul etmemiş ve padişahın gözünden düşmüştür⁸³. Ayrıca Ahmed Paşa (ö. 1496-97) ve Necâtî Bey'in (ö. 1509) "eğri" redifli gazeline nazire olarak yazdığı gazelde geçen

O kad bâlâ vü zülf egri diyâr-ı hüsn pür-âşûb
Memâlik fitne şeh zâlim 'âlem ser-keş sipâh egri

Beytinin padişaha ulaşmasıyla padişahın ona duyduğu öfke artmıştır. Bunun neticesinde uzun yıllar mülâzemet bekleyen Âhî, belirli bir zaman geçtikten sonra bir medreseye atanabilmiştir (Âşık Çelebi, 2010, s. 395-96). Detayları hakkında bilgi sahibi olamadığımız bu zorlu süreç şairin padişahın ihsanını geri çevirmesi ve çevresindekilerin onu yanlış yönlendirmesi neticesinde olmuştur. Dolayısıyla âlim-şairlerin atamalarında ve görevden alınmasında padişahlarla kurdukları çeşitli münasebetlerin etkisi olduğu görülmektedir.

İlmiyede doğrudan bir görev almamasına rağmen kendisini pek çok açıdan geliştiren ve dönemin ulema meclislerine dâhil olan Taşlıcalı Yahyâ (ö. 1582) himaye sisteminin etkisiyle padişah ve devlet adamlarının takdirini kazanmış ve önemli yerlerde tevliyet görevinde bulunmuştur. Kınalızâde'nin paylaştığı bilgilere göre ilişkiler ağının tam ortasında kalan Taşlıcalı Yahya, Rüstem Paşa'nın öfkesine uğramış ve teftiş edildikten sonra azledilmiştir:

Eltâf u ihsânı zâtî olmamagla bir cüz'î kaziyeyi bahâne idüp teftîş ü 'azl itmekle 'ırzın pâ-mâl ve nizâm-ı amânî vü âmâlin dil-i pür-melâl gibi perişân hâl itmiş idi. Âhir yigirmi bin akçe ze'âmet ile ihtiyâr-ı gûşe-i 'uzlet itmiş idi. (2017, s. 931)

Sipahi ocağında yetişmesine rağmen himaye sistemi ve ilişkiler ağıyla önemli kazanımlar elde eden Taşlıcalı Yahyâ, devrinin önemli âlimleri ve devlet adamlarıyla

⁸³ Benzer bir durum XVI. yüzyılın önemli şairlerinden Zâtî'nin (ö. 1547) hayat hikâyesinde de görülmektedir. Zâtî'nin şiirlerini çok beğenen II. Bâyezid ona tevliyet gibi yeni makamlar teklif etmesine rağmen bunları istemeyen şair, şiirlerden elde ettiği caize ve inamlarla geçimini sağlamaya devam etmiştir (Kınalızâde, 2017, s. 370).

ilişkiler kurmuştur. Nihâî olarak Şehzâde Mustafa'nın (ö. 1553) katli olayı ve devlet adamları arasındaki çekişmelerden etkilenen Taşlıcalı Yahyâ, görevlerinden alınarak uzleti seçmek durumunda kalmıştır. Dolayısıyla yönetici sınıfı, ulema ve şairler arasında sanılanın aksine daha girift ilişkiler olduğu söylenebilmektedir.

Yukarıda zikredilen hususları bir bütün olarak değerlendirecek olursak âlim-şairlerin padişah ve devlet adamlarının himayesi altına girmesi zor bir süreç olduğu kadar bunun muhafaza edilmesi de hiç kolay değildir. Bu anlamda belirli bir padişahın gözdesi olan âlim-şair, ilişki ağları ve padişahla kurduğu şahsî münasebetler sebebiyle ilmiyede hızlıca yükselebildiği gibi bu ilişki ağlarının tersine dönmesi sebebiyle haklarını kaybedebilmektedir. Ayrıca Nihâlî Cafer Çelebi (ö. 1542), İşretî (ö. 1566), Me'âlî (ö. 1535-36) ve Mahremî (ö. 1535) gibi şairlerde görüldüğü üzere “sivri dilli olma”, yergi ve mizahta ölçüyü kaçırma âlim-şairlerin karşısına bir sorun olarak çıkabilmektedir. Şuara tezkirelerinde bahsi geçtiği üzere düşmanlık, iftira ve haset gibi kötü davranışların hedefi olan bazı âlim-şairler ilişki ağlarının ortasında kalmış ve zamanla gözden düşmüştür. Bunun yanında bazı şairlerin şiirlerinde devlet adamlarına yönelik ağır eleştirilere yer vermesi ve bunların ilgili kişiler üzerinde rahatsızlık uyandırması şahsî münasebetlerin aleyhinde işlemesine sebep olmuştur. Dolayısıyla âlim-şairlerin gözden düşmesinde birbirinden farklı etkenlerin olduğu söylenebilmektedir.

4.5. Mevleviyet Açısından Şiirin Rolü

Osmanlı Devleti'ne başkentlik yapmış olan Bursa, Edirne ve İstanbul gibi şehirler başta olmak üzere gerek stratejik gerekse nüfus ve kültür bakımından önde gelen bazı Osmanlı şehirleri yönetim ve halkın güvenliği açısından önem arz ettiğinden buraların hukukî ve kazâî işlerinin başına tecrübeli ulema gönderilmekte, bu kadılıklar ise yüksek dereceli olduğu için “mevleviyet” olarak isimlendirilmektedir (Unan, 2004, s. 467). Bu anlamda Osmanlı ilmiye sınıfında yüksek dereceli kadılıklar için kullanılan “mevleviyet” terimi, kasaba kadılığından ayrılması ve hiyerarşide yükselmeye imkân tanınması bakımından önem kazanmaktadır.

Osmanlı ilmiye teşkilatının resmî hiyerarşisinde âlim-bürokratın “mevleviyet tariki” ve “kasabât kadılığı” olmak üzere iki ana kariyer çizgisi bulunmaktadır: Mevleviyet

tariki, kasaba kadılığına göre daha itibarlı olup ilmiyede yükselmek için önemli imkânlar sunmaktadır (Atçıl, 2019, s. 140). Bunun yanında mevleviyet niteliklerini taşıyan müderris ve kadılar “mevâlî, şüyûh-ı müderrisîn, kibâr-ı müderrisîn” gibi sıfatlarla anılmaktadır (Unan, 2004, s. 467). Şuara tezkireleri ve diğer biyografik kaynaklarda da bu ayrıma dikkat edildiği, tanıtılan kişinin ilmî derecesi, bulunduğu makam ve mansıbı çerçevesinde açıklandığı söylenebilmektedir. Bu türden sıfat ve isimlendirmeler ise âlim-şairleri tanıtıcı mahiyette kullanılmaktadır.

İlmiyeyle ilgili önemli çalışmalar yapan İsmail Hakkı Uzunçarşılı’nın verdiği bilgilere göre birinci sıra mevleviyet derecesinde Halep, Kudüs, Şam, Medine, Mısır, Bursa, Edirne, Mekke, İstanbul kadılıkları ve bunun üstünde yer alan Anadolu ve Rumeli kazaskerleri bulunmaktadır. İkinci sıra mevleviyette ise Selanik, Galata, Yenişehir (Tırhala, Yenişehri), Filibe, Eyüp, Üsküdar, İzmir, Bağdat, Diyarbakır, Manisa, Sofya ve Belgrat kadılıkları yer almaktadır. Bundan aşağıdaki üçüncü sınıf mevleviyet arasında sıralama olmayıp hepsi birbirine denk sayılmaktadır: Ankara, Gelibolu, Mihaliç, Bosna, Sakız, Trablus-Garp, Kayseri, Maraş, Tire, Birgi, Balıkesir, Menemen, Erzurum, Tokat, Mudurnu, Boyabat, Lefkoşe, Kandiyе ve Kamiçe (1988, s. 276- 277). Böylece mevleviyet dereceleri kendi içerisinde bir hiyerarşiye tabi tutulmaktadır.

Ercan Alan ve Abdurrahman Atçıl tarafından “Mülâzım Defterleri” ve “Kadı ve Müderris Defterleri” başlıkları altında neşredilen defterler II. Bayezid (salt. 1481-1512) döneminden başlayarak Kanûnî (salt. 1520-1566) dönemi sonlarına kadarki süreçte ulemayla ilgili kayıtlardan oluşmaktadır. Osmanlı ilmiye teşkilatındaki müderrislerin kabiliyet ve liyakat durumlarının değerlendirilip hangi görevler için uygun olduklarına dair görüşlerin yer aldığı defterler, terfi sistemine ışık tutması ve XVI. yüzyıl başlarındaki yüksek dereceli müderrislerin topluca bir değerlendirmesini yapması bakımından oldukça önemlidir (Alan ve Atçıl, 2018, s. 61). Ayrıca söz konusu defterler muhtevası itibarıyla XVI. yüzyılda bu tür değerlendirmelerin yapıldığı en eski tarihli arşiv belgesi olması bakımından da dikkat çekmektedir (Alan ve Atçıl, 2018, s. 61). Ulemayla ilgili kısa değerlendirmeler ihtiva eden bu defterler, mevleviyet sahibi âlimler ve şiir arasındaki ilişkiyi saptamamız açısından bazı noktalara temas etmektedir.

Müderis ve kadı defterlerinde âlimlerle ilgili değerlendirme yapılırken şiir yazdığına dair bilgilerin paylaşılması oldukça önemli bir husustur. Nitekim âlimlerle ilgili kısa bilgiler ihtiva eden bu notlar, ulema tercihinde şiirin bir rolü olup olmadığıyla ilgili tartışmaya kapı aralamaktadır. Nitekim bu bölümde kısaca ulema defterlerindeki bazı notlarla ilgili değerlendirme yapılacaktır, şiirin mevleviyet açısından bir etkisinin olup olmadığı tartışılacaktır. Çalışmanın ilgili başlıklarında âlim-şairin şiir ve sanat kabiliyetleriyle himaye görmesi, ilişki ağlarını geliştirmesi ve entelektüel zenginlik kazanması gibi konular incelendiği için burada kısaca ulema defterlerindeki kayıtlar üzerinde durulacaktır.

Ercan Alan ve Abdurrahman Atçıl tarafından neşredilen defterler arasında TSMA D.5781.1 nolu deftere dört âlimle ilgili not düşülmüş; diğer defterlerde ise böyle bir nota rastlanmamıştır. Söz konusu âlimler hem ilmî anlamda devrinin tanınmış kişileri hem de edebî kabiliyetleri bakımından öne çıkan kişilerdir. Bunlardan birisi XVI. yüzyıl âlim-şairlerinden Tâcîzâde Sâdî Çelebi'dir (ö. 1516):

Sadi Çelebi Tâcî-zâde: Arabî ilimlerde maharet ve uzmanlık sahibidir. İnşâ, kaside ve Arapça şiir yazmakta eşi benzeri yoktur. Fusahânın birçoğunun şiir, kaside ve tarihlerini ezbere bilmektedir. Arapça şiir söyleme noktasında ondan daha iyisi yoktur. Tekaud olarak 70 akçe verilmesi yeterlidir. (Alan ve Atçıl, 2018, s. 82)

Burada Sâdî Çelebi'yle ilgili “inşâ, kaside ve Arapça şiir yazma konusunda eşsiz olduğu” ve “şiir, kaside ve tarihleri ezbere bildiği” notu düşülmüştür. Bu anlamda onun şiir konusundaki hüneri özellikle dile getirilmekte, Arapça şiir söyleme konusundaki yetkinliği açıklanmaktadır. Sâdî Çelebi'nin emeklilik süreciyle alakalı bilginin de yer aldığı bu not, onun şiir konusundaki yetkinliğine dikkat çekmesi bakımından önemlidir. Nitekim onun hakkında olumlu değerlendirmeler neticesinde “tekaüd olarak 70 akçe verilmesi yeterli” görülmüştür.

Ulema defterlerinde şiir kabiliyetiyle alakalı not düşülen âlim-şairlerinden birisi de devrin tanınmış simalarından ve şeyhülislamlık görevinde bulunmuş olan Kemal Paşazâde'dir (ö. 1534). Onunla ilgili düşülen kısa not ise şu şekildedir:

Kemal Paşa Oğlu: Bütün ilimlerde nüfuz ve mahareti vardır. Nesir ve nazımda da mütehassıdır. Fazilette zamanın yeganesidir. (Alan ve Atçıl, 2018, s. 82)

Burada Kemal Paşazâde'nin özellikle çok yönlülüğü üzerinde durulmuş ve bütün ilimlerde mahir olduğu zikredilmiştir. Bunun yanında onun “nesir ve nazım konusunda

uzmanlaştığı” belirtilmiştir. Nitekim Kemal Paşazâde pek çok ilim dalında yazdığı eserlerinin yanı sıra tarihçiliği, Arapça, Farsça ve Türkçe yazdığı şiirleri, bunları bir araya getirdiği *Dîvân*’ı ve mesnevisiyle meşhurdur. Böylece pek çok özelliği ön planda olmasına rağmen söz konusu defterde “nesir ve nazımdaki kabiliyeti” konusu not düşülmüştür.

Ulema defterlerinde edebiyat bilgisiyle ilgili not düşülen âlim-şairlerden bir diğeri Üsküplü İshak Çelebi’dir (ö. 1538). XVI. yüzyılın önemli simalarından olan İshak Çelebi, kadılık ve müderrislik görevlerinden bulunmuş ve devrinin tanınmış bilgin ve şairleriyle bir araya gelmiştir. Defterde onun hakkında düşülen kısa not şu şekildedir:

İshak Çelebi: Şiir ve edebiyatta yeteneği ve mahareti vardır. 30 akçe ile Üsküp Medresesi’nde görev yapmaktadır. (Alan ve Atçıl, 2018, s. 84)

Buradaki notta İshak Çelebi’nin “şiir ve edebiyat konusundaki yeteneği” özellikle belirtilmiştir. Şuara tezkirelerinde de adından övgüyle söz edilen İshak Çelebi *Divan*’ı ve *Selim-nâme* adlı eseriyle tanınmaktadır. Bu kayıtlarda da şairin edebiyat yeteneği belirtilmiş ve “30 akçe ile Üsküp Medresesi’nde görev yaptığı” zikredilmiştir.

Yukarıda zikredilen isimlerin yanında Seydî Çelebi Efendi⁸⁴ adında bir âlime de şu notlar düşülmüştür:

Seydî Çelebi Efendi: Edebî ilimlerde cezâlet ve selaset sahibi, hadîs ve tefsîrde maharetlidir. Ve aklî ilimlerde dirayete, ince bir anlayış ve kavrayışa sahiptir. Ama kendisi feragati tercih eder.

Burada Seydî Çelebi’nin “edebî ilimler konusunda tutuk olmadığı ve kullandığı ifadelerde açıklık olduğu” zikredilmektedir. Bunun yanında aklî ilimler konusunda bilgili ve hadis ile tefsir ilimlerinde maharetli olduğu söylenmektedir. Burada muhtemelen medresede okutulan ve alet ilimleri olarak zikredilen Arapça edebî ilimlerle ilgili bir yetkinlikten söz edilmektedir. Tüm bu maharetlere rağmen Seydî Çelebi’nin “feragati tercih ettiği” ve resmî görevlerden uzak durduğu anlaşılmaktadır.

Ulema defterlerinde âlimin edebî kabiliyetleriyle ilgili düşülen notlar mevleviyet yolunda formal bir gereklilik olarak öne sürülemez de ilmî ve kültürel muhitlere

⁸⁴ Kadılık ve müderrislik görevlerinde bulunan Kara Seydî Çelebi (ö. 1507) olmalıdır.

girme, ilişki ağlarını geliştirme ve himaye görme açısından kolaylık sağlamaktadır⁸⁵. Bu durum Karamanî Mehmed Efendi'nin (ö. 1566) 1553-1555 yılları arasında Sahn-ı Seman Medresesi'nde dersine devam eden on öğrencinin ilişki ağlarında da görülmektedir. Bu öğrencilerden Bâkî (ö. 1600), Hoca Sadeddîn Efendi (ö. 1599), Nev'î Efendi (ö. 1599), Remzîzâde (ö. 1597-98) ve Hüsrevzâde (ö. 1592) gibi isimlerin mevâlî sınıfına dâhil olmasında edebî kabiliyetlerinin yanında tarikat, akrabalık ve arkadaşlık bağı gibi çeşitli sosyal ağların etkisi bulunmaktadır (Karaarslan, 2019). Böylece sanat ve şiir konusundaki kabiliyetlerin ilmî ve kültürel muhitlere dâhil olma ve yeni ilişkiler kurmadaki etkisi daha açık görülmektedir.

Ulema defterlerinde ilmiyeye mensup kişilerin görev yerleri, kimlerden mülâzım olduğu, hangi ilimlerde bilgi sahibi olduğu ve ahlâkî özellikleri gibi konularda kısa notlar düşülmüştür. Bunun yanında şiir ve nesir konusundaki kabiliyetlerine değinilmesi oldukça dikkat çeken bir konudur. Buradan hareketle âlimlerin değerlendirilmesinde edebî ilimlerdeki yetkinlik başta olmak üzere şiir ve nazım konusundaki becerilerin de dikkate alındığı tahmin edilmektedir. Yahut ilmiyede görev alacak bir âlimin belirli standartları karşıladıktan sonra bu türden yetkinlikler onlara avantaj sağlayabilmektedir. Bu anlamda söz konusu defterlere buna benzer ekstra özellikler not düşülmüş olmalıdır. Bu vesileyle ilmiye sınıfında yükselme ve mevleviyet sahibi olmada şiirin bir rol oynadığı söylenebilmektedir. Âlim-şairin nesir ve nazım konusunda kazandığı yetkinlik, bilgi ve beceri diğer âlimler arasında öne çıkmasını sağlayabilmektedir. Nitekim bu türden beceriler himaye sistemi başlığında işlendiği gibi padişah ve devlet adamlarının da ilgisini çekerek âlim-şairin terfi almasını kolaylaştırmaktadır. Bu minvalde kültür ve sanat alanındaki kabiliyetler sultan ve devlet adamlarıyla kurulan şahsî münasebetlere zemin hazırlamaktadır. Dolayısıyla öne çıkmak isteyen âlimler için şiir ve nesir alanındaki beceriler ve bu sahadaki üretimler önemli fırsatlar sunabilmektedir.

⁸⁵ Abdurrahman Atçıl ile konuyla ilgili fikir alışverişi yaptığımızda onun da yorumları bu yönde olmuştur. Mevleviyette yükselenlerin çoğunlukla bu cemiyetlere dâhil olan kişiler olduğunu belirtmiştir.

4.6. Ulema İçin Yazılan Şiirler

İlmiye sınıfının çeşitli kademelerinde görev almış, özellikle şeyhülislam ve kazasker gibi yüksek makamlarda bulunmuş kişiler için yazılan şiirler dikkatle incelenmeyi hak etmektedir. Bu kapsamda yazılan şiirler müstakil bir çalışmaya konu olacak derecede fazladır. Bu sebeple burada belli başlı şairlerden hareket edilerek ulema için yazılan şiirler üzerinde durulacak, söz konusu şiirlerin muhtevalarına değinilecektir. Bu çerçevede ulemaya sunulan ve onlar için yazılan şiirlerin ilişkiler ağına yardımcı olduğu, âlim-şairin görevinde yükselmesinin önünü açtığı gibi hususlar değerlendirilecektir. Ayrıca şairlerin hangi sebeplerle ulemaya şiir sunduğu ve bunu yaparken motivasyonunun ne olduğu gibi konulara da temas edilecektir.

Ulemaya sunulan şiirleri sadece âlim-şairlerin yazdığı şiirler olarak değerlendirmemek gerekir. Her ne kadar ilmiyeden yetişen şairlerin ulemaya şiir yazması daha yaygın olsa da ilmiye dışından gelen bazı şairler de dönemin öne çıkan âlimlerine şiir takdim etmiştir. Bâkî (ö. 1600) gibi dönemin öne çıkan bir âlim-şairi ulemadan birisi için şiir yazabilirken Zâtî (ö. 1546) gibi farklı meslek erbabından olmasına rağmen ilmiyeyle ilişkileri olan bir şair de ilmiyeden birisine şiir sunabilmektedir. Her koşulda şiir yazılan kişilerin önemli makam ve mansıplara sahip âlimler olduğunu söylemek gerekir. Nitekim XV ve XVI. yüzyılın şeyhülislamı, Anadolu ve Rumeli kazaskerleri başta olmak üzere öne çıkan ulemaya şiirler sunulmuştur. Bu anlamda Müeyyedzâde Abdurrahman Çelebi (ö. 1516-17), Kemal Paşazâde (ö. 1534), Muhyiddin Fenârî Efendi (ö. 1548), Kadrî Efendi (ö. 1551[?]), Karamanî Mehmed Efendi (ö. 1566), Bostan Çelebi (ö. 1570), Ebussuûd Efendi (ö. 1574), Bostanzâde Mehmed Efendi (ö. 1598) ve Hoca Sâdeddin Efendi (ö. 1599) gibi Osmanlı'nın meşhur âlimlerine kasideler sunulduğu veya onlara muhtelif şiirler armağan edildiği söylenebilmektedir. Bunlar arasından özellikle Kemal Paşazâde (ö. 1534) ve Ebussuûd Efendi (ö. 1574) gibi isimlere daha fazla temas edildiği ve onlar için yazılan şiirlerin ön plana çıktığı görülmektedir.

Ulema için yazılan şiirlerde tahmin edileceği gibi kaside türü fazla olmasına rağmen beyit ve kıta gibi muhtelif türlerde yazılan şiirler de bulunmaktadır. Âlimlerin ve şairlerin biyografilerini sunan muhtelif kaynaklarda söz konusu şiirler zikredilmekte, kasidelerden alıntılar yapılmakta ve kişileri tanıtıcı mahiyette faydalanılmaktadır.

4.6.1. Kasideler

Klasik Türk edebiyatının başlıca nazım biçimlerinden biri olan kaside⁸⁶, ulema için yazılan şiirler bakımından zengin örnekler sunmaktadır. Belirli bir konu etrafında yazılabilmesi ve övülecek kişinin pek çok özelliğine gönderme yapılması bakımından kasideler, ulema için yazılmaya imkân tanımaktadır. Bu çerçevede ilmiyeye mensup bir kişiye kaside sunmanın sebepleri neler olabilir? Bir şairi ulema için şiir yazmaya sevk eden hususlar nelerdir? Bu soruların cevapları himâye sistemiyle ilişkili olmakla birlikte salt bir şairin caize beklentisi olarak yorumlanmamalıdır. Nitekim kaside türü himâye sisteminin işleyişine elverişli olduğu kadar ilişkiler ağının da gelişmesine zemin hazırlamaktadır. Bu anlamda bir âlim-şair henüz kariyerinin başında mevleviyet sahibi kişilere kasideler sunarak onların himâyesine talip olmakta ve ilişki ağlarından faydalanmaya çalışmaktadır. Bir âlim-şair şeyhülislama veya kazaskere kaside sunarak onun meclisine dâhil olmak istemekte, ilmî ve edebî muhitine girmeye çalışmaktadır. Bu vesileyle yüksek mevkilerdeki bir âlime kaside sunan ve onun himayesinden faydalanan bir âlim-şairin görevde yükselmesinin de önü açılmaktadır. Dolayısıyla ulemaya sunulan kasideler, âlim-şairlerin alacağı görevlerle ve ilmiyede yükselmesiyle ilişkili olduğu tahmin edilmektedir.

Kasideler konu çeşitliliğinin yanında bahsedilen kişiyi belirli hususlarda teşvik etme ve ona yol gösterme özelliklerine de sahiptir. Şair methiye bölümünde methettiği kişiye sultanlık, vezirlik ve müftülük gibi makamların gerektirdiği erdemlerin en yücesine sahip olduğunu söylemekte, böylece bir taraftan onu överken diğer taraftan söz konusu erdemlere gerçek anlamda sahip olmaya teşvik etmektedir. Bu özellikler adalet, bilgelik, eli açıklık, düşünleri korumak, sanat ve bilim adamlarına el uzatmak, merhamet ve cesaret gibi bir idarecide bulunması gereken ideal nitelikleri kapsamaktadır (Çavuşoğlu, 1986, s. 21-22). Dolayısıyla âlim-şairler açısından kasideler sadece bir talep aracı olarak görülmemekte, aynı zamanda ideal niteliklerin dile getirildiği bir mecra olarak değerlendirilebilmektedir.

⁸⁶ Burada kasidenin biçim ve muhtevasıyla ilgili konulara girilmemiş, konuyla ilişkisi olan hususlara değinilmiştir. Kasideyle ilgili genel değerlendirmeler için bkz. (Çavuşoğlu, 1986, s. 17-77; Pala, 2001, s. 564-566; Aynur vd., 2013).

Kasideleri sadece övgüye dayalı bir tür olarak değerlendirmemek gerekir. Yukarıda sözü edilen hususlar çerçevesinde kasideler, âlim-şairlerin görünürlüğü arttırmasına ve çeşitli münasebetler kurmasına yardımcı olmaktadır. Bununla ilişkili olarak Walter Andrews ve Mehmet Kalpaklı, kaside türünde “sistemleştirilmiş bir kurumsal pazarlığın olduğunu” dile getirmektedir. Devletin şairlere yıllık maaş bağlaması, bayram ve nevruz gibi şenliklerde şiir alanındaki başarılarla armağanlar dağıtılması ve şairlerin resmî görevlere atanması gibi faaliyetlerle sistemleştirilmiş bir kurumsal pazarlıktan söz etmektedir (2013, s. 42). Ayrıca kasidenin methetme özelliğinin yanına zamanla şikâyet, talep ve arzuların da eklenmesi Rasih Erkul’un ifadesiyle onu bir çeşit “edebî dilekçe”ye dönüştürmektedir. Bu çerçevede kaside türü haksızlığa uğrayan bir kişinin hakkını aradığı, uğradığı haksızlığı dile getirdiği ve makul bir istekte bulunabildiği bir alan olmaktadır (2009, s. 761). Tüm bunların yanında âlim-şair kasidenin gücünden faydalanarak şiir sunduğu kişileri titizlikle seçmekte ve bu süreçte maddî bir beklenti içerisine girmektedir. Bunun en açık örneği XVI. yüzyılın önemli âlim-şairlerinden Bâkî’de (ö. 1600) gözlemlenebilmektedir. Bâkî padişahların dikkatini çekmeden önce dönemin önemli âlimlerine kasideler sunarak onların muhitine girmeye çalışmış, ilmiyedeki kritik isimlere şiirler sunarak yeni görevler alabilmenin yollarını aramıştır.

“Sultânü’ş-şuarâ” olarak tanınan Bâkî’nin (ö. 1600) henüz kadı naipliği yaptığı sıralarda Ebussuûdzâde Mehmed Çelebi’ye (ö. 1563-64) “nûniyye” kasidesi sunarak babasına hitaben bir tavsiye mektubu alması ve İstanbul’a vardığında “lâmiyye” kasidesi ile şeyhülislamın muhitine girmesi oldukça dikkat çekicidir (Şahin, 2011, s. 2). Bu ilişkiler ve şahsî münasebetler daha sonra ilmiyede yükselmesinin de önünü açmış olmalıdır. Ayrıca Bâkî’nin hocası Karamanî Mehmed Efendi (ö. 1566) için yazdığı “sünbül” redifli kaside onun tanınmasında ve şöhret sahibi olmasında önemli bir role sahiptir. Şairin hem yaşadığı dönemde hem sonrasında “sünbül” redifli kasidelerin yazılması onun kültür ve edebiyat çevrelerindeki etkisini göstermektedir.⁸⁷ Bunların yanında Bâkî, Osmanlı’nın meşhur şeyhülislamlarından Ebüssuûd Efendi (ö. 1574) ve Kadızâde Şemsettin Ahmed (ö. 1580) gibi isimler için de kaside yazmıştır. Dolayısıyla Bâkî’nin ilmiye sınıfında etkili isimler ve kritik görevlere sahip kişiler için

⁸⁷ Söz konusu kasidenin şerhi ve etkileri için bkz. (Şahin, 2018, s. 415-450)

kaside yazdığı görülmektedir. Bu durum onun ilmiyede yükselip kazasker makamına gelinceye kadar yürüttüğü bir strateji olarak da düşünülebilir. Bu vesileyle ulema için yazılan kasidelerin âlim-şairler açısından maddî beklentilerin de bir parçası olduğu söylenebilmektedir.

Bâkî'nin medreseden arkadaşı olan ve Sahn Medresesi'nde Karamanî Mehmed Efendi'den (ö. 1566) ilim tahsil etmiş olan Nev'î Yahya (ö. 1599) XVI. yüzyılın çok yönlü âlim-şairlerinden birisidir. Nev'î *Dîvân*'ında *Muhammediye* yazarı Yazıcızâde Mehmed Efendi (ö. 1451) hakkında terakibî bent şeklinde bir methiye, Hoca Sâdeddîn Efendi (ö. 1599) için bir kaside, aynı zamanda hocaları olan Karamanî Ahmed Efendi için bir ve Mehmed Efendi (ö. 1566) için üç kaside yer almaktadır (Sefercioğlu, 2001, s. 59-61). Nev'î üç kaside sunduğu hocası Mehmed Efendi'den son derece saygı ve hürmetle söz etmekte ve onu,

Sâkin-i sâha-i iclâl Mehemmed Çelebi

Vâris-i şer'-i Nebî âlim-i âlî-mikdâr (Sefercioğlu, 2001, s. 61)

sözleriyle “saygı sahasının bir sakini”, “Peygamber şeriatının varisi” ve “kadri yüce bir âlim” olarak tasvir etmektedir. Dolayısıyla âlim-şairler ders aldıkları hocalara ve üzerinde etki bırakan kişilere kasideler sunarak onlara duydukları saygıyı dile getirmişlerdir.

Yazdığı şair tezkiresinin yanında âlim-şair kimliğiyle de bilinen Âşık Çelebi (ö. 1572) dönemin padişahlarına kaside sunmasının yanı sıra ilmiye sınıfına mensup bazı kişilere de kaside takdim etmiştir. Osmanlı şeyhülislamı Ebüssuûd Efendi (ö. 1574), hocası Muhyiddin Fenârî Efendi (ö. 1548) ve Müftizâde Efendi gibi isimler onun kaside sunduğu kişiler arasındadır (Kılıç, 2017, s. 7). Âşık Çelebi *Dîvân*'ında “Hâce Çelebi” sanıyla Ebüssuûd Efendi'yi şu şekilde methetmektedir:

Ey güzîn-i [me'âşir]-i 'ulemâ

Serv-i ser-hayl-i zümre-i fuzelâ

Eşref-i halk u ekmel-i mahlûk

Hâce-i dîn ü dâver-i dünyâ

Efdal-ı dehr ü müftî-i sakaleyn

Merci'-i küll ü elyak-ı fetevâ (2017, s. 14)

Böylece Ebüssuûd Efendi'yi "âlimlerin ve fazılların içinden seçilmiş bir kişi" olarak tasvir eden Âşık Çelebi, onu "yaratılanlar içinde şerefli ve kemale ermiş bir kişi" olarak konumlandırmaktadır. Bunun yanında "din hocası" ve "dünyadaki adaletli bir hükümdar" olarak söz ettikten sonra fetvaların en liyakatlisinin ona ait olduğunu söylemektedir. Ayrıca Âşık Çelebi bu tür kasidelerde sunulan kişiyi övmenin yanında ilmî terminolojiden de faydalanmaktadır. Methettiği kişilerin vasfına uygun olarak çeşitli ilim dallarına ve ilmî meselelere gönderme yapmaktadır. Bunun yanında yaptığı kadılık işiyle alakalı bazı serzenişler ve sosyal hayata dair gözlemler de göze çarpmaktadır. Dolayısıyla Âşık Çelebi'nin ulemaya sunduğu kasideler hem hayat hikâyesi açısından hem de dönemin özelliklerini tam anlamıyla anlamak açısından önemli bilgiler sunmaktadır.

XVI. yüzyıl âlim-şairlerinden olan kadılık ve müderrislik başta olmak üzere ilmiyenin çeşitli kademelerinde görevler alan Cinânî'nin (ö. 1595) *Dîvân*'ında 41 kaside bulunmaktadır. Bunlardan bir kısmı dönemin padişahı Sultan III. Murad'a (salt. 1574-1595) ve saraydaki kişilere sunulmakla birlikte önemli bir kısmı da dönemin ulemasına ithaf edilmiştir (Okuyucu, 1994, s. XXIII). Saray hocası olan ve şeyhülislamlık yapan Hoca Sadeddîn Efendi'ye (ö. 1599) iki; Şeyhülislam Zekerîyyâ Efendi'ye (ö. 1593) iki; Çivizâde Mehmed Efendi [?] (ö. 1587), Sun'ullah Efendi (ö. 1612) ve Bostanzâde Mehmed Efendi (ö. 1598) gibi isimlere birer kaside yazdığı görülmektedir (Okuyucu, 1994, s. XXIII). Söz konusu isimler XVI. yüzyılın mevleviyet sahibi önemli din adamlarından oluşmaktadır. Ayrıca Cinânî dönemin öne çıkan bazı şahsiyetlerinin yanında ilmiyeden olan arkadaşı Azerî İbrahim Çelebi (ö. 1585) için de bir kaside yazmıştır. Yazdığı kasidelerde ilmiyeyle ilgili tabirlere de yer veren Cinânî, dönemin öne çıkan âlimlerini öven ifadeler kullanmıştır. Mesela Çivizâde Efendi'yi methederken kelimelerin özel olarak seçildiği görülmektedir:

Çivi-zâde Efendi ki fazlıyla oldur
Güzîn-i ekârim bihîn-i ekâbir

Vüfûr-ı 'adâletle bî-misl ü hemtâ
Kemâl-i faziletle akrânı nâdir

Fürû‘ içre her şey’e aslıyla vâkîf

Usûl içre efkâr-ı zihni nevâdir (1994, s. 20)

Burada Çivizâde’yle birlikte “fazilet”, “kemal”, “kerem”, “kebir” ve “adalet” kelimelerin özellikle tercih edildiği söylenmelidir. Bunun yanında “Fürû‘” ve “Usûl” gibi ilmî terminolojiye ait kavramlar kullanılmaktadır. Dolayısıyla detaylı bir şekilde bakıldığında Cinânî’nin ulema için yazdığı kasideler farklı açılardan okunmaya fırsat tanımaktadır.

Ulema için yazılan kasideleri sadece âlim-şairlerle sınırlandırmamak gerekir. İlmiyeyle ilişkileri güçlü olduğu hâlde herhangi bir makam ve mansıp sahibi olmayan şairler de önemli âlimlere şiirler sunarak onların himayelerinden faydalanmaya çalışmaktadır. Bunlardan birisi XVI. yüzyılın kasideleriyle tanınan şairlerinden Zâtî’dir (ö. 1546). Şuara tezkirelerinde muhtelif bilgiler olmasına rağmen Orhan Kurtoğlu *Zâtî Dîvânı*’nın farklı kütüphanelerdeki nüshalarından ve çeşitli şiir mecmualarından hareketle şairin 92 kasidesini tespit etmiştir (2017, s. 24-30). Zâtî’nin kaside sunduğu ilmiye mensubu kişiler ise şu şekilde sıralanabilmektedir: Kemal Paşazâde (ö. 1534), Kadrî Efendi (ö. 1551[?]), Me’âlî (ö. 1536), Müeyyedzâde Abdurrahman Çelebi (ö. 1516-17), Pîrî Mehmed Paşa (ö. 1532-33), Tâcizâde Cafer Çelebi (ö. 1515), Tatavlı Mahremî (ö. 1535) ve Gelibolulu Sürûrî (ö. 1562). Bu isimler arasından Müeyyedzâde’ye çeşitli vesilelerle 3 ve Cafer Çelebi’ye 8 kaside sunmuştur (Kurtoğlu, 2017, s. 24-30). Zâtî’nin ulemaya sunduğu kasidelerin bu derece fazla olması onun şiir yazmayı bir meslek ve geçim kaynağı olarak görmesiyle ilişkili olmalıdır. Zâtî özelinde dikkat çeken husus o sadece üst kademelerdeki ilmiye mensuplarına şiirler sunmamış daha alt kademelerde görev yapan kişiler için de kaside yazmıştır.

Zâtî kaside sunduğu âlimi tüm yönleriyle methetmekte ve âlimin ileri olduğu ilim dallarına göndermeler yapmaktadır. Mesela Gelibolulu Sürûrî (ö. 1562) için yazdığı kasidenin hemen başında “dünyada onun gibi bir mütekellim bulunamayacağından” söz etmektedir:

Kamu medârisi gûşe-be-gûşe arasalar

Bulunmaya ana benzer müderris-i ‘allâm

Cihânda bir mütekellim bulunmaya o kadar
Yiri ola diseler âftâb-ı çerh-i kelâm

Olup risâle-i zihni beyâna gelme bedî‘
Burûc-ı ‘ilm ü ma‘ânide ola bedr-i tamâm (2017, s. 177)

Burada “medreselerde Sürûrî gibi bilgili bir müderrisin bulunamayacağından” ve “dünyada onun gibi mütekellimin olamayacağından” söz edilmektedir. Ayrıca onu “kelam feleğinin güneşine” benzetmekle kalmamış “beyan, bedî, meânî” gibi belagatin alt dallarına da gönderme yaparak onun yetkin olduğu ilim dallarını sıralamıştır. Dolayısıyla şair seçtiği kelimeleri methettiği kişinin özelliklerine göre belirlemekte, kasideyi sunacağı kişiyi tüm yönleriyle anlatmaya çalışmaktadır.

XVI. yüzyılın çok yönlü isimlerinden olan ve pek çok alanda eser veren Gelibolulu Mustafa Âlî’nin divanlarında toplam 112 kasidesi bulunmakta, bunlardan bir kısmı tevhit, münacat, naat ve tasavvuf gibi konulardan oluşmaktadır (Aksoyak, 2018, s. 21). Âlî’nin kasidelerinin önemli bir kısmı ise padişahlar ve şehzadeler başta olmak üzere devlet erkanına yazılmıştır. Bunun yanında Âlî’nin din büyüklerine yazdığı kaside ve övgü dolu şiirlerden söz etmek mümkündür. Mesela Halep Kadısı Monlazâde, Hoca Sâdeddin Efendi (ö. 1599), Mevlânâ Kadızâde[?] (ö. 1580), Bostan Çelebi (ö. 1570), Bostanzâde Mehmed Efendi (ö. 1598), Yazıcıoğlu Mehmed Efendi (ö. 1451) gibi isimler Âlî’nin kaside yazdığı önemli isimler olarak zikredilebilmektedir. Onun kaside yazdığı isimler Bâkî (ö. 1600), Âşık Çelebi (ö. 1572) ve Cinânî (ö. 1595) gibi şairlerde olduğu gibi dönemin öne çıkan din büyükleri ve şeyhülislamlardan oluşmaktadır. Yazıcıoğlu Mehmed Efendi ise XV. yüzyılda yaşamasına rağmen *Muhammediye* adlı eseriyle kendisinden sonraki pek çok şair ve müellif üzerinde etki bırakmıştır. Bu sebeple Âlî’nin kaside yazdığı kişilerin de hususî olarak önem taşıdığı söylenebilmektedir.

Burada bahsi geçen örneklerin yanında bazı kasidelerin ilmiye sınıfından tam olarak kim için yazıldığı tespit edilememektedir. Bu anlamda âlim-şairlerin divanlarında yazılan bazı kasidelerin doğrudan ilmiyeyle ilgili konular içerdiği ve bir âlim adına yazıldığı anlaşılmasına rağmen kimin adına yazıldığı bilinmemektedir. Mesela XVI. yüzyıl âlim-şairlerinden olup çeşitli yerlerde müderrislik ve kadılık görevlerinde bulunan Karamanlı Sabûhî’nin (ö. 1545-50[?]) 25 beyitli “ilim” redifli kasidesi

ilmiyeye ilgili konulara temas etmesi ve bir âlimi methetmesi bakımından dikkat çekmektedir:

Ey mâh-ı burc-ı dâniş u ey âfitâb-ı ‘ilm

Şân-ı refi‘-ile melik-i nüh kıbâb-ı ‘ilm

Hallâl-i müşkilâtsın ey kân-ı mekremet

Meftûhdur kilid-i kemâlünle bâb-ı ‘ilm

...

Cem‘ oldı sende ‘âleme taksîm olan ‘ulûm

Mizân-ı ‘akl-ile bulalı bî-hisâb-ı ‘ilm

‘İlm ehl[i] cümle şânuna nisbet fakîrdür

Ey hâce zâtuna virilüpdür nisâb-ı ‘ilm (Bal, 2019, s. 134-136)

Dönemin şeyhülislam veya kazaskerine yazılmış olma ihtimali yüksek olan bu kasidede, methedilen kişi “ilim güneşi” ve “bilgi burcunun ayı” olarak nitelendirilmektedir. Bunun yanında bu kişinin “ilim ve kemaliyle tüm zorlukları çözebileceği” belirtilmektedir. Ayrıca “âleme pay edilen bütün ilimlerin onda birleştirilmesinden” ve “ilmin ölçüsünün ona verilmesinden” söz edilmektedir. Dolayısıyla yukarıdaki misallere benzer şekilde kaside sunulan kişi ilmî özellikleri çerçevesinde methedilmektedir. Bu süreçte çeşitli ilim dallarına ve ilmî meselelerle ilgili kavramlara da gönderme yapılmaktadır. Bunun gibi âlim-şairlerin divanlarında ilmiyeye ilgili meseleleri konu alan ve ulema için yazılan muhtelif kasideler bulunmaktadır. Bunların bir kısmının doğrudan kim için yazıldığı bilinmese de âlim-şairin hayatı ve ilişki ağlarıyla ilgili detaylı çalışmalar neticesinde tespit edilmesi muhtemeldir.

Yukarıda bahsi geçen misallere bakıldığında ulema için yazılan kasidelerin belirli bir amaca hizmet ettiği görülmektedir. Henüz kariyerinin başında yüksek dereceli ulemaya şiirler sunan âlim-şair, onların himayesine girmeye çalışmakta ve ilişki ağlarını bu doğrultuda düzenlemektedir. Ayrıca bu kasidelerin muhtevasına genel hatlarıyla bakıldığında burada ilmiyeye ilgili kavramların kullanıldığı, âlimin yetkin olduğu ilim dallarına göndermeler yapıldığı anlaşılmaktadır. Bunun yanında Zâtî (ö. 1546) örneğinde görüldüğü gibi caize beklentisinin bir parçası olarak da ulemaya şiirler sunulduğu anlaşılmaktadır. Ulemaya sunulan kasideler bunlarla sınırlı

olmamakla birlikte bazı âlim-şairler böyle bir yola hiç başvurmamıştır. Mesela kendisine kaside sunulan isimlerden Gelibolulu Sürûrî'nin (ö. 1562) *Dîvân*'ında bu türden bir kasideye rastlanmamıştır. Ayrıca Muhyî mahlasıyla şiirler yazan Fenârîzâde Muhyiddîn Çelebi'nin (ö. 1548) *Dîvân*'ında doğrudan ulema için yazılan bir kaside bulunmamaktadır. Dönemin bir başka âlim-şairi olan Üsküplü İshak Çelebi (ö. 1537) *Dîvân*'ında ise kasidelerin tam olarak kim için yazıldığı belli değildir. Sonuç itibarıyla ulema için yazılan kasideler ilmiye ve şairler arasındaki çok yönlü ilişkileri değerlendirmek açısından önemli bilgiler sunabilmektedir.

4.6.2. Muhtelif Türler

Ulema için yazılan şiirler arasında kaside türü ayrı bir yer tutarken onlar hakkında yazılmış beyit ve kıta gibi kısa manzumelerin de olduğu söylenebilmektedir. Bu türden kısa şiirler şuara tezkirelerinde zikredilmekte ve âlim-şairi tanıtıcı mahiyette kullanılmaktadır. Bunlardan bir kısmı kasidelerden alınmış parçalar olmakla birlikte âlim-şairi metheden ifadeler olarak paylaşılmaktadır. Mesela Bağdatlı Ahdî *Gülşen-i Şu'arâ* adlı tezkiresinde Ebüssuûdzâde Mehmed Çelebi'yi (ö. 1563-64) tanıtırken Bâkî'nin (ö. 1600) onunla ilgili kasidesinden bir parçayı “kıta” adı altında aktarmaktadır:

Kıt'a li Bâkî
Hâsıl-ı 'ömr-i girân-mâye-i şeyhü'l-islâm
Pertev-i lutf-ı Hudâ nûr-ı Hudâ revnâk-ı dîn

Menba'-ı mekremet ü lutf-ı Mehmed Çelebi
Vâhib-i fazl u 'atâ sâhib-i 'izz ü temkîn (2009, s. 55)

Burada Mehmed Çelebi'nin değerinin ne kadar yüksek olduğundan söz edilmekte ve şeyhülislamın oğlu olduğu dile getirilmektedir. Bunun yanında “cömertlik”, “lütuf”, “fazilet” ve “izzet” gibi kelimeler onu tanıtıcı mahiyette özellikle seçilmektedir. Bu hususiyetler etrafında Ahdî, âlim-şairin biyografisiyle ilgili bilgileri sıralamaktadır.

Kınalızâde Hasan Çelebi, ilmiyeden biri olmayıp kâtiplik yapan 'Ârifî Hüseyin Çelebi'nin (ö. 1552) Kemal Paşazâde'yle (ö. 1534) ilgili söylediği kısa bir şiiri şu şekilde paylaşmaktadır:

İmâm-ı dîn ü millet a'nî müftî
Ki yokdur ana benzer ehl-i âdem

Şu denlû ihtisâr eyler kelâmı
Olur olmaz yazar v'allâhu a'lem (Kınalızâde, s. 537)

‘Arifî, Kemal Paşazâde’yle ilgili olarak “ona benzer bir kimsenin bulunmadığını”, “sözü kısaca söylediğini ve olur olmaz ‘vallahu alem’ yazdığını” söylemektedir. Diğer taraftan son mısra “olur olmaz yazar; Allah en doğrusunu bilir” şeklinde de okunabilmektedir. Burada şeyhülislamın fetva verme uğraşının dile getirilmesinin yanı sıra iğneleyici bir üslup da göze çarpmaktadır.

Kınalızâde XVI. yüzyıl âlim-şairlerinden olan ve Kara Çelebi sanıyla tanınan Hicrî’nin (ö. 1556-57[?]) Ebüssuûd Efendi (ö. 1574) için söylediği şiire şu şekilde yer vermektedir:

Hikmetde Bû ‘Alî ola ger şi’rde Zahîr
Zahîr itmez zuhûr olmayıcak kimse zahîr

Ey Mısr-ı fazla ‘izz ile sultân olan ‘azîz
Kaldum ayakda dâmenün olmazsa destgîr (2017, s. 915)

Söz konusu şiirde Ebüssuûd Efendi’yi hikmet konusunda İbn Sînâ’ya (ö. 1037) benzeten Hicrî, onun izzet ve yüceliğine vurgu yapmaktadır. Bunun yanında “onun yardımı olmasa çaresiz kalacağından” söz etmektedir. Dolayısıyla Hicrî, şeyhülislamı methederek onun yardımına muhtaç olduğunu anlatmaya çalışmaktadır.

Kınalızâde, Ebüssuûd Efendi’nin biyografisini verdiği kısımda onu “ikinci Ebû Hanife” olarak zikreden bir beyit de paylaşmaktadır:

Ebû Hanîfe-i Sâni Ebu’s-su’ûd ol kim
Fezâ’il içre efâzıl olupdur ana ‘ıyâl (2017, s. 339)

Burada ise Ebüssuûd Efendi, büyük müçtehit ve Hanefî mezhebinin imamı olan Ebû Hanîfe’ye benzetilerek onun fazilet ve yücelik gibi özellikleri üzerinde durulmaktadır. Böylece ulemayı yücelten ve onun faziletine delalet eden özellikler ön plana çıkarılmaktadır.

Dolayısıyla ulema için yazılan şiirler ister kaside ister farklı türlerde olsun onların methedilmesi ve hususî özelliklerinin zikredilmesi şeklindedir. Bu çerçevede âlimin yetkin olduğu ilim dallarına gönderme yapılarak onların fazilet ve erdemleri mevzu edilmektedir. Şair tezkirelerinde ulemayla ilgili yazılan beyit ve kıtalar paylaşarak âlimin üstün meziyetleri dile getirilmektedir. Söz konusu şiirler ulemayla ilgili yazılan kasidelerle muhteva açısından benzerlik göstermektedir. Bu sebeple söz konusu şiirleri bütün olarak değerlendirdiğimizde âlimler çeşitli ilimlerde yetkin, kadri yüce, benzersiz, kerem, lütuf, fazilet ve hikmet sahibi, fesahat ve belagat konusuna hâkim, cömert ve yardımsever olma gibi özellikler çerçevesinde idealize edilmektedir. Bu özellikler ulemayı methetmenin yanı sıra belirli konularda teşvik etmeyi de sağlamaktadır. Tüm bunların yanında ulemayla ilgili düşülen tarih beyitleri de oldukça fazladır. Bunlar müstakil olarak bir başlıkta işlendiği için burada yer verilmemiştir.

SONUÇ

Bu çalışmanın sonucunda klasik Türk edebiyatında önemli bir yer teşkil eden âlim-şairlerle ilgili çeşitli tespitlere ve bulgulara ulaşılmıştır. Her şeyden önce “âlim-şair” kavramı müstakil bir mesele olarak ilk defa ele alınmış ve çeşitli yönleriyle incelenmiştir. Âlim-şair kavramının tanımı yapıldıktan sonra yetiştirme sürecinden başlanarak âlim-şair portresi ortaya çıkarılmış; ayrıca âlim-şairlerin diğer meslek sınıflarına geçişleri, şiiri kullandıkları alanlar ve şiire yükledikleri anlamlar farklı açılardan tartışılmıştır. Bu süreçte şuara tezkireleri başta olmak üzere dönemin diğer tarihî ve biyografik kaynakları da incelenerek mesele tüm boyutlarıyla ele alınmaya çalışılmıştır. Ayrıca çalışmanın bir çıktısı olarak XV ve XVI. yüzyılda yaşamış âlim-şairlerle ilgili bir liste oluşturularak bu şairler mesleği, doğum yeri, ölüm tarihi ve divan tertip etme durumu gibi hususlar çerçevesinde kronolojik olarak sıralanmıştır. Söz konusu listede XV. yüzyılda 47 ve XVI. yüzyılda 356 âlim-şair olmak üzere toplam 403 âlim-şaire yer verilmiştir. Âlim-şair sayısının XVI. yüzyılda önemli bir farkla artması, bu yüzyılda edebiyat ortamının zenginleşmesi ve ilmiyeden yetişen kişilerin sayıca yükselmesiyle ilişkili olmalıdır.

Bu çalışmada “âlim-şair” kavramı, medrese eğitimi görmüş ve ilmiyenin çeşitli kademelerinde görev yapmış şairleri tanımlamak üzere kullanılmaktadır. İyi bir eğitim alan ve çeşitli açılardan kendilerini geliştiren bu şairler, çok yönlü bir portre sunmasının yanı sıra hem meslekî kariyerlerini devam ettirmişler hem de farklı sanat dallarıyla uğraşarak şiir alanında önemli ürünler vermişlerdir. İlmiye teşkilatının doğası gereği âlim-şairler daha çok kadılık ve müderrislik görevlerinde bulunmuşlardır. Bunun yanında muit ve danışment gibi ilmiye sınıfının daha alt kademelerinde yahut müftü, kazasker ve şeyhülislam gibi ilmiyenin daha üst kademelerinde görev yapan şairler de bulunmaktadır. Ayrıca ilmiye sınıfında resmî bir görev üstlenmemesine rağmen biyografi kaynaklarında ilmî açılardan kendisinden övgüyle bahsedilen ve ilim muhitlerinde tanınan kişileri de burada değerlendirmek mümkündür.

Şuara tezkirelerinde âlim-şairlerle ilgili ortak bir terminoloji kullanılmakta ve âlim-şairlerin tanıtımında belirli hususlara dikkat edilmektedir. Bu anlamda tezkire müellifleri “ulemânın şuarasından”, “ulemâ tayifesinden”, “ulemâ kısmından”, “kadı

veya müderris zümresinden” ve “ilim ehli” gibi ifadelerle âlim-şairleri belirli bir yerde konumlandırmakta, aldıkları eğitimler ve görev yaptıkları yerlerle ilgili bilgiler paylaşmaktadır. Ayrıca Sehî Bey ve Bağdatlı Ahdî’nin tezkirelerinde âlim-şairlere ayrı bir bölüm ayrılmaktadır. Bu anlamda Sehî Bey *Heşt-Bihişt* adlı tezkiresinde 4. Tabaka’yı âlim-şairlere ayırmış ve burada 16-17 şaire yer vermiştir. Bağdatlı Ahdî ise *Gülşen-i Şu’arâ* adlı tezkiresinde 2. Ravza’yı âlim-şairlere ayırarak burada 25 şairin biyografisini paylaşmıştır.

Şuara tezkirelerini genel hatlarıyla değerlendirdiğimizde Âşık Çelebi ve Kınalızâde Hasan Çelebi tezkirelerinde âlim-şairlerin tanıtımıyla ilgili daha fazla bilgilere yer verildiği, onların görev yerleri, aile ve çevreleriyle ilgili daha detaylı bilgiler sunulduğu söylenebilmektedir. Bunun yanında incelenen bütün şuara tezkirelerinde âlim-şairlerin tanıtımında belirli hususların ön plana çıktığı, kullanılan kelime ve mecazların âlim-şairin rütbesine göre farklılaştığı görülmektedir. Bu anlamda tezkire müellifleri şeyhülislam ve kazasker gibi görevlerde bulunmuş âlim-şairlerin tanıtımında daha dikkatli bir dil kullanmakta ve kelime kadrosunu buna uygun seçmektedir. Ayrıca âlim-şairlerin tanıtımında ilmiyeyle ilgili kavram ve kelimelere de göndermeler yapılmaktadır.

Âlim-şairlerin yetişme sürecinden başlamak üzere çalışmada üzerinde durulan konuları sırasıyla değerlendirmek ve tespitleri paylaşmak yerinde olacaktır. Âlim-şairlerin yetişme sürecinde birbirinden farklı etkenler söz konusu olup bunlar âlim-şairin çok yönlü bir şekilde yetişmesine ve farklı kaynaklardan beslenmesine zemin hazırlamıştır. Bu süreçte ilmiye ailelerinin, hocanın ve medrese müfredatının oldukça önemli bir yeri bulunmaktadır. Ayrıca medrese dışına çıkılacak olursa çeşitli ilim ve kültür muhitleri âlim-şairin gelişmesine imkân sağlamıştır. Bunların yanında âlim-şairlerin doğdukları şehirler ile ilim tahsili amacıyla yaptıkları seyahatler de yetişme sürecinin bir parçası konumundadır. Ayrıca Arapça ve Farsça dillerini öğrenme süreçleri de onların gelişimine katkı sağlamaktadır.

İlmiye aileleri âlim-şairlerin yetişmesinde ilk basamaklardan birisi olması sebebiyle önem kazanmaktadır. Meslekî ilerleme açısından önemli imkânlar sunan ilmiye aileleri, âlim-şairin yetişmesi açısından birer ilim ve kültür muhiti oluşturmuşlardır. Bu duruma sıklıkla dikkat çeken tezkire müellifleri, biyografisini verdikleri âlim-şairin

aile bilgileri, soy durumları ve akraba ilişkileri hakkında önemli bilgi sunmaktadır. Şayet aile fertleri arasında önemli bir âlim varsa bu durum genellikle zikredilmektedir. Ayrıca ilmiye aileleri ve bu ailelerle kurulan ilişkiler, kadın şairlerin yetişmesi açısından da önemli fırsatlar sunmaktadır. Nitekim klasik Türk edebiyatında bahsi geçen kadın şairlerin pek çoğunun bu türden ilmiye ailelerinde yetiştiği görülmektedir.

Âlim-şairlerin yetişme ve gelişme süreçlerinde hocanın merkezî bir rolü bulunmaktadır. Bu anlamda Osmanlı eğitim sisteminin bir parçası olarak müderrise önemli vazifeler yüklenmiş ve talebelerin eğitim süreçlerini tamamlayıp ilmiye teşkilatına dâhil olmasına müderrisler öncülük etmiştir. Ayrıca bazı örneklerde görüldüğü gibi hocanın öğrencilerin ilgi ve alakalarının şekillenmesinde de etkisi bulunmaktadır. Bu anlamda tezkire müellifleri hoca-talebe ilişkisine özellikle önem vermiş, âlim-şairlerin hayatında öne çıkan hocaları, kimin hizmetinde bulunduklarını ve kimlerden mülâzım olduklarını zikretmiştir. Bunlara ek olarak mülâzımı olunan kişinin statüsü de önem kazanmış, mevleviyet sahibi ulemadan mülâzım olan âlim-şairler özellikle belirtilmiştir. Önemli kişilerin hizmetinde bulunup onlardan mülâzım olan âlim-şairlerin meslek hayatında ilerlemesi de diğerlerine göre daha kolay olmuştur.

Âlim-şairlerin yetişme sürecinde en önemli basamaklarından biri medrese eğitimidir. Âlim-şairlerin yetişme sürecini tüm yönleriyle tetkik edebilmek için Osmanlı'da medrese eğitiminin genel yapısı ve müfredatı hakkında bilgi sahibi olmak gerekmektedir. Buna göre klasik dönemde Osmanlı'da ilme ve ilim erbabına oldukça önem verildiği, bu doğrultuda pek çok medrese inşa edildiği, fiziksel yapısı, teşkilatı ve programı çerçevesinde önemli bir sistem oluşturulduğu görülmüştür. İlim dalları ve belirli kitapları merkeze alan medrese müfredatı, kademeli bir şekilde artmakta, talebeler âlet ilimlerini öğrendikten sonra fıkıh, usul, hadis ve tefsir gibi alanlarda uzmanlaşmaktadır. Ayrıca talebeler bu süreçte belagat (me'ânî, bedî, beyan), sarf, nahiv, âdâb ve cedel gibi ilim dalları ile çeşitli dil bilimlerini de öğrenmektedir. Böylece Osmanlı eğitim sisteminin merkezî kurumu olan medrese, âlim-şairin gelişmesine katkı sağlamakta ve onu çeşitli âlet ilimleriyle donatarak çok yönlü bir şekilde yetiştirmektedir.

Âlim-şairlerin yetişme sürecinde kültür ve eğlence muhitlerinin önemli rolü bulunmaktadır. Bu anlamda âlimleri, şairleri, zarifleri, irfan sahiplerini ve dönemin ileri gelenlerini bir araya getiren bu mekânlar, kültür ve sanatın gelişmesi açısından önemli fırsatlar sunmaktadır. Şairlerin dükkânları, evleri ve bahçeleri, medrese hücreleri, tekke, zaviye ve dergâhlar bu açıdan âlim-şairleri bir araya getiren muhitler olarak öne çıkmaktadır. Edebî muhit bakımından ortak bir kültüre delalet eden bu yerler hem eğlence hem de birer yaygın eğitim merkezi olarak âlim-şairin yetişmesinde rol oynamıştır.

İlim, kültür ve sanat faaliyetlerinin yoğun olduğu şehirler, âlim-şairlerin yetişmesi için uygun bir ortam sunmaktadır. Medrese ve âlim-şairlerin yoğun olduğu şehirleri birlikte değerlendirdiğimizde çoğunlukla birbirine paralel bir görünüm arz etmektedir. Buna göre İstanbul, Edirne, Bursa ve Amasya gibi şehirlerde hem medrese sayısının hem de âlim-şair sayısının oldukça yüksek olduğu görülmektedir. Ayrıca âlim-şairlerin şehirlere dağılımı dar bir alanla sınırlı kalmamış, geniş Osmanlı coğrafyasında pek çok şehirde âlim-şair yetişmiştir. Bu anlamda yaklaşık 90 şehir ve yerleşim biriminde âlim-şair yetiştiği; İstanbul, Bursa, Edirne, Amasya, Isparta Karaman, Filibe, Kastamonu, Kütahya ve Gelibolu gibi şehirlerin âlim-şair sayısı bakımından ön plana çıktığı tespit edilmiştir.

İlim tahsil etmek amacıyla yapılan seyahatler âlim-şairlerin yetişmesinde önemli bir yer teşkil etmektedir. Bu minvalde kendisini geliştirmek isteyen ve dönemin önemli âlimlerinden ders almak isteyen kişiler, İslam dünyasının farklı şehirlerine giderek oralarda eğitim almıştır. İslam dünyasının kültür ve ilim merkezlerine yapılan bu seyahatler arasında Şam, Halep, Bağdat, Mısır, Horasan, Herat, Buhara ve Semerkant gibi şehirler bulunmaktadır. Burada kendisini geliştiren ve belli başlı alanlarda eğitim alan âlim-şairler, tekrar ülkelerine dönerek ilmiyede önemli görevler alabilmişlerdir. Bunun yanında söz konusu seyahatler bazı âlim-şairlerin ilmî ve edebî gelişimine farklı açılardan katkı sağlamıştır.

Âlim-şairlerin yetişmesinde ve kendilerini geliştirmesinde dil öğrenme süreçlerinin oldukça önemli bir yeri vardır. Medrese eğitiminde ilerleme açısından Arapça konusunda oldukça ileri seviyelere gelmek zorunda olan âlim-şairler, edebî şahsiyetlerini geliştirmek için de klasik Türk şiirinin sıklıkla temas ettiği Farsçayı

öğrenmeye çalışmışlardır. Böylece “elsine-i selâse” yani Türkçe, Arapça ve Farsça dillerinde başarı gösteren ve bu dillerde şiir yazabilen âlim-şairler, kaynaklarda başarılı ve kabiliyetli olarak methedilmiştir. Âlim-şairlerin Arapça ve Farsça öğrenme süreçleri birbirinden farklı bir görünüm arz etmektedir. Buna göre Arapça öğrenimi medrese eğitiminin bir parçası olarak yürütülmüş, Farsça ise daha çok medrese dışında öğrenilmiştir.

Âlim-şairlerin mahlas seçiminde geleneğin bir devamı olarak çeşitlilik göze çarpmaktadır. Bir kısmı âlim-şairlerden oluşmak üzere bazı şairlerin mahlas seçiminde ilmiyeyle ilişkili kavramların doğrudan bir etkisi bulunmakta veya belirli yönlerden ilmiyeyi çağrıştırmaktadır. Buna göre “Müderriş”, “İlmî”, “Ulûmî”, “Mu’îdî” ve “Su’ûdî” gibi mahlaslarda kelime anlamı itibarıyla doğrudan ilmiye etkisi olduğu, “Riyâzî”, “Fünûnî”, “Me’âlî” ve “Dânişî” gibi mahlasların ise ilmiyeyle ilgili kavramları çağrıştırdığı anlaşılmaktadır. Bu mahlaslar çoğunlukla ilmiyeye mensup şairler arasında kullanılmakta, diğer şairler de kısmen bu türden mahlasları tercih etmektedir.

Âlim-şair portresinin özelliklerine bakıldığında ilim sahibi olmak, çeşitli ilim dallarında, sanat ve hünerde çok yönlü olmak ve farklı dillerde şiir yazabilmek gibi konular ön plana çıkmaktadır. Bunların yanında âlim-şairlerin meslekî özellikleri, ilim ve kültür muhitlerinde kurdukları ilişkiler ile divan tertip etme özellikleri, onları bütün yönleriyle anlamaya yardımcı olmaktadır. Âlim-şairleri niteleyen en önemli özelliklerin başında ilim sahibi olması gelmektedir. Onların ilim sahibi olması sadece temel bir eğitim sürecinden geçtikleri anlamına gelmemekte, bilakis âlim-şairlerde ilim sahibi olma ve ilimle meşgul olma durumu bir mizaç hâline dönüşmektedir. Bu anlamda şuara tezkirelerinde “ilme meşgûl”, “ulûmu tertib üzere görmek”, “tarîk-i ilme sülûk”, “ulûm-ı zâhiri kesb etmek”, “câmi-i ulûm u fûnûn”, “makâm-ı tahsîl ü tekmîlde”, “ilmiye âmil”, “tarîk-i ilmi aslıncâ görmek” ve “tahsîl-i ilm ü kemâlde” gibi ifadelerle şairlerin ilmî birikimine ve eğitim sürecine vurgu yapıldığı görülmektedir. Ayrıca ilim öğrenmeye yatkın ve bu yolda kendisini geliştirmek isteyen şairlerden övgüyle bahsedilmektedir.

Âlim-şair portresinin bir diğer özelliği âlim-şairlerin çok yönlü olmasıdır. Bu çerçevede çok yönlülük ile vurgulanmak istenen âlim-şairlerin tek bir konuda

ihtisaslaşmak yerine, farklı alanlarda bilgi ve hüner sahibi olmasıdır. Nitekim âlim-şairler kelam, fıkıh, usul, hadis gibi yüksek dinî ilimlerde bilgi sahibi olabildikleri gibi şiir ve inşa konusunda da eser verebilmektedir. Bunun yanında musiki, hat, kitabet ve süsleme gibi farklı alanlarda kendilerini geliştirebilmektedir. Tezkire müellifleri çok yönlülük konusunu oldukça önemsemekte ve bunu başaran âlim-şairlerden “zû-fünûndur”, “her fende duhûlî var”, “ekser-i ulûmu tahsîl ve tekmil”, “envâ-ı fezâyille ma‘rûf”, “enva‘-ı ‘ulûm ve aksâm-ı fûnûna kadir”, “her hünerde mâhir” gibi ifadelerle söz etmektedir. İlim sahibi olma durumunda olduğu gibi çok yönlü şairleri de bu özellikleri çerçevesinde methetmektedir.

Âlim-şairlerin çok yönlü portresinin devamı niteliğinde olan farklı dillerde şiir yazma kabiliyeti, şuara tezkirelerinde çeşitli vesilelerle konu edilmektedir. Bu anlamda Osmanlı ilim ve kültür hayatının başlıca kaynakları arasında olan “elsine-i selâse”, yani Türkçe, Arapça ve Farsça dillerine hâkim olmak ve bu dillerde eser yazabilmek övgüye yaraşır bir konu olmuştur. Dolayısıyla tezkire müellifleri, tanıttıkları âlim-şairlerden bu özelliğe sahip olanlar üzerinde ayrıca durmuş, onların biyografisini verirken farklı dillerdeki şiirlerini de paylaşmıştır.

Âlim-şairlerin meslekî özelliklerine bakıldığında onların %30 oranla müderris ve %30 oranla kadılık mesleklerini yaptıkları tespit edilmektedir. Bunun yanında %24 oranında ise her iki mesleği icra ettiği söylenebilmektedir. Ayrıca kazasker ve şeyhülislam gibi önemli görevlerde bulunan âlim-şairlerin oranı da %3 ile birbirine yakındır. Kazasker ve şeyhülislam gibi görevlilerin de belirli bir süre kadılık ve müderrislik yaptığı bilindiğine göre âlim-şairlerin yaklaşık %90’ını bu iki meslekte bulunmuştur. Bunların dışında kalan şairler ise danişment, imam, vaiz, müftü, kadı naibi gibi farklı görevlerde bulunmuşlardır. Şuara tezkirelerinde âlim-şairlerin meslekî özellikleriyle ilgili ayrıntılı bilgilere ulaşmak mümkündür. Bu anlamda onların mesleğe başlama süreçleri, mülâzemet sistemi, farklı görevlere geçiş sebepleri, kadılık veya müderrislik mesleğini seçme durumları ve meslek hayatında karşılaştıkları zorluklarla ilgili önemli bilgiler paylaşılmaktadır.

Âlim-şairlerin ilişki ağları onların meslekî hayatlarında ve edebî şahsiyetlerini kazanma sürecinde oldukça önemli bir role sahiptir. Tezkire yazarları âlim-şairleri tanıtırken önemli bir özellik olarak onların sosyal ve kültürel çevresi hakkında bilgi

vermişlerdir. Bu anlamda âlim-şairlerin ilişki ağları; ilmiye aileleri başta olmak üzere aile ve akraba ilişkileri, arkadaşlık bağları, hoca-talebe ilişkisi, mülâzım olduğu kişi, edebiyat ve kültür muhitleri, tasavvuf ve tarikat ilişkileri gibi unsurlardan oluşmaktadır. Söz konusu ağlar yetişkin bir âlim-şairin çok yönlü kimliğini besleyen hususlar arasındadır.

Âlim-şairlerin divan tertip etme özellikleri değerlendirildiğinde XV ve XVI. yüzyıldaki âlim-şairlerin %23 oranla divan tertip ettiği görülmektedir. Bu oranı konuyla ilgili yapılan diğer çalışmalarla mukayese ettiğimizde XVI. yüzyıldaki bütün divan şairlerinin divan tertip etme oranı olan %14,34'ten yüksek olduğu anlaşılmaktadır. Âlim-şairlerin şiirlerini divan hâline getirme oranının genel şairlere göre bu derece yüksek olmasında eğitilmiş ailelerde yetişmeleri, kaynaklara erişimlerinin kolay olması ve farklı imkânlarla sahip olmalarıyla ilişkilidir. Divan sahibi olması bakımından kadılık ve müderrislik mesleklerini yapan şairler arasında önemli bir fark bulunmamakta; buna rağmen kazaskerlik yapmış şairler arasında bu oranın %53,84 ile oldukça yüksek olduğu görülmektedir. Dolayısıyla âlim-şairlerin %23'ü şiirlerini divan adı altında toplayabilmiştir; diğerlerinin şiirlerine ise ancak şuara tezkireleri, muhtelif tarihî kaynaklar ve çoğunlukla şiir mecmuaları aracılığıyla ulaşabilmektedir.

Âlim-şairleri sabit bir sınıf veya zümre olarak değerlendirmemek gerekir. Nitekim âlim-şairlerin bir kısmı farklı alanlara veya mesleklere geçiş yapabilmektedir. Bu anlamda bazı şairler eğitim hayatının belirli bir kısmında yahut meslek hayatının belirli bir aşamasında ilmiyeden uzaklaşarak farklı mesleklere yönelmiştir. Böylece bürokrasi işlerini takip eden kalemiye sınıfına veya yönetici sınıfı oluşturan seyfiyeye geçiş yapmışlardır. Bunun yanında muhtelif sebeplerle ilim yolundan uzaklaşıp görevlerinden feragat eden ve herhangi bir mesleğe yönelmeyen şairler de bulunmaktadır. Bunlardan bir kısmı maddî beklentilerden uzaklaşıp uzlet hayatını tercih etmekte, bir kısmı da muhtelif sebeplerle tasavvufa yönelmektedir. Bu minvalde ilmiyeden ayrılıp tasavvufa yönelen şairlerin sayısının oldukça fazla olduğunu söylemek gerekir.

Tasavvufa yönelen şairlerden bir kısmı öğrenim hayatını yarıda bırakarak bu yolu tercih etmiştir. Bir kısmı da meslek hayatlarının ilerleyen aşamasında belirli bir

tarikata girmek suretiyle tasavvuf düşüncesinden etkilenmiştir. Dolayısıyla tasavvufa meyleden âlim-şairler, öğrenim hayatında ve meslek hayatında olmak üzere ikiye ayrılmaktadır. Ayrıca ilmiye ve tasavvuf kimliklerinin ikisini de muhafaza eden âlim-şairler olduğu bazı misallerde görülmektedir.

İlmiye sınıfından farklı alanlara geçişler olabildiği gibi muhtelif mesleklerden ilmiyeye geçen veya dönen şairler bulunmaktadır. Burada ulema adayları için ilmiyeye girişin şartlarını sağlayıp sağlamadığına bakılmakta ve bu girişler kontrol altında tutulmaktadır. Bu sebeple farklı alanlardan ilmiyeye geçen âlim-şairlerin sayısının oldukça az olduğu söylenmelidir.

Âlim-şairlerin şiire yükledikleri anlamlar ve şiir yazdıkları alanlar oldukça önemlidir. Bu anlamda şiire sosyal hayatta nasıl bir rol yükledikleri ve meslek hayatlarında şiire nasıl yer verdikleri gibi konular dikkat çekmektedir. Şiirin kullanım alanlarını bütün olarak değerlendirdiğimizde şiirin Osmanlılar'da işlevsel bir rolü olduğu anlaşılmaktadır. Bu anlamda manzum fetva yazan ve meslek hayatında manzum imzaya yer veren âlim-şairler bulunmaktadır. Ayrıca meslek hayatıyla ilgili güçlükleri ve sorunları şiirle dile getirenler de vardır. Dolayısıyla edebî kişiliklerinin meslekî faaliyetlerine yansıdığı veya meslek hayatındaki hususları şiirlerine taşıdıkları söylenebilmektedir. Ayrıca ilmiyeyle ilgili bir konuda şikâyeti olan ve yakınmak isteyen âlim-şairler şiire müracaat etmektedir. Makam ve mansıp sahibi olma konusunda karşılaşılan güçlükler, bu sebeple uğranan haksızlıklar ve mülâzemet süresiyle ilgili yakınmalar şiire konu olmaktadır. Kadı, müderris, kazasker ve şeyhülislam gibi ilmiye mensuplarının göreve tayin edilmesi, yeni bir yerde göreve başlama, mülâzım verme, eser telif etme ve önemli bir ismi görevde alma gibi konularda tarih düşürüldüğü ve böylece şiire önemli bir alan açıldığı görülmektedir. Son olarak kadılık ve müderrislik göreviyle ilgili talepler, makam-mansıp isteği ve tekrar görev talep etme gibi konularda şiire başvurulmakta ve bu yolla kazasker, şeyhülislam ve padişahlara talepler iletilebilmektedir. Dolayısıyla ilmiyeyle ilişkili pek çok konuda şiire müracaat edildiği ve bu gibi vesilelerle şiir yazıldığı genel hatlarıyla değerlendirilmektedir.

Âlim-şairlerin ilmiyeyle ilgili konularda şiirleştikleri, yeni bir göreve atanma veya yeni bir mansıp alma münasebetiyle birbirlerine şiirler yazdıkları görülmektedir. Bu

şiiirlerden bir kısmı övgü ve taltif ifadelerine sahipken bir kısmı şairler arasındaki rekabeti ve çekişmeleri konu etmektedir. Bu türden şiirleşme, latifeleşme ve nükteleşme konularına tezkire yazarları da önem vermekte, âlim-şairlerin hayat hikâyelerini verirken sıklıkla bu türden şiirler paylaşmaktadır. Bu şiirleşmelerin bir kısmı gündelik hayatla ilgili olmakla beraber bir kısmı da nazire geleneği etrafında şekillenmektedir. Nihâî olarak tüm bu edebî etkileşimler âlim-şairler arasındaki çok yönlü ilişkileri anlamaya yardımcı olmaktadır.

Padişah başta olmak üzere devlet erkanının himayesinden faydalanma olarak bilinen himaye sistemi, klasik Türk edebiyatının gelişmesi açısından oldukça önemli bir yere sahiptir. Bu minvalde padişahın, şehzadenin ve devlet adamlarının himayesini kazanan ve şiir vasıtasıyla onlarla yakınlaşan âlim-şairlerin ilmiyede yeni mansıplar elde etmesinin önü açılmıştır. Ayrıca âlim-şairlerin dâhil olduğu meclisler, ilişki kurdukları devlet adamları ve onlara sundukları muhtelif şiirler âlim-şairlerin himaye görmesinde ve kariyer basamaklarında yükselmesinde etkili olmuştur. Sadece şiir vasıtasıyla değil âlim-şairler sundukları çeşitli konulardaki eserlerle devlet erkanının dikkatini çekmiş ve bu etkileşimler çift yönlü kazanımlara imkân sağlamıştır. Âlim-şairlerin padişah ve devlet adamlarının himayesi altına girmesi zor bir süreç olduğu kadar bunun muhafaza edilmesi de oldukça güçtür. Bu anlamda bazı âlim-şairlerin “sivri dilli olması”, yergi ve mizahta ölçüyü kaçırmaması, düşmanlık, iftira ve haset gibi kötü davranışların hedefi olması ve ilişki ağlarının aleyhinde işlemesi gibi sebeplerle himaye sisteminin dışında kaldığı ve gözden düştüğü değerlendirilmektedir.

İlmiye sınıfında yükselme ve mevleviyet sahibi olmada şiirin nasıl bir rol oynadığı önemli bir soru olarak akla gelmektedir. Bu anlamda ulema defterlerine bakıldığında bazı âlimlerin şiir ve nesir konusundaki kabiliyetlerine dair kısa notlar düşülmesi oldukça dikkat çekicidir. Bu çerçevede âlimlerin değerlendirilmesinde edebî ilimlerdeki yetkinlik başta olmak üzere şiir ve nazım konusundaki becerilerin de dikkate alındığı anlaşılmaktadır. Ayrıca ilmiyede görev alacak bir âlimin belirli standartları karşıladıktan sonra bu türden yetkinlikler onlara avantaj sağlayabilmektedir. Dolayısıyla belirli yetkinlikleri sağlayan âlim-şairler için mevleviyet sahibi olmada şiirin de bir rol oynadığı değerlendirilmektedir.

İlmiye teşkilatının çeşitli kademelerinde görev almış, özellikle şeyhülislam ve kazasker gibi yüksek makamlarda bulunmuş ulema için şiirler yazılmıştır. Ulema için yazılan şiirler çoğunlukla kaside türünde olmakla beraber beyit ve kıta gibi muhtelif türlerde de karşımıza çıkmaktadır. Söz konusu şiirler ister kaside ister diğer türlerde olsun muhteva bakımından birbirine yakın bir görünüm arz etmektedir. Bu şiirlerde bahsedilen âlimler çeşitli ilimlerde yetkin, kadri yüce, benzersiz, kerem, lütuf, fazilet ve hikmet sahibi, fesahat ve belagat konusuna hâkim, cömert ve yardımsever olma gibi özellikler çerçevesinde idealize edilmektedir. Söz konusu özellikler ulemayı sadece metheden unsurlar olarak ele alınmamalı, aynı zamanda onları belirli konularda teşvik eden ve sınırlandıran mevzular olarak anlaşılmalıdır. Bunların yanında ulema için yazılan kasideler çoğunlukla belirli bir amaca hizmet etmekte, âlim-şairlerin himaye edilmesinde ve yeni görevler almasında etkili olmaktadır.

Sonuç itibarıyla “âlim-şair” kavramını müstakil bir mesele olarak ele alan bu çalışma, geniş bir konunun girişi ve zemini mahiyetinde olup bundan sonraki aşamada konunun farklı yönleriyle tartışılması ve diğer yüzyıllara dair çalışmalarla zenginleştirilmesi gerekmektedir. Ayrıca konunun Arap ve Fars edebiyatıyla mukayese edilerek Türk edebiyatına özgü yönleri de incelenmelidir. Bunun yanında söz konusu özelliklerin âlim-şairlerin eserlerine ve üsluplarına nasıl bir etki ettiği de detaylı olarak tartışılmalıdır. Bu anlamda âlim-şairler ile farklı zümrelerden yetişen şairler arasında mukayese yapmak da mümkündür. Dolayısıyla ilmiye sınıfından yetişen şairlerle ilgili konu, belirli bir bağlama oturduktan sonra çeşitli çalışma ve tartışmaların yapılması beklenmektedir.

KAYNAKÇA

- Açıkgöz, N. (1990). Tezkirelere göre 16. asrın sonuna kadar Türk edebî kültür hayatı. *V. milletlerarası Türkiye sosyal ve iktisat tarihi kongresi tebliğler* içinde (s. 157-172). TTK Yayınları.
- Açıl, B. (2007). Eski Türk edebiyatında kadın yazarlar. *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi*, 5(10), 587-596.
- Açıl, B. (2021). İ'câzın tezahürü olarak mu'cize: Klasik Türk şiirinin estetik gayesi. H. Aynur, M. Çakır, H. Koncu, A. E. Özyıldırım (haz.), *Eski Türk edebiyatı çalışmaları XV: Osmanlı edebi metinlerinde teoriden pratiğe belagat* içinde (s. 162-207). Klasik Yayınları.
- Afyoncu, E. ve Ahıskalı, R. (2022). Kâtip. *TDV İslâm Ansiklopedisi* içinde. (c. 25, s. 53-55). TDV Yayınları.
- Ahdî. (2009). *Gülşen-i şu'arâ*. (S. Solmaz, haz.). <https://ekitap.ktb.gov.tr/TR-201251/ahdigulsen-i-suara.html>
- Akün, Ö. F. (2014). *Divan edebiyatı*. İSAM Yayınları.
- Aksoy, H. (2022). Kınalızâde Ali Efendi. *TDV İslâm Ansiklopedisi* içinde. (c. 25, s. 416-417). TDV Yayınları.
- Aksoyak, İ. H. (haz.). (2018). *Gelibolulu Mustafa Âlî dîvânı*. <https://ekitap.ktb.gov.tr/TR-78353/divanlar-ve-mesneviler.html>
- Alan, E. ve Atçıl A. (haz.) (2018). *XVI. yüzyıl Osmanlı ulema defterleri*. Türkiye Bilimler Akademisi.
- Alparslan, A. (1996). Gubârî Abdurrahman. *TDV İslâm Ansiklopedisi* içinde. (c. 14, s. 167-169). TDV Yayınları.
- Altuntaş, Z. (2012). İlmiye ve ulemâ üzerine literatür değerlendirmesi. *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi*, 10(19-20), 483-517.
- And, M. (2011). *16. yüzyılda İstanbul: kent, saray, günlük yaşam*. YKY.
- Andrews, W. ve Kalpaklı, M. (2013). Kasîdenin ekonomisi: vuslat, intisap, pazarlık. H. Aynur, M. Çakır, H. Koncu, A. E. Özyıldırım (haz.), *Eski Türk edebiyatı*

çalışmaları VIII: kasideye medhiye: biçime, işleve ve muhtevaya dair tespitler içinde (s. 32-43). Klasik Yayınları.

Araç, Ü. (2022). *İktidar ve sanat: Damat İbrahim Paşa'nın hamiliği (1718-1730)*. Vakıfbank Kültür Yayınları.

Arıcı, M. (ed.) (2020). *İlimleri sınıflamak: İslam düşüncesinde ilimler tasnifi*. Klasik Yayınları.

Arıcı, M. ve Arıkan, M. (ed.). (2020). *Taşradan merkeze bir Osmanlı ulemâ ailesi: Taşköprülüzâdeler ve İsâ müddin Ahmed Efendi*. İLEM Yayınları.

Âşık Çelebi. (2018). *Meşâirü's-şu'arâ: inceleme-metin*. (F. Kılıç, haz.). İstanbul Araştırmaları Enstitüsü.

Âşık Çelebi. (2022). *Tetimetü's-şakâ'iki'n-nu'mâniyye: Âşık Çelebi'nin şakâ'ik zeyli*. (M. Hekimoğlu, çev.). Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı.

Atçıl, A. (2019). *Erken modern Osmanlı İmparatorluğu'nda âlimler ve sultanlar*. (G. Kami, çev.). Klasik Yayınları.

Averbek, G. D. (2018). Dillerinden biri Türkçe olan manzum sözlükler üzerine yapılan çalışmalar bibliyografyası. *Divan Edebiyatı Araştırmaları Dergisi* (21), 85 114.

Ayçiçeği, B. (2021). Divan şiirinde mecazî yapının inşası için Arapça gramer terimlerinin kullanımı. N. Gür (ed.), *İskender Pala armağanı* içinde (s. 208-235). Kapı Yayınları.

Aydın, B. ve Erünsal, İ. (2019). Tereke kayıtlarına göre Osmanlı medrese talebelerinin okuduğu kitaplar (XVII-XX. yüzyıllar). F. Aydın, M. Zengin, K. Cevherli, Y. Kaymaz (ed.), *Osmanlı medreseleri: eğitim, yönetim ve finans* içinde (s. 93-120). Mahya Yayıncılık.

Aynur, H. ve Niyazioğlu A. (2011). *Âşık Çelebi ve şairler tezkiresi üzerine yazılar*. Koç Üniversitesi Yayınları.

Ayverdi, İ. (t.y.) *Çakşır*. Kubbealtı Lügati. <http://lugatim.com/s/%C3%87AK%C5%9EIR>

Ayverdi, İ. (t.y.) *Me'âl*. Kubbealtı Lügati. <http://lugatim.com/s/meal>

- Ayverdi, İ. (t.y.) *Teşhîz*. Kubbealtı Lügati. <http://lugatim.com/s/te%C5%9Fhiz>
- Babacan, İ. (2010). *Tezkire-i mecâlis-i şu‘arâ-yı rum: Garîbî tezkiresi*. Vizyon Yayınevi.
- Bal, E. (2019). *Karamanlı Sabûhî divanı: inceleme, tenkitli metin ve dil içi çeviri* [Yayımlanmamış yüksek lisans tezi]. İstanbul 29 Mayıs Üniversitesi.
- Baltacı, C. (2005). *XV-XVI. yüzyıllarda Osmanlı medreseleri*. M. Ü. İlahiyat Vakfı Yayınları.
- Bauer, T. (2005). Mamluk literature: misunderstandings and new approaches. *Mamluk Studies Review*, 9(2), 105-132.
- Bayram, R. (2018). Meşâ‘irü’ş-şu‘arâ mukaddimesinde “şîir”e meşruiyet kazandırma çabası. *İnsan & Toplum*, 8(4), 57-93.
- Beyânî. (2008). *Tezkiretü’ş-şu‘arâ*. (A. Sungurhan Eydurhan, haz.). <https://ekitap.ktb.gov.tr/TR-194495/beyani-tezkiresi-tezkiretus-suara.html>
- Beyazıt, Y. (2014). *Osmanlı ilmiyye mesleğinde istihdam (XVI. yüzyıl)*. TTK Yayınları.
- Bilge, M. (1984). *İlk Osmanlı medreseleri*. İ. Ü. Edebiyat Fakültesi Yayınları.
- Bilkan, A. F. ve Çetindağ, Y. (2006). *Şeyhülislâm şairler*. Hece Yayınları.
- Bursalı Mehmed Tahir. *Osmanlı müellifleri*. (Y. Saraç, haz.). Türkiye Bilimler Akademisi.
- Buzpınar, Ş. T. (2006). Nakîbüleşraf. *TDV İslâm Ansiklopedisi* içinde. (c. 32, s. 322-324). TDV Yayınları.
- Bülbül, T. (2014). *Şeyhî, Yûsuf Sinâneddîn*. TEİS. <https://teis.yesevi.edu.tr/madde-detay/seynhi-yusuf-sinaneddin>
- Can, B. (2010). Tanzimat öncesi Osmanlı medreselerinde Arapça öğretim yöntemleri. *Ekev Akademi Dergisi*, 14 (44), 305-320.
- Can, B. (2019). Osmanlı medrese müfredat programlarında Arapça’nın yeri (XVII.-XVIII. yüzyıl). F. Aydın, M. Zengin, K. Cevherli, Y. Kaymaz (ed.), *Osmanlı medreseleri: eğitim, yönetim ve finans* içinde (s. 143-174). Mahya Yayıncılık.

- Canpolat, H. (2006). *Sa'dî'nin Gülistân önsözüne yapılan Türkçe şerhlerin karşılaştırılmalı incelenmesi*. [Yayımlanmamış doktora tezi]. Ege Üniversitesi.
- Cinânî. (1994). *Cinânî: hayatı, eserleri, dîvânının tenkidli metni*. (C. Okuyucu, haz.). TDK Yayınları.
- Çağrııcı, M. (2009). Seyahat. *TDV İslâm Ansiklopedisi* içinde. (c. 37, s. 7-9). TDV Yayınları.
- Çavuşoğlu, M. (1986). Kaside. *Türk Dili, LII*(415-416-417), 17-77.
- Çelebi, İ. (2022). Kemalpaşazâde [eserleri]. *TDV İslâm Ansiklopedisi* içinde. (c. 25, s. 245-247). TDV Yayınları.
- Çelik, M. (2021). *Osmanlı medreseleri ve Avrupa üniversiteleri*. Klasik Yayınları.
- Demir, Ö. (2023). *Ebu'l-Fazl Mehmed b. İdrîs el-Bitlisî'nin serîde-i âsâr ve harîde-i ahhâr'ı*. [Yayımlanmamış doktora tezi]. Marmara Üniversitesi.
- Dokuk, S. (2013). *İşretî*. TEİS. <https://teis.yesevi.edu.tr/madde-detay/isreti>
- Durmuş, T. I. (2021). *Şair ve sultan: Osmanlı'da edebî himaye*. Muhit Kitap.
- Eliaçık, M. (2011). Osmanlı'da manzum fetvâ geleneği. *Türkiyat Mecmuası, 21*(Güz), 105-145.
- Eliaçık, M. (2022). *Türk edebiyatında manzum fetvalar*. Paradigma Akademi Yayınları.
- Erbil, E. (2022). Betimleyici çeviri yaklaşımı ışığında mukayeseli bir inceleme: Âsafname ve manzum diliçi çevirisi Hazâinü'l-kânûn. Yazar, S. ve Kaçar, M. (haz.), *Teoriden pratiğe Türk edebiyatında diliçi çeviri* içinde (s. 199-224). Ketebe Yayınları.
- Erdoğan, M. (2013). *Rahmî, Bursalı Pîr Mehmed*. TEİS. <https://teis.yesevi.edu.tr/madde-detay/rahmi-bursali-pir-mehmed>
- Erkul, R. (2009). Edebî dilekçe olarak kasideler. *A.Ü. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, [Prof. Dr. Hüseyin Ayan Özel Sayısı], (39), 753-762.
- Erünsal, İ. E. (2020). Mihrî Hatun. *TDV İslâm Ansiklopedisi* içinde. (c. 30, s. 37-38). TDV Yayınları.

- Erünsal, İ. E. (2015). Molla Lütü zındıklık ithamıyla mı öldürüldü? *Marmara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Hukuk Araştırmaları Dergisi*, 21(2), 21-37.
- Esir, H. A. (2006). *Münşeat-ı Lâmiî: (Lâmiî Çelebi'nin mektupları) inceleme-metin indeks-sözlük*. KTÜ Yayınları.
- Fazlıoğlu, İ. (2011). *Işk imiş her ne var âlem'de / İlim bir kıl ü kâl imiş ancak: Fuzulî ne demek istedi?* Klasik Yayınları.
- Fazlıoğlu, Ş. (2018). Kevâkib-i seb'a'ya göre Osmanlı medreselerinde Arap dili ve belagati öğretimi. B. A. Kaya ve F. B. Aydın (ed.), *Osmanlı'da dil ve edebiyat içinde* (s. 153-166). Mahya Yayıncılık.
- Fazlıoğlu, Ş. ve Fazlıoğlu, İ. (2019). Varlık, bilgi ve değer birliği olarak Osmanlı medrese müfredatının yapısal tahlili. F. Aydın, M. Zengin, K. Cevherli, Y. Kaymaz (ed.), *Osmanlı medreseleri: eğitim, yönetim ve finans içinde* (s. 15-30). Mahya Yayıncılık.
- Findley, C. V. (2020). *Kalemiyeden mülkiyeye: Osmanlı memurlarının toplumsal tarihi*. Alfa Yayınları.
- Furat, A. Z. (2019). Klasik dönem Osmanlı medreselerinde tedris usulü. F. Aydın, M. Zengin, K. Cevherli, Y. Kaymaz (ed.), *Osmanlı medreseleri: eğitim, yönetim ve finans içinde* (s. 631-650). Mahya Yayıncılık.
- Gelibolulu Ali Mustafa Efendi. (1997). *Gelibolulu Mustafa Ali ve mevaiddü'n-nefais fi kavaidi'l-mecalis*. (M. Şeker, haz.). TTK Yayınları.
- Gelibolulu Mustafa Ali (1994). *Kühü'l-ahbâr'ın tezkire kısmı*. (M. İsen, haz.). Atatürk Kültür Merkezi Yayınları.
- Gökalp, H. (2009). *Eski Türk edebiyatında manzum sergüzeşt-nameler*. Kitabevi Yayınları.
- Güftâ, H. (2004). *Divan şiirinde ilim*. Akçağ Yayınları.
- Güldöşüren, A. (2018). Üç asır İstanbullu bir ulema ailesi: Arabzadeler. *Dîvân: Disiplinlerarası Çalışmalar Dergisi*, 23(45), 27-79. 10.20519/divan.495346
- Güleç, İ. (2010). Muslihuddin Mustafa Sürûrî. *TDV İslâm Ansiklopedisi içinde*. (c. 38, s. 170-172). TDV Yayınları.

- Güleç, İ. (2014). Âşık Çelebi'nin (ö. 1572) Meşâirü'ş-şuârâ'sında kurmacanın yeri ve işlevi. M. Özkan ve E. Doğan (ed.), *VIII. milletlerarası Türkoloji kongresi bildiri kitabı* içinde (s. 201-224). İstanbul Üniversitesi Yayınları.
- Gültekin, İ. (2022). *Dil öğretiminde tarihî derinlik: manzum sözlükler*. Kesit Yayınları.
- H. Aynur, M. Çakır, H. Koncu, A. E. Özyıldırım (haz.) (2013). *Eski Türk edebiyatı çalışmaları VIII: kasideye medhiye: biçime, işleve ve muhtevaya dair tespitler*. Klasik Yayınları.
- Hatiboğlu, İ. (2008). Rihle. *TDV İslâm Ansiklopedisi* içinde. (c. 35, s. 106-108). TDV Yayınları.
- Hızlı, M. (1998). *Bursa medreseleri: Osmanlı klasik döneminde*. İz Yayıncılık.
- Horata, O. (2012). Kaynaklar. M. İsen (ed.), *Eski Türk edebiyatı el kitabı* içinde (s. 20-50). Grafiker Yayınları.
- İhsanoğlu, E. (2017). *Osmanlı bilim mirası: birinci cilt mirasın oluşumu, gelişimi ve meseleleri*. YKY.
- İhsanoğlu, E. (2019). *Medreseler neydi, ne değildi? Osmanlılarda akli ilimlerin eğitimi ve modern bilimin girişi*. Kronik Kitap.
- İhsanoğlu, E. (2020). *Gelibolulu Mustafa Âlî'nin Kühü'l-ahbâr'ında medrese ve ilmiye: metin tesisi, tahlili ve tenkidi*. Türkiye Bilimler Akademisi.
- İmamoğlu, A. H. (1993). *Farsça-Türkçe manzum sözlükler ve Şahidi'nin sözlüğü (inceleme-metin)* [Yayımlanmamış doktora tezi]. Atatürk Üniversitesi.
- İnalcık, H. (2005). *Şâir ve patron: patrimonial devlet ve sanat üzerinde sosyolojik bir inceleme*. Doğu Batı Yayınları.
- İnalcık, H. (2018). *Has-bağçede 'ayş u tarab: nedîmler şâirler mutribler*. İş Bankası Yayınları.
- İpekten, H. (1996). *Divan edebiyatında edebî muhitler*. MEB Yayınları.
- İpekten, H. (1999). Divan şairlerinin toplantı yerleri: meyhaneler. M. Kalpaklı (haz.), *Osmanlı divan şiiri üzerine metinler* içinde (s. 224-228). YKY.

- İpekten, H., İsen, M., Toparlı, R., Okçu, N., Karabey T. (1988) *Tezkirelere göre divan edebiyatı isimler sözlüğü*. Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları.
- İpşirli, M. (1991). Arzuhal. *TDV İslâm Ansiklopedisi* içinde. (c. 3, s. 447-448). TDV Yayınları.
- İpşirli, M. (1994). Ehl-i Örf. *TDV İslâm Ansiklopedisi* içinde. (c. 10, s. 519-520). TDV Yayınları.
- İpşirli, M. (2000). İlmiye. *TDV İslâm Ansiklopedisi* içinde. (s. 22, s. 141-145). TDV Yayınları.
- İpşirli, M. (2001). Kalemîye. *TDV İslâm Ansiklopedisi* içinde. (c. 24, s. 248-249). TDV Yayınları.
- İpşirli, M. (2003). Lakap [Osmanlılar'da]. *TDV İslâm Ansiklopedisi* içinde. (c. 27, s. 67). TDV Yayınları.
- İpşirli, M. (2006). Mülâzemet. *TDV İslâm Ansiklopedisi* içinde. (c. 31, s. 537-539). TDV Yayınları.
- İpşirli, M. (2021). *Osmanlı ilmiyesi*. Kronik Kitap.
- İpşirli, M. ve Demir Z. (2008). Sâdî Çelebi. *TDV İslâm Ansiklopedisi* içinde. (c. 35, s. 404-405). TDV Yayınları.
- İsen, M. (1997). *Ötelerden bir ses: divan edebiyatı ve Balkanlarda Türk edebiyatı üzerine makaleler*. Akçağ Yayınları.
- İsen, M. (2010). *Tezkireden biyografiye*. Kapı Yayınları.
- İsen, M. (ed.) (2015). *Şair tezkireleri*. Grafiker Yayınları.
- İzgi, C. (2019). *Osmanlı medreselerinde ilim*. Küre Yayınları.
- Kaçar, M. (2021). Osmanlı Dönemi Türkçe belagat çalışmaları -başlangıçtan Tanzimat dönemine kadar. A. Bulut, A. Meydan, A. İşleme (ed.), *Osmanlı'da ulûm-i Arabiyye* içinde (s. 97-109). İSAR Yayınları.
- Kalpakkı, M. (1995). Fevrî. *TDV İslâm Ansiklopedisi* içinde. (c. 2, s. 505-506). TDV Yayınları.

- Kaplan, H. ve Macit, M. (2014). *Bâkî*. TEİS. <https://teis.yesevi.edu.tr/madde-detay/baki>
- Kaplan, Y. (2013). *Hâtemî, Müeyyed-zâde Abdurrahmân Çelebi*. <https://teis.yesevi.edu.tr/madde-detay/hatemi-mueyyedzade-abdurrahman>
- Kaplan, Y. (2014). *Remzî/Pîrî, Pîrî Mehmed Paşa*. TEİS. <https://teis.yesevi.edu.tr/madde-detay/remzi-piri-piri-mehmed-pasa>
- Karaarslan, A. (2019). *Diverging career paths and social networks: a cohort of the students with literary talent in the sahn madrasas in the sixteenth century* [Yayımlanmamış yüksek lisans tezi]. İstanbul Şehir Üniversitesi.
- Karaarslan, N. Ü. (haz.) (2015). *XVIII. asrın ortalarına kadar Türkiye’de ilim ve ilmiye dâir bir eser: Kevâkib-i seb’a risâlesi*. TTK Yayınları.
- Karakoç, K. (2021). 16. yüzyıl divan şairi Fevrî ve şikâyetnâmesi. *Littera Turca Journal of Turkish Language and Literature*, 7(2), 376-388.
- Kaya, B. A. (2013). *Yahya Bey, Taşlıcalı, Dukagin-zâde*. TEİS. <https://teis.yesevi.edu.tr/madde-detay/yahya-bey-dukaginzade>
- Kazıcı, Z. (2019). Vakıfların Osmanlı eğitimindeki yeri. F. Aydın, M. Zengin, K. Cevherli, Y. Kaymaz (ed.), *Osmanlı medreseleri: eğitim, yönetim ve finans* içinde (s. 279-286). Mahya Yayıncılık.
- Kılıç, A. (2006). Klâsik Türk edebiyatında manzum sözlük yazma geleneği ve Türkçe-Arapça sözlüklerimizden sübha-i sıbyân. *Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* (20), 65-77.
- Kılıç, F. (2014). *Halîmî, Abdülhalîm Efendi*. TEİS. <https://teis.yesevi.edu.tr/madde-detay/halimi-mevlana-abdulhalim-bin-ali>
- Kılıç, H. (2004). el-Makâmât. *TDV İslâm Ansiklopedisi* içinde. (c. 27, s. 414-415). TDV Yayınları.
- Kılıç, H. (2018). *Şeyhülislam ailelerinin kültür ve sanat alanına katkıları* [Yayımlanmamış yüksek lisans tezi]. TOBB Ekonomi ve Teknoloji Üniversitesi.

- Kınalızâde Hasan Çelebi. (2009). *Tezkiretü'ş-şuarâ*. (A. Sungurhan Eyduran, haz.). <https://ekitap.ktb.gov.tr/TR-194494/kinalizade-hasan-celebi-tezkiretus-suara.html>
- Kocatürk, O. (2020). *Şairin ilimle imtihanı: Nev'î'nin şiiri üzerine metinlerarası bir inceleme*. Dün Bugün Yarın Yayınları.
- Koç, A. (2009). Sinan Paşa. *TDV İslâm Ansiklopedisi* içinde. (c. 37, s. 229-231). TDV Yayınları.
- Koncu, H. ve Çakır M. (2012). Şairleri yetiştiren bir kaynak olarak mecmûa. H. Aynur, M. Çakır, H. Koncu, S. S. Kuru, A. E. Özyıldırım (haz.), *Eski Türk edebiyatı çalışmaları VII. Mecmûa: Osmanlı edebiyatının kırkambarı* içinde (s. 117-134). Turkuaz Yayınları.
- Kortantamer, T. (1991). Nev'î Efendi'nin Sadrazam Sinan Paşa'ya ders veren bir mektubu. *Osmanlı Araştırmaları Dergisi*, 11(11), 215-228.
- Köksal, F. (2006). *Sana benzer güzel olmaz: divan şiirinde nazire*. Akçağ Yayınları.
- Köksal, M. F. (2013). *Âhî, Benli Hasan, Dilsiz Dânişmend*. TEİS. <https://teis.yesevi.edu.tr/madde-detay/ahi-benli-hasan-dilsiz-danismend>
- Köksal, M. F. (2013). *Ca'fer, Tâcî-zâde Ca'fer Çelebi*. TEİS. <https://teis.yesevi.edu.tr/madde-detay/cafer-tacizade-cafer-celebi>
- Köksal, M. F. (2013). *Kıyâsî*. TEİS. <https://teis.yesevi.edu.tr/madde-detay/kiyasi>
- Köksal, M. F. (2013). *Yûsuf Sîneçâk*. TEİS. <https://teis.yesevi.edu.tr/madde-detay/yusuf-sinecak>
- Köksal, M. F. ve Babaarslan, G. (2017). Cumhuriyet döneminde Türkiye'de yapılan dîvân neşri çalışmaları üzerine bir değerlendirme. H. Aynur, M. Çakır, H. Koncu, A. E. Özyıldırım (haz.), *Eski Türk edebiyatı çalışmaları XII: metin neşri: problemler, tespitler, öneriler* içinde (s. 44-63). Klasik Yayınları.
- Kurnaz, C. (2007). *Osmanlı şair okulu*. Birleşik Yayınevi.
- Kurtoğlu, O. (haz.) (2017). *Zâtî dîvânı (gazeller dışındaki şiirler)*. <https://ekitap.ktb.gov.tr/TR-78353/divanlar-ve-mesneviler.html>

- Kut, G. (1989). Bursalı Ahmed Paşa. *TDV İslâm Ansiklopedisi* içinde. (c. 2, s. 111-112). TDV Yayınları.
- Kut, G. (2003). Lâmi'î Çelebi. *TDV İslâm Ansiklopedisi* içinde. (c. 27, s. 96-97). TDV Yayınları.
- Kütükoğlu, M. S. (2000). *XX. asra erişen İstanbul medreseleri*. TTK Yayınları.
- Kütükoğlu, M. S. (2020). *Osmanlı'nın sosyo-kültürel ve iktisâdî yapısı*. TTK Yayınları.
- Latîfî. (2000). *Tezkiretü's-şuarâ ve tabıratü'n-nuzamâ*. (R. Canım, haz.). Atatürk Kültür Merkezi Yayınları.
- Nev'îzâde Atâyî. (2017). *Hadâ'iku'l-hakâ'ik fî tekmileti's-şakâ'ik: Nev'îzâde Atâyî'nin şakâ'ik zeyli*. (S. Donuk, haz.). Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı.
- Niyazioğlu, A. (2008). Uzlet ve on altıncı yüzyıl Osmanlı şairi. *Kritik Edebiyat Eleştirisi Dergisi*, (1), 102-115.
- Niyazioğlu, A. (2020). *17. yüzyıl İstanbul'unda rüyalar ve hayatlar*. (A. Anadol, çev.). Doğan Kitap.
- Okuyucu, C. (haz.) (1994). *Cinânî: hayatı, eserleri, dîvânının tenkidli metni*. TDK Yayınları.
- Onay, A. T. (2014). *Açıklamalı divan şiiri sözlüğü*. Kurgan Edebiyat Yayınları.
- Öbek, A. İ. (2005). *Klasik Türk edebiyatında müşâare (Fâiz-Sâfi)*. Kerkük Vakfı.
- Öngören, R. (2011). Tarikat. *TDV İslâm Ansiklopedisi* içinde. (c. 40, s. 95-105). TDV Yayınları.
- Öngören, R. (2011). Tasavvuf. *TDV İslâm Ansiklopedisi* içinde. (c. 40, s. 119-126). TDV Yayınları.
- Örs, H. ve Öztürk, U. (2021). Masûmiyeti ispatlamak: Tırhala kadısı Molla Mehmed Masûm'a görevinin iâde edilmesi için yazılan ulemâ arzuhalleri. *İslam Tetkikleri Dergisi - Journal of Islamic Review* 11(2), 773-828.

- Öz, Y. (1996). *Tarih boyunca Farsça-Türkçe sözlükler [Doktora tezi]*. Ankara Üniversitesi.
- Özcan, A. (1994). Ebülfazl Mehmed Efendi. *TDV İslâm Ansiklopedisi* içinde. (c. 10, s. 356-357). TDV Yayınları.
- Öztürk, S. (2001). Kassâm. *TDV İslâm Ansiklopedisi* içinde. (c. 24, s. 579-582). TDV Yayınları.
- Öztürk, U. (2023). Mansıbı talep etmek: Azmî Pîr Mehmed'in Hâfız-ı Şîrâzî'nin "garîb"redifli gazeline yazdığı şerh ve iki Türkçe gazeli. *Hikmet-Akademik Edebiyat Dergisi*, (18), 56-77.
- Özyıldırım, A. E. (2021). Üsküdarlı Ahmed Asım'ın matbu ve meçhul *feride tercümesi redife*'si ve belagat bağlamında medrese-Türkçe ilişkileri üzerine. H. Aynur, M. Çakır, H. Koncu, A. E. Özyıldırım (haz.), *Eski Türk edebiyatı çalışmaları XV: Osmanlı edebi metinlerinde teoriden pratiğe belagat* içinde (s. 82-133). Klasik Yayınları.
- Özyıldırım, A. E. (2009). Sergüzeşt-nâmeler üzerine hasbihâl veya hasbihâlin sergüzeşti. H. Aynur, M. Çakır, H. Koncu, S. S. Kuru, A. E. Özyıldırım (haz.), *Eski Türk edebiyatı çalışmaları 4: nazımdan nesire edebî türler* içinde (s. 133-165). Turkuaz Yayınları.
- Özyıldırım, A. E. (2014). *Hamdî, Akşemseddîn-zâde Mehmed Hamdullâh*. TEİS. <https://teis.yesevi.edu.tr/madde-detay/hamdi-aksemseddinzade-mehmed-hamdullah>
- Özyürek, D. (2022). Diliçi çeviri bağlamında Birgivî'nin *Vasiyyet-nâme*'si ile Bahtî'nin manzum *Vasiyyet-nâme*'si üzerine mukayeseli bir inceleme. Yazar, S. ve Kaçar, M. (haz.), *Teoriden pratiğe Türk edebiyatında diliçi çeviri* içinde (s. 175-198). Ketebe Yayınları.
- Özyürek, D. (2022). Olcay Kocatürk. *Şairin ilimle imtihanı: Nev'î'nin şiiri üzerine metinlerarası bir inceleme.* Zemin, (3), 258-263.
- Pala, İ. (2001). Kaside [Türk Edebiyatı]. *TDV İslâm Ansiklopedisi* içinde. (c. 24, s. 564-566). TDV Yayınları.

- Saraç, M. A. Y. (2004). Osmanlı döneminde belâgat çalışmaları. *Journal of Turkish Studies*, 27, 311-344.
- Saraç, M. A. Y. (2019). *Klasik edebiyat bilgisi: belâgat ve biçim-ölçü-kafiye*. TDK Yayınları.
- Saraçoğlu, T. N. (2009). *Molla Fenârî ve ailesinin Bursa kültürüne katkıları*. [Yayımlanmamış yüksek lisans tezi]. Uludağ Üniversitesi.
- Sehî Beg. (2017). *Heşt bihişt*. (H. İpekten, G. Kut, M. İsen, H. Ayan, T. Karabey, haz.). <https://ekitap.ktb.gov.tr/TR-78460/tezkiyeleler.html>
- Sefercioğlu, N. (2001). *Nev'î divanı'nın tahlîli*. Akçağ Yayınları.
- Sezen, T. (haz.) (2017). *Osmanlı yer adları*. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Yayını.
- Solmaz, S. (2012). *Onaltıncı yüzyıl tezkirelerinde (Ahdî – Gelibolulu Âlî- Kınalızâde Beyânî) şairin dünyası*. Akçağ Yayınları.
- Soylu, N. (2022). *Osmanlı İmparatorluğu'nda sipariş tercümeler: 1299-1730 (III. Ahmed'e kadar)* [Yayımlanmamış yüksek lisans tezi]. TOBB Ekonomi ve Teknoloji Üniversitesi.
- Sungurhan, A. (2013). *Beyânî, Mustafa*. TEİS. <https://teis.yesevi.edu.tr/madde-detay/beyani-mustafa>
- Sungurhan, A. (2013). *Hasan Çelebi, Kınalı-zâde*. TEİS. <https://teis.yesevi.edu.tr/madde-detay/hasan-celebi-kinalizade>
- Şahin, E. (2018). Bâkî'nin “sünbül” kasidesi şerhi. *Hikmet-Akademik Edebiyat Dergisi*, [Prof. Dr. Ali Nihad Tarlan Özel Sayısı], 415-450.
- Şahin, H. (2013). Beşiktaşlı Yahyâ Efendi. *TDV İslâm Ansiklopedisi* içinde. (c. 43, s. 243-244). TDV Yayınları.
- Şahin, K. (2023). *Kanuni devrinde imparatorluk ve iktidar: Celalzade Mustafa ve 16. yüzyıl Osmanlı dünyası*. (A. T. Şen, çev.). YKY.
- Şentürk, A. A. (2006) Klasik şiir estetiği. T. S. Halman (ed.), *Türk edebiyatı tarihi* içinde (s. 349-390). Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları.

- Şeşen, R. (2018). Osmanlılar devrinde ilimler ve Osmanlı medreselerinde okutulan kitaplar. H. Alan, Ö. İşbilir, Z. Aycibin, M. A. Kılıç (haz.), *Abdülkadir Özcan'a armağan: tarihin peşinde bir ömür içinde* (s. 561-570). Kronik Kitap.
- Şükrî-i Bitlisî. (1997). *Selîm-nâme*. (M. Argunşah, haz.). Erciyes Üniversitesi Yayınları.
- Tâhirü'l-Mevlevî. (2019). *Edebiyat lügatı*. (M. Kirenci, haz.). Büyüyenay Yayınları.
- Taşköprülüzâde Ahmed Efendi. *eş-Şekâ'iku'n-numâniyye fî ulemâi'd-devleti'l Osmâniyye: (Osmanlı âlimleri)*. (M. Hekimoğlu, haz.). Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı.
- Tezcan, N. (2016). *Divan edebiyatına yeniden bakış*. YKY.
- Tolasa, H. (2002). *Sehî, Latîfî ve Âşık Çelebî tezkirelerine göre 16. yüzyılda edebiyat araştırma ve eleştirisi*. Akçağ Yayınları.
- Touati, H. (2021). *Ortaçağ'da İslam ve seyahat: bir âlim uğraşının tarihi ve antropolojisi*. (A. Berktaş, çev.). YKY.
- Tökel, D. A. (2019). *Divan şairi diyor ki*. Ketebe Yayınları.
- Tökel, D. A. (2023). *Divan şairi de okur'du*. Ketebe Yayınları.
- Tuğluca, M. (2020). *Osmanlı devlet-toplum ilişkisinde şikâyet mekanizması ve işleyiş biçimi*. TTK Yayınları.
- Turan, Ş. (2022). Kemalpaşazâde. *TDV İslâm Ansiklopedisi* içinde. (c. 25, s. 238-240). TDV Yayınları.
- Unan, F. (2004). Mevleviyet. *TDV İslâm Ansiklopedisi* içinde. (c. 29, s. 467-468). TDV Yayınları.
- Uzun, İ. (1998) Hubbî Hatun. *TDV İslâm Ansiklopedisi* içinde. (c. 18, s. 265-266). TDV Yayınları.
- Uzunçarşılı, İ. H. (1988). *Osmanlı Devleti'nin ilmiye teşkilâtı*. TTK Yayınları.
- Üstüner, K. (2014). *Tasavvuf ve klasik şiirimiz*. Akçağ Yayınları.
- Üzgör, T. (1990). *Türkçe divan dibaceleri*. Kültür Bakanlığı.

- Yakıt, İ. (2003). *Türk-İslâm kültüründe ebced hesabı ve tarih düşürme*. Ötüken Yayınları.
- Yavuz, Y. Ş. (2000). “İ‘câzü’l-Kur’ân”. *TDV İslâm Ansiklopedisi* içinde. (c. 21, s. 403-406). TDV Yayınları.
- Yazar, S. ve Kaçar, M. (haz.) (2022). *Teoriden pratiğe Türk edebiyatında diliçi çeviri*. Ketebe Yayınları.
- Yenikale, A. (2012). *Sünbül-zâde Vehbî: Tuhfe-i Vehbî: metin-dizin-tıpkıbasım*. Ukde Kitaplığı.
- Yıldırım A. ve Şimşek, H. (2000). *Sosyal bilimlerde nitel araştırma yöntemleri*. Seçkin Yayıncılık.
- Yıldırım, A. (2000). 16. yüzyılda büyük bir devlet adamı ve edebiyat hamisi Defterdar İskender Çelebi. *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 10(1), 217-232.
- Yıldırım, A. (2006). *Divan edebiyatında mahlas ve mahlas-nâmeler*. Akçağ Yayınları.
- Yılmaz, K. H. (2014). *Hâfız-ı Acem, Hâfız, Hâfızüddin Mehmed Efendi*. TEİS. <https://teis.yesevi.edu.tr/madde-detay/hafizi-acem-hafiz-hafizuddin-mehmed>
- Yılmaz, M. (haz.). (2013). *Kültürümüzde ayet ve hadisler (ansiklopedik sözlük)*. Kesit Yayınları.

ÖZ GEÇMİŞ

KİŞİSEL BİLGİLER

Adı Soyadı : Dursun Özyürek
Uyruğu : T. C.
Doğum Tarihi ve Yeri : 27 Aralık 1992, Ordu
Elektronik Posta : dursunozyurek1@gmail.com

EĞİTİM

Derece	Kurum	Mezuniyet Yılı
Lisans	İstanbul Şehir Üniversitesi, İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı	2015
Lisans (Yan Dal)	İstanbul Şehir Üniversitesi, İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi, Tarih (İngilizce)	2015
Yüksek Lisans	Yıldız Teknik Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Türk Dili ve Edebiyatı	2018
Doktora	İstanbul Medeniyet Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Türk Dili ve Edebiyatı	2023

İŞ TECRÜBESİ

Tarih	Kurum	Görev
2015-2018	İlmi Etüdler Derneği (İLEM)	Araştırma ve Yayın Koordinatörü
2017-2020	İstanbul Şehir Üniversitesi	Öğretim Görevlisi (ders saati ücretli)
2020-Devam	Jandarma ve Sahil Güvenlik Akademisi	Öğretim Görevlisi

YABANCI DİLLER

İleri düzeyde İngilizce; başlangıç düzeyinde Arapça ve Farsça.

YAYINLAR

Özyürek, Dursun. *İsfendiyaroğlu Rüstem Bey - Dîvân (Dîvân-ı Kâsımî): İnceleme Metin-Tıpkıbasım*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, 2020.

Özyürek, Dursun. "Nâbî'nin Gazellerinde Âh Kavramı." *İnsan & Toplum Dergisi*, S.1, c. 7 (Haziran 2017): s. 161-185.

Özyürek, Dursun. "Olay Örgüsü ve Tahkiye Tarzında Değişim: Şeyyâd Hamza'nın ve Hamdullah Hamdî'nin Yûsuf u Zelihâ Mesnevilerinin Mukayesesi." *Hikmet Akademik Edebiyat Dergisi [Journal of Academic Literature]*, S. 11 (Güz 2019): s. 150-169.

Özyürek, Dursun. "Diliçi Çeviri Bağlamında Birgivî'nin *Vasiyyet-nâme*'si ile Bahtî'nin Manzum *Vasiyyet-nâme*'si Üzerine Mukayeseli Bir İnceleme". *Teoriden Pratiğe Türk Edebiyatında Diliçi Çeviri*. (Sadık Yazar ve Mücahit Kaçar, haz.). İstanbul: Ketebe Yayınları, 2022, s. 175-198.

EK 1: ÂLİM-ŞAİRLER LİSTESİ

Sayı	Şairin Mahlası - Adı	Mesleği - Vasıfı	Doğum Yeri	Ölüm Tarihi	Divan Durumu	Kısa Notlar
1	Yâr Ali Çelebi	Müderriş, şeyhülislam	Divriği, Sivas (?)	818/1415	Kaynaklarda geçmez	Döneminin önde gelen âlimlerinden.
2	Ahmed-i Dâî	Çok yönlü, kadı (?)	Kütahya	824/1421 (?)	Var	Çengname adlı manzum eseriyle tanınan çok yönlü şair.
3	Süleyman Çelebi	İmam, padişah hocası	Bursa	825/1422 (?)	Kaynaklarda geçmez	Meşhur <i>Mevlid</i> şairi.
4	Şeyhî, Yûsuf Sinâneddîn	Hekim, attar, hatip	Kütahya	832/1429'dan sonra	Var	Daha çok mesnevileriyle tanınan çok yönlü şair.
5	İbn Arabşâh, Ebu'l-Abbâs	Müderriş, tarihçi	Dımaşk	854/1450	Kaynaklarda geçmez	Tarih, lûgat, sarf, nahiv, hadîs, edebî ilimler ve fıkıh âlimi.
6	Yazıcıoğlu Mehmed Efendi	Çok yönlü âlim, mutasavvıf	Gelibolu (?)	855/1451	Kaynaklarda geçmez	<i>Muhammediye</i> adlı eseriyle tanınan mutasavvıf.
7	Akşemseddin, Şemseddin Mehmed	Müderriş	Şam	863/1459	Kaynaklarda geçmez	Mutasavvıf ve din büyüğü.
8	Ahmed Bîcan, Yazıcıoğlu Ahmed	Çok yönlü âlim, mutasavvıf	Gelibolu (?)	870/1466'dan sonra	Kaynaklarda geçmez	<i>Envarü'l-Aşîkîn</i> adlı eseriyle tanınan âlim ve mutasavvıf.
9	Hayâlî, Şemseddin Ahmed	Müderriş	İznik	875/1470-71	Kaynaklarda geçmez	Kelam, tefsir, fıkıh ve Arap diliyle ilgili çeşitli eserleri vardır.
10	Zeyneb Hatun	Kadın şair, çok yönlü ilim erbabı	Amasya	879/1474-75	Var ama günümüze ulaşmamış	İlmiye ailesinden gelmektedir.
11	Husrev, Mollâ Husrev	Müderriş, kadı, müftü, çok yönlü âlim	Tokat (?)	885/1480	Kaynaklarda geçmez	
12	Nişânî, Karamanî M. Paşa	Müderriş, sadriazam	Karaman	886/1481	Kaynaklarda geçmez	Daha çok tarihi ve siyasi kişiliğiyle öne çıkar.
13	Sinan Paşa, Yûsuf Sinâneddîn	Müderriş, vezir	Bursa	891/1486	Kaynaklarda geçmez	
14	Kemâl, Sarca Kemâl	Müderriş	Bergama	894/1488-69'dan sonra	Var	
15	Karamanlı Aynî	Müderriş (?)	Karaman	895-900/1490-1494 (?)	Var	Cem Sultan'a yakın şairlerden.
16	Mollâ Lütî	Müderriş, hafız-ı kütüp	Tokat	899-900/1494-95	Kaynaklarda geçmez	Çok yönlü kişiliğiyle öne çıkan meşhur bir âlim, şiirleri azdır.
17	İzârî, Molla İzârî	Müderriş	Kütahya	901/1496	Kaynaklarda geçmez	
18	Ahmed Paşa, Veliyyüddinzâde	Müderriş, kadı, kazasker	Bursa	902/1496-97	Var	Çok yönlü kişiliğiyle öne çıkan meşhur bir şair.
19	Halimî, Lütfullâh	Kadı, dil bilgini, tabip	Amasya	902/1496-97'den sonra	Kaynaklarda geçmez	Dil çalışmalarıyla meşhur çok yönlü şairdir.
20	Gamî, Alâeddin Fenârî	Müderriş, kadı, kazasker	Bursa	903/1497-98	Kaynaklarda geçmez	
21	Yûsuf, Devletioğlu Fakîh Yûsuf Çelebi	Müderriş, kadı	Bursa	906/1500-01	Kaynaklarda geçmez	<i>Vikâye Tercümesi</i> ile tanınır.
22	Şeyh, Mevlânâ Şeyh	Müderriş	Bilinmiyor	908/1502-03	Kaynaklarda geçmez	
23	Hamdullâh Hamdî, Akşemseddinzâde	Müderriş, çok yönlü ilim erbabı	Göynük, Bolu	909/1503	Var	Özellikle mesnevileriyle tanınan çok yönlü şair.
24	Câmî/Vâhîdî, Muhyiddin Mehmed	Müderriş, kadı	Balıkesir	911/1505	Kaynaklarda geçmez	Kazasker torunu ve şiirleri mecmuada yer alır.
25	Seydî, Kara Seydî Çelebi	Müderriş, kadı	İsparta	913/1507	Kaynaklarda geçmez	
26	Mahmûd, Bedreddin Mahmûd Efendi	Kadı	Amasya	914/1508	Kaynaklarda geçmez	<i>Feyz ü Felah</i> adlı tasavvufi eser vardır.
27	Necâtî Bey, İsâ	Nişancı, divan katibi, çok yönlü	Edime	914/1509	Var	
28	Kâdirî, İsâ Fakîhoğlu	Müderriş	Edime	917/1512	Kaynaklarda geçmez	Şiirleri daha çok mecmualarda bulunmaktadır.
29	Cihânî	Kadı	Bilinmiyor	918-926/1512-1520 (?)	Kaynaklarda geçmez	
30	Hızrî, Hızır Bey	Müderriş	Bursa	920-23/1516-19	Kaynaklarda geçmez	İlmiye ailesinden gelmektedir.
31	Mihri Hatun	Kadın şair	Amasya	920/1514-15	Var	II. Bayazid'in meclis şairlerinden ve ilmiye ailesinden.
32	Tâcizâde Cafer Çelebi	Müderriş, kadı, nişancı, kazasker	Amasya	921/1515	Var	Çok yönlü kişiliğiyle öne çıkan meşhur bir şair.
33	Muzaffereddin Şirâzî, Ali b. Muhammed	Müderriş	Şiraz	922/1516	Kaynaklarda geçmez	
34	Hâtemî, Müeyyedzâde Abdurrahmân Çelebi	Müderriş, kadı	Amasya	922/1516-17	Kaynaklarda geçmez	Üç dilde şiirleri var ve Necâtî'yi himaye etmiştir.
35	Ulvi, Yegânoğlu Ulvi Çelebi	Müderriş	Bursa	15. yy	Kaynaklarda geçmez	
36	Nisârî, Nisârî Efendi	Kadı	Siroz	15. yy	Var ama günümüze ulaşmamış	Üç dilde şiirleri vardır.
37	Hatiboğlu	Müderriş	Denizli	15. yy	Kaynaklarda geçmez	
38	Sa'yî, Mustafa	Müderriş	İstanbul (?)	15. yy	Kaynaklarda geçmez	Şiirleri daha çok mecmualarda bulunmaktadır.
39	Sinân	Müderriş	Kütahya	15. yy	Kaynaklarda geçmez	
40	Yahyâ, Yahyâ b. Bahşi	Müderriş	Gönen (?)	15. yy	Var ama günümüze ulaşmamış	Daha çok dinî ve tasavvufî kişiliğiyle tanınır.
41	Zeyrek, Mehmed Efendi	Müderriş	Bilinmiyor	15. yy	Kaynaklarda geçmez	

42	Niyâzî-i Kadîm	Kadı	Bursa (?)	15. yy	Var ama günümüze ulaşmamış	
43	Bedî'i, Miskî Emîroğlu	Kadı	Edime	15. yy	Kaynaklarda geçmez	
44	Bezmî, Aydınî Bezmî Çelebi	Kadı, katip	Aydın	15. yy	Kaynaklarda geçmez	
45	Hâşimî, Hâşimî-i Acem	Kadı	Bilinmiyor	15. yy	Kaynaklarda geçmez	
46	Sâkî, Baldırzâde Ali	Kadı	Filiba	15. yy	Kaynaklarda geçmez	
47	Vasfî	Kadı	Serez	15. yy	Var	
48	Âhî, Benli Hasan	Müderis, kadı	Niğbolu	923/1517	Var	
49	Halimî, Abdülhalîm Efendi	Muallim, padişah hocası	Kastamonu	923/1517-18 (?)	Kaynaklarda geçmez	
50	Nihânî, Nacâk Fâzıl	Müderis	Bilinmiyor	925/1519	Var	
51	Zeyrekî, Mehmed Çelebi	Kadı	Bilinmiyor	925/1519	Kaynaklarda geçmez	İlmiye ailesinden gelmektedir.
52	Neşrî, Mehmed Neşrî Efendi	Müderis, müverrih	Bursa (?)	926-27/1519-21 (?)	Var ama günümüze ulaşmamış	Neşrî Tarihi ile meşhur olmuş, şiirle de ilgilenmiştir.
53	Şemsî, Kara Şemsî	Kadı	Bursa	926/1519-20	Kaynaklarda geçmez	
54	Vahyî, Vahyî-i Evvel	Kadı	İznik	926/1519-20 (?)	Kaynaklarda geçmez	
55	Amâsî, Münîrî İbrâhim Çelebi	Müderis, müftü	Amasya	927/1520-21	Var	
56	Kutbî, Paşa Çelebi Gıyaseddin Efendi	Müderis	İznik	927/1520-21	Kaynaklarda geçmez	
57	Hakîm, Şah Mehmed	Tabip, çok yönlü âlim	Kazvin	928/1521	Kaynaklarda geçmez	Üç dilde şiirleri olan meşhur bir tabip.
58	Özrî	Kadı	Üsküp	929/1522	Kaynaklarda geçmez	
59	Şâh Çelebi, Fenârîzâde Mehmed	Müderis, kadı, kazasker	Bursa	929/1523	Kaynaklarda geçmez	Önemli bir ilmiye ailesinden.
60	Amrî, Abdülkerim Efendi	Kadı	Bilinmiyor	930/1523-24 (?)	Var	
61	Turâbî, Şuayb Efendi	Vaiz, şehzade hocası	Kastamonu	930/1524	Kaynaklarda geçmez	
62	Hacı Hasanzâde Muhyiddin M. Câmî	Kadı	Bilinmiyor	935/1528	Var ama günümüze ulaşmamış	Şairliğinin yanında tarihçi kişiliğiyle tanınır.
63	Halebîzâde Dervîş Mehmed Çelebi	Müderis, kadı	Bilinmiyor	938/1531	Kaynaklarda geçmez	Farsça şiirlerinin yanında Türkçe şiirleri de vardır.
64	Lâmîî Çelebi	Mütercim, nasir, çok yönlü	Bursa	938/1532	Var	Tercüme ve şerhleriyle tanınan çok yönlü şair.
65	Mehmed Şâh Efendi	Müderis	Bilinmiyor	939/1532	Kaynaklarda geçmez	
66	Remzî, Pîrî Mehmed Paşa	Kadı, defterdar, veziriazam	Karaman	939/1532-33	Kaynaklarda geçmez	
67	Yegânî, Mustafa Yegânî Efendi	Müderis	Bilinmiyor	939/1532-33	Kaynaklarda geçmez	
68	Gazâlî, Deli Birader	Müderis, kadı	Bursa	940-42/1534-36	Kaynaklarda geçmez	
69	Hadîdî	Müderis, demirci (?)	Edime	940/1533-34	Kaynaklarda geçmez	Şiirleri daha çok mecmualarda bulunmaktadır.
70	Nikâbî, Muhyiddin	Kadı	İznik	940/1533-34 (?)	Kaynaklarda geçmez	
71	Kâsımî, Hatibzâde Muhyiddin M. Efendi	Müderis	Amasya	940/1534	Kaynaklarda geçmez	Arapça ve Türkçe şiirleri vardır.
72	İbn Kemâl, Kemâlpaşazâde	Müderis, kazasker, şeyhülislam	Tokat-Amasya (?)	940/1534	Var	Çok yönlü kişiliğiyle öne çıkan bir şair.
73	Râzî, Pîrî Paşazâde	Müderis, kadı	Bilinmiyor	941/1534	Kaynaklarda geçmez	
74	Ali, Nattâzâde Seyyid Ali Efendi	Kadı	Bağdat	941/1534-35	Kaynaklarda geçmez	Âşık Çelebi ve Hâkî'nin babasıdır.
75	Aşçızâde Hasan Çelebi	Müderis, kadı	Gelibolu	942/1535	Kaynaklarda geçmez	
76	Mahremî, Tatavlaî Mahremî	Kadı naibi	Galata, İstanbul	942/1535	Var	
77	Me'âlî, Yârhisarioğlu	Kadı	Bilinmiyor	943/1535/36	Var	
78	Abdî	Müderis, kadı	Bursa	943/1536	Kaynaklarda geçmez	
79	Üsküplü İshak Çelebi	Müderis, kadı	Üsküp	944/1538	Var	Rumeli şairlerinden.
80	Sa'dî Çelebi, Sa'deddin Efendi	Müderis, kadı, şeyhülislam	Kastamonu	945/1538	Kaynaklarda geçmez	
81	Vâsîî, Abdülvâsî Çelebi	Müderis, kadı, kazasker	Dimetoka	945/1538	Var ama günümüze ulaşmamış	Şiirleri daha çok mecmualarda bulunmaktadır.
82	Ca'ferî, Bâlî	Müderis	İstanbul	945/1538-39	Kaynaklarda geçmez	Evi şiir ve kültür muhitidir.
83	Bahşî	Müderis, kadı	Kızılcaazıza	946/1539	Kaynaklarda geçmez	Üç dilde şiirleri vardır.
84	Fahrî	Müderis	Trabzon	946/1539-40	Kaynaklarda geçmez	
85	Fahrî Çelebi	Müderis	Trabzon	946/1539-40	Kaynaklarda geçmez	İlmiye ailesinden ve Kanûnî'nin musahiplerinden.

86	Şâh Kâsım	Çok yönlü ilim erbabı	Tebriz	946/1539-40	Kaynaklarda geçmez	Yavuz Sultan Selim'e yakın âlim-şairlerden.
87	Nihâlî, Cafer Çelebi	Müderriş	Bursa	949/1542	Kaynaklarda geçmez	
88	Ümmü'l-Veledzâde Abdülaziz	Müderriş, kadı	Bilinmiyor	950-952/1543-1545	Kaynaklarda geçmez	Üç dilde şiirleri vardır.
89	Cefâyî, Fıstancıoğlu-Mestancıoğlu	Kadı, katip, saray hocası	Filibe	950/1543	Kaynaklarda geçmez	Aşın içki düşkünlüğü sebebiyle görevden azledilir.
90	Filibevî, Alâeddin Ali Çelebi	Müderriş, hattat	Filibe	950/1543-44	Kaynaklarda geçmez	Hümâyunnâme'nin mütercimlerinden.
91	Gulâmî, Mehmed Gulâmî Efendi	Kadı	Bilinmiyor	951/1544	Var ama günümüze ulaşmamış	
92	Sa'dî Çelebi	Kadı, müftü	Bilinmiyor	951/1544	Kaynaklarda geçmez	
93	Karamanî, Kâmi Mehmed	Kadı	Karaman	952/1545-46	Kaynaklarda geçmez	
94	Riyâzî, Memî Şâh	Kadı	Filibe (?)	953/1546-47	Kaynaklarda geçmez	
95	Kerimî, Abdülkerim	Müderriş	Bursa	953/1546'dan önce	Kaynaklarda geçmez	İrşad isimli mevlidi meşhurdur.
96	Remzî	Müderriş, kadı, hattat	Bursa	954/1547-48	Kaynaklarda geçmez	Şiirleri daha çok mecmualarda bulunmaktadır.
97	Muhyî, Fenârîzâde Muhyiddin Çelebi	Müderriş, kadı, şeyhülislam	Bilinmiyor	954/1548	Var	Çok yönlü kişiliğiyle öne çıkan âlim-şair.
98	Tâbî, Süfîzâde	Kadı	İstanbul	955-970/1548-1562 (?)	Kaynaklarda geçmez	
99	Kâdirî, Abdülkadir Hamidî Efendi	Müderriş, kadı, şeyhülislam	İsparta	955/1548	Kaynaklarda geçmez	
100	Sehî Bey	Katip, mütevellî, tezkireci, çok yönlü	Edime	955/1548-49	Var	
101	Subhî, Hekimzâde	Müderriş, kadı	İstanbul (?)	955/1548-49	Kaynaklarda geçmez	Şiirleri daha çok mecmualarda bulunmaktadır.
102	Kurbî, Emir Şâh Çelebi	Müderriş	İznik	956/1549	Kaynaklarda geçmez	
103	Lem'î, Lâmi'îzâde Dervîş M. Efendi	Müderriş	Bursa	957/1550	Kaynaklarda geçmez	Lâmi'î Çelebi'nin oğludur.
104	Fânî, Meylî, İsa Hoca	Kadı, hattat	Filibe	957/1550	Kaynaklarda geçmez	
105	Cemâlî/Muhyiddin, Zenbilîzâde Muhyiddin Efendi	Müderriş, kadı	Bilinmiyor	957/1550-51	Kaynaklarda geçmez	İlmiye ailesinden gelmektedir.
106	Vahyî, Açıık Kadioğlu	Kadı	Manastır	958/1542	Kaynaklarda geçmez	
107	Fikârî, Seyyid Mehdi Efendi	Müderriş, hattat	Şiraz	958/1551	Kaynaklarda geçmez	
108	Hâfiz-ı Acem, Hâfizüddin Mehmed Efendi	Müderriş, hattat	Tebriz	958/1551	Kaynaklarda geçmez	Fıkıh, tefsir, kelim ve matematikle ilgili çeşitli eserleri vardır.
109	Bahârî	Müderriş, kadı	Tırhala (?)	958/1551-52	Var ama günümüze ulaşmamış	
110	Kadri, Abdülkadir Efendi	Müderriş, kadı, kazasker, şeyhülislam	İsparta	959/1551 (?)	Kaynaklarda geçmez	Çok yönlü kişiliğiyle öne çıkan âlim-şair.
111	Nûrî, Kadı Nurullah Efendi	Müderriş, kadı	Aksaray	960/1552-53	Var ama günümüze ulaşmamış	
112	Sa'yî, Memikzâde Ramazan	Kadı, hattat	Tire, Aydın	960/1552-53	Kaynaklarda geçmez	
113	Şâvur, Şâver	Müderriş, kadı	Kastamonu	960/1553	Kaynaklarda geçmez	
114	Sâ'ilî/Sâlikî, Mehmed Efendi	Çok yönlü ilim erbabı	Yenişehir	960/1553	Kaynaklarda geçmez	
115	Ubeydi/Abdî, Müeyyedzâde Abdî Çelebi	Kadı, hattat	Amasya	961/1554	Kaynaklarda geçmez	
116	Saçlı Emir, Muhyiddin M. Efendi	Müderriş, kadı	Bilinmiyor	963/1555	Kaynaklarda geçmez	
117	Fuzûlî	Çok yönlü ilim erbabı	Bağdat	963/1556	Var	Devrinin önde gelen şairlerinden.
118	Hicrî, Kara Çelebi	Müderriş, kadı	Bursa	964-965/1556-57	Kaynaklarda geçmez	Şiirleri daha çok mecmualarda bulunmaktadır.
119	Gubârî, Kireççizâde Mahmud Çelebi	Kadı	Bilinmiyor	964/1556	Kaynaklarda geçmez	
120	Pir Muhammed Zaîfî Efendi	Müderriş	Üsküp	964/1557'den sonra	Kaynaklarda geçmez	
121	Za'îfî, Pir Muhammed	Müderriş	Kratova	964/1557'den sonra	Kaynaklarda geçmez	
122	Mirî, Emrullah	Kadı	İsparta	967/1560	Var ama günümüze ulaşmamış	
123	Emin Kösesi Yahya Efendi	Müderriş	İstanbul	968/1560	Kaynaklarda geçmez	Arapça ve Farsça münşeati var, Zembilli Ali Efendi'nin damadı.
124	Pâre-pârezâde, Ahmed Efendi	Kadı	Bursa	968/1560	Kaynaklarda geçmez	
125	Süleymanegîzâde, Dânişî Piri Çelebi	Müderriş, kadı	Kayseri	969/1561	Kaynaklarda geçmez	
126	Kudsi, Arapzâde	Müderriş, kadı	İstanbul	969/1561-62	Kaynaklarda geçmez	
127	Sürûrî, Musliheddin Mustafa Efendi	Müderriş	Gelibolu	969/1562	Var	Daha çok şerhleriyle tanınan çok yönlü âlim.
128	Ebussuûdzâde Ahmed Efendi	Müderriş	Bilinmiyor	970/1562	Kaynaklarda geçmez	Ebussuûd'un oğlu, Arapça ve Türkçe şiirleri vardır.
129	Hatmî, Salih Çelebi	Müderriş, kadı	Çorlu	970/1562	Kaynaklarda geçmez	

130	Hâtîfî, Abdurrahman Hâtîfî Efendi	Kadı	Ankara	970/1562	Kaynaklarda geçmez	
131	Senâî Mehmed Efendi	Müderriş, kadı, padişah hocası	Manisa (?)	970/1562-63	Var ama günümüze ulaşmamış	
132	Hızrî	Müderriş	Edime	970/1562-63	Kaynaklarda geçmez	Şiirleri daha çok mecmualarda bulunmaktadır.
133	Revnâk, Revnâkzâde Mehmed	Kadı	Filiba	970/1562-63 (?)	Kaynaklarda geçmez	
134	Merdümi, Abdüsselâm Efendi	Kadı	İstanbul	971/1563	Kaynaklarda geçmez	
135	Fazlî, Ebu'l-Fazl Mehmed Efendi	Kadı, defterdar	Bilinmiyor	971/1563	Var ama günümüze ulaşmamış	
136	Le'âlî/Lâlî, Defterzâde	Kadı	Saruhan, Manisa	971/1563	Kaynaklarda geçmez	Çok yönlü kişiliğiyle öne çıkan bir şair.
137	Firdevsî Çelebi	Kadı	Mora	971/1563	Kaynaklarda geçmez	
138	Meylî, Ebussuûdzâde M. Çelebi	Müderriş, kadı	İstanbul	971/1563-64	Kaynaklarda geçmez	İlmiye ailesinden gelmektedir.
139	Înâyet, İnâyetullah Efendi	Kadı	Bilinmiyor	971/1563-64	Kaynaklarda geçmez	
140	Sânî'î, Mahmud Sânî'î Çelebi	Müderriş	İstanbul (?)	971/1571-72 (?)	Kaynaklarda geçmez	
141	Hâverî, Ali Çelebi	Müderriş, kadı	Manastır	972/1564-65	Kaynaklarda geçmez	
142	Latîfî, Tütî-i Latîf	Kadı	Bursa	972/1564-65	Kaynaklarda geçmez	
143	Salih Efendi, Celâlzâde	Müderriş, kadı	Vulçetrin, Kosova	973/1565	Var	Tarihçi kişiliğiyle de bilinir.
144	İmamzâde Mehmed Efendi	Müderriş, kadı, müftü	Bilinmiyor	973/1565	Kaynaklarda geçmez	Arapça ve Farsça şiirleri vardır.
145	Pirî, Pir Ahmed Efendi	Müderriş, kadı	Larende	973/1565	Kaynaklarda geçmez	
146	Rindî, Mehmed Rindî Efendi	Kadı	Üsküp	973/1565	Kaynaklarda geçmez	
147	Lâyihi Mustafa Efendi	Müderriş	Siroz	973/1565-66	Kaynaklarda geçmez	
148	Gubârî, Abdurrahman Efendi	Müderriş, kadı	Akşehir (?)	974/1566	Var ama günümüze ulaşmamış	
149	İşretî	Müderriş, kadı	İstanbul	974/1566	Kaynaklarda geçmez	
150	Hâletî, Sanavberî	Kadı	Filiba (?)	974/1566	Kaynaklarda geçmez	
151	Seyrekzâde Şemseddin Ahmed Efendi	Müderriş	Bilinmiyor	974/1566-67	Kaynaklarda geçmez	Taşköprülüzâde'den mülazım oldu.
152	Na'imî, Çeşmecizâde Ni'metullah	Müderriş, hattat	İsparta	974/1567	Kaynaklarda geçmez	Aynı zamanda hattat ve münşidir.
153	Rahmî, Pir Mehmed Çelebi	Müderriş	Bursa	975/1567-68	Var	
154	Ahdî, Ali Çelebi	Müderriş	Edime	975/1567-68	Kaynaklarda geçmez	Eserleriyle ilgili bilgi yoktur.
155	Nürî, Yusuf Nürî Efendi	Müderriş	Bilinmiyor	975/1568'den önce	Kaynaklarda geçmez	
156	Yakînî, Kadı İmâd Sinanzâde	Kadı	İstanbul (?)	976-1568/69	Var	
157	Muhlisî/Defterî, Halil Muhlis Efendi	Müderriş, defterdar	Bilinmiyor	976/1568	Kaynaklarda geçmez	
158	Molla Arabzâde Ahmed Efendi	Müderriş	Bursa	977/1569	Kaynaklarda geçmez	Tarih, şerh ve şiir alanlarında meşhurdur.
159	Hilmî, Kadızâde Mustafa Hilmî Efendi	Müderriş	Bursa	977/1569	Kaynaklarda geçmez	
160	Dülgerzâde Mehmed Efendi	Müderriş, kadı	Üsküp (?)	977/1569	Kaynaklarda geçmez	
161	Ânî-Zeyrekî, Zeyrekzâde Mehmed Ânî	Kadı	Bursa	977/1569-70	Kaynaklarda geçmez	İlmiye ailesinden gelmektedir.
162	Bostanzâde Mustafa Efendi	Müderriş, kadı, kazasker	Tire, Aydın	977/1570	Kaynaklarda geçmez	İlmiye ailesinden ve <i>Süleyman-nâme</i> adlı eseriyle tanınır.
163	Necmî, Necmeddin Efendi	Müderriş	Bursa	978/1570	Kaynaklarda geçmez	Şiirleri daha çok mecmualarda bulunmaktadır.
164	Müderriş, Beşiktaşlı Yahya Efendi	Müderriş, tabip	Trabzon	978/1571	Var	Dönemin önde gelen şeyhlerindendir.
165	Fevrî, Ahmed Efendi	Müderriş, kadı, hattat	Draç, Arnavutluk	978/1571	Var	Çok yönlü kişiliğiyle öne çıkan meşhur bir şair.
166	Atâyi, Atâullah Ahmed Efendi	Müderriş	Birgi, Aydın	979/1571	Kaynaklarda geçmez	
167	Hazânî, Mustafa Hazânî Efendi	Müderriş	Sofya	979/1571	Kaynaklarda geçmez	
168	Ümîdî, Ahmed	Danışment	İstanbul	979/1571	Var	
169	Selmân/İlâhî, Seyyid Selmân Çelebi	Müderriş	Vardar Yenicesi	979/1571-72	Kaynaklarda geçmez	
170	Kınalızâde Ali Çelebi	Müderriş, kadı, kazasker	İsparta	979/1572	Var ama günümüze ulaşmamış	<i>Ahlâk-ı Alâî</i> adlı eseriyle tanınır.
171	Mehmed Emin Efendi	Müderriş	Şirvân/Karabağ	979/1572	Kaynaklarda geçmez	
172	Âşık Çelebi	Kadı, tezkireci	Prizren (?)	979/1572-73	Var	
173	Halife Çelebi	Muallim	Diyanbakır	980/1572	Kaynaklarda geçmez	Diyanbakır'da şairlerin yetişmesine vesile olmuş bir şair.

174	Şuhûdî, Acemzâde Şuhûdî Çelebi	Kadı	Diyanbakır	980/1572	Kaynaklarda geçmez	
175	Cevherî, Sarhoş Bâlî Efendi	Müderriş	Tire, Aydın	980/1572-73	Kaynaklarda geçmez	Sonradan tasavvuf yoluna girmiştir.
176	Ali Efendi, Ümmü'l-Veledzâde	Müderriş, kadı	Bilinmiyor	980/1573	Kaynaklarda geçmez	
177	Ümmülveledzâde Ali Efendi	Müderriş, kadı	Bilinmiyor	980/1573	Kaynaklarda geçmez	
178	Niksârî, Niksârîzâde M. Efendi	Müderriş	Bilinmiyor	981/1573	Kaynaklarda geçmez	
179	Ubeydî, Abdurrahman Çelebi	Kadı	Edime	981/1573	Var	Belagat ve musikiye hakim.
180	Re'yî, Terzîzâde Mustafa Re'yî	Danişment	İstanbul	981/1573-74	Kaynaklarda geçmez	
181	Kirâmî	Müderriş, kadı	İstanbul	982/1574-75	Var ama günümüze ulaşmamış	İlmiye ailesinden gelmektedir.
182	Zihnî, Mumcuâde Bâlî Çelebi	Müderriş, kadı	Bursa	982/1574-75	Var ama günümüze ulaşmamış	
183	Ebussuûd Efendi, Hâce Çelebi	Müderriş, kadı, kazasker, şeyhülislam	İskilip, Çorum	982/1574	Kaynaklarda geçmez	Çok yönlü kişiliğiyle öne çıkan Osmanlı şeyhülislamı.
184	Fikrî, Mâşîzâde Fikrî Çelebi	Kadı	İstanbul	982/1575	Kaynaklarda geçmez	İlmiye ailesinden gelmektedir.
185	Emrî, Emrullâh	Mütevelli, çok yönlü ilim erbabı	Edime	983/1575	Var	
186	Refî, Refî Çelebi	Kadı	Çorlu	983/1575-76	Kaynaklarda geçmez	
187	Âgehî, Mansur	Müderriş, kadı	Vardar Yenicesi	985/1577	Kaynaklarda geçmez	Denizcilik terimlerini kullanarak yazdığı kaside ile meşhur.
188	Rızâyî, Kassabzâde Divâne Abdülkerim	Müderriş, kadı	Dimetoka	985/1577	Var ama günümüze ulaşmamış	İlmiye ailesinden gelmektedir.
189	Ramazanâde/Nişancîzade S. Ahmed Efendi	Müderriş, kadı	Bilinmiyor	986/1578	Kaynaklarda geçmez	
190	Sinân, Muşî Sinân Efendi	Müderriş	Amasya	986/1578	Kaynaklarda geçmez	
191	Kâmî, Ahmed Çelebi	Müderriş, kadı	Edime	987/1579	Kaynaklarda geçmez	
192	Abdurrahman Alemşâh Efendi	Müderriş, kadı	Bilinmiyor	987/1579	Kaynaklarda geçmez	Saçlı Emir Efendi'nin oğludur.
193	Edirmeli Kâmî	Müderriş, kadı	Edime	987/1579	Var	
194	Pervîzî, Pervîz Efendi	Müderriş, kadı	Bilinmiyor	987/1579	Kaynaklarda geçmez	
195	Rızâyî, Baba Çelebi	Danişment, âlim, hattat	Filiba	987/1579	Kaynaklarda geçmez	Rüstem Paşa'nın yakın dostu ve hocasıdır.
196	Rey'î, Sarı Re'yî Çelebi	Müderriş, kadı, hattat, katip	Afyon (?)	987/1579-80	Kaynaklarda geçmez	
197	Bedrî, Bedreddîn Mahmûd Efendi	Müderriş, kadı	Serez	989/1581	Kaynaklarda geçmez	
198	Azmî, Pîr Mehmed	Müderriş, şehzade hocası	İstanbul	990/1582	Var	
199	Taşlıcalı Yahyâ Bey	Sipahi, mütevelli, çok yönlü ilim erbabı	Bilinmiyor	990/1582	Var	Kendi gayretleriyle yetişen çok yönlü şair.
200	Kadı Burnaz İbrahim Efendi	Müderriş, kadı	Bilinmiyor	990/1582	Kaynaklarda geçmez	
201	Cemâlî Ahmed Çelebi	Danişment	İstanbul	991/1583	Kaynaklarda geçmez	
202	Cemâlîzâde Fazîl Çelebi	Müderriş, kadı	İstanbul	991/1583	Kaynaklarda geçmez	Şeyhülislam Zenbilli Cemali Efendi'nin oğludur.
203	Garâmî, Rimmâl	Kadı, hattat, musikişinas	Karaferiye	991/994-1584/1586 (?)	Var	
204	Mu'îdî, Mu'îdzâde M. Mu'îdî Efendi	Müderriş	Maraş	992/1584	Kaynaklarda geçmez	
205	Ziyâî	Vaiz	Mostar	992/1584	Var	
206	Müttakî, Arabzâde Mehmed Efendi	Kadı	Kudûs	992/1584	Kaynaklarda geçmez	
207	Makâlî, Mehmed Çelebi	Kadı	Alaşehir, Manisa	992/1584	Kaynaklarda geçmez	
208	Azerî İbrahim Çelebi	Kadı	Bursa (?)	993/1585	Kaynaklarda geçmez	
209	Ulvî, Derzîzâde M. Çelebi	Müderriş	İstanbul	993/1585	Var	
210	Sadrî, İştiblî Hüseyin Sadrî	Müderriş, kadı	İştib, Makedonya	993/1585	Kaynaklarda geçmez	Şiirleri daha çok mecmualarda bulunmaktadır.
211	Bahrî, Hasan Çelebi	Kadı	Kızılcaturza, Balıkesir	994/1575	Kaynaklarda geçmez	
212	Vâlihî, Kurtzâde Şeyh Vâlihî Efendi	Müderriş, kadı, vaiz	Edime	994/1585	Kaynaklarda geçmez	Mutasavvıf şairlerden.
213	Müslimî, Mirî Kadîzâde Müslimî Efendi	Müderriş, kadı	İsparta	994/1585	Var	
214	Cevrî, Harrazzâde İbrahim Cevrî	Kadı	Edime	994/1585	Kaynaklarda geçmez	
215	Bedrî, Cevzîzâde Bedrî Çelebi	Kadı	Bilinmiyor	994/1585	Kaynaklarda geçmez	
216	Kalkandelenli Muîdî	Müderriş	Kalkandelen	994/1585-86	Var	
217	Feyzî, Kınalîzâde Hüseyin Feyzî Çelebi	Kadı	Bilinmiyor	994/1586'dan sonra	Kaynaklarda geçmez	İlmiye ailesinden, Kınalîzade Hasan Çelebi'nin kardeşidir.

218	Mirzâ Mahdûm	Kadı, kazasker, nakibülüşraf	Tebriz	995/1587	Var ama günümüze ulaşmamış	
219	Ganî, Emîrşâhzâde Abdülganî Efendi	Müderis, kadı, kazasker	Gerede, Bolu	995/1587	Kaynaklarda geçmez	İlmiye ailesinden gelmektedir.
220	Dâî, Kadızâde Abdurrahman Efendi	Müderis	Bilinmiyor	996/1587	Kaynaklarda geçmez	Müteferrika Bölüğüne geçip eğitim yolunu bırakmıştır.
221	Nihâdî, Muhammed Karamusazâde	Müderis	Saraybosna	996/1587	Var	
222	Bahâyî, Bahâeddinzâde Abdullâh Bahâyî	Kadı	Bilinmiyor	996/1587	Kaynaklarda geçmez	
223	Meylî, Lûtfî Beyzâde Mustafa Meylî	Müderis, kadı	Bilinmiyor	996/1587-88	Kaynaklarda geçmez	
224	İzârî, Hacı Pîr Mehmed İzârî Efendi	Müderis	Edime	996/1588	Kaynaklarda geçmez	
225	Ahîzâde, Hasan Efendi	Müderis	Bilinmiyor	997/1588	Kaynaklarda geçmez	
226	Neylî, Küçük Lütfullâh Beyzâde	Müderis, kadı	Bilinmiyor	997/1588	Kaynaklarda geçmez	
227	Siyahîzâde/Sipahîzâde, M. Efendi	Müderis, kadı	Bursa	997/1588	Kaynaklarda geçmez	
228	Vuslatî Çelebi	Kadı	Sofya	997/1588-89	Kaynaklarda geçmez	
229	Hubbî, Ayşe Hubbâ Hanım	Kadın şair, çok yönlü ilim erbabı	Amasya	998/1589-90	Kaynaklarda geçmez	İlmiye ailesinden gelmektedir.
230	Vusûlî, Mehmed Efendi	Kadı, kazasker	İstanbul	998/1590	Var ama günümüze ulaşmamış	
231	Cevherî, İbn Yemîn	Müderis, kadı	Karaferiye	999/1590-91 (?)	Kaynaklarda geçmez	
232	Cenâbî, Ebû Mehmed Mustafa	Kadı	Niksar, Tokat	999/1590-91 (?)	Kaynaklarda geçmez	<i>Tarih-i Cenâbî</i> adıyla tanınan tarih kirabının müellifi.
233	Su'ûdî, Mehmed Su'ûdî Efendi	Müderis, kadı	Niksar, Tokat	999/1591	Kaynaklarda geçmez	<i>Târîh-i Hind-i Garbî</i> adlı eserin yazarı, coğrafyacı.
234	Yayabaşîzâde Dervîş Dede	Müderis, katip, defterdar	İstanbul	1000/1591	Kaynaklarda geçmez	Farsça ve Türkçe şiirler yazmış, III. Murat adına eserler tercüme etmiş
235	Hüsrevî, Hüsrevzâde Mustafâ	Müderis, kadı	İpek	1000/1591	Kaynaklarda geçmez	
236	Servî/Sürûrî, Dervîş Sürûrî-i Mevlevî	Müderis, katip	Burdur	1000/1591	Kaynaklarda geçmez	
237	Şeyhî, Tayyibzâde M. Efendi	Müderis	Bilinmiyor	1000/1591	Kaynaklarda geçmez	
238	Hâtîfî, Mehmed Çelebi	Kadı	Niğde	1000/1591	Kaynaklarda geçmez	
239	Kadı Kalender Çelebi	Kadı	Kütahya	1000/1591	Kaynaklarda geçmez	
240	Esîrî	Müderis, kadı	Bursa (?)	1000/1591-92	Kaynaklarda geçmez	
241	Kabûlî, İbrahim Efendi	Kadı	Kütahya	1000/1591-92	Var	
242	Sâbirî Çelebi	Kadı	İstanbul	1000/1591-92	Var ama günümüze ulaşmamış	
243	Vânî, Mehmed Efendi	Müderis, kadı	Van	1000/1592	Kaynaklarda geçmez	<i>Vankulî Lügatı</i> başta olmak üzere tercüme ve şerhleriyle tanınır.
244	Meylî, Bayramzâde Zekerîyya Efendi	Müderis, kadı, şeyhülislam	Ankara	1001/1592	Var	Arapça ve Farsça şiirleri vardır.
245	Vusûlî, Hamza Vusûlî Çelebi	Müderis, kadı	Kütahya	1003/1594	Kaynaklarda geçmez	
246	İmâdî, İmâdzâde Veli Çelebi	Kadı	İskilip	1003/1594-95	Kaynaklarda geçmez	
247	Bekâyî, Mehmed Abdülbâki	Müderis, kadı	İznik	1003/1595	Var ama günümüze ulaşmamış	
248	Nevâlî/Nasûh, Nasûhî Efendi	Müderis	Akhisar	1003/1595	Kaynaklarda geçmez	
249	Cinânî Mustafa Çelebi	Müderis, kadı	Bursa	1004/1595	Var	Çok yönlü kişiliğiyle öne çıkan meşhur bir şair.
250	Kınalîzâde Mehmed Fehmî Efendi	Müderis	Şam	1004/1595	Var	İlmiye ailesinden gelmektedir.
251	Hilmî, Abdülhâlim Hilmi Efendi	Kadı	Mora	1004/1595-96	Kaynaklarda geçmez	
252	Zuhûrî, Tülbendzâde Mehmet Efendi	Kadı, hattat	Manastır	1004/1595'ten önce	Kaynaklarda geçmez	
253	Kadrî, Mîr Hasanzâde Su'ûdî M. Efendi	Müderis	Niksar, Tokat	1004/1596	Var ama günümüze ulaşmamış	
254	Tûsî, Küçük Mustafa Çelebi	Müderis, kadı	Kastamonu	1004/1596	Kaynaklarda geçmez	
255	Şemsî, Şemseddîn Sivasî	Müderis, şeyh	Tokat	1006/1597	Var	Pek çok eser kaleme almış Halvetî şeyhî.
256	Beyânî Mustafa Efendi	Müderis, kadı, şeyh	Ruşçuk	1006/1597-98	Kaynaklarda geçmez	<i>Beyânî Tezkîresi</i> adlı eseriyle tanınır.
257	Medhî, Kara Kadızâde Mahmud Efendi	Müderis, kadı	Gelibolu	1006/1597-98	Kaynaklarda geçmez	
258	Şâh, Kepenkîzâde Şâh M. Efendi	Müderis	Bilinmiyor	1006/1597-98	Kaynaklarda geçmez	
259	İlmî, Remîzîzâde Mehmed Çelebi	Müderis, kadı	Edime	1006/1597-98	Kaynaklarda geçmez	
260	Sâfî, Karaca Ahmedzâde	Kadı	Bergama	1006/1597-98	Var ama günümüze ulaşmamış	
261	Bostanzâde, Mehmed Efendi	Müderis, kadı, kazasker, şeyhülislam	İstanbul	1006/1598	Kaynaklarda geçmez	

262	Vâlî	Kadı	Yenipazar	1007/1598-99	Kaynaklarda geçmez	
263	Vecdî, Kebecizâde Vecdî Efendi	Kadı, saray hocası	Edime	1007/1598-99	Kaynaklarda geçmez	
264	Nev'î Yahyâ Efendi	Müderis, şehzade hocası	Malkara	1007/1599	Var	
265	Sa'dî, Hoca Sâdeddin Efendi	Müderis, kadı, kazasker, şeyhülislam	İstanbul	1008/1599	Kaynaklarda geçmez	<i>Tacü't-Tevarih</i> adlı eseriyle tanınan çok yönlü Osmanlı şeyhülislamı.
266	Mirî	Müderis, kadı, nakibüleşraf	Bursa	1008/1599	Kaynaklarda geçmez	
267	Vecdî, Dervişzâde Abdurrahman	Müderis, kadı	Filiba	1008/1599	Var	
268	Vâlihî, Kadızâde Ahmed Çelebi	Kadı	Üsküp	1008/1599	Kaynaklarda geçmez	İlmiye ailesinden gelmektedir.
269	Muhîti, Ahmed	Kadı	Rodos	1008/1599-1600	Kaynaklarda geçmez	
270	Süheylî, Mustafa Süheylî Çelebi	Müderis	Ankara	1008/1599-1600 (?)	Kaynaklarda geçmez	
271	Bâkî	Müderis, kadı, kazasker	İstanbul	1008/1600	Var	Şiirdeki kabiliyetiyle ilmiyede yükselen çok yönlü şair.
272	İlmî-i Nâzik	Kadı	Edime	1008/1600	Kaynaklarda geçmez	
273	Ehlî, Tayyibzâde Ehlî Efendi	Müderis, kadı	İstanbul	1009/1600	Var ama günümüze ulaşmamış	İlmiye ailesinden gelmektedir.
274	Şem'î, Mustafa	Müderis	İstanbul (?)	1009/1602'den sonra	Kaynaklarda geçmez	Daha çok şerhleriyle tanınan çok yönlü âlim.
275	Kefevî, Hüseyin	Müderis	Kefe, Kırım	1010/1601	Kaynaklarda geçmez	
276	Tevfik, Tevfik Efendi	Müderis, kâtip	Geylân	1010/1601	Kaynaklarda geçmez	
277	Molla Mâsûm, Mehmed Mâsûm Efendi	Kadı, müfettiş	Lâhicân, Horasan	1010/1601	Kaynaklarda geçmez	
278	Zeynî, Zeyne'l-Âbidîn Kâtibzâde	Müderis	Bilinmiyor	1011/1602	Kaynaklarda geçmez	
279	Şânî, Tarakzâde Salih Şânî Efendi	Müderis	Saraybosna	1011/1602-03	Kaynaklarda geçmez	
280	Kınalızâde Hasan Çelebi	Müderis, kadı	Bursa	1012/1604	Kaynaklarda geçmez	İlmiye ailesine mensup ve tezkire yazandır.
281	Bîkesî, Hüseyin Efendi	Müderis, kadı	Geylân	1012/1604	Kaynaklarda geçmez	
282	Nâmî, Mehmed	Müderis	İstanbul	1012/1604	Var	
283	Ginâyî, Abdülganî Efendi	Müderis, kadı	Manisa	1013/1604	Kaynaklarda geçmez	
284	Hâlimî, Ahîzâde Abdülhâlim Efendi	Müderis, kadı, kazasker	İstanbul	1013/1604	Kaynaklarda geçmez	Çok yönlü kişiliğiyle öne çıkan bir şair.
285	Rifâti Efendi	Kadı	Edime	1013/1604-05	Kaynaklarda geçmez	
286	Şâmî, Ahmed Şâmî Efendi	Kadı	Şam	1013/1604-05	Kaynaklarda geçmez	
287	Hilmî, Bakkâlzâde Bostan Hilmî Efendi	Müderis	Bursa	1014/1603	Kaynaklarda geçmez	
288	Müdâmî, Hattat Emir Nimetzâde Hasan	Müderis	İstanbul	1014/1605	Kaynaklarda geçmez	
289	İzzetî, Mehmed İzzetî Efendi	Kadı	İstanbul	1014/1605	Kaynaklarda geçmez	
290	Ruhîzâde, Abdullah Efendi	Müderis, kadı	Bursa	1015/1606	Var ama günümüze ulaşmamış	
291	Bekâyî, Dursunzâde	Müderis, kadı	İstanbul	1015/1607	Kaynaklarda geçmez	Mensur <i>Süheyl ü Nevbahar</i> 'ı vardır.
292	Mehmed Atûfî Efendi	Müderis, kadı	Ağras	1016/1607	Kaynaklarda geçmez	
293	Şerifî, Hüsamzâde Seyyid İbrahim	Müderis	Bilinmiyor	1016/1607	Kaynaklarda geçmez	
294	Serî'î, Hasan Serî'î Çelebi	Kadı	Manisa	1016/1607	Kaynaklarda geçmez	
295	Mehmed Âzâkî Efendi	Müderis, müftü	Bilinmiyor	1017/1608	Kaynaklarda geçmez	
296	Nüvidî, Yusuf Nüvidî Efendi	Kadı	Bilinmiyor	1017/1608	Kaynaklarda geçmez	
297	Vahyîzâde, Abdullah Hilmî Efendi	Müderis, kadı	İznik	1018/1609	Kaynaklarda geçmez	
298	Ârifî, Mustafa Efendi	Kadı	Sinop	1018/1609	Kaynaklarda geçmez	
299	Nahîfî, Mehmed Nahîfî Efendi	Müderis, kadı	İsparta	1018/1609-10	Kaynaklarda geçmez	
300	Şânî, Mehmed Şânî Efendi	Müderis, kadı	Larende, Karaman	1019/1610	Kaynaklarda geçmez	
301	Câmî, Habîbzâde Abdülbâkî Çelebi	Kadı	İstanbul	1019/1610-11	Kaynaklarda geçmez	
302	Meylî, Kumsızâde	Müderis, kadı, defterdar	Kayseri	1020-1021/1611-1613	Kaynaklarda geçmez	
303	Ayânî, Muzaffâr Ayânî Efendi	Müderis, kadı	Bilinmiyor	1020/1611	Kaynaklarda geçmez	
304	Yegânzâde Celâl Efendi	Müderis	Karaman	1020/1611	Kaynaklarda geçmez	Arapça şiirlerinde başarılıdır.
305	La'î, Kabazâde M. Efendi	Müderis	İstanbul (?)	1020/1611	Kaynaklarda geçmez	Cem Sultan'a yakın şairlerden.

306	İlmî, İlmî Dede	Müderriş	Bağdat	1020/1611-12	Var	
307	Abdî Efendi	Kadı	Edime	1020/1612	Kaynaklarda geçmez	
308	Halimî, Mustafa Halimî Efendi	Müderriş, vaiz	Bilinmiyor	1021/1611	Kaynaklarda geçmez	
309	Nesibî, Emir Ahmed Efendi	Müderriş	Larende, Karaman	1021/1612	Kaynaklarda geçmez	
310	Vücûdî, Mehmed	Müderriş, kadı, müftü	Larende, Karaman	1021/1612	Kaynaklarda geçmez	
311	Zihni, M. Zihni Efendi	Müderriş	Erzurum	1021/1612	Kaynaklarda geçmez	
312	Fürûğî, Ahmed Fürûğî Çelebi	Kadı	Bursa	1022/1613	Kaynaklarda geçmez	
313	Feyzî-i Kefevî	Müderriş	Kefe, Kırım	1023/1614	Var	Divanıyla birlikte yedi eseri vardır.
314	Hasibî, Güzelce Rüstem Paşazâde Hüseyin	Müderriş	İstanbul (?)	1023/1614-15	Kaynaklarda geçmez	
315	Fürûğî, Hibetullah	Kadı	Kayseri	1023/1614-15	Kaynaklarda geçmez	
316	Sabri, Mehmed Sabri Çelebi	Müderriş	Bilinmiyor	1024/1615	Kaynaklarda geçmez	
317	Mehmed, Hoca Sadeddin Efendizâde	Müderriş, kadı, kazasker, şeyhülislam	Bursa	1024/1615	Kaynaklarda geçmez	
318	Mu'id Hasan Çelebi	Müderriş, kadı	Serez	1024/1615-16	Kaynaklarda geçmez	
319	Hayatî, Mustafa Efendi	Müderriş	Hurpeşte	1025/1615	Kaynaklarda geçmez	
320	Niksârî, Kadı Mahmud Efendi	Müderriş, kadı	Bağdat	1025/1616	Var ama günümüze ulaşmamış	
321	Düri, Abdülbâki Efendi	Müderriş	Bilinmiyor	1025/1616	Var ama günümüze ulaşmamış	Üç dilde şiirleri vardır.
322	Hayreddinzâde, Ahmed Hayri Efendi	Müderriş	Bursa	1025/1616	Kaynaklarda geçmez	
323	Hıbrî, Hayreddin Efendi	Müderriş	Bursa	1025/1616	Kaynaklarda geçmez	Miftah şerhi vardır.
324	Bezmî, Korucu Ahmed Çelebi	Müderriş	İstanbul	1026/1617	Var ama günümüze ulaşmamış	
325	Edibî, Bakkalzâde Ali Edib	Müderriş	Bursa	1026/1617	Kaynaklarda geçmez	
326	Aşkî, Zağralı	Kadı	Zağra	1026/1617 (?)	Kaynaklarda geçmez	İlmiye ailesinden gelmektedir.
327	Münirî, İbrahim	Müderriş, müftü, vaiz	Belgrad	1026/1617 (?)	Kaynaklarda geçmez	
328	Zelilî, Yusuf Zelilî Efendi	Çok yönlü ilim erbabı, fıkıh âlimi	Bergama	16. yy	Kaynaklarda geçmez	Mühimmat adlı eseriyle tanınır.
329	Firâkî, Abdurrahman Çelebi	Vaiz, şeyh	Kütahya	16. yy	Kaynaklarda geçmez	
330	Ahmed Çelebizâde, Mustafa Efendi	Müderriş	Bilinmiyor	16. yy	Kaynaklarda geçmez	Üç dilde şiirleri vardır.
331	Ârifî Mehmed Ma'rûf Efendi	Müderriş, kadı	Trabzon	16. yy	Kaynaklarda geçmez	
332	Cefâyî	Müderriş	Bilinmiyor	16. yy	Kaynaklarda geçmez	Saray-ı Amire hocalığı yapmıştır.
333	Çelebi, Şeyh Ahmed Efendi	Müderriş, şeyh	Bilinmiyor	16. yy	Kaynaklarda geçmez	
334	Kemâl Efendizâde Derviş Çelebi	Müderriş	İstanbul	16. yy	Kaynaklarda geçmez	II. Selim devri âlim-şairlerinden.
335	Dülbendzâde Mehmed Efendi	Müderriş, kadı, şehremin, defterdar	Manastır	16. yy	Kaynaklarda geçmez	
336	Hıfzî Mehmed Efendi	Müderriş	Edime	16. yy	Var	
337	Mâlikî, Abdülmelik	Müderriş, kadı	Bilinmiyor	16. yy	Kaynaklarda geçmez	
338	Müdâmî, Mehmet Efendi	Müderriş, kadı, sipahi	Gelibolu	16. yy	Kaynaklarda geçmez	
339	Naîmî, Naîmi Efendi	Müderriş	Edime	16. yy	Kaynaklarda geçmez	
340	Nâmî, Abdülvahid	Çok yönlü ilim erbabı	Mardin	16. yy	Kaynaklarda geçmez	Farsça'da başarılı olmuştur.
341	Na'tî, Ahmed Paşa	Müderriş	İstanbul	16. yy	Kaynaklarda geçmez	
342	Nimetî, Seyyid Nimetullâh Efendi	Müderriş	Denizli	16. yy	Var	
343	Hüseyin Mahvi/Fârî Çelebi	Müderriş, kadı	İstanbul	16. yy	Kaynaklarda geçmez	
344	Riyâzî, İhamzâde Riyâzî Efendi	Müderriş	İstanbul	16. yy	Var ama günümüze ulaşmamış	
345	Rûhî, Mahmud Rûhî Çelebi	Müderriş, kadı	Gelibolu	16. yy	Kaynaklarda geçmez	
346	Sa'dî, Vidinli Sa'dî	Müderriş, kâtip	Vidin	16. yy	Kaynaklarda geçmez	
347	Sabûhî	Müderriş, kadı	Karaman	16. yy	Kaynaklarda geçmez	Şiirleri daha çok mecmualarda bulunmaktadır.
348	Selâmî, Molla Sinan	Müderriş	İsparta	16. yy	Kaynaklarda geçmez	
349	Senâî, Mehmet Efendi	Müderriş, kadı	Balıkesir	16. yy	Var ama günümüze ulaşmamış	

350	Sevdâyî	Müderriş, kadı	Kırklareli (?)	16. yy	Var	
351	Şâ'irî, Memî	Mülâzım	Selanik	16. yy	Kaynaklarda geçmez	
352	Şemsî, Şemsî Çelebi	Müderriş, kadı	Karaman	16. yy	Kaynaklarda geçmez	
353	Şükrî, Molla Şükrî	Müderriş, kadı, kâtip	Bitlis	16. yy	Kaynaklarda geçmez	Selîm-nâme adlı eseriyle tanınır.
354	Tab'î, İştibizâde M. Çelebi	Müderriş	Bilinmiyor	16. yy	Kaynaklarda geçmez	
355	Fânî	Kadı	Bilinmiyor	16. yy	Kaynaklarda geçmez	
356	Kadrî Efendi	Müderriş, kadı, kazasker (?)	Bilinmiyor	16. yy	Kaynaklarda geçmez	
357	Kıyâsî	Kadı	Kastamonu	16. yy	Var ama günümüze ulaşmamış	
358	Sadrî, Meciklioğlu	Kadı	İznik	16. yy	Var ama günümüze ulaşmamış	
359	Niyâzî, Hafız Acemoğlu	Kadı	Bilinmiyor	16. yy	Kaynaklarda geçmez	
360	Tâcizâde Sâdî Çelebi	Müderriş, âlim, münşî	Amasya	16. yy	Kaynaklarda geçmez	Âlim ve münşî kişiliğiyle tanınır.
361	Nihânî-i Kadı	Kadı	Kastamonu	16. yy	Var ama günümüze ulaşmamış	
362	Kânî'î	Müderriş	Kastamonu	16. yy	Kaynaklarda geçmez	
363	Selîkî	Kadı	İsparta	16. yy	Var ama günümüze ulaşmamış	
364	Hulûsî Efendi	Danişment, kassâm askeri	Yenişehir	16. yy	Kaynaklarda geçmez	
365	Fevzî Efendi	Müderriş	Maraş	16. yy	Kaynaklarda geçmez	
366	Emânî	Danişment	Niğbolu	16. yy	Kaynaklarda geçmez	
367	Levhî Çelebi	Çok yönlü ilim erbabı	Priştine	16. yy	Kaynaklarda geçmez	
368	Nutkî, Bezciâde Hüseyin Çelebi	Kadı	İstanbul	16. yy	Kaynaklarda geçmez	
369	Rûsühî, Rûsühî-i Hamîdî	Danişment	İsparta	16. yy	Kaynaklarda geçmez	
370	Ümidî, Abdurrahim Çelebi	Kadı	İsparta	16. yy	Kaynaklarda geçmez	
371	Seyfî	Kadı	Sinop	16. yy	Kaynaklarda geçmez	
372	Sâ'î, Eminzâde Abdülkerim Çelebi	Müderriş, kadı, hattat	Bilinmiyor	16. yy	Kaynaklarda geçmez	
373	Selmân-ı Aydınî	Müderriş, kadı	Aydın	16. yy	Var ama günümüze ulaşmamış	
374	Selmân-ı Bursevî	Kadı	Bursa	16. yy	Kaynaklarda geçmez	
375	Celîlî Efendi	Mülâzım	Bolu	16. yy	Kaynaklarda geçmez	
376	Sebzî, Hüseyin	İmam, hafız	İstanbul	16. yy	Var	
377	Cevânî	Kadı	Manastır	16. yy	Kaynaklarda geçmez	
378	Mustafa Efendi, Ahmed Çelebizâde	Müderriş	Bilinmiyor	16. yy	Kaynaklarda geçmez	
379	Husrevî, Mevlana Husrevoğlu	Müderriş	İstanbul	16. yy	Kaynaklarda geçmez	
380	İyânî, Mehmed	Kadı	Bilinmiyor	16. yy	Kaynaklarda geçmez	
381	Vehhâbî, Kınalızâde Abdulvehhab Efendi	Kadı	Bilinmiyor	16. yy	Kaynaklarda geçmez	İlmiye ailesinden gelmektedir.
382	Ahmed, Ahmed Efendi	Kadı	Konya	16. yy	Kaynaklarda geçmez	
383	Avnî, Mustafa Avnî Efendi	Kadı	Bursa	16. yy	Kaynaklarda geçmez	
384	Bahrî, Kara Çelebi	Kadı	Karaman	16. yy	Kaynaklarda geçmez	
385	Civânî	Kadı	Tırhala-Edime (?)	16. yy	Kaynaklarda geçmez	
386	Hâlî, Acemzâde Hâlî	Kadı	İstanbul (?)	16. yy	Kaynaklarda geçmez	
387	Hükmî, Gelibolulu Hükmî Çelebi	Kadı	Gelibolu	16. yy	Kaynaklarda geçmez	
388	Medihî, Mustafa Medihî Çelebi	Kadı	Serez	16. yy	Kaynaklarda geçmez	
389	Minnetî Çelebi	Kadı	Kütahya	16. yy	Kaynaklarda geçmez	
390	Mu'inî Çelebi	Kadı	İstanbul (?)	16. yy	Var ama günümüze ulaşmamış	
391	Muhyî, Pilavcı Muhyî	Kadı	Birgi, Aydın	16. yy	Kaynaklarda geçmez	
392	Nâmî, Benli Memî	Kadı	Üsküp	16. yy	Kaynaklarda geçmez	
393	Sâfî, Sâfî Efendi	Kadı naibi	İstanbul	16. yy	Kaynaklarda geçmez	

394	Salâhî, Hüseyin	Kadı	Tırhala	16. yy	Kaynaklarda geçmez	Türkçenin yanında Farsça ve Çağatayca şiirleri de vardır.
395	Sıdkî	Kadı	Vardar Yenicesi	16. yy	Kaynaklarda geçmez	
396	Şânî, Ahmed Şânî Çelebi	Kadı	Bilinmiyor	16. yy	Kaynaklarda geçmez	Üç dilde şiirleri vardır.
397	Şemsî, Şemsi-i Edvârî	Kadı, musikişinas	Kastamonu	16. yy	Kaynaklarda geçmez	
398	Şikârî, Şikârî Çelebi	Kadı	İpsala	16. yy	Kaynaklarda geçmez	
399	Tulû'î, İbrahim Tulû'î Efendi	Kadı	Kalkandelen	16. yy	Kaynaklarda geçmez	
400	Vukûfî, Pîr Muhammed	Kadı	Bilinmiyor	16. yy	Kaynaklarda geçmez	
401	Yûsuf, Sinan Çelebi	Kadı	Manastır	16. yy	Kaynaklarda geçmez	
402	Zülâlî	Kadı	Bilinmiyor	16. yy	Kaynaklarda geçmez	
403	Azî	Kadı	Bilinmiyor	16. yy	Kaynaklarda geçmez	